

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

GAMLE SYDVESTJYSKE FISKERLEJER

AF H. K. KRISTENSEN

H. K. KRISTENSEN

Gamle sydvestjyske fiskerlejer

ET BIDRAG
TIL VESTKYSTFISKERIETS
HISTORIE

Skrifter nr. 1, udgivne af
HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT
VARDE 1965

Forord

En nabo til mit barndomshjem fiskede fra Hjerting. Under en havtur brød en storm løs, og båden, han var i, var nær gået under. Den kom dog i land, og vor nabo nåede hjem til sin gård, men han var så forkommen og dødræt, at han satte sig op på komfuret for at få varme i kroppen. Her slap han i søvn og vågnede først efter at have pådraget sig slemme brandsår.

Da min mor fortalte mig denne begivenhed, gjorde det et dybt indtryk på mit barnlige sind, og det dæmrede allerede dengang for mig, at der krævedes stort mod, megen styrke og udholdenhed af fiskeren på havet. Det måtte kalde på enhvers beundring, også på beundring for det gamle fiskeri med de ringe vilkår, med det hårde slid og de få hjælpemidler og bekvemmeligheder. Det var det fiskeri, der dengang veg for det moderne. Jeg blev ikke fisker, men tanken om, at det gamle fiskeri fortjente et minde, en skildring af, hvordan det var, hvad det betød, kom stadig igen. Det er grunden til, at en udenforstående har vovet at levere dette bidrag til Vesterhavsfiskeriets ældre historie.

Her behandles de fiskerlejer, det er lykkedes mig at finde omtalt, fra Nymindegab til Husum, lejerne syd for List dog ret mangelfuldt. Der sluttes med det gammeldags fiskeris ophør henimod år 1900.

Visse dele af emnet er tidligere behandlet i litteraturen. Blandt forfatterne af disse arbejder må med tak nævnes J. Kinch, Torben Klinting, Lorenz Petersen, H. P. H. Novrup, N. M. Kromann, T. Tobiassen Krage-lund, P. Pedersen, N. H. Jacobsen, Bjarne Stoklund og Bue Kaae.

Jeg bringer en ærbødig tak til alle, der har ydet støtte til arbejdets gennemførelse, til *Carlsbergfondet* for en bevilling til dækning af udgifter ved forstudier, arkivarbejder og rejser, til *Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse* for tilskud til trykningen af bogen, endvidere til *Vestjysk Samfund*, til *sognerådene i Henne-Lønne, Ål, Ho-Oksby* og *Guldager* samt *Historisk Samfund for Ribe amt*, der alle ligeledes har givet tilskud til

trykningen. Historisk Samfund takkes også, fordi det har optaget bogen i dets nye skriftserie.

Endvidere takkes *Det Kongelige Danske Geografiske Selskab, Fiskerimuseet i Esbjerg*, rentier *N. Ølgaard Nielsen*, Hjerting, og *Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning* for lån af klicheer, *Ribe antikvariske Samling*, museumsassistent *Aage Andersen*, Ribe, og *J. Hübschmann*, N. Nebel, for tegninger, og ikke mindst bringes en tak til telegrafbestyrer *Sv. Uhd Jepsen*, Blåvand, for udmærket hjælp og lærer *N. Chr. Nielsen*, Varde, for hjælp med korrekturlæsning. En hjertelig tak til alle, der har givet mig oplysninger.

Varde i februar 1965.

H. K. Kristensen.

Nogle forkortelser og forklaringer.

Album = 1 hvid = $\frac{1}{3}$ sk. eller 4 penninge.

baskuller = isinger, også kaldet madrider.

bladiser (blaadisser) = små skuller.

botter = skrubber.

dl. = daler, se mønter.

hvid, se album.

hvilling = kuller.

læst sild = 12 sildetønder = ca. 13 hl.

mave = tørrede torskemaver, spistes ved Skagen endnu ca. 1880.

melskuller (medelskuller) = store skuller.

mk. = mark, se mønter.

mønterne: Fra 1300-årene regnes 1 lybsk mark = 16 sk. á 12 penninge. Fra

1537: 1 dl. = 3 mk. á 16 sk. Under Frederik II 1 dl. = 4 mk. Fra 1625:

1 dl. = 6 mk. = 96 sk. Fra 1618 indførtes slettedl. (sdl.) = $\frac{2}{3}$ rdl. =

4 mk. 1 ort = $\frac{1}{4}$ rdl. = 24 sk. Se tillige album.

q. = quarter (kvarter) = $\frac{1}{4}$ tusinde.

rdl. = rigsdaler, se mønter.

rokler = rokker.

samrask = små flyndere.

sdl. = slettedaler, se mønter.

sk. = skilling, se mønter.

skippund = 20 lispund = 320 skålpund.

skuller = rødspætter.

sn. = snese.

talfisk, betegner både fisk, der gives i tilgift, og en vis mængde fisk + overtal.

100 tal fisk er 100 fisk + tilgiften, se 1000.

talskuller, se talfisk.

tusind fisk = 1200 stk. = 4 q. á 15 sn.

vorde = 10 fisk.

Fiskerlejernes ældste historie

Havene ved Danmarks kyster med deres lavvandede grunde, bugter, sunde og fjorde har fra den fjerne oldtid været udnyttet til fiskeri. Rester af saltvandsfiskene i ertebøllekulturens skaldynger bevidner det med al tydelighed.

Fra middelalderen ved vi, at fiskeriet visse steder havde udviklet sig til stordrift.¹ Der var først og fremmest Øresund med dets mange fiskerlejer, der dog ganske domineredes af Skanør og Falsterbo i Skåne, og hvortil der strømmede fiskere fra en vid omkreds, ikke blot fra Skåne og Sjælland med hosliggende øer, selv Århusfolk havde sit leje derovre, og fra 1523 ved vi, at 200 jyder på vej til Falsterbo for at fiske med kogger, skibe og både løb forbi Rostocks flådeanførere, mens de lå for København.² Driftige tyske købmænd, især fra Lübek, men endog købmænd så langt borte fra som fra Rusland, Venden, Nederlandene og England kom for at opkøbe og salte fisken og for at handle.

Samtidig var der et så rigt fiskeri i Limfjorden ved Ålborg-Nibe, at Saxo siger, at »folk på egnen nok alle dage har lige så meget af fjorden som af jorden.« Og fiskeriet her fik en yderligere opblomstring, da silden ved middelalderens slutning begyndte at svigte Skåne, og da hansestæderne også her fik særrettigheder.³

Skagen var oprindeligt et fiskerleje, der ved fiskeriet og handelen med fisk svang sig således op, at den 1413 kunne få købstadrettigheder, og 1656 beretter Arent Berntsen, at dens handel »består mest udi Fiskerj, som de af Wester Søen saa offverflødigst bekommer, saa de dermed atskillige omliggende Lande oc Stæder kunde besøge oc der got Marcket giøre.«⁴

Langs det meste af Jyllands vestkyst dreves fiskeri. Arent Berntsen fremhæver Hvetbo herred, hvor der fiskedes så mange flyndere, at man »der med det gandske Syssel bespise«, videre nævner han »Torskemunde«, Harboøre samt Hardsyssel. Om Vardsyssels »fructbarlige Omst-

ende« nævner han kun, at den omtrent er som Hardsyssels. Dog fortæller han bl. a. om jyderne: »De ved Strandsiderne boende, som paa Strandfiskende sig beflitte, kunde oc deraf hafve rig Velsignelse, synderlig de i Ribe«. ⁵ I hans bog får man dog ikke noget tydeligt indtryk af, at der netop på Ribekanten og i Varde syssel fandtes et center for et ældgamelt storfiskeri med flere fiskerlejer samlende sig om Blåvandshukområdet, forløbere for Esbjergs moderne storfiskeri.

*

Fiskeriet fra de sydvestjyske lejer har strakt sig helt tilbage til oldtiden, i hvert fald til vikingetiden.

Beviset herfor giver en boplads, som 1929 blev fundet på øen Sild mellem klitterne vest for byen *List*. En vandreklit, der længe havde dækket stedet, havde flyttet sig, og vinden blottet et 160 × 60 m stort kulturlag med fire flade højninge, ca. 60 cm høje. Det var de nederste rester af rektangulære huse med ca. 1 m brede græstørvsvægge og sandblandet lergulv. Iøvrigt bestod det meste af højningene af en mængde potteskår med talrige måltidsrester: skaller af spiselige muslinger, husdyr- og fugleknogler samt fiskeben i mængde. De fleste skår var af ret grove, ikke tidsbestemmelige lerkar, men desuden fandtes nogle hårdtbrændte skår af fintslimmet, næsten mælkehvid lermasse med indprikkede for-siringer og lyserøde bølgelinjer, der let bestemtes som en Pingdorfer vare, et produkt fra Rhinlandene, som også er fundet i Hedeby og tilhører tiden omkring år 1000. Små drikkekar og store krukker af samme materiale, men med hvælvet fodrand og mønster på skulderen, tilhørende den senere middelalder forekom ligeledes, endvidere et brudstykke af violet, kostbart glas, en penning, slået i Ribe af kong Abel 1250—52, en engelsk penny med Henrik III's navn 1216—72, 2 kobberpenninge slået af Erik Menved 1286—1319. Der fremdroges en sammenrustet klump af en ringbrynje, brudstykker af jernbeslag og søm og fra vikingetiden et brudstykke af et forgyldt smykke med dyreornamentik, samt, hvad der navnlig interesserer os, et stort antal jernfiskekroge. ⁶

Fundene viser altså, at landsbyen har ligget her fra vikingetiden (9.-10. arh.) og til Erik Menveds tid. Gennem disse århundreder har dens beboere drevet fiskeri. En forlængst opfyldt havarm synes at have nået derind. Muligvis er stedet det gamle *List*, som i Dankwarts rekonstruktion for 1240 kaldes *Lystum*. Men det gik med det som med flere andre bosteder i klitområdet: beboerne blev drevet derfra af det flygende sand. Nu er klitten så vandret videre og har åbenbaret, hvad den havde begravet.

Rusten fiskekrog fra den middelalderlige
boplads ved List.

De ældste skriftlige efterretninger gives i forbindelse med den gamle kulturby *Ribe*, hvis initiativ og storhandel middelalderen igennem så ganske dominerede egnen.

1283 tog kongen alle fremmede handlende under sin beskyttelse, og han fastsatte samtidig en *udførselstold*. Af hver læst sild skulle der svares 2 øre ($\frac{1}{4}$ mark), af hver hest 1 øre, af 1 talent flæsk, talg eller fedt 9 pendinge, af 1 td. smør 1 sk. og af 1 læst korn 3 øre. Det var vist især bremerne, der var interesseret i dette frihedsbrev. Kinch gør opmærksom på, at den bevarede afskrift er attesteret af Bremens notar og byskriver. Forøvrigt mener Kinch og N. H. Jacobsen, at sild er et unøjagtigt udtryk for fisk i almindelighed. Det er det dog ikke. Riberne var sildefiskere og -handlere, man ved f. eks. at der 1306—23 kom 6 skibe fra Ribe til Kings Lynn ved the Wash, heriblandt et med sild og korn.⁷ Og sammen med egnens folk deltog de i et stort middelalderligt sildeeventyr ved Helgoland.

Til Ribe bys vigtigste privilegier regnede man gavebrevet på *byens forstrand* fra 1292, udstedt af Erik Menved: »Vi overdrage foreviserne af nærværende, borgerne i Ribe, fri besiddelse af deres forstrand, List, Mandø og alle kyster, som ligger imellem fornævnte steder og Ribe by, tillige med deres eget dyb, ligesom de plejede at have dem fra gammel tid, tillige således, at enhver, som forser sig på nævnte dyb eller forstrand, skal svare derfor i Ribe by og bøde efter samme bys love, således som det plejer at ske fra gammel tid af«.

Denne gamle ripensiske forstrandsret er af en anden art end den, adelens privilegier af 1661 og grevernes og friherrernes af 1671 forklarer som en ret til at blive ejer af ilanddrevet vrage. Den gav riberne en slags ejendomsret over området, strandene og havet med dybene, derfor hører både Mandø og List under Ribes jurisdiktion og dermed under kongeriget. At det virkelig var alvor med denne ret fik selve lensmanden over Tørning len, Hans v. Ahlefeld, at føle. Han udførte en skibsladning korn fra vestkysten af sit len, men ud for List opsnappede Ribeborgere skibet, førte det og dets ladning til Ribe og satte en af folkene i »stok og blok«. v. Ahlefeld fik sagen for kongens retterting 1483, men kongen dømte,

at da Ribe havde alle havne mellem List og Ribe kvit og frit, og ingen måtte indskibe og udføre gods derfra uden borgmesters og råds vilje og tilladelse, og da kornudførselen på den tid var forbudt, var anholdelsen gyldig, og Ribe måtte forfølge sagen for sin egen bys ret.⁸

Ved denne forstrand kunne ribere da trygt indrette fiskerlejer og drive »eget fiskend«. Det ser også ud til, de har gjort det. Efter en senere bestemmelse om søtøndernes vedligeholdelse skal bl. a. betales 1 alb. af hver 1000 skuller og hvilling »her fra byen og desligeste fra Sønderho, Mandø eller andensteds på byens strømme«.⁹ Også i Sønderho indrettede Ribefolk et leje og byggede fiskerboder. Ligeledes tog de til de store lejer i Vester Horne herred. Men dør herskede i middelalderen særlige forhold, idet det kongelige gods i den nordlige del af Varde syssel (Skast og Horne herrederne) med Vardehus og by i Valdemar Sejrs tid gik over i de brunsvig-lyneborgske hertugers eje, 1296 de holstenske grevers, 1340 hertug Valdemars af Slesvig, 1375 fik de holstenske grever det atter, af dem købte dronning Margrethe det tilbage 1395.¹⁰ De fremmede herrer har da nok opkrævet told eller andre afgifter af Vester herreds lejer (Sønderside, Vesterside m. fl.).

Den bedste besked om Ribes gamle fiskeri får vi af dens *skibsmandsret* af 6. feb. 1478, den første af denne art her i landet.¹¹ Denne dag var skibsmændene forsamlede og vedtog skråen for deres »laugs beste og bestand«. Den giver først en lang række bestemmelser om, hvordan brødrene skal opføre sig ved deres sammenkomster, men omtaler tillige fiskeriet på en måde, så man forstår, det har været en vigtig del af deres næringsvej. Der tales om dem, »som nærer oc bierger sig med skibmandskab anden med fiskeri eller anderlunde«. Samme mand kunne godt drive sejlads og fiskeri med sit fartøj. De fisker på to lokaliteter, dels på Ribes eget »fiskend« og dels ved Helgoland (se der). I en paragraf hedder det: »Item huo som fanger prestens hion, suen eller mand, eller for [får] redsel [udrustning] anten till wor fiskind eller Hellig Landts fiskind, hand bedre 1 mark voks till S. Søffrens Liuss oc en tønd øll till laugett«. Lavets skytshelgen var Sct. Søren. Kinch opfatter bestemmelsen således, at medlemmerne har været imod gejstligheden. Det må imidlertid opfattes ganske modsat. Man ville vise præsterne den godhed ikke at lokke deres tjenestefolk til at forlade dem, selv om man manglede mandskab. Til Skånekystens store sildefiskeri var der en sådan tilstrømning af mennesker, at Lollands vilkår 1446 forbød tjenestekarle at »fare til fiskes fra bonden han tjener«. Det er en tilsvarende beskyttende foranstaltning, her træffes. Når skibet skulle udklareres, skulle der mange

penge til. Borgerne i Ribe og Varde har da forstrakt fiskerne med udstyr, også langt senere var de med til delvis at financiere fiskeriet i Sønderho og lejerne i Vester herred. Det gav vel i reglen gode renter, men alt kunne også tabes på det lunefulde hav. Den hazard skulle præsterne ikke udsættes for.

Bestemmelsen røber også noget om, at der har været brug for mange folk ved fiskeriet. Senere vil vi finde eksempler på, at der har været rift om dem, så man undertiden tinglyste lejemål.

Det sidste minde Ribe by havde om sit skibmandslav, var lavets ligbør. Ligbæring har måske været lavets sidste funktion. 1736 regnes børen ifølge Terpager blandt byens antikviteter. Ejendommeligt nok gik det ligesådan i Ålborg.

Byen selv yndede fisk, og forbruget var stort og udvalgt ligeledes. Et morsomt billede heraf giver *Mads Pedersen Rostock*,¹² der er født i Ribe 1655 og døde som sognepræst i Middelfart. Skildringen gælder derfor nærmest tiden omk. 1670. Han skriver:

»Du selv ey aarke kand alt det, mand til dig Kiører,
Men og til fremmed Land i mængde det udfører,
Hamborg og Bremer Stad med nærig Hollænder
Har mangan Ladning god tilkiøbt sig offte her.

. . . .

Du haver og ey brøst for Aae og Strande-Fisk,
Men kand dem, naar du Vilt, opgive paa din Disk.
Kun Lidet skiøtter du om Skalle Blink-øye,^a
Thi Gæddens søde fisk dig beder kand fornøye.
Skarprygget Aabor du og daglig have kand,
Steen-pandet Horke-Flok og vrimler i din Vand.
Dend smudtzig Huade-Aal mangfoldig hos dig tagis,
Breed-bugget Brasen og tit i dit Togger^b iagis,
Mend Snebler,^c Aale-quab, skind-spættet Øreder
Sølv-farvet Lax mand og tit paa dit Bord frembær.
Det flittig fiskends folk med fiæle-hualte baade
Dig gæster idelig med Fiske-Vaare gode.

a. En art skaller. b. Med togger menes her åbenbart et garn som et vod med flydere for oven og sænkesten forned; det brugtes i åer, en mand på hver bred holder det, fiskene jages i med en stang. På Fanø bruges en helt anden togger, se Vadehavsfiskeri. c. Snebler = en lakseart. d. Rokkel = rokker. e. Tørrede rødspætter, også kaldet skuller. f. Baksuller = ising, også senere kaldes den »Mandølsk«. g. Stindte = smelt. h. Hellebutter = pigvar. i. Kabliau = store torsk. j. Jæsted Butter er antagelig skrubber, som folk i Jæsted må have fanget. k. Der menes fisk fra vadehavet. l. Skelfisk = blåmuslinger. Horne-giver er antagelig = horn-gibe = hornfisk.

De seyles til dig op med Huilling Honning-sød
 og Stundom salted, som maa læggis udi blød.
 Piig-skindet Rokkel-Fisk,^d nu færsk, nu tørre, fører
 De ogsaa til dig ind: Om du end ikke smører
 Din mund paa feede Sild, som fiskis hos dig selv,
 Du kand dem dog vel faa fra Holland og fra Elv.
 Jeg hafde nær forgiæt de gode Riber Flynder,^e
 Som føris Vidt omkring, og andre Folk høyt ynder:
 Bak-skuller,^f Mandøe-Lax, som ere Flynder smaa,
 Smaa Stindte^g kand mand her med Horne-giver faa.
 Det somme Tider skeer at finde Helle-Butter,^h
 og Lange Stører sig i Fiske-gaarden putter,
 De Konge-Taffels Fisk, graaskindet Kabelav,ⁱ
 Sampt tykke Tunger her optagis i dit Hav.
 De Jædsted Butter^j dig til Døren baaret bliver:
 Et Fad-fuld findet Fisk^k de Vedsted-qvinder giver
 Dig for en Skilling tit. Jeg intet melde Vil
 om Østers, Skelfisk^l og huad meer dig føris til.«

Man lægger mærke til, at Ribes sildefiskeri dengang var ganske ophørt.

Fiskeriet dreves forår og efterår, for en stor del af egnens bønder og oprindelig også af købstadfolk. De, der ikke kunne nå hjem, når de kom i land, opførte simple hytter, boder, ved stranden.

Det var ikke blot ribere, der færdedes på lejerne. Fiskere, købmænd og eventyrere fra både ind- og udland strømmede til. 1547 bestemmer et kongebrev, at »alle *udlender* og *indlender*, som fisker ved Sønderside, at de ikke uddrager fra fiskerlejer, førend de giver medel goetz til sandtold, ligesom the give ved Vesterside«. Brevet efterfølges af et til Fanø, Mandø og Sønderhou, »at the fiskere, som er ther, udlendiske og indlendiske, ehuem som helst the tjene og tilhøre, at the straks efter Claus Sehesteds befaling yder deres sandtold, når han dennom paa Ko. Ma.s vegne tilsigendes vorder«.

Der kom endnu et kongebrev på samme tid. Heri befales, at ingen må sætte »sticker« udi alle de fiskerlejer i alt Riber len. Kort i forvejen (1542) var Vester herred ophævet som et selvstændigt len og lagt under Riberhus, så forbudet også gælder de store lejer i dette herred. 1553 gentages det, fordi mange der fiskede med stikkere løb bort uden at betale told.¹³

Udlendingene kom ikke alle for at fiske, men navnlig for at *opkøbe fisk*. Herved følte Ribe en så pågående konkurrence, at byen fik udvirket et kongeligt forbud. 12/3 1548 fik borgmestre og råd i Ribe et åbent beseglet pergamentsbrev, at Ko. Mayestæts undersætter på Mandøe,

Fanø, Langelegh, Vesterside, Nyemynde og på alle andre slige fiskerlejer under Vesterlandsside i Riber stift ikke skulle sælge deres fisk til andre end Danmarks riges indbyggere. Fiskerne fik at vide, at kongen »er tilliudendes worden, hvorledes atj bortselge till vdtlendiske Kiøbmendt meste parten ethers Fisk, bode skullerne oc andre fisk, som ther fangis huos ether paa fiskerleyerne och mange aff ether forleggis oc fannge meste partten ethers fiskeredtskaff aff wore vndersotte bode vdi Ribe, Warde och andere vore Kiøbsteder . . . och bliffuer heraf stoer dyertiidt her vdj Riiget, ydermeere endt som verett haffuer, att samme fisk saaledes borttselges till vdlendiske Kiøbmendt . . .«¹⁴

De bjergsomme ribere har udnyttet pålægget, ialtfald over for fiskerne på Fanø og ved deres forstrand. Fannikerne klager da til kongen 1557 over, at riberne forbyder dem at sælge deres fisk til andre, og riberne vil ikke give så meget, som de kan få andre steder, og hamp og andet til fiskeriet tager de for meget for. Kongen beordrer da lensmanden til at undersøge forholdet.

Forbudet mod fremmede er ikke blevet overholdt, hvorfor kongen i juli 1552 udsteder et endnu mere drastisk forbud »til fordel for indbyggerne i Ribe, Varde og Ringkøbing«. Det forbydes kort og godt udlændiske mænd at besøge de fiskerlejer, der ligger mellem Ribe og Ringkøbing. Hvo, der gør det, skal have skib og gods forbrudt, og hvad han har at fare med, den ene halvdel til kronen, den anden halvdel til den, der klager over det.¹⁵ — Men hvem klagede? Det gjorde fiskerne selvfølgelig ikke; for det er jo klart, at de fremmede købmænd har betalt højere priser end de vestjyske. Da trafikken åbenbart gik videre, måtte der et skrappe opsyn og bedre retshåndhævelse til.

Allerede året efter oprettes *et birk* for de nordligste lejer, tinget skal holdes i *Nyminde*.¹⁶ Niels Juel på Bøvling klager nemlig over, at der bedrives »stor skalkhed« på de 4 lejer Hafueruig, Orgab, Brunberg og Kaackedal, og samme skalkhed kan ikke straffes, da der ingen foged eller birk er der. Atter et års tid senere, 11. jan. 1554, kom turen til de sydlige. Borgmestre og rådmænd i Varde fik brev om, at da kronens told og rettighed underslås i de havne som bruges til Varde, særlig Grådyb havn (Hjerting), havde lensmanden Jesper Kraufse, Riberhus, fået befaling til at have tilsyn dermed og pålægge tolderen sammesteds at oppebære tolden af de varer, som ud- og indføres i Grådyb og de andre havne ligesom den oppebæres i Ribe. Det ny toldsted skulle altså have samme toldrulle som Ribe. Skibene kunne vanskeligt komme op ad Varde å, derfor brugte byen adskillige lade- og lossepladser ved åen og bugten —

og det gjorde smuglerne også. Det ser ud til, at tolderen er blevet meget ivrig, for 1578 klagede indbyggerne i Ho-Oksby sogne over, at de for kort tid siden var blevet pålagt en usædvanlig told, som ikke svaredes andetsteds i riget, kongen forbød ham herefter at tage mere told, end folkene før havde svaret.¹⁷

Det nye toldsted blev ikke først og fremmest oprettet for fiskehandelsens skyld, men for at bekæmpe smugleriet og ulovlig udførsel. At man gik strengt til værks, fik en honningskude at føle. Skibet var mod kongens forbud kommet ind til Varde, ladet med honning og andre varer. Lensmanden fik ordre til at tage både skib og gods som forbrudt.¹⁸

Riberne søgte selv at holde de fremmede borte fra fiskepladserne, også uden rettens hjælp. De truede med konfiskationen, og man kunne også gå korporligt til værks. Ja, der er endog et eksempel på, at netop en udlænding går til retten om hjælp og beskyttelse. En købmand fra Stade, Johan Becker, lå således ved Sønderside og opkøbte skuller. Han kom selvfølgelig i klammeri med riberne, som også var der på opkøb. Det blev til håndgribeligheder. Han stævned dem, fordi de havde banket ham. Til gengæld førte de en mængde vidner på, at han havde kaldt dem prakkere. Men da jyderne udtalte »stadere« som »stådere«, kan det være den Stade købmand først har ment sig udsat for skældord! I kampens hede havde han også sagt, at alle ribere burde hænges i galgen. Han påstod, at alle forbud mod salg til fremmede slet ikke kom fra kongen, men var ribernes eget påfund.¹⁹ Og det var ikke helt ved siden af!

At udlændinge stadig sejlede og handlede på fiskerlejerne viser et åbent brev om hesteudførselstolden 1591. Der tales om den store uskikkelighed ved uddrivningen og udskibningen, hvorved kronens told og rettlighed forkrænkes. Skiber man heste, øksne eller andet, hvoraf »den stuore told« skal svares, for Varde, Sønderside, Vesterside, Skallingkrog, Hjertingland »eller andre steds deromkrings«, skulle det fortoldes i Ribe før udskibningen.²⁰ — Og i Sønderside finder vi både tyske, hollandske, norske og svenske skibe. Udenlandske købmænd blev altså ved med at færdes på fiskerlejerne. — Det var snart 40 år siden, regeringen havde forbudt deres landgang!

Mere opsyn og justits skulle dog til. Nu ikke for at drive de fremmede bort, men for at sikre sig told og sagefald. Så greb myndighederne til det samme middel for de sydlige lejer, som før var bragt i anvendelse for de nordlige. Egnen med lejerne udskiltes som en særlig retskreds: *Kærgård birk*. 13. marts 1572 kommer et åbent brev om, at da en del af dem,

der besøger fiskerlejerne mellem Sønderside og Nyminde, løber bort uden at svare told og anden rettighed til kronen, så befales det lensmanden at oprette et birketing ved Kiergaard i Vester herred, hvortil kronens bønder i Hov, Ousby, Kiergaard og Løn herefter skulle søge som deres rette værneting og nyde slig birkeret og rettighed, som friest bruges i noget birk. Birket skal strække sig fra Sønderside til Nyeminde, så vidt ovennævnte byers grund og ejendom strækker sig.

Brevet var imidlertid et mangelfuldt hastværksarbejde. For det første havde man ikke fået alle fiskerlejer med, man havde glemt Langlig, der lå syd for Sønderside. For det andet havde man afgrænset birket forkert. Af Ål og Henne sogne, hvis områder nåede ud til stranden, havde man kun taget landsbyen Kærgård i Ål sogn. Det måtte nødvendigvis ændres. Det skete ved et nyt kongebrev nogle måneder senere (24. juli 1572). Da lægges ikke blot disse sogne, men også Langlig samt N. Nebel sogn ind under birket. I brevet hedder det, at der »skal ligge et fiskeleigre udi Vester herrit fran Langelegs hafn til Nyeminde, som aarligen besøgis af udlendiske saavel som vore egen undersotte«. ²¹ Birket eksisterede til 1686, da det atter lagdes under Vester herred. En anselig række tingbøger er bevaret. De er en væsentlig kilde til fiskeriets historie, selv om de ikke tilfredsstiller alle forventningerne.

Hvornår Fanø birk er oprettet, ved man ikke, ej heller om det er sket af hensyn til fiskeriet. Det var ret almindeligt, at mindre øer fra gammel tid dannede et birk.

Det store sildefiskeri ved Helgoland

Helgoland, der ifølge Adam af Bremen »ligger ved grænsen mellem daner og friser«, hørte i middelalderen under Danmark og opføres bl. a. i Kong Valdemars jordebog, og som tilfældet er ved adskillige andre øer nævnes »Hus« på øen. Jordebogens udgiver Svend Aakjær mener, at det vil sige, at øen var beboet og bebygget, så kongen kunne få husly, når han kom der.¹ Ganske vist nævnes der senere i det 17. og 18. århundrede »Des Königs Haus« eller »das Herren Haus«. Her måtte dengang afleveres den kongen tilkommende del af strandingsgodset². Dette hus er næppe nogen afløser af jordebogens hus. Det er mere sandsynligt, det er et toldhus. I alt fald ved man, at hertugen lod et sådant bygge. Forøvrigt er der oplysninger om, at danskerne i gammel tid havde oplag på øen og drev skibsfart derfra³.

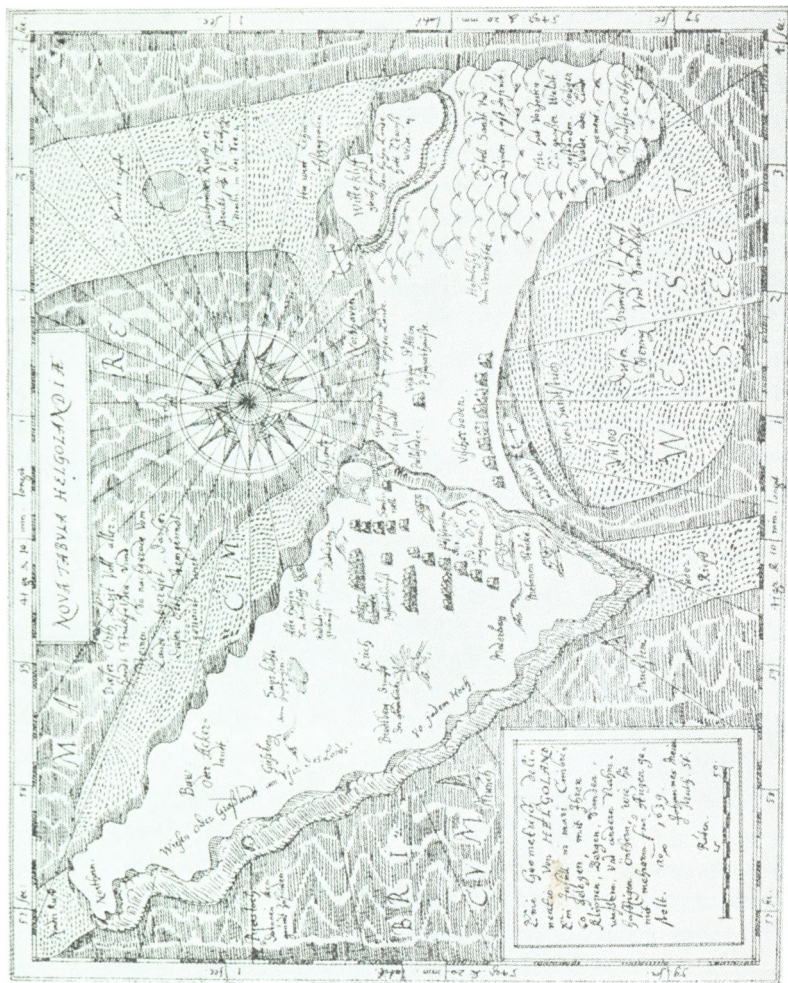
Skulle danskerne til Nederlandene søgte man gerne dertil via Helgoland, der meget tidligt blev det faste punkt i sejlvejledningerne.⁴ På grund heraf var det let for riberne, der netop besejlede denne rute og tillige drev fiskeri, omgående at vide besked om fiskerimulighederne der.

Før 1400 er øen gledet ind under den slesvigske hertug, der næppe lagde videre vægt på den. 1439 pantsætter han den til en hamborger. Hamborgere og folk fra andre tyske stæder havde tidligere sat sig fast derovre for derfra at bekæmpe sørøveriet.

Ved denne tid fik Helgoland stigende betydning som fiskeplads. Ifølge en Lübecker krønike optrådte der 1425 store sildestimer ved øen. Købmænd fra Bremen, Stade og Hamborg anlagde her deres pakhuse. Og fiskere fra vid omegn strømmede til.

Øen havde fået værdi.

Efter at kong Kristian I var kommet i besiddelse af Slesvig-Holsten, ophøjede den tyske kejser 1474 Holsten og Stormarn til et hertugdømme og inkorporerede heri landskabet Ditmarsken. Kristian I kunne således betragte sig som herre over Helgoland, men Hamborg og Bremen og

Johannes Mejers kort over Helgoland 1639. På det lave Underland, der forbandt hovedøen med »Witte kliff« angives en række »Vischer boden« langs sydhavnen. De er en rest af de talrige boder, der i storfiskeriets tid stod her. Kun to trapper, »pfordt«, fører op til Overland, hvor der bl. a. ses et fyr.

med dem ditmarskerne ville ikke anerkende hans overhøjhed, og under hans søn hertug Frederik, der ved hertugdømmernes deling 1490 havde fået øen, kom det 1496 til åben kamp. Hertugen krævede told og skat af fiskeriet. Han opførte et toldhus, et blokhus, på øen og afbrændte bremerens pakhuse. Der blev øvet gengæld, og på begge sider tog man fanger. Ved Lübecks og Lüneburgs mægling opgav stæderne kampen. De fangne blev givet fri, og stæderne fik ret til at fiske ved øen, men ditmarskerne ville ikke bøje sig. Hertug Frederik forenede sig da med sin broder kong Hans, idet de var fælles om fordringerne på Ditmarsken. Så kom ditmarskertoget 1500, hvor danskerne led det forsmædelige nederlag ved Hemmingstedt. For Helgoland blev resultatet, at stæderne beholdt deres faktorier og fiskede videre, eller rigtigere handlede videre. Hertugen beholdt overhøjheden og havde stadig en foged derovre. Mellem ham og hansestæderne, der også havde en foged på øen, som vi skal høre nærmere om i det følgende, herskede der jævnlig et spændt forhold.⁵

1545 slog den forvovne sørøver, ditmarskeren Wieben Peter sig ned på øen. Han havde tilsagt sit land fjendskab og søgte fra øen at skade det mest muligt. Hertugen i Slesvig foretog sig ikke noget imod ham, og da ditmarskerne selv tog sig til rette og skød ham i kirken, blev det et af påskuddene til hertugens og kongens andet felttog mod Ditmarsken, der endte med landets erobring 1559.⁵

Helgoland, hovedøen, med sin høje, stejle, røde sandstensklippe var dengang ved en tange, en strandvold, forbundet med en østfor liggende lavere klippeø af kalk og kridt, »Die Witte Klyppe«. I bugten mellem de to øer var der to store velbeskyttede naturhavne. Hovedøens høje del, Overland, faldt stejl og brat ned mod det lave Underland. Havet nedbrød stadig af skrænterne og menneskene af kalken og kridtet, og nytårsnat 1721 gennembrød en stormflod tangen, hvorefter kridtøens bortsmuldren fortsattes i stigende tempo, så Klyppe blev til Klitten, som dens rest nu kaldes.

Da det store sildefiskeri foregik, var naturforholdene altså anderledes end de er nu. Forøvrigt tog danskerne 1714 øen fra hertugen. 1807 blev den besat af englænderne, der 1890 byttede den bort til Tyskland for øen Sansibar.

*

De store sildestimer ved øen blev ikke alene en rigdomskilde for de få mennesker, der boede på øen, og for de fiskere og købmænd, der søgte dertil, men også for hertugen, der, som nævnt foran, tog afgifter

af fiskeriet. Nogle regnskaber over disse afgifter er bevaret og giver yderst værdifulde oplysninger om det storslåede fiskeri.⁶

Man ser, at der foruden de sædvanlige indtægter som landgilde, accise af øl, sagefald osv. blev ydet en »Remgelt« og en »Bodengelt«. For de fem år, hvorfra regnskaberne er bevaret, har afgifterne givet følgende beløb i hertugens kasse:

	1500		1501	
Remgelt	117	mk. 7 sk.	101	mk. 10 sk.
Bodengelt	23	» 2 »	28	» 10 »
Andre afgifter	185	» 0 »	183	» 3 »
Ialt	325	mk. 9 sk.	313	mk. 7 sk.

	1513		1520		1522	
Remgelt	104	mk. 15 sk.	149	mk. 2 sk.	118	mk. 12 sk.
Bodengelt ...	34	» 0 »	58	» 10 »	51	» 4 »
Andre afgifter	76	» 7 »	64	» 7 »	125	» 8 »
Ialt	215	mk. 6 sk.	272	mk. 3 sk.	295	mk. 8 sk.

Som i Skanør og Falsterbo og ved vore hjemlige fiskerlejer i Blåvandshukområdet byggede fiskerne boder, »boden«, hvoraf der på Helgoland betaltes bodengelt. I boderne havde de deres redskaber, forråd og fangst, og her har de vel selv opholdt sig, når de var i land. Efterhånden rejstes her en hel by af disse hytter, både på Underland og Overland, efterhånden langt de fleste på Underland.

Betaltes der nu skat af alle disse boder?

Efter regnskaberne var antallet følgende:

År 1500 ca.	85	boder
» 1501 »	105	»
» 1513 »	135	»
» 1520 »	235	»
» 1522 »	205	»

Selv om tallet er stærkt voksende, kan der ikke have været boder nok til at huse fiskerne. Og der var mange andre fremmede end dem: købmændene og deres medhjælpere. Som vi skal se i det følgende, har der til tider været omkring et par tusinde fiskere og fra 200 til 340 fartøjer. Hos os var det, i alt fald senere, således, at hvert bådelaag havde flere

boder, ved Nymindegab fire, men de husede ganske vist også espigerne, hvoraf der næppe var nogen ved Helgolandsfiskeriet.

F. Falkenstjerne og Anna Hude gengiver en liste »De upboringhe der boden haluen up Hilgelande anno 1522«. Hele beløbet udgør 51 mark 4 skilling, og da der betaltes 4 sk. af hver bod, bliver det 205 boder, som nævnt foran. Men opgørelsen viser, at summen er betalt af kun 54 personer, som ikke alle havde lige mange boder. Nogle betaler kun af en, andre af helt op til 10 boder. Det kan ikke være fiskernes, så stor forskel var der ikke på antallet af bådenes mandskab. Det ser heller ikke ud til, at det er fiskernes navne, man finder i listen. Det må være købmændene, der har betalt denne bodengelt, men som til gengæld ikke betalte remgelt. 1426 indrettede ditmarskerne et pakhuis til lagring af de saltede sild, muligvis kan de have været fiskere. Dog kan det sikkert som en regel siges, at fiskere, der betalte remgelt, betalte ikke bodengelt.

Remgelt var en afgift, der betaltes pr. åre. Da det i et af regnskaberne oplyses, at der svares 1 skilling af hver åre, og da der for hver skipper eller styresmand nævnes, hvor mange sk. han svarer af sit fartøj, kan man heraf umiddelbart se, hvor mange årer hvert skib havde. Der kan godt have været flere fiskere end årer. Tallene er derfor minimumstal.

Den tyske forsker Lorenz Petersen har ud fra regnskaberne opgjort, hvor mange fremmede der da drev fiskeri ved øen. Han kommer til følgende resultater:

År 1500	mindst	220	fartøjer	med	mindst	1870	personer
» 1501	»	230	»	»	»	1710	»
» 1513	»	200	»	»	»	1510	»
» 1520	»	340	»	»	»	2580	»
» 1522	»	295	»	»	»	1900	»

Disse opgivelser stemmer smukt overens med en opgivelse i gamle kilder, hvor det hedder: »1500 war bei Heiligland ein solcher Heringsfang, dass 2000 Menschen davon ihre Nahrung haben konnten«.7

Hvem var da disse mennesker, hvor kom de fra?

Købmændene kom fortrinsvis fra de vesttyske byer Bremen, Hamborg, Stade, byer, der alle var medlemmer af Hansaen.⁸ Men der var også købmænd fra de nærliggende tyske landskaber. Her havde de deres oplag, pakhuse og salterier, deres »boden«.

Hvor fiskerne kom fra, ser man tydeligst af regnskabet 1513, der undtagelsesvis opfører deres hjemsteder.⁹

Fiskernes hjemsteder 1513:

Hjemsted	Skibe	Fiskere	Fiskere pr. båd, gns.
Stade	15		
Oldenborg	2		
Bremen	6		
Hamborg	5		
4 østelbiske distrikter	23		
2 vestelbiske	11		
Itzeho	2		
Ialt fra Tyskland og Holsten	64	410	6,4
Ejdersted	17		
Sild	41		
Føhr	12		
Amrum	2		
Husum	11		
Herspil harde*	3		
Ialt Sydslesvig	86	561	6,5
Tønder	3	21	7
Højer herred	4	23	5,8
Hviding herred	2	16	8
Rømø ¹⁰	11	70	6,4
Ialt Nordslesvig	20	130	6,5
Ribe ¹¹	15	134	8,9
Varde ¹²	2	15	7,5
Skast herred ¹³	7	59	8,4
Fanø ¹⁴	6	56	9,3
Manø ¹⁵	3	27	9
Vester herred ¹⁶	13	118	9,1
Ialt kongeriget	46	409	8,9

* Herspil harde, 1231 Horsæbyhereth, Horsby herred er det samme som det nuværende Viding herred ude i marsken sydvest for Tønder lige syd for rigsgænsen. Navnet Viding herred forekommer først o. 1500. En tid brugtes de to navne side om side. Hviding herred skrives i regnskabet Wyding herde.

Der kom altså ikke blot skibe fra Helgolandsbugtens kyster. De strømmede dertil fra strækningen Oldenburg-Bremen i syd til Ringkøbing fjord i nord. De ellers så driftige ripensere synes kun at have drevet fiskeri, men ikke handel, hansaen er kommet dem i forkøbet. Men var købmændene tyskere, var til gengæld den langt overvejende del af fiskerne fra det danske og frisiske område nord for Ejderen, nemlig 152 skibe mod de 64 tyske, og med hensyn til mandskabet var Danmark nord for Ejderen i endnu større overtal, nemlig 1100 fiskere mod 410 fra Tyskland. Det vil sige, at 70,4 % skibe og 72,8 % mænd kom fra det danske område, mens 29,6 % skibe og 27,2 % mandskab var fra Tyskland.

Som det fremgår af tabellen var de danske og frisiske skibe større med flere årer end de andre.

Skibene fra det sydvestjyske område var de største. De havde også længst vej at sejle, og det er sandsynligt, at områdets mindre skibe er blevet hjemme for at fiske på de nære pladser. Som det fremgår af noterne har mindre skibe dog også vovet turen. Det ene skib fra Varde er kun på 7 årer, et fra Ribe og et fra Skast herred ligeledes. Fra Rømø er der 7 skibe med kun 6 årer hver. Endnu mindre fartøjer finder vi længere syd på. Fra Ejdersted var der 17 med 92 årer, 5,4 i gennemsnit. Blandt de tyske skibe kom den største flåde fra den gamle og driftige by Stade ved floden Schwinges udløb i Elben, nemlig 15 skibe med 119 årer (7,9 i gennemsnit), altså med ret store skibe. Vi vil også senere træffe dem ved vore hjemlige lejer. Derimod synes Stade kun at have haft en købmand på Helgoland i 1423. Oldenborgs 2 skibe havde ialt 10 årer, Bremens 6 havde 42 og Hamborgs 5 havde 31. Den største flåde kom fra Sild, en hel armada på 41 skibe med 280 årer.

Vi får et tydeligt begreb om, hvad storfiskeriet ved Helgoland betød for øernes og kystegnenes befolkning, også for Sydvestjylland.

Ribe skibsmandsret fra 1478 giver nogle bidrag til billedet af riberne på Helgoland.¹⁷ Det er skipperne, som »nærer oc bierger sig med skibsmantsskab andten med fiskeri eller anderlunde«. De fisker både på deres »eghet fiskend« og ved »Hellig Landt«. — Videre hedder det om forbindelse med Helgoland: »Item saa mange pendinge som tages oc opbæris i Hellig Land, Hellig Blodtz pendinge, de skulle hiemføris till Ribbe oc kjøbe vox for, oc brende liuss i Fruwer Closter for dett hellig Blodtz«.

Hvordan riberne kom i besiddelse af disse penge på Helgoland, ved man ikke. Netop på denne tid troede man, at der var sket et under i

Wilsnack i Brandenburg, hvis kirke brændte i 1383. Men tre hostier fortæredes ikke, men hver viste sig som en blodsdråbe. Pilgrimme strømmede til, bl. a. Kristian I og hans dronning. De må have hjembragt en lille del heraf, idet de til et kapel i Roskilde domkirke skænkede »et mirakel af Vorherres Jesu Kristi blod udi en kalk«. Der blev rejst kapeller for dette blod, således i Kolding sognekirke.¹⁸ Måske har danskerne haft et alter på øen for det hellige blod. Det må i så fald være offerpenge herfra, fiskerne bragte hjem til Ribe og anvendte til vokslæs, der skulle brænde i Vor Frue nonnekloster.

En anden religiøs skik på øen, som fiskerne deltog i, var en art korsbyrd. Ligesom man på gangdagene om våren bar et krucifiks eller en relikvie i procession omkring på markerne til vielse af sæden og jorden, brugte man korsbyrd på Helgoland ved fiskeriets begyndelse. De mange fiskeres velfærd afhang jo af, om sildestimerne ville komme. Blev de borte, var det en katastrofe. Og silden er upålidelig.

B. Cnoblochium skriver 1643, at fra gammel tid var der et krucifiks på øen, som »sildefiskerne har brugt til en stor devotion [indvielse], thi før de begiver sig ud på havet til fangst, har de båret førnævnte krucifiks i procession rundt omkring landet, og det så længe, til silden lader sig se oven i havets overflade«. Derefter tog de på fiskeri med stort held. Videre fortæller Cnoblochium, at engang fiskerne gik til andagt med krucifikset, og de opdagede silden i havet, kastede de korset ned på jorden og løb til skibene. Nogle gamle kvinder samlede krucifikset op, som var gået i stykker, og bar det med stor ærbødighed ind i kirken, hvor det i Cnoblochiums tid blev opbevaret bag ved alteret.¹⁹

Om der her til lands i den katolske tid har fundet en lignende korsbyrd sted ved fiskeriets begyndelse, er det ikke lykkedes at finde beviser for. Men endnu i vore dage kan man i et katolsk land som Portugal opleve, at fiskerne har en helgeninde, som beskytter mændene på havet, og hvis billede bæres i procession.

Fra 1534 aftog fiskeriet brat. Der kom ikke så store sildestimer som tidligere. Silden, der havde stået »dick längs des Strandens«, gik på vandring andetsteds. Og dermed ophørte storfiskeriet. I 1554 var hele afgiften af Helgoland kun 117 mark mod 295 i 1522, altså langt under det halve,²⁰ og så må vi endda huske, at indbyggernes landgilde o. lign. har været uforandret. Beboerne drev dog stadig noget fiskeri fra øen, men aldrig mere i så stor stil.

Myten fandt snart en forklaring på ulykken. Det var himlens straf. Cnoblochium fortæller, at de fremmede fiskere ved deres overdådige og

vilde leben og misbrug af Guds gaver forskertsede »dette lands herlige skatte«, så fra den tid kom der ingen sild til øen. Gud holdt deres adfærd for en sådan forbrydelse, at han ikke alene lod silden forsvinde, men skikkede en gruelig og giftig pest ikke alene over sildefiskerne, men også over øens befolkning, så mange døde, og en del flygtede til andre egne, så ifølge sagnet skulle der kun være blevet 14 familier tilbage. Det sidste er næppe rigtigt. Efter en opgivelse af kommandant Brueck havde Helgoland i sidste halvdel af det 16. årh. 300 indbyggere. Andre sagn siger, det var helgolønderne selv, der var skyld i sildens forsvinden, da de i deres overmod lod hånt om sildens gave og bl. a. fejede den ud i havet igen.²¹

Der er næppe tvivl om, at der i storfiskeriets tid var et vildt liv derovre. Regnskaberne fra denne periode viser endog meget betydelige beløb under posten sagesfald. Vi ved ikke, hvor slemme vor egns fiskere har været, men friserne forenede i alt fald i lang tid sørøveri og fiskeri. Hørnum på Sild var en gammel sørøverrede, og i 1488 blev 74 frisere henrettet i Hamborg for sørøveri.

Et interessant eksempel på den vanskelige retshåndhævelse på Helgoland har Lorenz Petersen fremdraget.²² Det er fra tiden lige før den store invasion, men allerede den gang var der mange fremmede på øen. Fiskeriet har utvivlsomt været betydeligt før 1425. Tyske hansakøbmænd havde allerede længe haft deres boder på øen. Ved det store sildemarked i Skåne havde Hansaen, først og fremmest Lübeck, udviklet og fået privilegium på en form for retspleje med egne fogder og bisiddere. Før 1423 var denne ordning overført til Helgoland. Her var de fleste købmænd sikkert fra Bremen, da det var denne by, der havde indsat fogden. Naturligvis havde købmændene handlet med andet end fisk, men der er næppe tvivl om, at silden, den »Heylighenslandschen Hering«, allerede da spillede en mægtig rolle.

Fogden hed Johan von der Hude. 1423, søndagen før de 11.000 jomfruers dag (17. okt.), greb Johan v. Valle »ohne Vogt und ohne Gericht« Hinrich v. Bremen og bandt hans hænder og fødder, førte ham ind i fogdens bod og ville have ham sat i fogdens stok. Det ville fogden ikke tillade, men sagde, at han i stedet ville have Johan v. Valle for retten for hans selvtægt. Johan v. Valle tog da manden med tilbage til sin egen bod og »pinte den arme mand, så man måtte sig forbarme«. Fogden tog nu syv mand med sig og gik derhen. Johan havde da slået en løkke af reb om mandens hals. Han lod rebet falde, da fogden og hans følge trådte ind. Fogden bød ham holde inde. Men Johan greb fogden ved

armene og svarede: »Hvad bryder jeg mig om den fordømte karl!« Og Johans kammerat sagde til fogden: »Hvad har du i vor bod at gøre? Vi bryder os ikke en døjt om dig!« Da sagde en af Johan v. d. Hudes folk: »Vil du ikke lade fogden gå!« og befriede ham af Johan v. Valles klør, hvorpå de gik tilbage til fogdens bod.

Johan fortsatte sin mishandling og aftvang bremeren løfte om, at han ville betale ham 6 lübske mark.

Samme aften kaldte fogden to dommere til sig sammen med andre bremerborgere og andre gode folk, 200 mand, for at afsige dom over Johan v. Valle, men en af mændene advarede ham og sagde, han kom ikke videre, »denn das wären böse Leute«.

Fogden afstod så fra dette forsøg, men næste morgen prøvede han igen og lod »to berghe rufen« og indsatte dommere eller bisiddere, mens han selv veg sit sæde, indsatte en hamborger og optrådte som anklager. Da tog sættemdommeren til sig »den gemeine Kaufmann von allen Städten und Ländern, die da waren«. Men da de skulle udfinde dommen, ville Johan v. Valles venner ikke godkende fremgangsmåden. Atter forsøgte man en ny. Fire af bisidderne udvalgte 24 af »de viseste« købmænd. De dømte, at ingen måtte tage sig selv til rette, og Johan v. Valle fik en bøde på ½ engelsk pund. Men voldsmanden erklærede, at han ville angive sagen for rådet i Bremen.

Lorenz Petersen gør med rette opmærksom på det påfaldende i, at bremerfogden, der selv var bremerborger, ikke med magt søger at befri Hinrich v. Bremen, men kun protesterer mod det grusomme overfald, der sker lige for hans øjne, finder sig i, at voldsmanden og hans venner ringeagter og håner ham og hans dommerværdighed, gentagende bøjer sig og ændrer rettens fremgangsmåde. Det må hænge sammen med, at voldsmanden har tilhørt fiskerne, der talmæssigt var købmændene langt overlegne, og som man måtte vare sig for, når de var »bøse«.

Under hertug Frederiks kamp mod de genstridige ditmarskere (se foran s. 18) er det gået hårdt til. Hertugen henvendte sig da til alle undersætter i Horspilherde og »dem Mor« (Nordstrand), som til Heyligelandt i købmandsskab, fiskeri eller andet ærinde kommer på besøg, og beder dem komme med deres evertskibe med bøsser og krudt, med harnisk og gode våben for at hjælpe fogden med at afvende modvillighed og Gewalt, som ditmarskerne udøver. Selv Hamborg bad han sende skibe til hjælp.²³

Det har da ofte været under utrygge forhold, vore fiskere arbejdede her. Det er derfor ganske i tidens ånd, at det nystiftede skibsmandslav i

Ribe manede til sammenhold. Skibsmanden »hand bør at søge S. Søffrens laug oc gjøre fyldlyste«. Ja, gik han til andet laug »wilde wy lade hinte hannem«, og gør han modstand og griber til våben og »fanger deroffuer nogen skade, da skal hand haffue dett for hiemgildt«. Og den, som styrmand er og sidder hjemme i stedet for at søge S. Sørens laug, bør ej være fuld laugbroder, med mindre han kan få tilladelse dertil. Endvidere forpligtedes medlemmerne til at hjælpe hverandres skibe af og i vandet. Det var »ald mienige laugbrøderes wetect wed 80 brødre«.

Fartøjer og redskaber

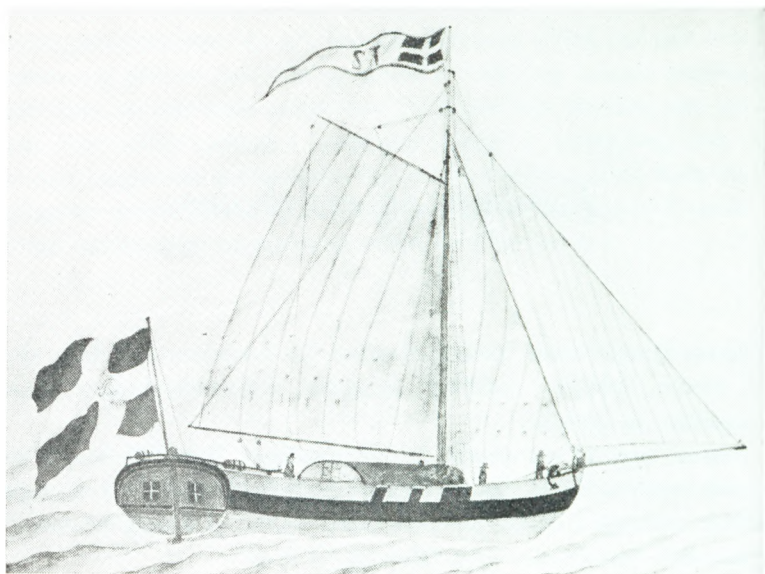
Fiskernes fartøjer havde forskellige navne. De benævnes som skibe, skuder, everter, lineskibe, skuldbåde, krogbåde, drejerbåde, kregere, byser, hornøgævere og havskibe.

Gennem lang tid var *everten* den almindeligste. Vore folk brugte den allerede i middelalderen; den nævnes ved Helgoland, og den var en meget udbredt skibstype i danske farvande indtil midten af forrige århundrede og navnlig i havnebyerne langs Elben og på Fanø.

Man ved ikke meget om, hvilke vadehavssejlere der afløste vikingskibene eller var i brug samtidig med dem. Ved uddybning af Brüggehavn blev der 1899 gjort et fund af et skib fra 5.-6. årh. med flad bund, der skarpt afgrænser siderne, hvilket gør den særlig anvendelig til vadehavsfart. Den må antages at være forløberen for everten, et større dæksfartøj, der ligeledes var temmelig fladbundet og iøvrigt karakteriseres ved et fyldigt forskib, krum stævn, et plat agterspejl med vinduer og et såkaldt telt over lugen. Første gang everten nævnes er i en flandersk toldtarif 1252. Den havde for det meste kun een mast og var af meget varierende størrelse.¹

Ved Helgolandsfiskeriet havde skibene herfra mindst 6-10 årer, de har næppe alle været everter. Noget senere havde de ofte 12 mands besætning, således forgik på een nat i april 1577 9 everter, hver med 12 mand.²

Det samme skib brugtes snart til fiskefangst og snart til fragtfart. Ikke helt sjældent var skipperen også købmand, der måtte se at sælge lasten bedst muligt. Når han havde leveret eller solgt tørfisken i Hamborg, Bremen, Holland eller Husum, tog han andre varer ombord: klæde, tømmer, salt, æbler o. s. v. Efterhånden fik man særlige fiskereverter. De nævnes f. eks. 1639, da riberne blev bevilget hjælp »til deres rivier och indlobs reparation«, de måtte da opkræve 1 mark af hver »fiskerebber« og af hver båd, men ½ rdl. af hver fremmed skude.³

Everten De Frue Chatrine ca. 1805. Ifølge en påskrift føres den af »Sr. Søren Thomsen, foged af Sønderho«. I parentes står »C. J. Lunde fra Husum«, antagelig maleren. Efter originalen i Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Med de store everter, der nævnes ved næsten alle vore lejer, gik man langt til havs på fiskeri; det fremgår bl. a. af et syn, der 1641 holdtes over fartøjerne ved Vesterside. 12 mand vidnede, at bådene, som 4 mand fiskede med fra dette leje, var »bygget på en bøgefjæl og ikke på en køl, som øffuerskibe (everter) på Vesterside har været eller er nu påbygget«; ikke heller kunne man »søge sin næring til havs med dennem, som man kunde med øffrskibe«, de måtte derfor kaldes både.⁴ Allerede tidligere var man gået over til at bruge mindre både i lejerne nord for Blåvandshuk. I et kongebrev 1559 nævnes »de små både, som nu bruges til at fiske med«.⁵ De fiskede nærmere kysten og slap med en mindre sandtold. Ret forskellig størrelse havde skibene i 1620erne ved Vesterside, hvor de betalte »eftersom skibene er store til«. 1622 var der en del folk ved Sønderside der i samme sæson skiftevis fiskede med everter og krogbåde, hvorfor tolden af de sidste nedsattes fra $\frac{1}{2}$ tus. til $\frac{1}{4}$. Ved våddræt brugte man små drejerbåde.

Ofte ejede Ribe- eller Vardeborgere, nogle af egnens adelsfolk, præst og foged på Fanø skibe eller part i dem, som det fremgår af kapitlet om lejerne. Flere fiskere kunne være fælles om båden, eller forældre og

børn eje den i fællesskab. 1599 kvitterede Anne Jeskone i Dyreby sin søn Søren Jessen i Børsmose for betaling af hendes part i det skib, de havde haft sammen.⁶ 1609 sælger Knud Thuesen i Vejrs sin evert, som lå ved Sønderside, til delefoged Hans Hansen i Kærgård for 19 rdl. Købet skete før de begyndte at fiske, så udstyret har nok manglet, dog medfulgte alle skibets årer og dets styr. S. å. solgte P. Jensen, Vrøgum halvdelen af en evert for 11 dl. til Bakken Madsen i Skødstrup.⁷ Mens denne køber var en velhavende gårdmand, hans to børn fik ved denne tid hver 20 dl. i arv efter deres moder, var en anden gårdmand og fisker, J. Jørgensen i Stavsø, ganske forarmet. N. Nielsen ved Sønderside gjorde udlæg i hans bo; der udsattes bl. a. $\frac{1}{2}$ skib med »hendes« halve tilbehør for 28 dl.⁸ Også andre skibsfolk kunne det gå tilbage for. 1638 døde M. Hansen af Sønderside, familien fragik arv og gæld, da han kun efterlod sig part i et skib og en betydelig gæld til to Vardeborgere. Birkefogden Chr. Madsen, Lundttarp, gjorde så udlæg i »samme skude«; afdøde havde bygget den sammen med N. Andersen, men senere havde han måttet sælge $\frac{1}{4}$ af den til J. Madsen, så der kun var $\frac{1}{4}$ tilbage til ham selv. Denne fjerdedel blev med tilhørende redskaber vurderet til 100 sdl. Så manglede kreditorerne endda dækning for godt 23 sdl.⁹

1613 købte H. Thorsen af lensmanden $\frac{1}{2}$ evert, som N. Andersen i Nordby frarømte, og gav 24 rdl. A. Nielsen Hundhul i Lønne solgte $\frac{1}{4}$ af den båd, han byggede i fællesskab med Chr. Nielsen, Varde, til samme Chr. Nielsen for 20 sdl. Båden har rimeligvis været en evert. Skibene var i meget forskellig pris, eftersom de var solide og store til. Ved et skifte i Lønne s. å. blev $\frac{1}{10}$ af en båd sat til 1 rdl., måske har hele mandskabet været fælles om den, hvorimod et andet Lønneskib ejes af 3 mænd.¹⁰

Krogbåde kunne også opnå en god pris. 1622 købte en Ribeborger i sin bod på Sønderside en krogbåd med anker, kabel og styr af to sønder-sidedemænd for 62 dl. til 32 sk. lybsk og en god par »thossel« til den enes kone. Pengene skulle betales i 3 terminer. Derpå drak de lidkøb og gav hver 2 sk. til de fattige. Kort derefter købte den ene fisker, Poul Hansen, en krogbåd med anker, årer og kabel og andet tilbehør af Line Hanskone ved Sønderside for 15 sdl., men straks efter solgte Line båden til Anders Skræder for 26 sdl. Og så blev der naturligvis en retssag.¹¹

Når fællesskabet skulle ophæves måtte man handle med hinanden. Mikkil Pedersen og P. Nissen i Klinting havde et skib sammen, men var blevet uenige. Dog blev de på birketinget enige om at ophæve fællesskabet. Den ene af dem skulle give den anden $\frac{1}{2}$ sletmark for at vurdere

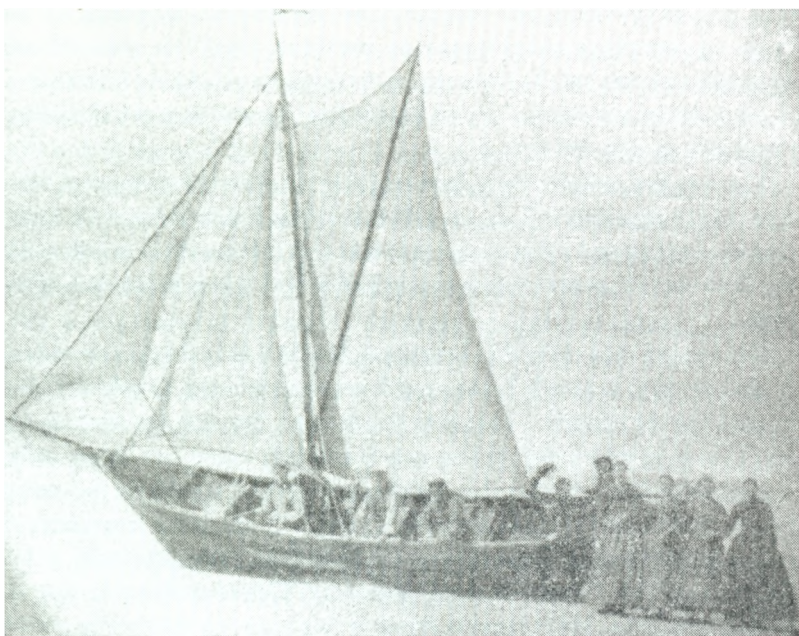
skibet, den anden måtte tage, hvad han ville, pengene eller båden: Mikkell satte straks skibet til 26 sdl.¹²

Af lensregnskaberne fremgår det, at ved lejerne i Riberhus len var everterne de almindeligste skibe, selv om de kaldtes lineskibe, garnskibe eller skuldskebe efter det fiskeri, de brugtes til. Mod slutningen af perioden er der i Nordby adskillige »halve« skibe, i Strandby er der kun en båd, i Sønderho derimod er alle skibe everter. I Sønder side er de store skibe borte på een nær, ellers er det halve eller fjerdedels skibe, ved Oksby strand kun både, den ene forøvrigt en drejebåd, benyttet til vådragning. Ved Huge og Klinthane er der mindre hvillingskibe. Fanø har længst holdt fast ved everterne. Ifølge Kromann skulle de indtil 1741 have været små, på indtil 3 læster drægtig, alligevel sejlede de i sommer-tiden til Hamborg og andre fjerne steder. Senere var de på ca. 6 læster. Da fiskeriet gennem 1700 tallet tog stærkt af, brugtes mindre både. 1806 hedder det fra Nordby, at der fiskedes med 10 åbne både på 1-2 læster med hængemaster og råsejl. Kroman gengiver et billede af en sådan båd efter en model i Fanø museum.¹³ På billedet her af tørfisk ses en lille fiskerbåd med råsejl, men målet har nok været at gøre den mere pyntelig end virkelighedstro.

Den almindelige fiskerbåd i forrige århundrede og måske endnu tidligere var de såkaldte »hwongjævere« (hornjævere). De havde en køl på ca. 8 alen, var sværtbyggede, spidsgattede med høje stævne og førte stor-sejl, fok og klyver og undertiden et topsejl. Når undtages en stump dæk, kaldet plint, i forstavn til ankeret og en lille smule i agterstavn, var det åbne både, oftest med 6-7 mands besætning. De var meget flade i bunden, da de skulle kunne hales på land. De kaldtes også havskibe. Ved Oksby havde de dyrenavne som »Gammel tuds«, »Lille tuds«, »Bjørn«, »Gasse« o. s. v.

1843 siger prof. Krøyer, at bådene ved Nymindegab er af forskellig størrelse, har høj stævn, afrundet bund og ingen køl, fører kompas og lanterner og et skippund sand som ballast. »Bådene synes at være ret gode sejlere og selv i en storm godt kunne holde søen«. Efter 1850 ændres de en del.

Efter Torben Klitting gives følgende mål og navne: Årerne var 12-13 alen lange. Når de brugtes, var der ca. 4 alen inden, 8-9 alen udenbords, kølen var ca. 12 alen, øverste kant af stævnen ragede $2\frac{1}{2}$ alen længere ud, bagstavn 2 alen, bredden midtskibs var 5 alen. Båden var delt i følgende rum: »Æ fram pligt«, forreste pligt, »æ killorum«, rummet bag masten, »æ bjælkrum«, øserummet, »æ dænd«, hvori fiskene gemmes,

En af de mindste hørgævere på Vejrs strand ca. 1872. Fem mands besætning, 4 espiger. Fører storsejl, fok og klyver, storsejlet med sprydstage. Sværd ved siden.

»æ båg pligt«, hvor rørgængerer står. Der var følgende tofter: »Æ stævn-toft«, over forreste pligt, »æ masttoft«, bred tofte med udskåren runding til masten, »æ bjælktoft« foran øserummet, »æ dændtoft« foran æ dænd, »æ stævn-toft«, plads for den, som sætter og drejer bakkerne, bagved er æ båg pligt. På de første 4 tofter sidder karlene, som ror. Bådens venstre side (bagbord) kaldes stævn, dens højre (størbord) telli. Roerne sidder på modsat side af den, årerne hviler på. Masten var 13 alen til »æ hom«, godset, hvor vanterne og staget var fastgjort. Den stod på kølen, 4 alen fra forenden. Over godset var 2-3 alen mastetop med blokke til fok- og klyverline og en lille vimpel på toppen. På siderne ud for masten førtes store sværd, som sænkedes for at forhindre afdrift, når skibet var under sejl. Man kaldte dem »æ Sønnervik skif«, »æ Skodbjerre skif«, »æ Houstrup skif«, »æ Hennebjerre skif«, »æ lille Kjærk«, »æ opstikker«, »æ tyr«, »æ kou« o. lign. De var på 4-5 tons.

En sænkekøl kunne ikke så godt bruges her, da sand kunne klemmes op i kisten og hindre dens bevægelser. Men bådfører og gårdmand A. Pedersen, S. Bork mærsk, fandt på at bruge en tyk jernplade og gøre ki-

sten bredere forneden end foroven. Den forhindrede afdriften, og de tunge og besværlige sværd kunne nu undværes. Også i at give skibene dæk og større sejl var A. Pedersen en foregangsmand, og ved slutningen af århundredet var næsten alle både forbedret, kunne betjenes af mindre mandskab og sejle længere ud.

Manden, der indledte fornyelsen, var dog Lambert Sørensen, som allerede 1872 ene mand sejlede sin i Norge købte dæksbåd hjem til Hjeriting og derefter ved fiskeriet sejlede linen ind i stedet for at ro den ind. Og dette har de gamle everter formodentlig også gjort, da de var dæksbåde.

Der brugtes også skibsbåde, indstrandede eller købt i Norge, de var ca. 6 alen og med 4 mands besætning, lette at betjene og få på land. De brugtes især af beboere i nærheden af stranden, der slog sig sammen og kun fiskede til eget brug med et par bakker, når vejret var meget godt.

Fra ældgammel tid var der bådebyggeri i Ribe og Varde og langs kysten. Under syvårskrigen befalede Frederik II de jyske lensmænd at sende skibsbyggere til København, bl. a. 6 fra Ribe, 2 fra Sønderho, 1 fra Ballum og 4 fra Oksby. Kun Middelfart og Thisted skal sende lige så mange som Ribe. 1631 nævnes Niels Skibsbygger på Sønderside. 1694 havde skipper Niels Pedersen ladet bygge et skib dersteds. Ved midten af forrige århundrede boede en kendt bådebygger, Niels Røgter, i Henneby. Når skibet var bygget færdigt og var sejlklar, holdtes en fest, hvor både mænd og kvinder var med. 1640 var der »skibsøl« i Oksby, hvor både mænd og kvinder deltog, og som antagelig var en sådan »stabel-afløbning«. På Fanø hed det skibsbryllup og sluttede med dans.¹⁴

I de gamle kilder nævnes fiskernes redskaber meget sjældent. Man ved således ikke, når linefiskeriet med bakker begyndte. 1570 nævnes linebåde ved Sønderside, og 1547 findes de i Skagen. Men de har sikkert været i brug længe før. Herpå tyder også de talrige fiskekroge, der fremdroges på den gamle boplads ved List.

Krogbådene har vel oprindelig drevet fiskeri med håndsnoere, men brugte ialt fald senere liner, måske begge dele. Folk ved Nissum fjord brugte for 100 år siden en »agi« ved havfiskeriet, d. v. s. en lang snor med en sten i enden og ovenfor stenene med mellemrum 3 kroge. Når bakkerne var sat, sænkede man agien til havbunden og tog torsk og hvilling, indtil man skulle dreje. Udbyttet af agien var ens eget.¹⁵ Rødspætterne fiskedes med skullergarn, der toges også nogle ved linefiskeriet. Til sildefangsten er sikkert brugt driv- og sættegarn som ved Skanør, hvor der er fundet sænkesten.¹⁶

Fra tingbøgerne skal nævnes nogle spredte eksempler: 1616 overdrog Chr. Knudsen, N. Nebel, 500 fiskeliner til Poul Hansen i Oksby. 1631 vurderedes 5 skuldgarn. Knud Christensen i Fidde udlagde dem til Claus Andersen i Henneby for 10 mark danske. 1653 nævnes i et skifte i Kærgård 4 skullergarn samt 60 favne liner. S. å. købte S. Bertelsen i Grærup 2 »skibsdober« af en mand i Vejrs.¹⁷ Antagelig har det været bøjer, duftønder, der ialt fald senere havde form som en afstumpet kegle. Fra doben gik en line ned til bakkerne og videre til en sænkesten, en gajlingsten. Doben (æ dov eller dåf) skal vise, hvor linen er.

En bakke bestod af 3 liner à 200 kroge. Krogen var anbragt i tynde, stærke tavser, 18 tommer lange og fastgjort til linen med 32 tom. mellemrum. Bakken blev altså 600×32 tom. = 800 alen lang. Da havskibene ved Nymindegab medbragte 24 bakker, dannede de tilsammen en line på $800 \times 24 = 19200$ alen eller 12 km. Enkelte bådelaag regnede to liner til en bakke, og der brugtes større og mindre afstand mellem tavserne.

Ved Oksby regnedes 500 kroge på en line, men med $1\frac{1}{2}$ alens mellemrum og 1 line pr. bakke, denne blev altså 750 alen. I Grærup var der 400 kroge pr. bakke, i Hjerding 3 liner med 200 kroge pr. bakke og 18 tom. tavser med $1\frac{1}{2}$ alens mellemrum. Også på Langlig havde man 600 kroge pr. bakke. I Sønderho havde hver fisker 1791 to bakker, hver bakke 4 stikker à 100 kroge.¹⁸

Straks efter jul begyndte man med forberedelserne til næste sæson. I Vestkystsoegnene spandt kvinderne garn til tavserne, som gerne lavedes af den fineste og bedste hampetråd. Mændene tvandt trådene sammen til tavser, hvorpå krogene fæstnedes med en tavserolle, fastgjort til dagligstuebordet. Senere spandt man på reberbanen hampetrådene til liner. Krogene lavedes af jerntråd, først huggedes en holk (modhage), så bøjedes tråden i krogform og spidsedes på en sandsten. Tilsidst skulle krogene forfinnes i en gryde. Mange klarede det hele selv, men der var også særlige krogmagere, og andre fremstillede især garnene, eller bandt våd, ned eller skullergarn. I gammel tid købtes hampen undertiden i Hamborg, men i forrige århundrede avledes den i amtets vestlige sogne, hvor marknavne som hampagre endnu minder derom. Sluttelig måtte tre mand til at tjære garnene, undtagen tavserne. Det foregik i to store jerngryder over et fyrhul i jorden uden for huset.

Hver bakke skulle lægges i sit bakketrug, et bræt af tyndt træ, 30×24 tom. med flere lister. Fiskeren måtte stille med 10-12 truge. Desuden krævedes der duftønder, splidstokke, skamler, kasser og kister. Trægen-

standene var mærket med ejerens navnebogstaver eller tegn indskåret. Til liner og gajlinger var fastgjort små horn- eller blyplader med samme tegn. Et redskab, der optræder i tingbøgerne, er kejsen, hægen, en stok med en krog eller krumning på enden, som slås i fisken, når den hives ind. Prof. Krøyer kritiserer, at den bruges alt for uforsigtigt og unødvendigt, når fangsten lastes i land, kun fiskens hoved må rammes. — Den var særdeles brugelig under slagsmål. Den nævnes 1578. Også de gamle redskaber og båden selv måtte fiskeren reparere og bringe i orden.¹⁹ Havde han så tillige et landbrug at passe, forstår man let, at heller ikke vinteren var nogen ferie.

Sandtold og andre afgifter

Fiskeriet på havet var frit. Men kongen tog tidligt sin part af havets guld. Jyske lov bestemmer, at »vrag, som kommer til lande og ingen følger efter, det ejer kongen, fordi kongen ejer alle forstrande, og det som ingen ejer, det ejer kongen«. Det blev da ikke blot vrag, kongen tog. Når fiskerne landede, var det ikke på egen grund, men på kongens strand, på hans »sande«, også boderne regnede man med var bygget på forstranden. I Hjerting, Nordby og Oksby var det dog fra gamle landsbyer, man fiskede. Sønderho og Sønderside var vel oprindelig samlinger af boder, men fik iblandet huse til permanent beboelse.

Kronen kunne altså forlange en afgift for brugen af stranden. Ved Skånefiskeriet oprævedes bådesild og åresild, og noget lignende skete ved Helgoland. Hvordan afgiften oprindelig var ved Jyllands vestkyst kan ikke siges. Da der i middelalderen fangedes en del sild, er tolden muligvis betalt med sild; evertsild nævnes 1461. Man har også fanget sild i vod. 1536 skrev kongen til de fiskere, der »bruge woye fore vor forstrand under Vldborgherret och jcke ville giffue then tilbørlig told, som the os pligtig ere«, men »fordriste thennom til at løbe bort«, at hver af dem, der bruger vod under landet, skal give kongen 2 td. sild af hvert vod, ellers skal Henrik Rantzov straffe dem på liv og gods.¹ Disse sild var ikke evertsild.

Man kunne forlene sandtolden eller forstranden bort. 1527 fik fru Else Thott til Lydum Høge leje ad gratiam, P. Rantzov fik tolden af Rømø og List. Denne strand havde Ribe bisp, der ejede Hennegård, fået overdraget i middelalderen. At fiskerne virkelig betalte sandtolden til Hennegård ses 1592, da Hartvig Staverskov stævnedes H. Sørensen, fordi han ikke havde betalt. Fiskeren sagde da, at Kjeld Lausen i Hovstrup havde lovet at udlægge hans »sandskuld« for ham. Og 1622 bevidnede fogden på Hennegård, Mads Nielsen, på fru Christence Kragts vegne, at hun havde fået sandtolden af sine tjenere N. Jensen i Henneby, A. Smed og H. Møller i Henne mølle af de både, de fisker med, og som hun selv

har part i.² De har fisket fra Henne strand, for de nævnes ikke ved kronens lejer.

Ved middelalderens slutning var fiskeriet meget betydeligt, antagelig det største før vor tids moderne storfiskeri. Man svarede da sandtold »af gammel sædvane«. — Kristian II forhøjede afgiften til ripensernes misfornøjelse, og efter hans fordrivelse henvendte de sig til Frederik I, der 1527 igen indførte den gamle takst, idet han gør vitteligt, at »wore kære vndersaatthe borgere vdy Ribe haffue beclageth fore oss, ath the nu beswæres met vloglige toln aff roker, skuller och andhen groff fysk, som tagis vndher westher herrits siidhe, ydermere end gammel sedvane, thii haffue wii aff wor sunderlig gunst oc nade vnth oc tillath oc nu mett thette wort obne breff vndhe oc tilladhe, at forne wore vndersaatthe mue oc skulle wære altingest [aldeles] frii fore slyg ny tolnn oc icke beswares ther met ythermere end som sedvane war vdy hogborne förste kong Hanzzes, Wor kiære broders tiidh, dog saa ther icke skulle fiske flere end som ther pleyer at fyske aff gammel tiidh«. ³ At fiskeriet ikke måtte udvides, er der næppe taget hensyn til.

Det har knebet med at få tolden ind. 1547 får alle ud- og indlænder ved Sønderside brev om, at de ikke må uddrage fra lejet, før de giver »medel goetz« til sandtold, ligesom de giver ved Vesterside. Samme ordre udgik til Fanø, Mandø og Sønnderho til alle, hvem de end tjener eller tilhører, de skulle straks yde tolden, når lensmanden befalte. Han forestod opkrævningen, derfor kan man finde oplysninger i lensregnskaberne, som således bliver den vigtigste kilde til fiskeriets historie i den periode.

1559 kommer et nyt kongebrev til alle ind- og udlændinge, som fisker ved Vesterlandsside, at der skal svares sandtold af de små både, man nu bruger, ligesom man tidligere svarede den gamle sædvanlige sandtold og rettighed af de skuder og skibe, man fiskede med af Arilds tid. — 1570 finder man atter sandtolden for høj, nogle linefiskere vil kun give 500 skuller, de har måske mindre everter, men de får befaling til at give samme told som de øvrige.⁴

1649 lod man ligefrem bådene syne for at blive klar over deres størrelse og told. Delefogden Hans Gjødesen, Bolkær, viste 5 både ved Høge og 9 ved Klinthane for 5 mænd fra N. Nebel, udnævnt af tinget. De fandt ikke, at tolden kunne forhøjes ved nogle af fartøjerne, den måtte fortsat være 1 q. 5 Ho-Oksbymænd synede dernæst 10 fiskerbåde ved Sønderside; efter længde, bredde og dybde kunne de ikke give mere end ½ tus. melskuller; der var også et større skib, men gammelt og »vand-drukken«, hvorfor det sattes til samme told, dernæst 5 mindre både, som

efter deres drægtighed sattes til 1 q. skuller. Ved Oksby satte de 6 både til den sædvanlige q. melskuller og 2 små drejerbåde til 1 q. samrask hver. Ved Vesterside sattes 2 skibe til $\frac{1}{2}$ tus. melskuller hver og 5 til 1 q. skuller samt 2 drejerbåde til 1 q. samrask.

2. og 3. pinsedag rejste lensmandens fuldmægtig rundt til lejerne og opskrev tolden.⁵ Da må bådene have ligget inde, så han kunne få alle oplysninger om skibenes størrelse, styresmænd, ejere, om der svares fuld told af skibet, eller visse folk tager en part eller det hele. Frederik II's søret bestemte, »at dersom adelen har skib og ladning, da nyder de rettig-heder og sagefald efter recessens lydelse«. Det var altså en gammel ret fra 1536. Men kongen var på vagt. 1597 fik lensmanden brev om, at en del af adelen i Riberhus len tilholdt sig nogen rettighed af sandtolden, hvorved kongens ret krænkedes, hvorfor lensmanden nøje skulle under-søge sagen og opkræve tolden.⁶ Adelsmanden skulle selv eje skibet eller have part i det for at få sandtold. 1581 kan det ses, at det drejer sig om følgende adelsmænd: Hartvig Staverskov, Hennegård, Chr. Vind, Lydum, Vincent Juels enke, Hesselmed, Mogens Juel, Juellingsholm, Mette Kaas, Sønderris, og Kristoffer Munk, Krogsgård, der er ejere, hvorimod Hans Munk, Visselbjerg, og Mov. Podebusk, Ribe, vist har forstrakt fiskerne med udstyr. Endnu 1598 får 5 adelige fra Hennegård, Lydumgård, Hes-selmed, Visselbjerg og Juellingsholm del i sandtolden, 1640 kun Chr. Lange, Hesselmed, og tilsidst er der ingen.

Ribe og Varde borgere får hele tiden del i sandtolden, når de har ud-styret et fartøj enten med folk eller redskaber eller ejer skibet. På Fanø ligestilles birkefogden, præster og degne og til tider tingskriveren med købstadborgerne, så de får tolden af eget skib eller parter for udstyr. Præsten S. Trugelsen fik 1573 et kongebrev på det; det hed heri, at hans gårds tilliggende og ligeledes mange af bøndernes for størstedelen var ødelagt af sand, så både gård og tiende var forringet, derfor måtte han indtil videre beholde sandtolden af $1\frac{1}{2}$ skib, han hvert år selv udreder.⁷ Endvidere fik strandfogderne tolden af et skib eller to i løn, Simon Mad-sen ved Sønderside tillige landgilden af sin gård, undertiden fik en dele-foged samt lenets ridefoged også parter. Efterhånden som fiskeriet tager af og fogdernes antal tager til, blev der grumme lidt til kongen.

Det sker, at et skib går under, efter at tolden er opskrevet, men inden den er betalt, således forgik et Oksbyskib, ført af N. Pedersen, Skødstrup, 1598, s. å. druknede N. Sørensen, Sønnerho, med alle folkene, mens Las Mikkelsen, Ho, kun var ude på to ture, inden han mistede alt sit garn på søen, og da han tillige var forarmet, fik han nedsættelse.

Skriveren tog sig betalt, ikke af lensmanden, men af fiskerne. Han fik 1 torsk af hver båd, senere afløst med 1 rdl. 1647 stævnes 27 styresmænd for sandtold og skriverfisk, de resterer med fra krigsåret 1645, næppe alle betalte, for 1648 stævnes atter en række folk for sandtold og skriverfisk for 1645-48. 1654 havde en flok styresmænd fra Huce og Klinthane ikke betalt, nemlig P. N. Graahede og P. Christensen, Klinting, C. Iversen, Henneberg, C. Jensen, Fidde og Jørgen Pedersen, Sønderbork. De dømtes til at betale hver 1 q. hvilling og 1 torsk skriverfisk, sat til 10 mark. P. Christensen betalte alligevel ikke, og $\frac{2}{3}$ 1655 stævnede delefogden ham påny for de 10 mark. P. Christensen »fremlagde da et tingsvidne af Henne birk«, og så synes den sag at være falden. I det hele taget har skriverfisken nok ikke haft lovhjælp, men slotsskriveren har vist pånødt fiskerne afgiften, vel nok med lensmandens stiltiende billigelse. 1657 stævner slotsskriver J. Mortensen nemlig 3 mænd fra Bredmose og Ho for 1 rdl. skriverfisk, de rester med. Og dagen efter stævnes på Vester herreds ting 4 mænd fra Ho og en fra Oksby, alle styresmænd ved Sønder side, hver for 1 rdl. skriverpenge. Folkene var adelstjenere, og nu mødte ridefogden og mente, der ingen skriverpenge burde udgives og ligeledes, at der bør gå dom for dele.⁸

1654 dømmes 8 styresmænd til hver at betale 5 sdl. sandtold for 1652 og 53. For P. Graahede, N. Nebel, og N. Vollesen, Henneberg, er det arvingerne, der dømmes, så de to nævnte er antagelig omkommet med deres skibe. Her nævnes ikke skriverfisk.⁹

1651 har et par Lønnefolk åbenbart forsøgt at levere dårlige fisk, idet slotsskriveren ikke ville »annamme« dem, de måtte så betale 1 sdl. pr. q. hvilling.¹⁰ Få år efter går man over til helt at afløse sandtolden med penge. Borgmester Laurids Thordsen i Varde har forpagtet sandtolden af Sønder side, og 1683 har fiskerne i nogen tid svaret 4 sdl. af hver båd.¹¹ Efter 1660 fik Hans Schack og senere hans søn, Otto Didrik Schack, amtet som et len uden regnskab, hvorfor rentekammeret i denne tid ikke var klar over sandtoldens størrelse. 1654 havde den en værdi på 60-70 rdl. af Fanø.

1685 er et mærkeår, for ved åbent brev af 26. april kundgør kongen, at »vi af sær nåde allernådigst« har befriet og forskånet Fanø, Sønderho og Mandø »for den sandtold, som de hidindtil en gang om året til vores amt Riberhus givet haver«.¹² De andre lejer måtte dog stadig betale. 1700 krævede amtet for sandtold og ridefogedrettighed årlig 4 dl. af en evert, 2 rdl. 3 mk. af en båd og 1 rdl. 3 mk. af en jolle.¹³ Senere i 1700

tallet må sandtolden være ophævet, eller man har undladt at opkræve den. Skriferfisken var nok gået over til ridefogden.

Den del af sandtolden, lensmanden ikke skulle beholde som genant, skulle i reglen sendes til København. Lensmanden lod bønderne køre den til Kolding. Det kunne blive dem for meget. 1558 klager bønderne i Skast og Gørding herreder over, at de tvinges til at age fisk eller andet, som kongen vil have fra Ribe len 12 mil eller længere, de besværes over evne, især om vinteren, når vejene er dårlige. Kongen befalede da lensmanden på Skodborghus at lade kronens bønder under Skodborg og Hundsbæk modtage godset i Skodborg, når vesteregnsens bønder kom med det, og køre det til Kolding.¹⁴ 1581 må Lønne sognemænd af med 15½ dl. til sagefald for Kong. May's fisk, de sad overhørig og ikke ville fremage til Kolding, som de var om tilsagt, og samtidig måtte Jandrup sognemænd aftinge for en vognægt, de sad overhørig »og ikke ville fremage Kon. May's sandtoldfisk«.

Fra Kolding sejledes fisken til København. 1614 således 10.000 hvilling, 43.500 skaller, 10 sn. torsk, 34 sn. rokker, 52 sn. sund og mave, det sidste nedpakket i 2 tønner. Udgiften herved var 12 dl. til skipper H. Jacobsen i Kolding, de 2 tønner kostede ½ dl., 2 tylt fyrrebrædder at dække over fisken 3½ sdl., 2 Koldingborgere fik for at føre fisken fra skibbroen ud på rheden til skibet 6½ mk. Endelig fik Poul Fanniker, der fulgte med på rejsen og vogtede fisken, 6½ dl. Denne rejse foretog han adskillige gange. Da fisken 1602 skulle til København, sendtes Enevold Bøsseskøtter i Ribe først til Kolding for at hyre en skude. Så ventede han i 4 dage, før fisken ankom, ledsaget af Niels Skriversdreng, der skulle »forvare fisken på vejen, at de ei skulle blive borte«. Stadig købes en tylt brædder »til at klæde over forne fisk udi skibet for regn og vand«. Også under sejladsen ved lejerne beskyttedes tørfisken på denne måde. M. P. Rostock skriver om fiskerne, som med »fjælehvælvede« både kom til Ribe med fiskevarer. 1605 og 07 kaldes overdækningen en combarte (kasse), og da er udgiften kun 10 sk. til søm at fastgøre den med.

Ikke sjælden skulle en del af fisken andetsteds hen. 1638 sendtes til kongens provianthus i København 33 vorder tørre torsk, 56.000 tørre skaller, mindre mængder kom til Glückstadt og Haderslev »til Kgl. May's hofspisning fornøden«. 1624 går sendingen via København til dronning Sophia på Lolland.

Sandtolden, der vist kun ydedes fra List til Nissum fjord, var ikke lige stor ved alle lejer. Det skyldtes åbenbart skibenes forskellige størrelse, fiskerimulighederne og gammel sædvane. Tolden var dog ikke mere fast,

end den kunne forandres, hvad vi har set. Den ældste kendte opgørelse er fra 1537 og omfatter Ulfborg herred, Nordby, Sønderho og Mandø, der ialt gav 136.000 hvilling. Fanø synes da at have svaret 2000 og Mandø 1000 hvilling pr. skib. Men tolden på Fanø blev ændret. 1581 er den af et lineskib 1 tus. 1 q. tørrede hvillinger, 4 torsk, 4 sn. sund og mave og af et skullerskib 3 q. skuller, der dog snart sattes op i 1000 skuller pr. skib. På Mandø og Langlig svares stadig 1000 hvilling, på Rømø $\frac{1}{2}$ tus. Ved Vesterside ydes 1000 skuller, der dog 1613 nedsættes til 3 q., og af drejerbåde 1 q. 1622 betales som bådene er store til, og der er næsten kun krogbåde til 1 q. På Sønderside giver en hvert 1581 1000 skuller, en krogbåd 500 skuller og et lineskib 500 hvilling. Senere betaler drejerbåde 1 q. skuller, hvad der var almindeligt over det hele. — Ved Huce og Tipper ydes torsk, 1 sn. af hvert skib, ved Tudal 1000 skuller.

Tolden indbragte ikke det samme hvert år, selv om skibet skulle af med samme told enten det fiskede lidt eller meget. Men der var ikke lige mange skibe, forstranden kunne være overdraget andre og visse personer tage tolden fri. Her nævnes nogle eksempler på den samlede sandtold:

	Torsk	Hvilling	Skuller	Rokker	Sund og mave	Andet
1581	15 $\frac{1}{2}$ sn.	49000 stk.	41200 stk.	11 stk.	31 sn. i 6 tdr.	
1585	14 $\frac{1}{2}$ » 8 stk.	34500 »	45222 »	11 »	99 » » 3 »	2 td. salt. hvilling
1598	3 » 3 »	17185 »	61494 »	36 sn.	43 »	
1612	2 » 9 »	14475 »	61076 »	24 »	50 »	
1622	2 » 4 »	12970 »	73355 »	20 $\frac{1}{2}$ »	44 »	
1635	16 »	4020 »	4245 »		16 »	Stormfl okt. 1634
1645	5 » 5 »	13770 »	13640 »	4 $\frac{1}{2}$ »	25 »	
1655	1 »	8375 »	10208 »	5 »	19 $\frac{1}{4}$ »	500 stk. samrask

Fiskeren slap nu ikke blot med at svare sandtold, han måtte aflevere endnu mere af sit surt erhvervede bytte. 1563 befalede kongen, at da de fattige, syge og såre mennesker i Ribe hospital havde brøst for fisk, skulle alle, der fiskede ved lejerne fra List til Nyminde, undtagen smålcjerne i Henne og Ål sogne herefter årlig en dag mellem 1. maj og pinsedag, som hospitalets fuldmægtig bestemte, give Ribe hospital en lod af alle de fisk, der fangedes den dag. De ggl. fogder skulle have opsyn med, at bestemmelsen overholdtes. 15 år senere gentages ordren, der nu tillige omfatter Huce og Årgab, og dagen skal være mellem påskedag og Johannes Baptistæ dag. Afgiften blev senere afløst med penge, og i sidste del af 1700 tallet blev den slet ikke betalt og gik helt i glemme. Men i

den fattige tid under pengemiseren fik hospitalsforstanderen den fundet frem, men kun som gældende for Fanø. Han krævede nu 2 dl. årlig til forbavselse for fannikerne, der bad om nærmere forklaring.¹⁵

*

Da tienden efterhånden gennemførtes i Danmark for at sikre præst, kirke og senere biskop en rimelig eksistens, lod man i sogne med ringe kornavl, men stort fiskeri en fiskeafgift tilflyde præsten og sine steder også kirken. I Roskildebispens jordebog nævnes hans fisketiende af 5 sogne.¹⁶ Derimod fik de jyske bisper meget sent fat i tienden og fik næppe fisk. Lensregnskabet 1584 oplyser da også, at Fanø ikke giver korntiende videre end til kirkerne og præsterne, fordi sognene er »et fiiske ley«.

I Kristian III's københavnske reces af 6. dec. 1547 hedder det om tienden, at bønder og menige almue skal yde hver 10. kærve og hvert 10. høvede, »dog i Hallandt, Bleginge oc Lister oc andenstedz, huor the icke haffue saa rundeligen kornsed, ther skulle the giffue smørtiende, brødt, fisk eller oc andet, som the aff gammel tid giort haffue«. ¹⁷ Selv om lokaliteterne, der nævnes, ligger øst for Sundet, har dette »andenstedz« omfattet andre egne med stort fiskeri og ringe kornavl. Således fik biskoppen i Ålborg 1680 et kgl. reskript om, at han skulle pålægge indbyggerne på Anholt at yde deres præst fisketiende o. a., som tilkom ham ifølge ordinantsen, men som de forholdt ham. Allerede 1547 befaledes, at fiskerne ved Ålborg skulle tiende »hver 15. fisk af al den fisk, som Gud den allermægtigste dem tilføjer og tilhænder« til sognepræsten, kirken og hospitalet i Ålborg. Senere blev afgiften ændret.¹⁸

I Ringkøbing amt svarede man fisketiende endnu i forrige århundrede. 1813 klager præsten Nørager i Ferring over, at en mand, der fiskede fra Ferring, ikke ville svare tienden, nemlig 2 sn. hvilling om foråret og 1 sn. hvilling og 1 torsk om efteråret, da han boede udensogns. Præsten kunne bevise, at tienden var ydet i 70 år. Herredsfogden undersøgte sagen og fandt ikke lovhjæmmel (se dog rec. 1547), men at rettigheden »alene grunder sig på gammel skik og brug« langt over hævds tid og tillige, at der ikke »svares ligemeget til fisketiende i hvert sogn, da skik og brug er forskellig i forskellige sogne«. Fiskeren erklærede da, at så længe han fiskede for Ferring grund, ville han yde præsten det samme som de andre.¹⁹

I *Nordby, Sønderho og Mandø* gav fiskerne en lod fisk, d. v. s. en mandspart af hvert fartøj en dag om året, til deres kirkers bygning og

forbedring, altså en slags *kirketiende*. Den kaldtes Vor Frue lod, og selv om Frue dag, 25. marts, den gang fejredes som en fest for Maria bebuddelse, må det være af fiskeriet nævnte dag, man gav en lod til kirkerne. Efter reformationen prøvede fiskerne på at undlade at yde afgiften, men 1545 skrev Kristian III til menige mænd, som fisker fra de tre sogne, at de skulle svare den afgift, »som altid har været udaf gammel tid«. ²⁰ Kirkestolen for Varde syssel 1608 fortæller: »Fanø [Nordby] kirke haver intet andet af Øuer eller skibe, som fisker, værendes udlændinge eller indlendinge: giver af hver line øffuer til kirken 1 dl., nok af hvert garn øffuer 3 mark. Er efter birkefogdens dom på Fanø«. Da var naturalieafgiften altså afløst af penge. Det er dog ikke rigtigt, at kirken ikke har andre indtægter, den har enge, hvoraf nogle dog ikke i lang tid har svaret deres skyld, desuden har den kvægtiende, som næppe har været stor. Ganske den samme fisketiende svares til Sønderho kirke. ²¹

Blev fiskeriet dårligt, blev kirkens indtægter også mindre. Og der var store svingninger i fiskerigdommen, således var der en stærk nedgang i 1630erne. 1633 bad man kongen om hjælp: »Landets næring, som er fiskeriet, er i nogle åringer aftaget, hvor vor kirke alene haver haft nogen indkomst, og efterdi denne fiskenæring for største parten er øde, haver vor kirke ingen visse indkomster, derfor kan den fattige almue intet formå at give til kirken«, og man bad om hjælp til den forfaldne kirkes istandsættelse. ²²

1555 fik præsterne i de tre sogne et kongebrev om, at almuen skulle give »slig præsterente, som the aff arilds seduonne verret haffuer«.

Det er naturligt, at man på Fanø, hvor fiskeriet var hovederhvervet, og landbruget kun en biindtægt, gav fisketiende i stedet for korntiende. Det uheldige var de stærke svingninger. De ramte også præsterne. I en indberetning 1651 hedder det: »Sønderho er et fiskerleje, som hører alene kongen og kronen til og ikke er takseret for helgårde, halvgårde eller bol, men alene for fiskerboliger, som giver ingen korntiende for det ringe sted, det er, og eftersom sognet årligt af sandløb fordærves, og fiskeriet formindskes. Præsten gives noget uvis af penge og fisk efter fiskernes lejlighed«. Man er ved at gå tilbage til naturalieafgiften. I Nordby har man taget skridtet fuldt ud. Præsten gives der fisk »våde og tørre for 40 eller om det går vel til for 50 sdl. Når skibene forringes eller formindskes, forringes og formindskes også præstens sædvanlige part, så heri er stor uvished . . . når fiskeriet slår fejl, eller sandet kommer nogen for nær, så flytter de og søger andre pladser«.

I dårlige tider har fiskerne vel navnlig søgt at slippe for afgifterne,

der var jo ikke for meget til dem selv. Gang på gang har præsterne da måttet gøre deres hævdvundne rettigheder gældende. 1704 attesterer 5 Sønnerhofolk på, at pastoren »i vor, vore forældres og vore forfædres tid af fuldkommen rettighed haver nydt af hver evert eller fiskerbåd, som her af sognet bliver redet med garn om foråret og om sommeren mellem markederne at fiske, en snes skuller, og i samme tid, når der fiskes med line, en snes hvillinger, som styresmanden uddelte, når fiskerne delte byttet; efter at stav- og skolemændene havde fået de største fisk, var præstens af de bedste«. Rigtig store rødspætter gik da også under navnet præsteskuller. I dommen bekræftes præstens ret: »Hver gang fiskerne til landet ankommer, og de har så mange fisk, at de kan skifte«, skal præsten have af skuller 1 sn. i sommertiden og af hvilling 1 sn. og om høst $1\frac{1}{2}$ sn. Er der ikke nok af en sort, skal snesen udfyldes af en anden.

Fiskerne gav ham dog ikke alt, hvad han kunne tilkomme. Præsten, Chr. Engelstoft, gik da en dag selv ned på skiftestedet, men blev jaget derfra. Senere lagde de endog hånd på ham. Og da han i december sendte sin svoger, H. C. Friis, blev denne truet og undsaagt. Så blev der atter proces, og et par af fiskerne måtte gøre afbigt. 1707 var der påny sammenstød. Præsten havde udtaget adskillige fisk; da blev fiskerne vrede og overfusede og truede ham, han måtte ikke tiere røre deres fisk. Der blev en langvarig sag med mange vidneindkaldelser, hvortil man ofte udeblev. Endelig lykkedes det at komme til en forståelse, og 1710 indgår 92 fiskere og senere 4 modvillige på stedse at svare en hel snes hvilling og 1 snes af de bedste skuller. I »orlovstiden«, d. v. s. tiden fra nogle dage før Sct. Hans, da en del sejlede bort for at sælge fisken, og indtil høstfiskeriet, skulle hvert fartøj give ham en hel snes skuller eller hvilling mod tidligere $1\frac{1}{2}$. Så længe han lever, skal han af hver fiskerevert eller båd, der fører garn eller liner, udlægges enten tunger, trindbotter, rokker, torsk eller kohaler foruden hans præstefisk, hvis der da er fanget »slig madfisk«.

Desuden opnåede præsten at få en sikker part af vadehavsfiskeriet. Nogle havde tidligere givet lidt eller meget, andre intet af dette. Nu bliver det således, at han en gang årlig skulle have de »hamskuller«, som fangedes i een ebбетid på den dag, præsten fastsatte, de, der havde heste, skulle køre dem til hans gård, de øvrige bringe dem i land. Ligeledes skulle han nyde en ebбетids skuller årlig ved våddræt, både om forår og efter høst, samt daglig af dem, der bruger drivgarn, den bedste snes skuller; de dage, udbyttet var ringe, får han intet. Hver båd, der fiskede

bakskuller, skulle daglig give den bedste snes til »hans tjenestebud« i et hus ved havnen.

Helt til 1862 gjaldt disse bestemmelser, men fiskeriet var dog ikke længere hovederhvervet, det var skibsfarten blevet, og pastor Permin androg nævnte år om en anden aflønning.

I Nordby havde præsten ligeledes besvær med at få sine fisk. 1703 klager hr. Jens Brasen over afgang, »da landets folk forlader deres havfiskeri og med bakskuldfiskeriet søger deres næring«, hvoraf fiskerne ikke vil give ham tiende. Han henstiller, at hver båd yder 3 sn. af de bedste bakskuller een gang om ugen. Fiskerne mødte slet ikke på tinget, og først da Søndehopræsten havde vundet sin sag, rørte hr. Brasen atter på sig. Nordbyfiskerne svarede, at de ikke ville give lige så meget af deres småbåde som af de store, gamle fiskeeverter; de har ganske vist til tider givet præsten en snes skuller af hver båd, men efterdags vil de ikke give mere af småbådene end »af gammel tid givet er«, $1/2$ sn. af hver båd »på hver tid, vi kommer i land«. Af hvillinger vil de give $1/2$ sn. hver dag, der fiskes, de har ikke givet mere hverken til ham eller hans formænd, og tilmed er det en *gave*, da de svarer penge i overensstemmelse med loven. — Kromann mener, præsten måtte nøjes med fiskernes påstand.²³

Ved *Mandø* fik præsten omk. år 1600 »underhold« af fiskerne for sin tjeneste ved lejet.²⁴

I *Henne, Lønne, Ho, Oksby* og undertiden *Ål* gjorde præsterne ekstra tjeneste i fisketiden. De prædikede ved stranden under åben himmel under et udstrakt skibssejl, vel fastgjort til årer fra skibene. Hr. Mads Andersen Udtoft i Ho-Oksby var den sidste katolske præst, men fortsatte efter reformationen. »Ihvorvel han antog den lutherske religion, beskyldtes han dog for hemmelig at have forfægtet papistiske vildfarelser«. Han måtte opleve, at fiskerne efter kirkeforandringen nægtede at svare ham fisketiende eller »madfisk«, som den kaldtes. 1545 fik fiskerne i Sønderside, Ho og Oksby da kgl. brev om, at de skulle give deres præster de madfiske, som de altid tilforn har fået for at prædike Guds ord. Syd for Ø. Oksby stod Sct. Enders kapel.²⁵ Skallingkrog strakte sig i middelalderen længere ind mod vest, muligvis har fiskerlejet Sønderside da også ligget længere vest på, så fiskerne kan have brugt kapellet. Da Oksby annekteredes under Ho og ikke mere havde sin egen præst, er gudstjenesten i kapellet vel ophørt. Det var øde 1638.

Af et sognevidne 1596, dom. 22. p. Trin. (7/11), ser vi, at 8 danne-mænd, styresmænd, og dernæst den menige mand vidnede, at hvert line-

skib ved Sønderside i hvert fiskend gav hr. Christen Knudsen (Udtofts afløser) 1 god td. fisk. Bådene havde altid givet $\frac{1}{2}$ gylden. Da denne mønt officielt gik af brug ca. 1540, var $\frac{1}{2}$ gylden 20 sk. Efter 1600 ændredes afgiften til 24 sk. Ved Vesterside var rettiheden 100 »thal« skuller af hvert evertskib.²⁶ En del af de fremmede fiskere, hvoraf der jo var mange, ville ikke give fisk til Ho præst. Denne måtte have hjælp af lensmanden, der skrev 1561:

»Jeg Niels Lange til Kærgård, ridder og høvedsmand på Riberhus gøre vitterligt med dette mit åbne brev, at denne brevviser, hr. Chr. Knudsen haver kendt og berettet for mig, hvorledes hannem gøres hinder på sine fisk af Ål, Billum og Jandrup sognemænd imod Kgl. May.s brevs lydelse; thi beder, byder og befaler jeg alle, ihvad sogn de bor eller hjemmehører på forbmt. Kgl. May.s vegne, at I giver og gøre forbmt. hr. Chr. Knudsen gode rede og fylleste på eders fisk, så mange som fiske ved Vesterside og Sønderside, såfremt I ikke vil forfølges med ran og anden dele og straffes derfor. . . .²⁶

1633 må der et nyt kongebrev til, hvorefter Søndersideskibe som hidtil skal give hr. Knud 100 tal skuller madfisk af hver evert og 24 sk. eller fisk derfor af hver båd.²⁷ Forinden var der udstedt tingsvidne herom, hvori der også vidnes, at bådene ved Oksby fiskerleje gav 24 sk.

På Vesterside har det også været galt. Men hr. Christens søn, Knud Christensen, der nu er præst, får dem dømt til at betale og udvirker derefter et kgl. tilhold om, at de uanset hvem de tjener eller tilhører skal give ham 100 talskuller af hver evert i hver fiskend, da hans formænd i alders tid har fået det, og han under fiskeriet »med prædiken og anden umage, som hans kald udfordrer, tjener jer på jeres saligheds vegne«. Brevet har påtegninger om gentagne gange at være læst på birketinget,²⁸ sidste gang 1641. D. å. stævnedes hr. Knud nemlig nogle Ho- og Oksbyfolk, som fiskede ved Vesterside, hver for 100 talskuller. Også hans kapellan, hr. Anders Sørensen, er delvis lønnet med fisk, for han stævner samtidig 4 Vejrfolk hver for 100 talskuller til sig selv. De tre lovede at betale, men en række Vestersidefiskere fra Ål sogn tog syn over fartøjerne og fastslog, at de var både,²⁹ så afgiften burde nedsættes. Den blev 24 sk. — Nu drejer det sig ikke bare om tiende, men om at præstens ekstra arbejde skal betales ekstra.

Det var ikke bare fiskerne, Ho præst måtte strides med, men også nabokollegaen i Ål måtte han forsvare sig imod. Sagen var nemlig den, at hele kysten fra Blåvandshuk til Tudal ved Sogneskallet nord for Vejrs (altså ikke det Tudal, der ligger ved Kærgård) kaldtes Vesterside, og selve lejet flyttede man, efterhånden som strøm og revler gjorde det nødvendigt.³⁰ Lejet kunne da skubbe sig til sogneskallet. Og de fleste fiskere

var fra Ål sogn. Hans Tavsén, der 1542-61 var biskop i Ribe, havde givet Ål præst brev på rettigheden af Vesterside, dog vistnok bl. a. med den indskrænkning, at han skulle komme overens med Ho præst herom, i alt fald finder man indført i en domsekstrakt 1599, at hr. Philip Thøstesen, Ål, havde haft Vesterside fiskerleje af hr. Christen i Ho. Imidlertid »afstod« hr. Philip brevet fra Hans Tavsén. 1593 døde han, og sønnen, Niels Philipsen, blev præst i Ål. Han søger at tilegne sig Vesterside og begynder med gudstjenester derude. Herved støder han sammen med den unge og ivrige hr. Knud Christensen, hr. Christens søn. 1599 afsagde Ribe domkapitel under lensmanden Alb. Friis, biskop Peder Hegelund og cantor Chr. Lange til Bramming deres hånd og segl en dom, funderet på kongebreve, lensmænds breve, tingsvidner og sognevidner, lydende på, at da Ål præst ingen breve har, må hr. Niels ikke befatte sig med Vesterside, ikke gøre præstetjeneste der og heller ikke oppebære madfisk, men rettigheden dømmes til »Ho præsts ringe underholdning, da hans sogne af sand og vand bevises meget at være fordærvet, dertil kommer, at præstegården og sognefolkene er meget forarmet«. Af samme grund var hr. Christen 1569 blevet hjulpet med kongekorntienden.³¹

Hr. Niels prædiker da ikke mere på Vesterside. Men de mange fiskere af hans menighed derude vil ikke betale til hr. Knud. Så han må atter anlægge sag. Bønderne er formodentlig blevet opmuntret af herskabet på Hesselmed, hvorunder flere af dem vel har hørt. Ridefogden der, Otte Rasmussen, fører deres sag. Bønderne vil ikke høre hr. Knud, men gå i kirke i Ål. 11 styresmænd lover dog hr. Knud at betale. Sagen går fra birketinget videre til landstinget, der viser den tilbage til hjemtinget. 18/12 1601 afsiger birkefogden dom, baseret på kapitelsdommen, og at det er bevist, at hr. Knud har gjort præstetjeneste i lavtids m. v. Hr. Knud skulle beholde Vesterside. Endda måtte han 1608 skaffe sig et kongebrev til de genstridige bønder om, at de skulle levere ham afgiften. Bønderne måtte forøvrigt erfare, at prokuratorblæk er dyrt. På tinge måtte de love at give Otte Rasmussen 1000 samrask af hvert skib, 14.000 ialt, »for hans bekostning, brevpenge og umage«.³²

Skønt det var fastslået her som i Ferring, at fisketiende skal betales til den præst, fra hvis grund man fisker, prøver de Ålsognere gang på gang at slippe for den. 1633, da det også er galt på Sønderside, er det Volle Nielsen, Kærgård, N. Hansen, Grærup og Jørgen Pedersen, Skødstrup, der »fortrykte« sig og ikke ville yde præsten fisken af deres skibe »for prædiken«. Lensmanden fik dem 25. jan. dømt til at betale.³³ 1649 får Ho præst 100 talskuller af hver af de 9 everter, der fiskede ved Søn-

side, og et halvt hundrede af hver båd ved Vesterside, der var 6 både og 2 everter, de sidste gav hver 100 talskuller.³⁴ Senere blev bådene af meget forskellig størrelse. N. N. Holstebro, præst i Ho 1664-92, fik da 15, 12, 10, 6 og 4 sn., eftersom bådene var store til; af nogle styresmænd fra Ål fik han 6 sn.³⁵ I sine sidste leveår satte han sin søn og efterfølger til at prædike, og så blev det igen galt. Hr. Niels sendte da følgende »erindring« til de Ål sogns fiskere:

»Hilsen med Gud og tjenstlig redebønhed. Er jeg underskrevne gerne begærende af de dannemænd i Ål sogn og særdeles styresmændene, så mange som fisker for Vesterside fiskerleje fra Tudelhavn synder på, at de ville lade mine præsteskuller, som præsten i Ho og Oksby sogne årligen for sin præstetjeneste af allernådigste kongelig mildhed og benådning er forundt, så og af højædle herrer, velvise dommere og fogeder tilkendt, til min søn, hæderlig Jens Nielsen Hoe være følgagtige, som både i dette og forgangen år har prædiket på Vesterside fiskerleje efter gammel sædvane, såfremt de ikke ville ansvare det på højere steder og lide derfor som vedbør. Befalendes eder Gud. Ho 1. juni 1692. Niels Nielsen Hoe«.

Af nok en erindring ses det, at prædiken efter gammel sædvane holdtes fra den 1. søndag efter påske, og så længe fiskeriet varede, på det sted, hvor Vejs og Ål fiskere ville forsamles til gudstjeneste. Modviljen fortsatte efter at hr. Jens Hoe var blevet præst. Han ønskede at få en fiske-tiendeordning som på Fanø. Men på en forespørgsel fra biskoppen snakkede præsten derovre, hr. Brasen, sig fra at opgive udbyttet. Da hr. Hoe 1702 rejste til København, benyttede han lejligheden til samtidig at ansøge kongen om konfirmation på fiskerenten af Ho-Oksby og Ål sognes fiskeri. Hr. Paludan i Ål protesterer da overfor biskoppen. At hr. Hoe vil tiltage sig »nogen rettighed for prædiken ved havsiden af det ringe Ål sogn synes ubilligt, eftersom mine hæderlige sognefolk intet behøver gudstjeneste« derude som i gamle tider, men langt mageligere kan søge deres egen sognekirke (dog 10 km derfra!) »end løbe til ham derom«. Iøvrigt er Paludan »selv præst« og vil gøre det uden vederlag.³⁶

Endnu 1863 fik Ho præst, når fiskeriet var heldigt, en gave af torsk og hvilling forår og efterår, når han sendte sin vogn til Oksby strand. Sønderside var ophørt som leje og Vesterside ophørt at give tiende.³⁷

Ved Henne Strand forbød godsejeren P. Nielsen Endorff 1731 ligefrem fiskerne at give præsten Ole Sandberg fisk som en rettighed. Og da den iltre og fremfusende Sandberg, som i forvejen levede i strid med godsejeren, selv indfandt sig på lejet og uden videre tog af fisken, der hang til tørring, gjorde det blot striden endnu værre.³⁸

Den gamle fisketiende blev fra en rettighed til en gave.

Fiskerlejerne

Tipper fiskerleje

I vore dage er Tipperne en halvø inde i Ringkøbing fjord, men på fiskerlejets tid i 1500-tallet var forholdene anderledes, da var der ingen tange vest for Tipperne sådan som nu, den sydlige del af Holmslands klit var dengang ikke dannet. Da fandtes fjordens udløb Nyminde omtrent ud for Skern å, således som Johs. Mejer kortlagde det efter selvsyn ca. 1655. Halvøen syd for udløbet, Tipperland, dannede tangen mellem havet og den sydlige del af fjorden. Tipperland var kun beboet af fiskere i fiske-tiden, ellers var det øde. Nordspidsen kaldte Mejer Tipperhorn. Her må fiskerlejet have ligget.

Det nævnes første gang 1581, men kan godt have været ældre. Kun to fiskerbåde lå her. De ejedes og førtes af Jesper Lassen i Lyne (formodentlig Lønne) og Christen i »Hiee«, d. e. Nørre Lydum¹. De svarede hver fuld told, nemlig 1 snes torsk. 1584 er der 4 fiskerbåde ved det lille leje, nemlig fra N. Bork, Lønne, Husted og Nr. Nebel. Omkring 1600 synes lejet at være opgivet, muligvis er fiskerne flyttet lidt længere mod syd til Klinthane.

Dog benyttede man endnu Tipperne som »havn« under Karl Gustav-krigene, blandt andet måtte man her færges over gabet for at komme til Holmslands klit eller Numets land, som den nordlige tange kaldes på gamle kort. Tre mænd i Lønne havde her deres båd liggende, »som blev brugt til at føre creaturer over på fra Tepperland og til Haurvig frem og tilbage, imeden ufred med plyndren og andet anstår i denne ufredstid«. Bønderne søgte ellers at skjule deres dyr mellem klitterne, men det var naturligvis mere effektivt at føre dem over strømmen, hvor de plyndrende måtte standse. Båden blev senere »standen ved Tepperland og blev sønderslidt«. Derfor søger de nu erstatning hos de bønder, hvis heste, køer og stude de havde transporteret².

I foråret 1660 hentede et hollandsk skib en ladning stude, som der blev »indhidset og indskibet« og fortoldet³. Ikke mange år efter har gabets vandring mod syd og de dermed følgende geologiske forandringer nok ødelagt havnemulighederne ved Tipper.

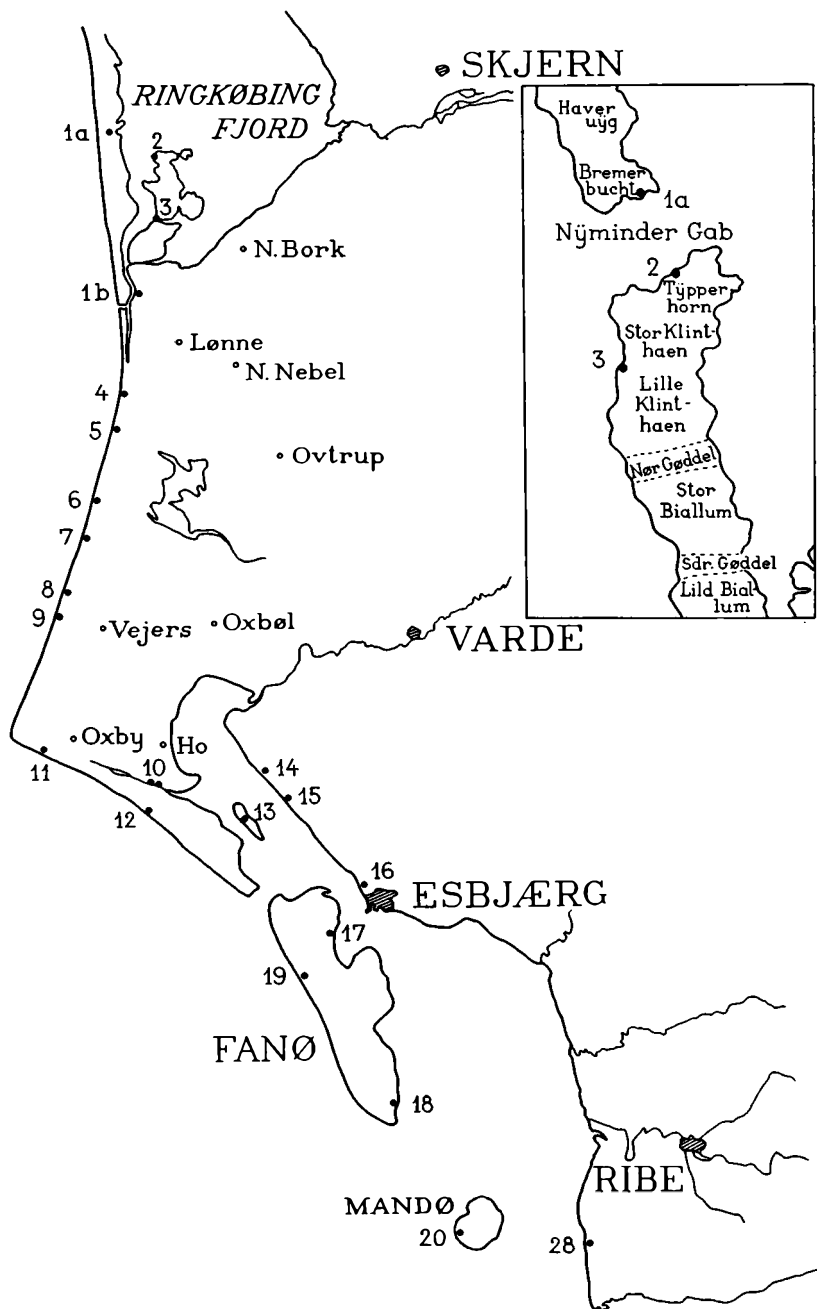
Klinthane

Klinthane svarer til den nuværende Store og Lille Mjøl. Hane, hån, betyder hjørne. Selv om lejet først optræder i Riberhus lensregnskab 1648, er der dog beviser for, at det eksisterede allerede 1631, og har sikkert gjort det endnu tidligere. Det kan muligvis være startet af fiskerne fra Tipper.

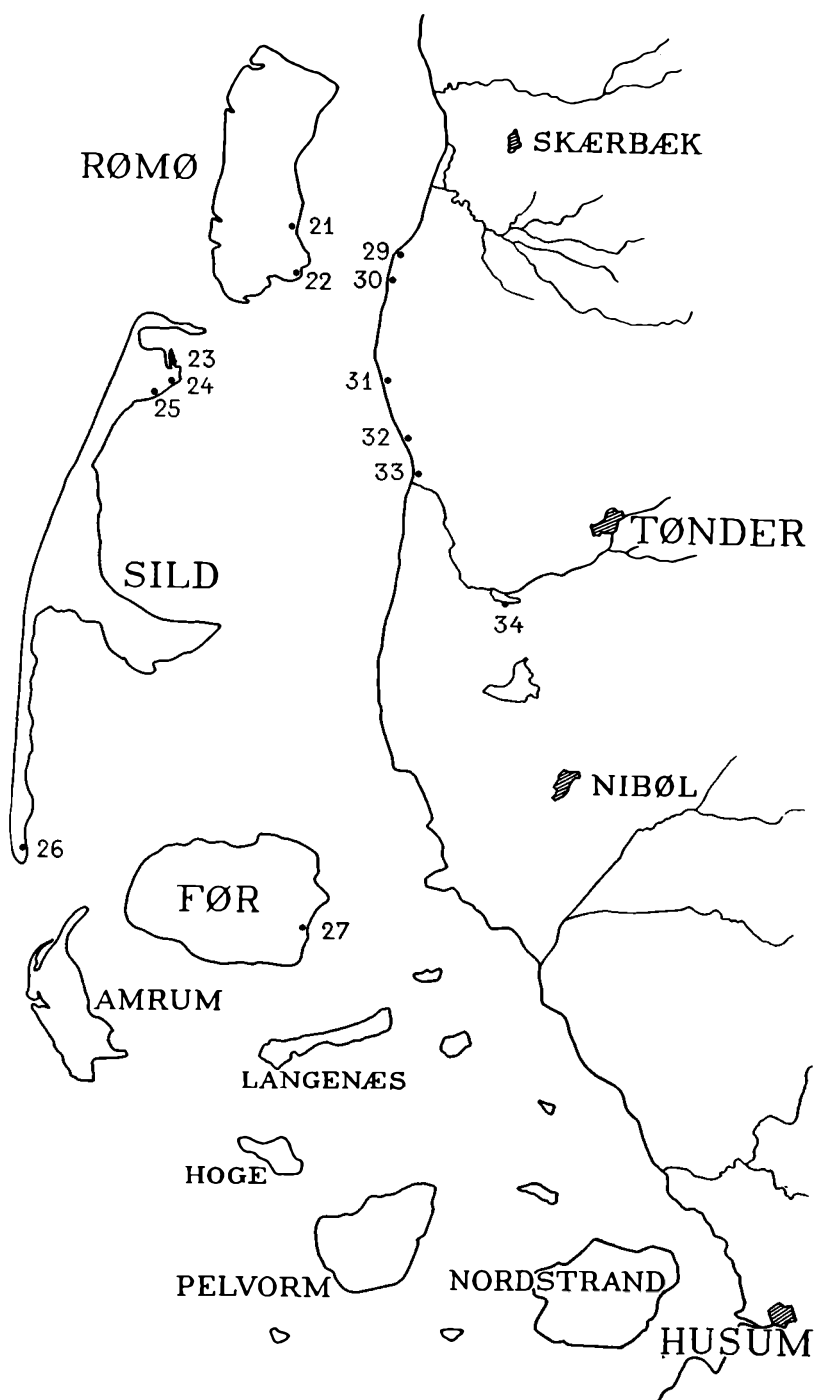
1631 var Las Nielsen på Nyland, en gård i Sdr. Bork, gentagne gange i Klinthjørndl for at lede efter sine liner og dober, som han havde sat på havet, men som var blevet borte. Første gang talte han med tre mænd fra Nr. Nebel sogn og en mand fra Lønne, som åbenbart fiskede fra Klinthane. Anden gang, Las var i »forne Klindtharnn«, talte han med nogle andre af lejets fiskere, Niels Vollesens folk fra Henneberg, de gik med ham ned til havsiden, hvor Niels Vollesens båd stod, og der lå en dob, sime og sten i båden, og dem havde folkene taget på havet. Tredie gang, d. 10. maj, traf Las Niels Vollesen selv, der tilstod, at han havde indtaget »nogen farende [drivende] line med den dob«. Las bad om at få dem uden videre trætte, men det nægtede Niels Vollesen, med mindre Las kunne bevise sin ejendomsret »med set og mærke.«⁴

Lejet brugtes stadig. I 1641 var der slagsmål herude. Povl Vollesen i Lønne slog Johanne Madsdatter i Henneby på begge arme med en »sthaell« (stålstang?), og manden måtte love at bøde til hendes husbond Kristoffer Hvas på Hennegård⁵. S. å. stævnedes den kongelige delefoged den før omtalte Las Nielsen og hans espige Margrete Jensdatter fra Nr. Nebel. Hun havde sigtet Las for at være rette barnefader til tvende børn, som han havde avlet med hende i deres bo ved Klinthan i fisketiden for- gangen forår for 2 år siden.⁶

Også her kom der udenlandske skibe. 1643 kom en norsk skipper Peder Bertelsen med sin last træ. For at få skibet lettet, så han på floden kunne sejle det tæt ind til land, kastede han en stor del af lasten i havet: deller, barkoner, fyrresparrer, bredved, 12 snese bundstager m.m. Tømmeret kom også i land, men ikke i skipperens hænder. Netop Henne-Lønne var fra Arilds tid bekendt for »uretfærdighed ved strandsiden«. Bertelsen formåede ikke at få tømmeret igen fra de bjergsomme fiskere,

Oversigtskort over lejerne: 1a og 1b Nyminde. 2. Tipper. 3. Klinthaen. 4. Huge. 5. Henneby. 6. Tudal. 7. Tudhul. 8. Uldal. 9. Vesterside. 10. Sønderside. 11. Oksby strand. 12. Skallingen. 13. Langlig. 14. Sjølborg. 15. Hjertring. 16. Strandby. 17. Nordby. 18. Sønderho. 19. Rindby. 20. Mandø. 21. Rømpø. 22. Helmodde.

23. Uthørn. 24. List. 25. Nye leje. 26. Hørnum. 27. Føhr. 28. Enderup. 29. Ballum. 30. Bådsbøl. 31. Hjørsted. 32. Emmerlev. 33. Højer. 34. Fiskerhuse. Indsat er et udsnit af Mejers kort ca. 1655 i større målestok end hovedkortet, visende det daværende Nymindegab.

hvorfor han solgte det til herreds- og birkefogden Chr. Madsen i Lundtarp (Søndertarp), der så fik fuldmagt til »at annamme og indfordre det i mindelighed eller ved retten«. Det var en ikke usædvanlig fremgangs-måde under slige forhold.⁷

En aften før Valborgsdag gik tre mænd fra Klinthørn boder ad Klint-hane for at se efter deres »grou førke« (graveforke til gravning efter sandorm). Da de kom tilbage, kunne de »slau« (spore), at noget var slæbt fra strandsiden op til boderne. Og uden for Laust Bakkensens bodsdør stod en halv vinamme,* som der var hugget hul på. Nu meldte de tre mænd det⁸. Man havde forsømt at byde dem et glas! - St. Valborgsdag »udfor« Nis Christensen i Skyhede med sin fiskerbåd med sine karle, som han var styresmand for, og satte sine liner i havet ud for Klinthane. Da blev fisken borte af 5 stikker, en 800 kroge på hver stik, en del blev sønderskåren og en del blev borte. Nogle uger senere tog P. Iversen i Lønne vidne på, at han med sine skibskarle »løb til havs med hans båd at fiske den dag«, og »da hans line var løben, og han lå for hans ankere«, opdagede de Nis Christensen i Skyhede, der løb så nær på dem med sin båd, at han skød sin line på deres, så begge liner kom tilsammen, hvor-over P. Iversen fik stor skade på sit fiskeri. Iversen har nok skåret Nis' liner, da han har tilbudt ham 150 kroge i erstatning.⁹

At det dengang var kvinder, der gravede orm, fremgår af et par andre vidneførsler s. å. Hans Christensen i Præstbøl, Nr. Nebel sogn, gav Kir-sten Madsdatter i Præstbøl 2 sdl. i hendes eget hus »på køb« (fæste-penge), for at hun skulle grave for ham til Klinthane, og hvis hun ikke måtte, skulle hun give ham pengene tilbage¹⁰. P. Nissen i Klinting anlagde sag mod Else Pedersdatter i Lønne, da han havde givet hende 11 mark »på hånden«, for at hun skulle grave for ham til Klinthane, men ikke havde gjort det. Hun tilstod, at han havde lejet hende for penge og 1 td. øl, god for 6 mark. Trætten blev voldgivet to danemænd, der straks dømte Else til at tilbagebetale pengene, »da hun formedelst dette stedsmål ikke andre steder kunne lade sig bortleje«. Muligvis har P. Nissen opgivet fiskeriet dette år, så det har givet anledning til sa-gen¹¹. — I jan. 1649 tinglyser N. Hansen i Lønne, at han har lejet Kirsten Jensdatter, født i Hjulsager, til at grave orm for sig til Klint-hørnne tilkommende år, han gav hende 6 mark 4 sk., som måtte fradra-ges i hendes løn. Hun var lejet ved »en danemands skive« i Vilslev.¹²

Også fiskerne har man af og til fundet det nødvendigt at sikre sig ved

* 1 amme vin = 40 støffken = 160 potter.

tinglysning af indgåede aftaler, så det har nok været vanskeligt at skaffe folk. Således tog S. Jensen lovning på C. Nielsen fra Klinting, der lovede at blive hos ham og fiske til næste år, om han kom til Lønne Klinthan¹³. I 1647 forbyder Kristoffer Hvas alle og enhver at huse Hans Ibsen fra Klinting, da han har udskrevet ham til soldat, men karlen er undviget sin tjeneste. Da der er givet varsel for Hans Ibsen i hans boe ved Klint-hane¹⁴, må han være taget på fiskeri fra dette afsides sted. Selv ved så lille et leje var der ølhandel. Karen, Søren Jensens kone i Kløvgård, havde således solgt 1/2 td. øl derude, men køberen »glemte« at betale.¹⁵

Der er det mærkelige her, at lejet eksisterede i formodentlig et halvt hundrede år, inden der svaredes sandtold, og det samme var tilfældet med Huge. Da det første gang optræder i regnskabet, er det sammen med Hjerting og Huge, så man kan ikke se, hvor mange der fisker fra hvert leje, men i listen træffer vi dog vore bekendte fra Nebel, Bork osv. Alle ejer selv deres skibe, sandtolden er 1 kvarter hvilling. 1649 blev der taget syn over boderne på den kgl. delefogeds foranstaltning. Ved Klinthane var der 9 både, styresmændene var C. Jensen i Fidde, P. Gråhede i Nr. Nebel, N. Olsen i Henneberg, S. Jensen i Kløvgård, H. Jørgensen i Houstrup, Mikkel i Klinting, C. Nielsen Graahede i Koldtoft, Las Nielsen i Bork og C. Iffersen i Henneberg. Synet fandt ikke, fiskerne kunne give mere i sandtold end den q. hvilling, de havde svaret hidtil.¹⁶

I 1651 lyses Maren Hansdatter fra Ringkøbing vold over, fordi hun havde plukket hjelme og klittag og brugt til at tække sit hus med ved Klinthan¹⁷. Det var forbudt, da man ved at fjerne plantevæksten banede vej for sandflugten. Da hun havde tækket på vestsiden af sit hus og boe, må det have været orienteret nord-syd.

1652 er der 3 både, hvori andre bønder også har parter. Strandfogden i Lønne får tolden af P. Espensens båd som løn for sin bestilling. 1656 er der 3 strandfogder, der får tolden af 3 både. 1656 har Huge og Klint-hane tilsammen 11 skibe¹⁸. For 1654 betalte fiskerne ikke sandtold, de var 7 ialt. Hans Gjødese i Bolkjær fik dem dømt dertil. Den q. hvilling med skriverfisk blev anslået til 10 mark. Endnu 2. marts havde en af fiskerne Peder Christensen i Nr. Nebel ikke betalt, han fremlagde et tingsvidne af Henne birk, antagelig om mislykket fiskeri¹⁹. Endnu i 1683 nævnes en mand i S. Bork, som ejer en part i en båd ved Klint-han²⁰, men kort efter må lejet være opgivet på grund af de geologiske omdannelser af halvøen og udløbet.

Nyminde

Omkring år 325 f. Kr. foretog grækeren Pytheas fra Marseille en sørejse til de nordiske lande. Fra denne rejse nævner han et sted Raunonia og en havbugt ved navn Mentonomon. Geografen prof. Steensby har ment, at Raunonia skulle være Rindum og Mentonomon den græske gengivelse af Nyminde. Andre som Svend Aakjær har derimod benægtet rigtigheden heraf ud fra sproglige grunde.²¹ Det er heller ikke let at sige, hvordan egnen så ud dengang, da en landsænkning af Blåvandshukområdet kort i forvejen havde nået sit maksimum.

Nyminde, udløbet fra Ringkøbing fjord, gør skel mellem Hard- og Vardsyssel, mellem Bøvling og Riberhus len, mellem Hind og Vester Horne herred. Navnet brugtes både om udløbet og om et fiskerleje. Lejet eksisterede allerede i middelalderen. Omkring 1440 læstes i Ribe domkirke en sjælemesse for Esger Jensen, der var dræbt i Nyminde.²² Rigsråd Niels Clementsen til Avnsbjerg, der var forlenet med Hind Herred, hvortil Holmslands Klit, tangen nord for Nyminde, hørte, skriver i sin gældbog 1500-04, at en karl af Lønborg flyttede til Palle Gødssons på Nyminde og skulle betale 5 mark, for at han måtte bygge der.²³ 1548 er Nyemynde blandt de lejer, der får ordre til kun at sælge fisk til danskere.²⁴ Året efter fik Ringkøbing lov til at udlægge søtønder i Nyminde dyb »den menige søfarende mand til gavn«. ²⁵ 1563 får Nyminde med en række fiskerlejer til og med List ordre til at give de fattige i Ribe hospital en lod af den fisk, de fanger en bestemt dag. Ordren gentages 1578, og da nævnes tillige Hug og Årgab.²⁶

Ved denne tid opstår Nyminde birk. Lensmanden på Bøvling klagede nemlig til kongen over, at der bedreves stor skalkhed på de 4 fiskerlejer Hafueruiig, Orgab, Brunberg og Kaackedal. Den 8. feb. 1553 opretter kongen da et birketing på Nyminde, hvor lensmanden på Bøvling skal indsætte fogder.²⁷ Når det sydligst liggende leje og ikke det mest centrale blev valgt, må det have været langt det betydeligste. Birket er ikke meget kendt. Mogens Lebech nævner det slet ikke i sit værk om Jyllands retskredse. Det har imidlertid virket i adskillige år. I Bøvling lensregnskab 1615-16 nævnes, at Morten Jensen og Jørgen Christensen i Lønne, Peder Sørensen i Houstrup og N. Pedersen i Varde måtte bøde 3 dl. for u lyd på Nyminde birketing.²⁸ 1624 er der klammer i en fiskers bod ved Nyminde, en Ringkøbingborger gav onde ord og slog en espige.²⁹

Men hvor lå lejet, nord eller syd for udløbet? Nu ligger det og dets bekendte badehotel ikke blot syd for udløbet, men endog syd for fjorden.

Som nævnt har udløbet efter 1650 forskubbet sig mod syd, mens det indtil da var ud for Skern ås munding, tæt syd for Haurvig. Kinch har hævdet, at lejet lå på den sydlige tange (Tipperland) og må være regnet med til Vardsyssel, idet han finder det urimeligt, at fiskere i Hardsyssel skulle levere fisk til Ribe hospital, at også Årgab, som ligger på den nordlige tange, skulle yde fisk hertil, forklarer han på den måde, at det gamle minde oprindeligt har ligget længere mod nord. Det er meget rimeligt, at når udløbet hedder ny-minde, må der have været et gammelt et andet sted. De såkaldte havrendinger, gennembrud af tangen under stormfloder, kan nok have skabt nye udløb. Endnu et forhold tager Kinch som bevis for fiskerlejets sydlige beliggenhed: på den tid kaldes præsten i Lønne tillige præst for Nyminde. Biskop Hegelund omtaler nemlig den stakkels hr. Jens Rusk, brændt 1. feb. 1611 for trolddom, og efterfølgeren hr. Oluf Pedersen som præster til »Lønne kald og Nyminde fiskerleje«. Og da Lønne ligger i Riberhus len, syd for udløbet, så må fiskerlejet også gøre det.³⁰

Det er trods alt ikke rigtigt. Det gamle Nyminde leje har ligget nord for udløbet, omtrent overfor fiskerlejet Tipper. Den Lønne præsts gudstjenester derude har sikkert været af samme art som de øvrige præsters længere sydpå. Der er ingen beviser for kirke eller kapel. Lønne præst havde meget nærmere dertil end præsten fra Holmsland, og mange af fiskerne var hans egne sognebørn. Der er heller ikke noget påfaldende i, at fiskerlejer på klitten yder fisk til hospitalet, de ligger alle i Ribe stift. Afgørende er imidlertid birkets vidnesbyrd. Det sorterer helt og holdent under Bøvling len, og bøderne herfra går ind i dettes regnskab. 1610 lå her 12 skibe, der hver svarede 500 hvilling i sandtold. Samtidig var der 11 både ved Holmslands Klit og 14 ved Torsminde, fra dem alle indgik sandtolden i Bøvling lensregnskaber. Harbørefiskerne betalte ikke sandtold, men fisk i landgilde. De var også fastboende og havde landejendomme.³¹

I Riberhus lens ældste regnskab fra 1537 nævnes Heng herred, hvorfra der svares 62500 hvilling, blandt fiskerne er der mange fra Bork, men også fra Søgård på Holmsland. Ulfborg herred svarer da også sandtold til Ribe sammen med Fanø og Mandø, ialt 136.000.

Under kejserkrigen, da handelsvejene mod syd blev klippet over, gav kongen Ringkøbingborgmesteren bestalling som tolder, han skulle oppebære tolden af stude og heste, som udskibedes der for byen af Nyminde havn. Samme år blev der udført næsten 2000 stude derfra. Men fjenden opdagede havnen og anbragte en jagt ved Nyminde. I maj 1629 beor-

drede Kristian IV sin jagt Kronen derom, den skulle bemægtige sig den fjendtlige.³² Få dage efter blev freden imidlertid sluttet.

Omkring 1650 eller kort efter må fiskerlejet være opgivet. Der aflejres nu så meget sand ved sydenden af tangen, at denne og udløbet stadig vandrer mod syd udenfor det efterhånden stærkt medtagne og næsten undergåede Tipperland.³³

Selve udløbet er dog nogenlunde sejlbart. Mange år efter genopstår der et nyt leje ved udløbet. Stednavnet får endnu en »mund« hæftet på sig og bliver til Nymindegab. Lejet opstod på sydsiden, hvor det nuværende Nymindegab ligger, syd for kroen. Det første hus til fast beboelse var en toldbolig, der blev taget af en stormflod i 1824.³⁴ Desuden var der en kro og en lods. Ca. 1809 rejstes de første boder. Det var fiskere fra Holmsland eller endnu længere nord fra, der om foråret, så snart isen var borte, byggede hytter ved strandbredden. De blev der til St. Hans og kom igen efter Mikkelsdag. De blev især opmuntret af en vis Jens Christian fra S. Nissum.³⁵ Her kunne man dengang uden besvær løbe ind i udløbet og lægge til, beskyttet af tangen og uden at trække skibene på land. Fiskeriet ved Nymindegab udviklede sig nu hurtigt. Stedet blev yderligere bekendt ved, at Frederik VI gæstede det på sin Jyllandsrejse i juni 1830.³⁶

I den første tid brugte man sandorm som es. De gravedes op ved Gødelen. Men de forsvandt; man mente, det skyldtes et par strenge vintre 1812-13. Man brugte da sild, som fangedes i udløbet. Imidlertid opstod der strid om dette sildefiskeri. Fiskerne i fjorden påstod, det var til stor skade for dem, mens havfiskerne hævdede, at den smule sild kunne hverken gøre fra eller til, uden sild til es var havfiskeriet ødelagt. 1829 forbød regeringen al fiskeri med garn »stående eller våd« i indløbet »udenfor en linie imellem det forhen Anders Heide, nu S. Mathiasen tilhørende hus på Holmsland Klit og Lønborg kirke«. Forbudet hjalp dog ikke meget; sild skulle man have. Mens der 1829 kun var 4 bådelaag, var det 1843 vokset til 24. De 13 både var fra Lønne og Henne sogne, de øvrige fra Holmsland og Bork. De var ikke lige store, 7 var bemandede med hver 7 fiskere, 9 med 6, 5 med 5 og 3 med 4 mand. Der var altså 140 havfiskere. Hver mand lejede for fisketiden en espige, der skulle forsyne hans kroge med es o.s.v. Desuden lejede hver båd en »drejer«, en stor dreng eller ung karl, der skulle dreje (drage våd) efter sild i gabet, samt en »læver« (løber) til at afsætte fiskene i oplandet. Der var således 325 mennesker beskæftiget ved fiskeriet. Omtrent lige mange fra Ringkøbing og Ribe amt, flest fra Henne,

Lønne, Holmsland og Klitten. Bådene havde i almindelighed afrundet bund og ingen køl, så de lettere kunne komme ind gennem gabet. Stævnene var ret høje, dog var de endnu højere nord på. Og lige som de hollandske havde bådene »sværd« på siderne for at forhindre afdrift. De førte storsejl, fok og klyver, men havde også åretolde. Som ballast havde de et skippund sand i båden. Blev fangsten god, kastedes sandet i havet. De førte kompas og lanterner. En båd med sejl sattes til ca. 80 rdl., det øvrige tilbehør til 130 rdl. Man sagde, der gik 90 alen sejldug til en båd. Bådene til våddragning var små skibsjoller, strandede eller købte af nordmænd, som sejlede gennem gabet med træ til Ringkøbing. Man fiskede kun med bakker. For hver havbåd var der gerne bygget 3 boder.

Var vejr, vind og fiskeri godt, havde pigerne det strengt med at ordne og ese krogene, lave mad, gøre rent, og en af dem skulle hjælpe drejeren, det skiftedes de til. Ofte fik de utilstrækkelig søvn og måtte døje kulde og fugtighed, hvorfor en plagsom gigt ofte var følgen, dog er det også hævdet, at de var sunde og stærke og så hærdede, at de let klarede det. De stedlige fiskere fra Henne-Lønne så med nogen modvilje på de fremmede, ikke fordi de ødelagde fiskeriet, for fisk var der nok af, men fordi de mange fangster vanskeliggjorde afsætningen.³⁷

Efterårsfiskeriet startede Mikkelsdag og vedvarede, til vejret blev for stormende, men var ikke så betydeligt, og de nordligst boende fiskere kom slet ikke. Der var om efteråret kun få sild i gabet, man brugte da kreaturlever og hestekød som mading, da perioden faldt sammen med slagtetiden før indbindingen; svinelever var for skør, hvorimod hestelever var udmærket, en okselever skulle strække til to bakker, 1200 kroge. 1 lever kostede 1 torsk. Den allerbedste es var dog marsvine-tarme, selv om de var halvrådne, også kødet anvendtes dertil.³⁸

Chr. Graversen fra Houstrup, der var født 1830, fortæller i nogle optegnelser, at hans far fiskede ved Nymindegab og ejede en 5 mandsbåd og en stor del af redskaberne. Der kørtes ofte et læs fisk eller to hjem til gården i Houstrup. Drengen hjalp så sin mor og bedstefar med at gøre fiskene istand og nedsalte dem, hvorefter de tørredes og førtes til markedet sidst i juni måned. Som konfirmeret kom drengen selv til Gabet for at fiske, de 3 første år dog som graver sammen med to andre mænd eller flere. Det kneb at skaffe den nødvendige es til båden, dette bådelaag har åbenbart ikke benyttet sild. 1847 kom han med som rigtig fisker. Der var da 20-25 både, hver med 5-7 mænd og lige så mange kvinder til at ese. Der var 70-75 fiskerboder; med 4-5 indbyg-

Laurits Tuxen: Fra Nymindegab i sildetiden, 1883. Man ser en del af en gade med boder. Bag den nederste anes udløbet og bag dette klittangen mod havet.

gere i hver af de beboede blev det en stor flok yngre og ældre folk, der var i virksomhed. »Det var en oplevelse at se den lyst og interesse, hvormed de gik op i travlheden, og se den enighed, der var. Var det rigtigt fiskevejr, da var der arbejde til enhver, både på land og på hav. Boderne var bygget i orden side om side i rækker, gade op og gade ned oppe på klitskråningen, derfra og ned til landingsstedet for bådene var der 30-40 favne. Der kom ikke så sjælden fremmede for at bese stillingen, og der kunne jo tænkes både så og så, eftersom mænd og kvinder i så stort tal levede der imellem hinanden, men der sporede ingen efterslet, de levede kysk og rugtigt, og enhver holdt sin ære højt. Det var med åbne både, fiskeriet foregik, og det var drægtige og gode søfartøjer, men vi kunne få »opblæst«, som vi kaldte det, det var, når det blæste en halv storm, så kunne der gå nogle dage med morskab, så dansede vi i de største af boderne, hvor der var pæne fjællegulve, der var altid en spillemand at få fat på, så det gik helt pænt. Der var kun 3 familier boende ved Nymindegab dengang, et lille krosted, en toldbolig og et lille hus for lodsens ved foden af Lodsbjergtet. Der blev anlagt et salteri for hvilling og torsk, det var den lille Chr. Jacobsen, som byggede sig en bopæl derude. Han købte så fra 5-6 både al fangst,

som blev saltet, tørret og afsendt til markederne sydpå og solgt efter vægt.« — Når forårsfiskeriet var forbi, tog Chr. Graversen plads på Rønmø til Mikkelsdag.³⁹

Der var stadig diskussion om sildefangsten. 1840 indbragte Ole Kirk til stænderforsamlingen et andragende fra fjordfiskerne om at få misbrugen standset.⁴⁰ Ca. 1860 berejste statens konsulent A. J. Smidth egnen og erklærede sig bl. a. om våddragningen. Han skriver, at den f. t. foretoges med 12 vod, een for hver to både, som driver havfiskeri. Der har altså været 24 fiskerbåde dengang plus 12 drejerbåde. Voddene var omtrent 26 favne lange og var på det dybeste 200 masker. Når silden går ind i fjorden, drages de med udløbende strøm. Forårsfiskeriet varer fra 1. april til St. Hans, mod dets slutning kan silden gå ud af fjorden, hvor den har været inde at lege, gyde rogn og mælke, er der da flere ud- end indgående sild, vendes voddet modsat. Til sildebåden leverer hvert havskib en ung mand på 16-17 år og en espige. En lille båd ror vaddet ud, og der fiskes kun så mange sild, som er nødvendige til mading. Smidth hævder, det kun er en ganske lille del af den opgående sild, der fanges. Silden begynder at gå ind ved »Peders Stol« (22. feb.), altså længe før fiskeriet og vedbliver til slutningen af maj. Om lørdage og andre dage før en helligdag drages aldrig våd, da fiskerne ikke går til havs på en helligdag. Sildefiskeriet i fjorden er da også lige så godt, som det nogen- sinde har været, ja bedre. Det var først fra 1830erne Ringkøbing udførte ret betydelige partier saltet sild. Fiskeriet fortsattes da stadig trods plakaten af 1829.³⁷

Senere, omk. 1865 gjorde man voddene endnu større: 90 favne lange, 7 alen brede med den store »wajpues« på midten, men da var der også tre mand om arbejdet. Foroven og forneden i nettet var der fastgjort rebstrengene, i den øverste »tell« små korkstykker, i »æ undertell« flade sten, nogle med hul igennem, »hwolborrestien«. Ved denne anordning holdtes garnet i lodret stilling, når det førtes gennem vandet følgende bunden. I hver ende af voddet var fastgjort en stang, »æ boustang«, hvortil »æ tell« også var fastgjort, fra hver stang udgik en stærk line, den ene gik tredjedrejereren med inde på land, mens de to drejere i båden trak den anden efter sig, så den fik en stor krumning, hvorpå de to drejere hurtigt roede båden til land og trak voddet op. Undertiden måtte natten tages til hjælp for at skaffe sild nok i gode fiskeperioder.⁴¹

I 1863 fiskede 20 både herfra,⁴² 1865-70 12-14 og 6-7 drejerlag. Ikke sjældent skiftedes to mænd i samme båd til at være førere. Nu var der i reglen 7 mand i et bådela, og drejerlaget bestod af 3 mand,

en fordrejer, en anden- og en trediedrejer, de fik fast løn og gratis fisk til fortæring, men måtte ellers betale deres andel til maden i boden. Fordrejerer fik 35, andendrejerer 20 og trediedrejerer 15 specier (å 4 kr.), desuden vankede der sild og andre koge- og stegefisk, som de måtte tage med til hjemmet eller til slægt og venner. Gik laks og ørreder i voddet, var de drejerens. De fik hver en havtur, og de fisk, der da fangedes på en ekstra bakke, var drejerens. Fordrejerer var ofte en tidligere fisker med sporsans for sildestimerne, han skulle undgå vragsstumper i løbet og »æ twoltørre«, tørv, som storm og strøm flyttede med. Der skulle fanges 24 ol sild hvert døgn til to havskibe.

Vejret kunne undertiden være så ugunstigt, at det var umuligt at sejle gabet ind. »Druknet ved en fiskerbåds kæntring i Nymindegab«, er en ikke så sjælden anmærkning i kirkebøgerne fra disse sogne. Skønnede man derfor, det var for farligt, måtte skibet sættes ind på stranden, og man måtte vove sig over de lumske revler eller ride stormen af til havs. Er det mørkt, er det pigernes pligt at sætte lygter med tændte stearinlys på kåverne ved udmundingen af løbet. Det var på den tid 3/4 mil fra selve lejet. Tit måtte pigerne vente i flere timer efter det sidste skib. Det lagde da til land, og pigerne fik en fornøjelig sejlstur hjem. Skulle et skib ind ved ebbe og stærk udstrøm, gik 6 fiskere i land, og med et stærkt tov i taktfast gang slæbtes det hjem.⁴¹

1879 besøgte kunstneren Laurits Tuxen Nymindegab, og d. 25. juni giver han følgende maleriske skildring af forholdene i et brev til forældrene: »Så kort tid, som jeg har været her, har jeg allerede store planer om, hvad der skal komme til at stå på det lærred, I sendte mig. Stedet har overtruffet mine forventninger, og mage til liv, som der var her de første dage, har jeg aldrig set. I år er her blevet fisket med 5 både, hver med 7 mands besætning; disse folk samt lige så mange koner og piger lever i fisketiden (indtil St. Hansdag) i små hytter, de såkaldte »boder« — kun bestående af stråtag med muret skorsten, liggende på rad mellem klitterne. I de herved dannede gader rører der sig et ejendommeligt liv. Folkene er joviale og lystige, og hvert øjeblik ser man drastiske scener, som ingen hollænder har malet bedre, forøvrigt er vel racen også den samme. Hvad der giver det hele karakter, er det stærkt koncentrerede i virksomheden, thi fiskeriet varer kun i nogle måneder, i hvilken tid folkene lever på feltfod, og så gælder det at udrette så meget som muligt, der var f.eks. gået 3 uger, hvor mændene ikke var kommet i seng: fisken i land, en smule middagsmad og så afsted igen. Bådene var store, fyldige og uden køl, men med sværd på

Den sidste fiskerbod ved Nymindegab tjente som permanent beboelse for en tidligere fisker, Maks Sørensen. Den brændte sammen med Maks selv ca. 1942. Han boede først i en bod længere mod vest, men den tog udløbet, da det flyttede sig.

siden, og det er hovedsagelig store torsk og hvilling, de tager. På stranden bliver fisken rensat og lagt i salt og senere tørret på fladerne mellem klitterne. Dette giver mange motiver, dog denne gang så jeg ikke stort af det, da jeg kom lidt sent. Derimod var det bedste tilbage, nemlig trankogeri og afregning, hvoraf det første bliver mit hovedmotiv for i år. Der er nemlig skik, at der en af de sidste dage før afrejsen bliver kogt tran af alle torskeleverne, og dette er pigernes sag, såvelsom deres fortjeneste. Oppe på en klit indrettes et ildsted, hvorpå en 4-5 store gryder anbringes. En kraftig gammel kone stod for styret, medens unge piger udførte ordrerne. Omgivelserne og den megen røg gjorde det i høj grad malerisk, og jeg tilbragte da også hele dagen med at male. Til opmuntring for de arbejdende kom de andre hvert øjeblik med kaffe og pandekager, som skulle ned trods forsikringen om, at nu var der ikke plads til mere. Sent på aftenen samledes man omkring dem med sang og spil (harmonika), det var malerisk og stemningsfuldt. Grupperingen var fuldkommen, midt i ragede den gamle mørkkledte kone op som en zigeuneranførerske, i forgrunden, oplyst af ilden, sad en ung pige og var falden hen i tanker, medens en anden med en smuk stemme sang til harmonikaen om sømandens brud, der går alene på stranden og venter. Det var i virkeligheden med megen poesi, alting her er naturligt og uberørt.

I aftes så jeg tre ganske unge piger komme springende ud af et hus og hen på klitten, hvor de kaldte på et par lam, disse kom løbende og gav sig meget ivrige til at æde af hånden på den ene af pigerne, medens de to andre stod og så til, — og som baggrund Vesterhavet og aftenluft med nymåne, alt i den grad lagt tilrette, at det næsten virkede lidt søgt. Det gik så vidt, at lammet slikkede pigen i ansigtet og fulgte hende i hælene, da hun gik.

Afregningen bekræftes med dans og gilde, og det liv og spektakel, dette gav anledning til, var stort. Karle og piger sidder mellem bordene, der er spejlblanke af punch, øredøvende syngen og skrålen lyder, hvortil et par støvle- og strømpeløse hæle slår takt. Uden uenighed gennem de 1½ døgn det står på. Fiskeriet er dog i de senere år gået tilbage herovre, da fjordmundingen bestandig flytter sig sydpå og sander mere og mere til. Nu må fiskerne ofte slæbe deres både $\frac{3}{4}$ mil mod vind og strøm for at komme herop, og det er dem for svært. Til næste år kommer her kun to både, en stor nedgang fra 15-16 som her tidligere har været.⁴³

Villumsen oplyser, at »amtet eller birket« stræbte at holde orden på lejet ved at lade hver fisker blive opført på en opholdsliste og betale et lille beløb for at være med, ligeledes mente han, at espigerne blev opført på en liste. Det har vel været i århundredets sidste årtier. Hvis der i det hele taget har været en sådan ordning, er det vist mest sandsynligt, at det er fiskerne selv, der har gennemført den. Iøvrigt skriver Villumsen: »Man må sige til disse Folks Ros, at Udskeielser af hvilkensomhelst Art næsten er uden Exempel.«

Fra 1860 var fiskeriet taget af. Besejlingen var ofte dårlig, nogle enkelte flyttede boderne ud til munden af det lange udløb til »*æ Hovstrup bue*«. Ganske vist blev tangen gennemskåret 1872, så man lettere kunne komme på havet. Men tilbagegangen fortsattes. Trawlfiskeriet og Esbjergfiskeriets opkomst samt det, at landbruget nu fuldt ud lagde beslag på sin mand og kunne give god fortjeneste, bevirkede, at bådelaag opløstes, boder forfaldt, og skibene sejlede andetsteds hen. Nogle blev fjordfiskere, i 80'erne dreves laksefiskeri på begge sider gabsmundingen og ved Filsø's udløb, også silden kunne en tid give penge, men da fiskerivedtægterne indskrænkede brugen af vod, hørte det også op. Tiden krævede bedre komfort, det blev for simpelt at bo i boder, et par enkelte omdannedes og udvidedes, og andre fiskere blev fastboende i almindelige huse med familien hos sig, eller man flyttede andetsteds hen, ofte til Esbjerg. 1894 troede man på en fiskeribane fra Nymindegab. 1898 skulle her være 40 egentlige fiskere og 20, der hjalp til, men der var

kun fisket for 7412 kr. 1920 opgives tallet til 49 og 11 lejlighedsfiskere, 1930 til 34 og 23. Fangsten opgives 1920 til en værdi af 52.125 kr. og 1930 til 120.393 kr. Men forholdene var nu ganske anderledes end under det gamle havfiskeri, da Nymindegab var egnens vigtigste leje.⁴⁴

Huge

I indberetningen til Ole Worm 1638 fortæller sognepræsten, at der kun er een by i Lønne sogn, og »paa den vestre side derfra en fierding miill vegs ligger det Vesterhaff, huor der findes en fiskerleje, som kaldis Huuge.«⁴⁵

Lejet nævnes allerede i middelalderen. 1527 fik fru Else brev ad gratiam på et fiskerleje, som ligger under »Hugelandt for Lydom« mod 1 gylden årlig.⁴⁶ Fru Else må være Else Thott til Lydum, Th. Nielsen Langes enke. At Huge ligger for Lydum vil blot sige, at det ligger i nærheden af Lydum. Muligvis har Lydumgård nydt afgifterne heraf også efter fru Elses død, det nævnes nemlig ikke sammen med de øvrige fiskerlejer 1563. 1581 findes det i Lensregnskabet, hvert skib svarer 1 snes torsk. Styresmændene er Thøste Christensen i Houstrup, C. Hvid i Lønne, S. Jessen og C. Poulsen, sst., M. Jørgensen, Jep Nielsen og Jep Olufsen i Nr. Nebel. De ejer selv skibene. 1584 er der 6 skibe, 1585 5. 1598 hedder det, at »Lønne strandlen kaldes Hughaffn«. Da nævnes kun en båd. 1600 siges det rent ud, at fiskerlejet er øde.⁴⁷

Først 1648 dukker det atter op sammen med Klinthane, hvorom vi ved, at det eksisterede mange år før. Også Huge var i brug. Præsten nævner det jo 1638. Om lejerne har været bortlenet, eller hvad grunden er til, at de ikke findes i regnskaberne, kan ikke oplyses. 1649 er der ved Hjerting, Huge og Klinthane 13 hvillingskibe, året efter er tallet oppe på 17, derefter er det i nogle år 10-11. For flere skibe gælder det, at en anden bonde har part i det, et enkelt skib ejes af Laurids Povisk til Skrumsager, der beholdt tolden. 1649 var førerne Thue Vollesen, Lønne, C. Persen, Per Iversen og C. Vollesen ibidem og Jørgen Persen i Bork, der førte Povisks skib. Heller ikke her betalte man sandtolden 1654, og året efter tog defogden dom over Jørg. Persen i Nørbork; »for han haver undvigt fra Lønne hav, som kaldes Hug, og ikke har udlagt sandtold og skriverfisk«,⁴⁸ det var stadig adelsmandens skib, han førte, og denne var fritaget for sandtolden til kongen. 1654 er her 5 både, to føres af strandfogder, der oppebærer tolden. 1656 fører alle eget skib, og Jørgen Persen er ikke mere blandt førerne.

Forøvrigt udspillede her en af de barbariske forhørsscener, som hørte denne tid til. S. Christensen på Lykkegård i Lydum drev fiskeri fra Høge. Rygtet gik, at han levede i usædelighed med sin tjenestepige Anne Christensdatter. Sognepræsten Jens Sørensen Ravnsø lod da en af menigheden tilsige S. Lykkegaard, at han skulle skille sig af med pigen. Det nægtede han, endnu en mand advarede ham og fik samme svar. Det var i 1659.

Præsten tog så sine to medhjælpere med sig og drog i februar næste år til Lykkegaard. Præsten spurgte manden, hvorfor han ikke gik i kirke. Søren svarede, han gik i kirke i Bork. Præsten spurgte da, om han ville indstille sig til »åbenbarlig absolution«, fordi han stadig havde Anne Christensensdatter på sit brød, skønt han år efter andet var i et letfærdigt rygte i mange sogne, menigheden til stor forargelse. Ellers ville han blive holdt fra alterets sakramente. »Da skal jeg holde hende til trods og til havet at grave for mig«, svarede Søren. Præsten svarede så, at pigen skulle være fundet frugtsommelig på hans brød, hvortil Søren bandede, og præsten fortsatte: »Da skal I være hermed advaret og påmindet, at der bliver læst til bands for eder som en modvillig og forargelig tilhører til førstkommende band-søndag«.

Imidlertid drog S. Lykkegaard til Hughav og havde pigen med som espige. Da bredte det rygte sig, at hun der fødte et barn og myrdede det. Den 26. maj tog præsten derud med sine to medhjælpere og ridefogden på Lydumgård Mikkel Gjallisen. Da de nærmede sig fiskernes hytter, sendte de en af mændene hen til Lykkegaards bod og befalede Anne at komme til præsten, hertil svarede Søren: »Vil hr. Jens hende noget, må han gå til hende!« Så gik selskabet da hen til boden, hvor Anne og Søren opholdt sig. Da præsten begyndte at tale med pigen om barnefødselen, bandede Søren over, at de søgte efter sligt på fiskerlejer, og svor på, at han ikke ville modtage sakramentet af præstens hånd. Præsten fortsatte samtalen med Anna og sagde: »Jeg siger ikke, det forholder sig så, men dersom du est fri for slig gerning, så synes mig ikke bedre for dig, at du lader dig malke af to erlige danekvinder, og befinder de dig at være fri, så er det bedst for dig«. Søren Lykkegaard råbte nej og bød hende hente hans gravefork. Da sagde ridefogden: »Nej, Anne, det hjælper intet, nu skal du gå med os og lade to danekvinder malke dig«. Anna svarede, hun ville gå til præstens hustru, når hun havde hentet forken. De fik hende med sig til P. Poulsens i Lønne Bjerge. Præsten bad da en nabokone og P. Poulsens kone malke pigen. Da malkede de mælk af hendes bryster »og lagde det på bordet«. Præsten spurgte nu om barnefaderen. Anna

sagde efter lang betænkning: »I har ikke behov at spørge mig, for I ved, jeg har ikke været udi ord for mange«.

Derpå tog mændene hende med til Lydumgård, men var først inde i Lydum præstegård, og der tilstod Anne over for præstekonen, at barnefaderen var en karl i Lydum mølle. Da hun blev formanet til at sige sandheden og udspurgt om Lykkegaard, sagde hun: »Der skal ingen tvinge mig til at lægge en uskyldig ud!«

Imidlertid flyttede S. Lykkegaard til et andet pastorat, Nr. Nebel, og det lykkedes Anne at flygte. Da sagen kom for herredstinget, blev den afvist, Annes bopæl var ikke oplyst, og der var ikke givet hende varsel.

Nu går S. Lykkegaard til angreb på præsten. Han stævner ridefogden og de to kvinder, der måtte tilstå, at pigen havde udlagt møllerkarlen, og at præsten havde taget denne til lønligt skrifte og til Guds bord efter pigens udlæggelse. Endvidere førte han vidner på, at hans medfiskere ikke havde mærket noget usømmeligt mellem ham og Anne i de to somre, de havde fisket med samme båd.⁴⁹

1683 havde Lønne sogn kun 2 havbåde. I stedet for sandtold svarede 7 sdl.

Man er stadig blevet ved med at fiske fra Høge eller Lønne strand. 1763 fortæller Th. Bredsdorf i Ollerup, der var født i Lunde, at Lønne sogn består mest af fiskere.⁵⁰ I 1820 fiskede 6 både fra Lønne strand. Efterhånden strakte fjordens udløb og den stadig voksende klittange vest for sig så langt mod syd, at udløbet 1845 var ud for Hovstrup i Henne sogn, hvorefter der gentagende blev gravet nye udløb gennem tangen.⁵¹ Derved måtte fiskerne også flytte deres boder. Ved slutningen af forrige århundrede lå der flere fiskerboder tæt ved det nu såkaldte Gamle Gab, og syd for udløbet lå »Hovstrup bue«. Marie Møller, Lunde, har for mange år siden fortalt mig følgende: »Min far i Hovstrup var fisker, og min mor esede, skønt hun havde børn og ejendom at passe. Ved den tid hun regnede med, at bådene kom ind, tog hun af sted til havet for at få linerne rinket op og ordnet. Tit var de slemt fildede, og krogene rev fingrene til blods, så det kunne blive sent, inden hun kom hjem igen. Hun sov nemlig hjemme«. — Dette var endnu værre end at være esepige, hvor man hele tiden opholdt sig ved stranden og kun havde arbejdet der at passe.

Hennebys boder

Lensregnskaberne nævner ikke boder ved Henne sogns strand. Der er ikke svaret sandtold til kronen. Dog har der været et lille fiskerleje der-

ude endog i lang tid. 1622 kundgjorde fogden på Hennegård, Mads Nielsen, nemlig på tinget, at hans husbond erlig og velbyrdig fru Christence Kragh dette år havde oppebåren sandtolden af hendes tjenere Niels Jensen i Henneby, Anders Smed og Hans Møller i Henne mølle af de både, de fisker med, og som hun selv har part i. Det er delefogden, der tager vidnet, naturligvis for at kunne godtgøre over for lensmanden, at han ikke havde været forsømmelig med at varetage lenets interesser.

Stedet for fiskerlejet nævnes ikke. Men det har urvivlsomt været det samme sted som 1680. Da indgav sognepræsten en klage til kongen. Deri fortæller han, at sognefolkene er fattige fiskere, »som Eders kgl. Majestæt selv på stedet ved strandsiden ved Blåbjerg for kort tid siden 20. juli 1680 har fornummet«.

Når her vitterlig er et gammelt fiskerleje, hvoraf sandtolden ikke er indgået til kongen, må forklaringen være den, at kongen i middelalderen har overdraget forstrandsretten til jorddrotten, d. v. s. Ribe biskop, der ejede Hennegård. Derefter fulgte sandtolden gården, da denne efter reformationen solgtes fra kronen til Oluf Staverskov. Retten nævnes udtrykkelig i skødet. Og denne blev der langt senere brug for. Da Hennegård nemlig stilledes til auktion 1803, skulle forstrandsretten følge med hovedparcellen, som købtes af 6 købmænd i Varde, men da de frygtede, at denne ret kunne blive dem frataget, da de ikke var »privilerede«, allierede de sig med T. R. Teilman til Endrupholm. Denne døde 1828. Nogle embedsmænd gjorde nu alt for at få forstrandsretten overdraget til staten. Men Hennegård havde sit gamle arkiv i behold, og med skødet til Staverskov beviste ejerne, at gården ejede forstrandsretten, hvilket godkendtes af rentekammeret. Regeringen gav da stiftamtmand grev Spønneck hemmelig ordre til at købe det hele. Det gjorde han ved en auktion i 1829, hvorefter han straks afhændede gården, men statskassen beholdt forstrandsretten.

25. maj 1646 ville biskoppen visitere i Henne. Præsten befalede da alle at møde, »som ikke var ved havet på fiskeri«. Da biskop Brorson i april 1751 visiterede i Henne, var der kun få folk i kirke. De fleste var ved hovarbejde og på fiskeri. Det samme var forøvrigt tilfældet i N. Nebel dagen efter. Det var gammel skik, at fiskeriet ikke måtte afbrydes. 1731 fortæller Hennegårds ejer P. Endorph, at han både for sine egne og andre fattige bønder, »som bor i nærværelse ved havet og nærer sig dels af fiskeri, lader med stor bekostning bygge og udrede både og fartøj med redskab til fiskeriet, hvorimod jeg for slig udredsel nyder, som overalt i landet sker, en anpart af hvis som fiskes.«

Omkring 1850 og senere fandtes der endnu boder ud for Henneby. Der var et par bådelaug i stil og form som Nymindegabs. Når bønderne kom inde fra landet for at hente fisk, spændte de fra hos strandfogdens, der boede $\frac{1}{2}$ mils vej fra havet. Hestene blev fodret, og manden nød gæstfrihed. Man gik op på en af de nærmeste klitter og så i vest. Når kurvene var hejst på en stolpe ude i »æ Buebjerg«, klitten, boderne lå ved, betød det, at fiskerne var i land, og bønderne kunne hente fangsten. Der betaltes kontant, strandfogden var kasserer. Han gemte pengene i en pose i et hemmeligt rum i kælderens. Et år var det blevet til $\frac{1}{2}$ skp. sølv- og kobbermønter.

I 1930 havde et vindbrud i klitterne blottet den gamle boplads tæt ved badestedet Henne Strand. Der lå forrustede fiskekroge, mursten og fajanceskår.⁵²

Tudal

Danske Atlas fortæller 1763, at en stor del af Ål sogn er klitter, »som skal have ødelagt 3 byer, af hvilke en har heddet Tudal«. I det følgende vises, at de to andre byer må være Tudhul og Uldal. O. Nielsen skriver 1865, at Tudal lå ud for Grærup,⁵³ hvor et klitparti hedder således; det må have været Uldal, som har ligget der, mens Tudal har ligget nord for Kærgård, vest for Løvklitterne, hvor et stednavn »Tudal flaske«, bunden af en parabelformet vandreklit, må være et minde om byen eller fiskerlejet, som må have ligget vest derfor. Ret meget landsby har her nu ikke været. Der er ikke fundet beviser derfor.

Fiskerlejet nævnes første gang 1584, da fisker følgende derfra: J. Sørensen i Dyreby, der fører eget skib, Eske Lauesen i Houstrup, hvis skib ejes af L. Kjeldsen, sst. og hvoraf kun svares 1 q. skuller, mens der ellers skulle svares 1000, O. Jensen i Kjærgård fører C. Jørgensens skib i Houstrup, der svarer 3q., Terkel Sørensen fører eget skib, L. Madsen og N. Hansen i Henne fører to skibe, som Hartvig Staverskov i Hennegård tog tolden af, desuden ejede Staverskov selv et skib, som førtes af N. Olsen i Kærgård, Simen Gammeltoft førte et skib, som Chr. Vind til Lydum ejede og tog fri, Mogens Juel til Juellingsholm ejede og tog ligeledes tolden af et skib, som Mikkell Christensen i Tudhul førte. Således blev der kun 4000 skuller i sandtold til lensmanden.

1581 finder vi de fleste af disse ejere og fiskere nævnt under Vester side, men det er ikke til at afgøre, om de har fisket fra Vejrs dengang og kort efter har grundlagt Tudal, eller Tudal da var et leje og blot på papiret regnedes til Vesterside. 1598 og 1601 har kun Lydum og Henne-

gård hver et skib her, som de får tolden af »efter gammel sædvane«. 1610 er her kun et mindre skib, som Peder Nielsen fra Overfidde fører, og hvoraf der svares 1 q. 1611 regnes lejet sammen med Vesterside og kaldes Tudelhavn. Således hedder det også 1612, da her er 3 skullerskibe, hvoraf fru Christence, Hennegård, og fru Kirsten Kruse, Lydum, hver ejer et, men desuden er der 5 »små dreiger både«, der ikke blot er brugt som senere ved Nymindegab til at fange sild, men til almindeligt vådræt, da hver svarer 1 q. skuller. Fiskerne er fra Fidde og Dyreby. 1614 er her 6 små krogbåde. Man er nu helt gået over til fiskeri med mindre skibe og driver kystfiskeri. 1617 hedder det: »Krogbåde ved Udal og Tudalhavn, oppebåret af 18 små fiskerbåde, som i dette år har fisket i forne hafner, af hver 1 q. skuller«. 1619 er de to lejer nævnt sammen med Vesterside, der er ialt 24 både. 1621 var et par Fiddemænd i skænderi og slagsmål ved den enes »bjerg« ved Tudal hafn. 1623 nævnes Udal og Tudal atter for sig selv med 23 både. Endnu 1692 nævnes Tudalhavn.⁵⁴ Derefter har jeg ikke fundet stedet eller »havnene«, dog nævner kirkebogen 1726 en mand Chr. Thudal, men han bor i Børsmose. Stedet er da nok ødelagt af sandflugt.

Allerede 1593 klager sognepræsten N. Philipsen over, at tre byer var helt ødelagt af sand. Det må være gårde i nærheden af Iejerne. Han fik da kongekorntienden.

Tudhul

I lensregnskabet 1562 nævnes under indtægt af skuller: »Opboren af Tudolhaffuen 1½ tusinde«. Derefter følger Vesterside og andre lokaliteter sydpå. Landsbyen og fiskerlejet med det uhyggelige navn må da have ligget nord for Vesterside. Som vi straks skal se, er der grund til at tro, at det har ligget i nærheden af Langsøl.

1574 er Mikkell Christensen i Tudhul en af birketingets 8 mænd.⁵⁵ 1581 nævnes han under Vesterside. Det kan ikke ses, om Tudhul hører under Vesterside, eller havnen er opgivet og skibene flyttet mod syd. Der har været flere ejendomme i Tudhul, således boede her Sefren Jensen, der 1592 også nævnes blandt de 8 mænd. Mikkell har været velhavende og lånt penge ud. 1599 forbyder han nogen at føre Jens og Jep Jensen til havs, vel nok fordi de var »i beslag«, indmaning, d. v. s. måtte ikke forlade stedet, før en gæld var betalt.⁵⁶ 1597 spurgte han på tinge delefogden Hans Hansen i Kærgård, om han »vidste noget andet med ham end ære og godt«, hvortil fogden svarede nej.⁵⁷ Han har nu overladt P. Christensen i Borre at føre sit skib. Tolden er 1000 skuller, som

Elsebe Svave, Hesselmed, tager fri. Kort efter døde Mikkel, for 1602 fører S. Jensen et skib, som ejes af Karen Mikkels i Tudhul, og som Peder Juel tager tolden af, »efterdi hun skal være hans tjener«. Senere nævnes Bakken Christensen, Knud Wollesen, Palle Madsen og K. Knudsen i Tudhul.

Bakken Christensen havde forøvrigt det uheld, at da han 1615 havde fæstet gården i Tudhul af Chr. Lange, Hesselmed, stod der bænke samt noget »per Negel« (panel) i stuen, og der lå løse fjæl som loft, men da han kom igen, lå det kastet ud af døren, og S. Jessen i Børsmose påstod, han var »fri hjemmel« til det og havde solgt det til en mand i Kærgård.⁵⁸

Nu sætter sandflugten for alvor ind mod den ulykkelige by. 24. jan. 1640 stod Niels Hansen i Tudhul for tingsdom og tilspurgte menige mænd, som da tilstede var, om de for Guds skyld ville meddele ham deres sandhed om hans armod og den hårdelige sandknog, som havde fordervet hans gård og mark. Birkemændene svarede, »at det er dennem fuldkommen vitterlig i Guds sandhed, at forne Niels Hansen er en arm, fattig mand og er ganske meget fordreven [overdreven] af sand både ager og eng, så han er kommet fra næring og våning og henfalden i stor armod« . . . og ikke kan klare sig »uden Gud og godtfolk vil være hannem behjælpelig«. Endnu et par gange i de følgende to år tager han tilsvarende tingsvidner. I det sidste hedder det, at han er en »fattig, husarm mand og er fordreven af sand og vand, så han nødes til at flytte fra hus og hjem«. ⁵⁹ Netop ved denne tid stopper sandflugten afløbet fra Langsø, så Børsmosemænd måtte grave et nyt udløb.⁶⁰ Antagelig har Niels Hansen haft eng, som søens vand havde bredt sig over.

Mens manden gik med sit tingsvidne for at betle, bredte flyvesandets liglagen sig efterhånden over den ganske by. Endnu i 1648 nævnes en mand M. Sørensen i Tudhul,⁶¹ men så er det også forbi.

Man fiskede dog videre. Da skoleloven af 1739 skal gennemføres, hævder man, at skolegangen kun kan foregå 3-4 vintermåneder, nemlig fra rugsæden er lagt, og til man begynder at fiske, »som sker gemenlig ved St. Pedersdag« (22/2). Dengang må mange altså have fisket, og sikkert ikke blot fra sognets egne lejer, men også fra Vesterside.

I 1880erne fandtes der gamle mursten i en klitgryde eller et vindbrud. Og da kunne Børsmosefolk endnu fortælle, at her engang havde ligget en by. Det rigtige navn havde de glemt. De kaldte stedet *Gamle Huse*. Det betegner nu nogle husformede klitter. En prøvegravning der i 1950 gav intet resultat. Det rigtige sted er nok atter begravet under klitterne.

Der var dog forlængst rejst boder på eller ved det gamle leje. Gennem forrige århundrede fandtes lejet ved *Børsmose Alestrøm*, d. e. bækken, der danner afløbet fra Langsø. Herfra fiskede 6 både. Lige inden for den yderste klitrække, hvor Børsmose strandvej udmunder lå 6 boder på rad i en række øst-vest med deres indgangsdøre mod syd ud mod vejen og bækken. De var indrettet på den traditionelle måde, men uden skorsten. I hver bod sov 4 karle og 2 piger, men sjældn på en gang, da fiskerne gerne kom hjem ved aftenstid, hvorefter pigerne skulle ese og lave mad til næste havtur. Under opblæst sov nogle af folkene hjemme; de var næsten alle fra Børsmose. Til tider havde der vist været endnu et par boder, men de havde ikke boder til redskaberne. Stejlepladsen lå syd for bækken. Ormene hentedes i Ho, hvad bl. a. Villads Villadsen, senere Oksbøl, har været med til i sin ungdom. Hans fader var fisker. Ormene blev båret den lange vej i kasser, delt i 6 rum, for at ormene ikke skulle trykkes for meget. Fiskeriet herfra blev opgivet i 1890'erne. 1858 siges det, at fiskeriet fra Ål sogn var ubetydeligt, men at mange unge for til søs.⁶²

Uldal

1607 nævnes der 16 fiskerbåde ved Uldaell nye fiskerleje, af hver svares 1 q. skuller i sandtold, så det må have været mindre både, de kaldes krogbåde. Lejet har sikkert eksisteret nogle år i forvejen, da så mange bådelag næppe kan have begyndt på en gang. De fire først nævnte styresmænd er fra Ål sogn, nemlig 1 fra Børsmose, 2 fra Vrøgum og 1 fra Skødstrup. Af de øvrige er 5 fra Vejrs, 1 fra Mosevrå, 3 fra Oksby og 2 fra ukendte hjemsteder. De ejer selv bådene, undtagen P. Jensen i Vejrs, der fører sin mors båd, og Thue Knudsen i Vejrs, der fører sin faders båd, C. Pedersen fører Anders Skræders i Varde, og Bakken Nielsen fører Niels Gedbjergs i Varde. Stedet må have ligget sydligst i Ål sogn, tæt ved sogneskellet. Forøvrigt er her også et klitområde, som hedder Tudal.

I årene 1609-1616 er her 8 både, 1611 dog kun 5. En af skipperne var Mads Jepsen fra Oksby, der må være blevet uenig med en af sine fiskere om udbyttet, for da Mads havde fyldt sin vogn, væltede Jes Laugesen læsset af ved sine »døse« (dysse, dyng).⁶³ Som nævnt opføres Uldal nu i den følgende tid sammen med andre lejer, så man ikke kan se, hvor mange både der har været her. Fra 1624 er fiskerne nok flyttet til Vesterside og har opgivet Uldal. Stedet nævnes i at fald ikke senere

i lensregnskaberne. Her synes dog ikke at have været landbrug sådan som i Tudhul.

Der rejstes dog atter boder herude eller i nærheden, nemlig på *Grærup Strand*, hvor der omkring 1860 fiskedes med 3 både. Her havde man ordnet sig anderledes end ved de øvrige steder, idet man ikke var sammensluttet i bådelaag, men Grærup bymænd havde bådene i fællesskab, og man havde kun 400 kroge på en bakke. Dette fiskeri har vist først begyndt omkring 1840.⁶⁴

Vesterside

Vesterside er Oksby sogns strand nord for Blåvandshuk indtil Ål sognekkel. Sognepræsten hr. Knud Christensen tog nemlig et vidne af sine sognemænd i Oksby kirke 4. søndag efter hellig tre konger 1599. Han spurgte, om der havde været andre fiskerlejer for Oksby sogn end Vesterside, og hvad præst det havde fulgt og tilhørt. Mændene svarede: »Det er os alle fuld vitterlig udi Guds sandhed, at der aldrig haver været andet fiskerleje for Oksby sogn end Vesterside fiskerleje, hvilket forflytter sig frem og tilbage imellem Tudelhavn og Sønderside, og lejet havde altid fulgt præsten i Ho-Oksby«. ¹¹ Havnen har nok den meste tid været ud for Vejrs. 1615 ager en mand vrage fra Offrs Mund (d. e. Ovnsmund mellem Vejrs og Grærup) til Vesterside og derfra til Vejrs,⁶⁵ og i regnskabet 1656 skrives der ligefrem »Wester Side Weirs«.

Første gang stedet er fundet nævnt er 1511. Iver Juel til Stubbergård fortæller nemlig: »Søndag efter allehelgensdag 1511 var min søster Anna hendes første bryllup udi Varde med Johan Brokkenhuus af Lerbæk. Samme tid kom Laurids Thodi op for Vesterside i Vesterherred med en hel skibsflåde, Danmarks fjender, og var til bryllup i Varde«. Danmark var i krig med Lübeck, og Laurids Thodi var en lybsk kaper.⁶⁶ Hvordan stemningen forøvrigt havde været mellem kaperen og de indbudte gæster, der var gode danske adelsmænd, er det ikke vanskeligt at forestille sig.

1547 gives der sandtold ved Vesterside.⁶⁷ 1548 får fiskerne brev om, at de kun må sælge deres fisk til danske.⁶⁸ 1563 og 78 er Vesterside blandt de lejer, der skal afgive fisk til Ribe hospital. I det åbne brev om tolden 1591 ses, at Vesterside også var et udskibningssted for øksne.⁶⁹ 1562 udgør sandtolden ialt 7 tusinde 1 q. skaller. 1581 fisker 24 skibe herfra. De ejes alle af styresmændene så nær som to, der ejes af adelige. Skibene er ikke lige store, de 21 største svarer hver 1000

skuller, et $\frac{3}{4}$ tus., et 1 q. og et 15 sn. Fra Oksby sogn var der 7 skibe fra Vejrs og to fra Mosevrå, fra Ål sogn 2 fra Kærgård, 3 fra Børsmose, 1 fra Vrøgum, 2 fra Tudhul og 2 fra Grærup. Fra Henne sogn var der 1 fra Stavshøj, 2 fra Dyreby, 1 fra Gammeltoft og 1 fra Henneby. Adelsmændene Hartvig Staverskov og Chr. Vind tog tolden af deres skibe. Desuden tog fru Vibeck* $7\frac{1}{2}$ sn. af »liden bod« og al tolden af de to skibe, Mikkel Tudhul førte. Elsebe Svave, Vincent Juels enke, tog tolden af to og Mogens Juel, Juellingsholm, af et. Antonis Simensen i Børsmose fik tolden af det ene af sine to skibe, da han var strandfoged, ligeledes beholdt Jes Andersen og Knud Thuesen i Vejrs, der hver havde to skibe, tolden af disse for deres bestilling, desuden tog to Vardeborgere, Jens Frandsen og Peder Jensen, en lille part af tolden af to skibe, som de må have forstrakt med udrustning, og Marine Hebo, der også drev handel, fik tolden af et tredie. Varde har i det hele taget haft stærke interesser i Vesterside.

1585 er her 14 skibe, de øvrige har slået sig ned ved Tudal. Vardeborgerne tager nu ikke part af tolden. Nu er der kommet styresmænd fra Broeng og Troldholm, og strandfogderne er blevet så gamle, at de ikke selv sejler. 1598 er der 19 skibe, der er een skipper fra Henneby, strandfogden Antonis Simensen ejer dette fartøj. Der er nu flere mindre skibe, 5 svarer således 3 q., 2 2 q og 1 kun 1 q., desuden var der et skib, som var bygget samme år, og derfor ikke kunne »tåle« at give mere end 1 q. Af adelspersoner er der nu kun Elsebe Svave, der ejer et skib. Jens Juel og Hans Lange til Brejning tager tolden af et, af købmænd kun borgmester M. Joensen i Varde af et skib. Flere fiskere fører deres fars eller andre fiskeres eller bønderes skibe. 3 strandfogder tager stadig tolden fri. 1599 var hr. Chr. Mikkelsen** i Kvong ved Vesterside og var bl. a. vidne til, at en mand købte en bod af Knud Sørensen i Børsmose for 9 mark d. og gav straks 1 mark på købet og 4 stk. til lidkøb.⁷⁰

1600 er der 16 skibe. 1602 får 2 strandfogder stadig tolden, ligeledes delefogden Hans Hansen, Kærgård, der også er strandfoged. M. Joensen tager den halve told af et skib. 1605 får en anden Vardeborger H. Lassen tolden af et skib, senere er det hans broders i Broeng, ialt 9 sn. De små skibe er nu i overtal, regnskabet bemærker, at skibene tolder, som

* Må være Vibeke Lunge, som havde været gift med Jens Juel, Hesselmed, men som enke boede i Asserbøl, Lindknud.

** På dette tidspunkt antagelig kapellan hos faderen i Kvong, 1601–33 præst i Torstrup.

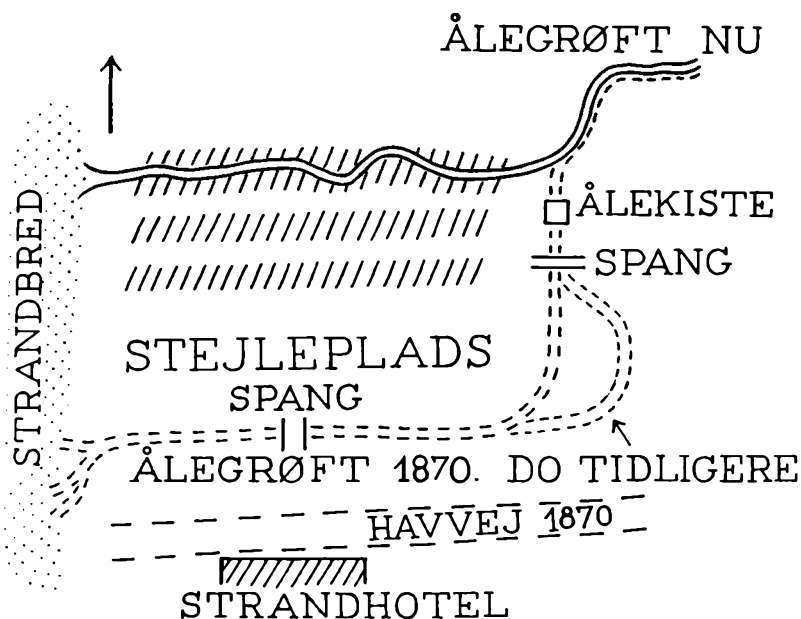
de er store til. Efter 1600 er fiskeriet her aftagende i en periode, så antallet af skippere er omk. 10, men det stiger atter. 1610 er her 12 og desuden 11, som ikke blot havde fisket med everter ved Vesterside, men tillige fiskede med små både. Af disse betalte hver $\frac{1}{4}$ q. skuller, der var dog en mand, Las Trogelsen, som ikke havde fisket med evert, han måtte af med en hel q. Tolden er 1613 sat op i 1 q. for alle bådene. Alle styresmændene var fra Ål og Oksby sogne. 1611 er der 13 skibe ved Vesterside og Tudal. Om 3 af dem siges, at det er everter, det har sikkert også været tilfældet med de andre. Der er stadig enkelte Vardborgere, som får noget af tolden. 1612 er der 11 »Skuld Effuer skibe« samt 14 »drejbåde«. 1613 er der 11 store og 15 små fartøjer. En strandfoged og Anne Grubbe, Juellingsholm, tager hver tolden af et skib. 1614 er der 10 skuldskibe, der »giver eftersom de er store til«, desuden er der 12 mindre krogbåde. Atter går det nedad, så et par år efter er der kun 3 store og 14 små krogbåde. 1618 nævnes ingen af de små både, men der er 16 små fiskerbåde ved Uldal og Tudal, flere af dem er nok kommen fra Vesterside. 1619 er lejet slået sammen med de to lejer, så der ialt er 6 store og 24 krogbåde.

Drejbådene brugtes til våddragning. Der blev bl. a. draget våd i marts måned. Engang kom 3 våd for tæt sammen, og da fiskerne redte dem ud fra hverandre, blev huden »noget lidet rebelt« ved det ene øje på H. Jensen i Børsmose. Han gik til tinge og vidnede »på hans sjæls salighed«, at han ikke vidste, hvordan det var sket, »og ingen han havde usætmål med i nogen måde«. Han ville ikke risikere en mulkt for slagsmål.⁷¹ Sådanne var der jævnlig. 1618 »slog« en Børsmosemand N. Lassen på Vesterside med en kniv. Vardenserne, der stadig var der, nogle for at fiske, andre som købmænd og »saltere«, gik heller ikke af vejen for et slagsmål. En af dem, Bertel Nielsen, kaldet Skrædder, havde selv en bod derude. En dag kom to andre Vardemænd, Rasmus Sørensen og Niels Knudsen op at strides derinde. Niels tog da Rasmus' kniv og sagde: »Jeg skal skære din kæbe«, hvorpå han brækkede kniven i stykker. Da brød Rasmus knivskeden sønder og sagde: »Du brød kniven, da må du have skeden til«, hvorpå han kastede stumperne hen til ham. Niels greb så Rasmus' værge (sværd), der lå på bordet, løb ud af døren og bøjede det kroget mod sit knæ. Herefter måtte Niels betale bøder, for han har »ranet og borttaget« værget.⁷²

Blandt de Vardensere, der opkøbte og behandlede fisken derude, var Karen Nielskone, der 1620 opkøbte både drejfisk og garnfisk.⁷³ Under våddræt har båden sejlet i havet med det ene reb, mens andre folk gik

på land og trak. Det fremgår af et vidne 1622, hvor der klages over Chr. Madsen på Brik, »for han ude på havet« . . . skar Søren Adersen i Skødstrups line, »som han skulle drage fisk med, mens Poul Smed i Oksbøl og Niels Sørensen i Skødstrup gik på land og drog på linen«.74 Denne line var skåret af ondskab, men den kunne også skæres af nødvendighed, når den var gået i filte med en andens.75 Selve påskeaften var der slagsmål, en fisker slog to kvinder.76 En anden fisker blev overfaldet i sin egen bod af 3 karle, der trængte derind, de to med knive, den tredje med en spade. På tinget fremviste han sårene. 1649 var der atter slagsmål. I S. Nielsens bod uformet og overfaldt S. Rytter fra Grærup Iver Nielsen i Vejrs med en dragen kniv og skar efter ansigtet og kastede udenfor med sten. — En ølkande var også udmærket til at have i hånden under slagsmål, vel sagtens efter at indholdet var drukket.77 N. Rasmussen i Frøtoft (Fredtoft) havde en ølbod dernede, hvor en kvinde solgte øl for ham. Senere klager Kristoffer Hvas, Hennemgård, over Simon Nielsen i Grærup, der havde overfaldet en af Hvas' tjenere i en »øl-boe« ved Vesterside og slået ham blå og blodig.78 Når en Vardeborger havde navnet Jens Markskel, som en af dem, der måtte bøde for vold, er det et bevis for, at manden stammer fra Ål sogn, hvori byen Markskel ligger. Også andre Vardekøbmænd bærer navne fra egnen. Man havde let ved at trække kniven. En aften, Søren Jensen i Børsmose kørte fra havet, mødte han Hans Tonisen og bad ham om, at han ikke ville lade hans hustru tøjre dyr på Søren's fredede jord i Hibotoft. Efter Søren's fremstilling rykkede Hans Tonisen ham da af vognen og slog ham med en heg og med sin næve, så han lå på jorden. Tonisen svarede, at han slog for at fri sit liv, da Søren søgte ham med en kniv.79

1622 fører Niels Lassen, Varde, sit eget skib og beholder 6 snese af tolden, J. Andersen, Vejrs, fører eget skib og svarer fuld told 1 q., H. Hansen i Kærgård fører eget skib, han er defleged og beholder tolden 2 q., Søren Tudhul i Børsmose og Bertel Jensen i Vejrs har egne skibe og beholder tolden, ½ tusinde af hvert, de er strandfogder. N. Hansen i Grærup har eget skib og tager tolden. Endvidere svarer følgende selvejere ½ tus. i sandtold: Jørgen Pedersen i Skødstrup, H. Frandsen, Mosevrå, P. Jensen, Vrøgum, Thue Knudsen, Vejrs. Desuden er der 12 krogbåde, der hver svarer 1 q. skuller. De føres og ejes af P. Jensen, Ø. Vrøgum, Las Nielsen, Børsmose, Oluf Knudsen, ibidem, N. Hansen, Grærup, C. Nielsen, Vejrs, Thue Knudsen og H. Jensen, sst, N. Rasmussen, Fredtoft, Jørg. Pedersen, Skødstrup, Jep Sørensen »ved Skødstrup«, P. Jessen, Janderup, Backen Trogilsen, Vrøgum, Oluf Nielsen og C. Jepsen, sst. Sandtolden var ialt 3½ tus. skuller.

Plan over Vejrs fiskerleje ca. 1870, tegnet efter P. M. Gundesens mundtlige meddelelser. De 3 rækker boder lå i de skraverede områder.

1639 er her 12 skibe, derefter i et par år 11, hvorefter det går ned til 6-8, og der holder det sig lenstiden ud. Men nu fisker der også lineskibe fra Hjerting og fra Vesterside, d. v. s. der er kun to fra Hjerting, af de øvrige er 2 fra Henneberg, 4 fra N. Nebel, 3 fra Dejrup, 4 fra Lønne og 1 fra Nyland i Bork. De Vesterherredsfolk har nok fisket både fra Hjerting og fra Vesterside. I de følgende år nævnes oftest 14-15 skibe på de to pladser. Et af skibene ejes 1636 af N. Gedbjerg i Varde, og i 1640 ejer Terkel Turesen i Varde et af Skullerskibene. Under striden om præstetienden lod fiskerne afholde syn over de både, der fiskedes med fra Vesterside. De er bygget på en bøgefjel og ikke på en køl som everterne, derfor kunne fiskerne heller ikke med dem søge deres næring langt til havs, som man kunne med everterne. Skibene måtte derfor kaldes både og ikke everter. Dette godkendtes i dommen, afsagt af Hans Gjødesen, Bolkjær.⁸⁰

Fra 1648 nævnes Vesterside ikke i forbindelse med Hjerting, dette leje nævnes da sammen med Huge og Klinthane, som de store skibe har foretrukket frem for Vesterside. Der var 11 hvillingskibe, og det er stadigvæk vore gamle bekendte som Graahederne fra Nebel og Las fra

Nyland, der er førere, men tillige er der folk fra Hovstrup og en enkelt fra Ovtrup sogn i stedet for fra Dyreby. To skibe ejes og udredes af P. Baggesen i Ribe, også C. Tarp, Varde, har halvparten af et skib. Tidligere havde Staffen Nielsen, senere borgmester i Varde, og et par andre Vardekøbmænd skibe herude. Sammen med strandfogder og Chr. Lange tog de næsten al tolden, så der 1645 kun blev $\frac{1}{2}$ q. til kongen. Ved synet 1649 var der to skibe, der sattes til $\frac{1}{2}$ tusinde melskuller og 5 både til hver 1 q. og endelig 2 små drejbåde til hver 1 q. samrask. 1650 forår og sommer fiskede ingen ved Vesterside, hverken med everter eller både, »formedelst der var intet fisk«.

1691 tager Al sognemænd stadig del i fiskeriet derude.⁸¹ Det har fortsat under de gamle former. Dog forsvandt de store lineskibe helt. Stedet kaldes nu Vejrs, dette navn fortrænger Vesterside.

Omkring 1830 havde Oksby sogn 7-10 både på fiskeri, men de fiskede ikke alle fra Vejrs.⁸² 1863 hedder det nemlig: »I Oksby søndre distrikt og Vejrs drives forår og efterår fiskeri på Vesterhavet med kroge (torsk og hvilling) og våd (rødspætter og pighvar).«⁸³ Fiskeriet tog atter til. Ved 1860 var der 10-12 bådela, der fiskede fra Vejrs, da var fiskeriet syd for Oksby også taget af.

Fiskerlejet lå dengang tæt ved det sted, hvor strandhotellet i Vejrs nu ligger. Bækken eller Ålegrøften slog dengang en stor bugt mod syd. Nord for bugten lå indtil 1900 fiskerboderne i tre rækker. Der blev gravet et nyt udløb for bækken, så det førtes lige ud mod havet. Det nye udløb kom til at gå, hvor den nordlige række boder havde stået. Området mellem boderne og det gamle bækløb var stejlepladsen med nedgravede pæle, hvor garnet ordnedes og bragtes i stand. Syd for bækken, lige foran det nuværende Strandhotel gik »æ havvej«. Her førte en spang over bækken, ligeledes var der en spang over dens østlige løb ud for boderne, og der fandtes også en ålekiste. Når bønderne kom kørende efter fisk, kørte de vognen ned mod havsiden, holdt ved bækken og gik over spangen. Ville de køre helt til boderne, måtte de køre ned på strandbredden og over selve udløbet, der her delte sig i adskillige lavvandede grene. Bækken havde flyttet sig flere gange. Engang kom en drukken bonde ned i det gamle strømløje. Man havde megen besvær med at hive ham op igen.

Nogle fiskere fiskede hjemmefra og boede ikke i boder. Efter 1850 dreves intet efterårsfiskeri fra boderne, men enkelte drev det hjemmefra. Forårsfiskeriet varede dengang fra 1. april til St. Hans (24. juni). Og det var næsten kun i slettiden, man trak våd. Købmand P. Hansen

ved Ål kirke opkøbte i 1880erne og 70erne fisk og havde et stort salteri ved Trinding vest for Engsø, og strandfoged Hans Bloch, Vejrs Vestergård, havde ligeledes et stort salteri med lejede folk. En pinsemorgen, ca. 1870, fik han fra 4 både 350 snese hvilling. Han skyndte sig at få nogle koner til hjælp. Men det blev en rask pinse! På pladsen øst for gården havde Block 2 brønde og mange store kar, oversavede vinankre, hvor fisken saltedes og derefter tørredes på den store plads. Hans Block havde selv »æ hvid bod (båd)«, men lagde den op 1883. Han købte forøvrigt flere både og anvendte en ruf som bod. Den færdigbehandlede fisk kørtes i læssvis til markederne i Ribe, Varde og Holsted, ligesom Block også handlede med fannikerne.⁸⁴

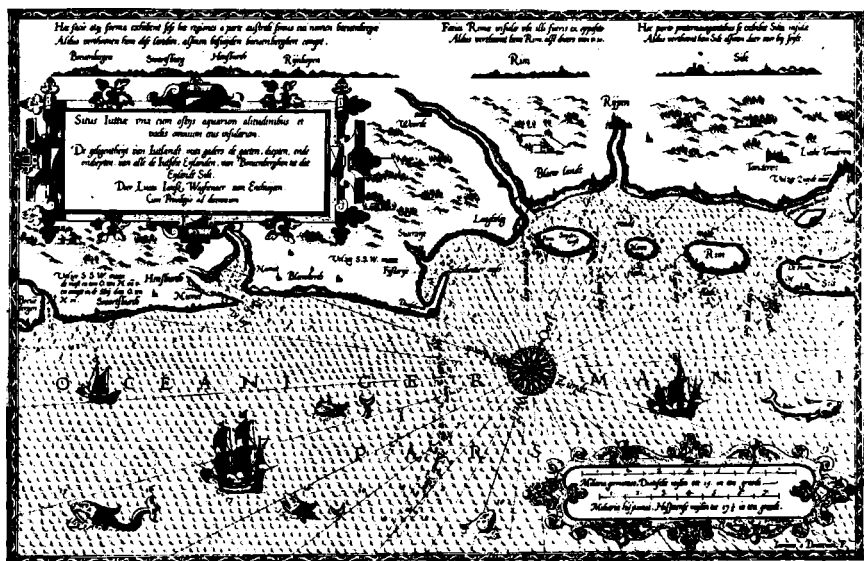
Sønderside

Når man fra Ho tager mod Skallingen, vil man efter at have passeret en lille plantage komme ned over en skrænt til et lavt, træløst land og tæt ved skrænten komme over den såkaldte Havnegrøft, et vandløb, der har sit udspring syd for Kapelbanken i Oksby, og som mod øst udmunder i Ho bugt i den dybe, men nu smalle rende, Hobodyb, der strækker sig mod sydøst mellem øen Langlig og halvøen Skallingen, og som mod syd forener sig med Grådyb. På nordsiden af Hobodyb fører en ved lavvande tør ebbevej fra en odde syd for Ho ud til Langlig.

Oven for skrænten ved Havnegrøften ligger inde i plantagen et idyllisk husmandssted, kaldet Sønderside. Det er den sidste rest af det fiskerleje Sønderside, der i gamle dage var egnens største, ja »is de grootste Visserye op gheheel Judtlandt«, siger et hollandsk kort fra 1585. Og en imponerende sandtold 1562 siger tydeligt, at fiskeriet da ikke var af ny dato.

Sådan som nu så landet ikke ud, da fiskerlejet opstod. Det fremgår bl.a. af gamle kort. Da strakte Hobodyb sig ind som en fjord, hvor Havnegrøften nu er og dannede en naturhavn, beskyttet mod Vesterhavets bølger af Skallingen. Også Langlig må dengang have været landfast med Ho sogn. Ebbevejen minder om den tange eller halvø, der udgjorde forbindelsen.

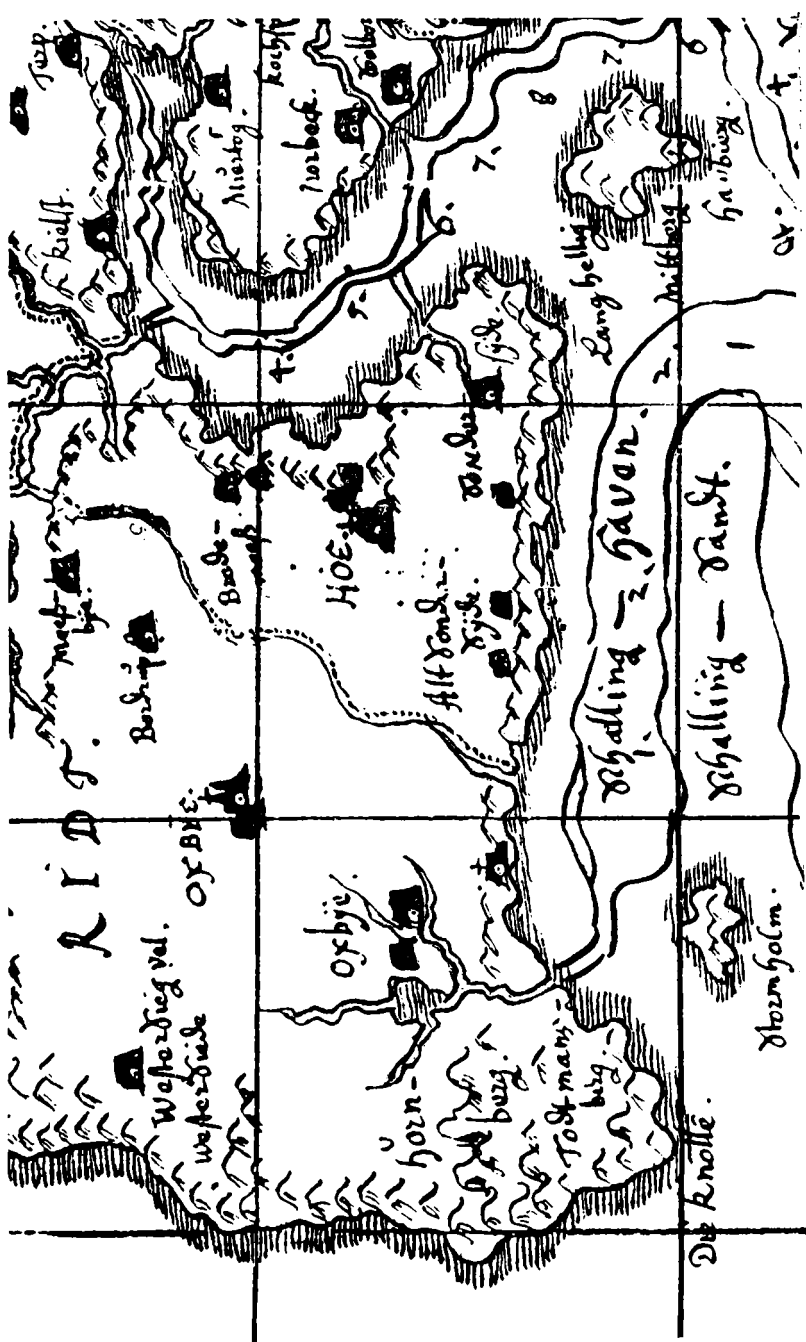
Ho-Oksby sogne, »Eventyrets land«, landet mellem Ho bugt og Vesterhavet syd for linjen Gedbjerg-Grærup er først dukket op af havet efter bronzealderen. »Danmarks Blåvandshuk« lå ved den tid, hvor Grærup mejeri nu er. Den sydgående kyststrøm dannede derefter brede strandvolde vest for Grærup-Børsmose og mod syd til Hornsrev. Rum-

Waghenaers kort 1585. Skallingen er afsat som en mindre halvø, Langlig (Langhellig) som en del af en halvø, der skyder sig ud fra Hø sogn. Suursyt er Sønderside. Hø bugt har Waghenaer næppe været inde i.

met inden for voldene opfyldtes med sand. Da det nyopdukkende land nåede den østlige ende af Hornsrev, bøjede kysten mod øst-sydøst, først langs en linje fra Blåvandshuk over Oksby, hvor småstenede strandvolde endnu kan iagttages, f. eks. ved »æ Kappel«, og videre oven for Havnegrøften,⁸⁵ og formentlig har voldene fortsat i samme retning som en tange, hvoraf Langlig var en del. Senere forandrede strømmen retning og kystlinjen dannedes noget sydligere i flugt mod Fanø, hvorved Skallingen efterhånden blev til. En mindre landhævning gjorde sig også gældende, og sandflugt dyngede klitter op på de to halvøer.

Det første nøjagtige kort over egnen skyldes Johannes Mejer ca. 1655. Der er »Langhellig« en ø ligesom nu. Af Skallingen rager kun Stormholm op som en ø samt »Die knolle«, resten er et flak, »Schalling-Sandt«. Dette kan synes at omstyrte den foranstående fremstilling. Men Mejers kort er tegnet efter stormfloden 1634, der lavede så store omvæltninger på denne kyst, frygteligst og mest bekendt på Nordstrand. At det også gik ud over egnen her, vil senere blive vist. Der er næppe tvivl om, at det var denne stormflod, der gjorde Langlig til en ø. Surzüt og Suerzy hedder Sønderside på hollandske kort, og på et engelsk kort fra 1626 hedder det Zuydersydt, også Vesterside er afsat på dette kort

Udsnit af Joh. Mejers kort 1655. Langlig er en ø (Langhellig), Skallingen en lang grund, en sande (Schalling-Sandt), med en enkelt holm med klitter. Sønder- side er et langstrakt leje med »Alt Sønder syde« mod vest. Skallingkrog kaldes »Schalling-Haven«. Vesterside og Sjelborg er også afsat. Kapellet med et kors syd for Oksby var gået til grunde tidligere.

som Westersydt. På hollænderen Waghenaers kort fra 1585 er ikke blot Zuursyt angivet, men også Skallingen, der ender i Schellinger Ooch, Skalling øre, ligesom Langheleg vises landfast med Ho, dog har Langlig-halvøen næppe været så bred, som kortet angiver.

Sønderside var mere end et fiskerleje. Det var en havneby og handelsplads. Her stod rækker af periodisk beboede boder for bønder fra egnen og fiskere langt borte fra, fra Varde, Ribe og Sønderjylland og for fiskeopkøbere og handelsfolk. Men der var også huse, hytter og boder til fast beboelse for »erhvervsfiskere«, søfolk, håndværkere og handlende. Forholdene her lignede i nogen grad dem, vi kender fra Ribe. Her var bofaste folk, der ernærede sig af havet ved fiskeri og sejlads, og folk, der drev handel med fisk. Men de tilrejsende har, i alt fald i perioder, sikkert været de talrigeste. I Ho kirkes våbenhus står et håndgribeligt minde om forbindelsen med Ribe, nemlig en smuk gravsten over ærlig og gudfrygtig mand Anders Hanse, borger i Ribe, og »døde han her på Sønderside 1566«.

Når Vester herred allerede i middelalderen sendte en flåde på 13 store skibe med mindst 118 fiskere ombord til Helgoland, er der næppe tvivl om, at de fleste er kommet fra Sønderside, for det største fiskeri har lejet åbenbart haft i middelalderen.

Efter reformationen tilskriver kongen 1545 almuen, som fisker for Sønderside, Ho og Oksby, at de skal give deres præster deres madfisk. Fiskerne har måske ment, det kunne undlades under den nye tingenes tilstand. 1547 befales det, at ingen »skal sætte stikker udi alle de fiskerlejer i alt Riber len«. Men befalingen er nok ikke blevet overholdt, for palmesøndag 1553 gentages den, ingen, hverken uden- eller indenlandsk, som besøger fiskerlejerne i Riber len, må fiske med stikkere, da de ingen told og rettighed giver kronen deraf. Overtræder de forbudet, har de forbrudt deres fiskeredskaber og skal desuden straffes.⁸⁶ Kalkar forklarer ordet stikker som et stikkende fiskeredskab, muligvis en lyster. En sådan har dog næppe været anvendt ved havfiskeri. Snarere kunne man tænke på en preg, der brugtes ved vadehavsfiskeriet. Men det plejede ikke at give større udbytte. En linelængde med kroge kaldtes et stik, men man kan ikke have forbudt krogfiskeriet. Brevet er ikke udstedt for at beskytte fiskebestanden, men for at sikre kongen en indtægt. Samtidig med befalingen i 1547 befales det alle, også udenlandske, som fisker ved Sønderside, at de ikke drager bort fra lejet, før de har »givet medel gods til sandtold, lige som de giver ved Vesterside«. Man kunne derfor tro, forbudet gjaldt dem, der »stak af«, før tolden blev opskrevet.

Første gang, sandtolden fra Sønder side opgives, er 1562. Da ydes der 48.250 skuller, langt over halvdelen af al rødspættesandtold fra alle lejer i Ribe len. Derimod svares der kun 3000 hvilling, åbenbart $\frac{1}{2}$ tusinde af hvert skib, mens der ved Fanø's lejer svares $1\frac{1}{4}$ tusinde, ialt 40.000 hvilling. Fanø havde både flere og større hvillingsskibe. 1581 har Sønder side 33 skullerskibe og 18 krogbåde, der hver svarer 500 skuller. Det kunne ialt være blevet 42.000 skuller i told, men det blev kun til 28.360, resten tog de sædvanligt begunstigede fri. Det er en meget stor tilbagegang fra 1562. Derimod er der nu 8 hvillingsskibe, som efter fradrag svarer 3050 hvilling. 1585 er der 13, men så daler tallet stærkt og ophører helt en række år. 1598 er der kun et, 1602 dukker et par op, så går der en halv snes år uden hvillingfiskeri, 1612 og 13 kommer et enkelt skib, men så er det også slut, bortset fra et forsøg et enkelt år, 1619, er hvillingfangsten opgivet i lenstiden. Derimod var lejet endnu adskillige år det største for rødspættefiskeriet, selv om det aldrig nåede det store tal fra 1562.

1585 fisker her følgende hvillingsskibe á 500 hvilling sandtold (når intet andet nævnes, svares fuld told): S. Andersen, Fanø, fører Henning Stadsbuds skib, der tager 8 sn. fri af tolden; S. Nielsen, Ho, fører egen båd, A. Nielsen i Ribe tager 2 sn.; N. Madsen, Ho, fører egen båd; Knud Hansen, Sønder side, fører P. Espensens båd i Oksby, A. Nielsen, Ribe, tager 4 sn.; S. Hansen i Alslev fører Jes Frandsens skib, der tager 10 sn.; Peder Kokspang i Varde fører borgmester i Varde Frands Jepsens skib, der tager 1 q. 1 sn.; Adser Madsen, Ho, fører eget skib, Th. Olsen og C. Madsen, Ribe, tager 6 sn.; Jep Nielsen, Fanø, fører Jørgen Skrædders båd sst., har toldet 1 q.; L. Christensen, Ho, fører S. Nielsens liden båd, tolden $\frac{1}{2}$ q. hvilling; Store Søren på Fanø fører Maren Mattises skib på Fanø; H. Thomsen, Fanø, fører eget skib; Morten Madsen, Fanø, fører S. Madsens skibe. Det blev ialt i sandtold $3\frac{1}{2}$ tusinde $6\frac{1}{2}$ sn. hvilling.

Skuldskebene svarede 1000 skuller hver: Balzer Nielsen i Ballum fører Tyge Pedersens skib sst., C. Knudsen i Ribe tog $5\frac{1}{2}$ sn. af tolden, Trogels Madsen i Ballum fører P. Madsens skib sst., C. Knudsen i Ribe tog $5\frac{1}{2}$ sn. af tolden; Trogels Madsen i Ballum fører P. Madsens skib sst.; H. Pedersen i Ballum fører Knud Hansens skib sst.; Knud Hansen i Emmerlev fører H. Pedersens skib i Ballum; C. Hansen i Ballum fører eget skib; P. Nielsen i Ballum fører Hans Jensens skib i Ribe, der tager 10 sn.; A. Pedersen, Ballum, fører eget skib; Bode Madsen i Ho fører Bakken Jensens skib i Bredmose; N. Grummesen i Ribe fører eget skib, han og Kjeld Pedersen og Maren Hallums i Varde tager 3 q. 1 sn.; Morten Aathensbøll i Ribe fører eget skib, han og Sv. Mattesen, Ribe, tager 2 q. 5 sn. 5 skuller; N. Nielsen i Ribe fører A. Torgilsens skib på Rømø, N. Nielsen, Ebbe Mogensens, Sv. Mattesen, Ribe, tager 1 q. 4 sn.; H. Nielsen i Oksby fører N. Espensens skib; L. Jensen, Oksby, fører eget skib, Kjeld Pedersen, Ribe, tager 6 sn.; N. Hansen, Ballum, fører H. Hygbierts skib

i Ribe, der tager 3 sn.; J. Nielsen i Bredmose fører N. Thøgersens skib i Ribe, der tager 3 sn.; J. Nielsen i Bredmose fører N. Thøgersens skib i Ribe, der tager 1 q.; Knud Sørensen, Oksby, fører P. Espensens båd i Oksby; Trogils Persen, Ballum, fører eget skib; H. Pedersen, Ballum, fører eget skib; Mikkel Ibsen, Emmerlev, fører eget skib; Bakken Nielsen, Bordrup, fører Jep Christensens skib i Oksby; C. Espensen i Bodsbyl fører Karen Fannikers skib i Ribe, hun tager 500 skuller; L. Hansen, Rømme (Rømmø), fører P. Fannikers skib i Ribe, han og Aage Pedersen, Ribe, tager 500 skuller; Mikkel Hansen i Ballum fører N. Thøgersens skib i Ribe, der tager 2 q.; C. Christensen i Oksby fører Frands Sørensens skib i Gilldmous; Terkel Bertelsen, Ho, fører eget skib, der kun svarer $\frac{1}{2}$ tusinde i told; J. Grummesen i Rejsby fører Maren, Peder Hegelund's skib i Ribe, hun tager 1 q.; M. Bartelsen, Ho, fører N. Mortensens skib ved Sønderside, der kun svarer $\frac{1}{2}$ tusinde; Trogels Tygesen, Ballum, fører eget skib; L. Brorsen, Ribe, fører Bartil Terkelsens skib i Ho, Las Brorsen, A. Andersen, H. Jepsen i Ribe tager 500 skulder; Iver Pedersen, Ballum, fører Karen Fannikers skib i Ribe, hun og S. Kremer, Ribe, tager 1 q. 4 $\frac{1}{2}$ sn.; Jørgen Andersen, Ballum, fører eget skib, A. Sørensen og Gunde Nielsen, Ribe, tager 10 $\frac{1}{2}$ sn.; Jørgen Nielsen, Bredmose, fører N. Mortensens skib på Sønderside, Simen Nielsen i Ho tager tolden som strandfoged; N. Hansen, Ballum, fører H. Pedersens skib på Rømmø; M. Thomsen, Ho, fører P. Nielsens skib i Oksby, N. Christensen, Ribe, tager 5 sn.; Th. Nielsen, Sønderside, fører Las Mikkelsens skib i Ho, A. Hansen og A. Nielsen, Ribe, tager 1 q. 7 sn.; J. Pedersen, Ballum, fører eget skib; N. Knudsen, Ho, fører eget skib, A. Sørensen og Ib Smørmand, Ribe, tager 13 $\frac{1}{2}$ sn.; Th. Gundesen, Ho, fører egen båd, der kun svarer 500 skuller; C. Nielsen, Ballum, fører C. Lunds skib i Ribe, der tager 9 sn.; N. Madsen, Oksby, fører eget skib og tager al tolden som strandfoged; S. Bundsen i Knie fører C. Clemmensens skib i Varde, fru Elsebet, Vincent Juels, Hesselmed, tager al tolden; O. Nielsen, Oxby, fører Oluf Veis' skib i Kieldsted (Kjelst), M. Juel, Juellingsholm, tager al tolden. — Ialt blev det 30500 og 4 sn. 2 fisk.

Krogbådene svarede hver 500 skuller i fuld told: Ib Nielsen i Husum fører egen båd; Th. Jørgensen ved Sønderside, egen og Ib Smørmands båd, Ib og Mikkel Tholle tager 1 q.; C. Moritzen, Sønderside, fører egen båd, Kjeld Pedersen, Ribe, og Maren Holm tager 8 sn.; N. Lager i Janderup fører N. Espensens båd i Oksby; Jep Thamsen, Oksby, egen båd; P. Nielsen, Ribe, egen båd, han tager 20 sn.; H. Pedersen, Vedsted, fører P. Hjortlunds skib i Ribe, der tager 9 sn.; Th. Nielsen, Sønderside, fører egen båd; Hans Huidtmund i Emmerlev fører egen båd; J. Jensen, Ribe, fører egen båd, N. Jensen, N. Blegmand, M. Hegelund og H. Hofmand, Ribe, tager 1 q. 6 sn.; Frands Thomsen, Sønderside, fører Ib Smørmands båd, Ribe, han, J. Graversen og Th. Olufsen tager 17 sn.; A. Mogensen fører Regil Eskesens båd, Ribe, Regil og andre ribere tager 20 sn.; Morten Thygesen i Alsøe (Alslev) fører O. Bøllings skib i Ribe, der tager 24 sn.; Mikkel Nielsen, Sønderside, fører egen båd; P. Jepsen i Søgård (Ovtrup sogn, senere omdannet til herregården Søvig) fører Mogens Juels båd, Juel tager hele tolden. — Tolden til lensmanden udgjorde da 4 $\frac{1}{2}$ tusinde 1 q. 1 sn. skuller.

Ved hvillingskibene lægger man mærke til, at ikke mindre end 5 er kommet fra Fanø eller har førere derfra. Blandt skullerskibene er det påfaldende, at der er 16 fra Ballum. Både Ribe og Varde borgere har været med til at finansiere fiskeriet, det er grunden til, at de kan reservere sig noget af sandtolden.

Af de 43 fartøjer, der fiskede her 1602, var de 9 fra Sønderside, 9 fra Ho, 6 fra Oksby, 4 fra Ballum, 4 fra Rejsby, 3 fra Bredmose, 2 fra Mosevrå og et fra hver af følgende steder: Skødstrup, Vejrs, Toftnæs, Ribe, Alslev og Hjerting. De to hvillingskibe ejes af en Oksbymand og af Morten Nielsen, Sønderside, det ene føres af en mand fra Hjerting og det andet af en fra Alslev. Fannikerne er her ikke mere, og Ballum-mændenes antal er halveret. De fjerntboende fra Husum og fra Knie i Djursland er heller ikke kommen. Det er nu de hjemlige der dominerer, og de fleste af dem ejer selv skibet, eller det ejes af folk i nabolaget. Købstadboerne giver dog stadig kredit, navnlig riberne, ja, H. Vodder lønner selv en karl på et Ribeskib og to karle ved et Rejsbyskib, og han tager 5 sn. af tolden for hver af dem.

1622 er her endnu et skib fra Rejsby, 3 fra Ballum og 3 fra Ribe, forøvrigt fører 7 skippere både everter og krogbåde, med de sidste må de have drevet fiskeri en tid, da de store ikke gik ud. Det anføres, at lensmanden »på Kgl. May's nådigste behag« har nedsat sandtolden af krogbådene til $\frac{1}{2}$ q. »for dette års ringe fiskeris skyld«, og da de »til bådene bruger et slags folk, som med hosfølgende tingsvidne er at bevise«. Desværre findes bilaget ikke mere, så man kan ikke se, om »et slags folk« betyder samme folk, som var på everterne, hvilket dog nok er det sandsynligste.

Løvrigt ses forandringerne på nedenstående oversigt:

1562: ca. 50 skulsk., ca. 8 hvilsk.	1614: 12 skulsk., 34 krogbd.
1581: 33 skulsk., 18 krogbd., 8 linesk.	1617: 9 » 25 »
1598: 37 » 8 » 1 »	1618: 8 » 24 »
1602: 32 » 9 » 9 »	1619: 7 » 25 »
1605: 27 » 26 »	1622: 18 » 31 »
1606: 9 » 24 »	1630: 24 skibe
1607: 15 » 18 »	1631: 13 »
1608: 14 » 40 »	1633: 15 »
1610: 12 » 44 »	1634: 15 »
1611: 11 » 40 »	1635: (ødelagt)
1613: 13 » 45 »	1636: 13 skibe

1638: 22 skibe	1649: 22 skibe
1639: 19 »	1650: 19 »
1640: 21 »	1651: 23 »
1641: 20 »	1652: 22 »
1642: 17 »	1653: 13 garnskibe
1643: 21 (9 st., 12 mindre)	1654: 12 »
1645: 24 skibe	1655: 12 »
1648: 21 »	1656: 13 »

1656 giver regnskabet følgende oplysninger: sandtolden er 500 skuller pr. båd. N. Bakkesen fører egen halve båd, A. Andersen tager tolden som strandfoged; H. Andersen fører Niels Mortensens båd, P. Børgesen (lenets ridefoged) tager tolden; H. Knudsen fører N. Mortensens halve skib, strandfogden tager tolden; H. Bakkensen fører eget skib, P. Børgesen tager tolden; Jørgen Jensen fører Maren, sal. P. Baggesens evert i Ribe, hun tager tolden; S. Michelsen fører P. Børgesens halve skib, sidstnævnte tager tolden, ligelædes af næste, som N. Lauridsen fører; J. Sørensen ved Sønderside fører N. Jensens båd i Kjelst, der tager alt fri; Villads Sørensen fører eget skib, som C. Jepsen tager tolden af som strandfoged; Th. Gundesen fører Bakken Madsens båd i Ribe, som tager tolden; P. Nielsen fører eget skib, P. Børgesen tager tolden. Der blev intet til kongen, ja, der kom endda til at mangle 1 q. til strandfogden H. Andersen.

Efterhånden opføres fartøjerne under et, everterne bliver sjældnere, afgifterne viser, der bliver flere af de mindre og flere fritages af forskellige fogder. I 1650erne drager 7-8 både til Oksby strand og fisker derfra. Sandtolden, der 100 år tidligere gav næsten 50.000 skuller til Kgl. Mayestræts behov, endte med, at den ikke engang kunne slå til til de stedlige krav.

1570 vægrer de, der fisker med linebåde, sig ved at svare fuld sandtold, 1000 skuller, de vil kun give 500. Kongen truer med at tiltale dem.⁸⁷ Mange rejser uden at betale. Derfor oprettes Kærgård birk 1572.

I et åbent brev om hesteudførselstolden 1591 bestemmes det, »at hver, som skiber øksen eller anden del, hvoraf os og kronen den store told bør og tilkommer, for Varde, Sønderside, Vesterside, Skallingkrog, Hiertingland eller andet steds deromkring udi nogen havner, da skulle de det fortolde hos tolderen udi vor kjøbstad Ribe, før end de det skiber«.⁸⁸

Det blev heller ikke altid overholdt. Det var ikke lutter lovlydige, der holdt til på lejet, der var mange slags folk, også smuglere. Viden om fra strømmede folk hertil, nordmænd, frisere, folk fra Stade, Hamborg og Bremen. Handelshuse og fisketilberedningspladser, ølboder og horehuse blomstrede op, godtfolk og skidtfolk, hekse og troldkarle strøm-

mede til som møl til et lys. Vardeborgere og Ribeborgere handlede selv derude. De forargede Vardekøbmænd følte sig gået så stærkt for nær, at de med et kongeligt mandat fik en række Søndersidehandelsmænd stævnet for borgmester og råd på Varde rådhus, hvor de måtte sværge og indgå deres borgerskab, love at bosætte sig i byen og der holde hus med ild og arnested, køb og salg og tagende del i anden byens tyng og rettighed. Dette løfte holdt de ikke, og 1609 stævnedes den Vardekæmner, erlig og fornumstig mand Chr. Christensen Lønborg på borgmester og råds vegne S. Knudsen, H. Hansen og Niels Nielsen, Sønderside, A. Pedersen, Tarm, P. Nielsen i Gedbjerg, J. Jepsen i Torbøl, S. Dejgaard og Niels Andersen i Hebo for rådstueretten og ville have dem straffet. Mændene mødte og påstod, at de havde været i byen om vinteren, men om sommeren i boder i fiskerlejerne og andre steder om deres næring, hvortil kæmneren svarede, at havde de været i byen om vinteren, var det kun under »et helligt skin« 8 eller 14 dage i det længste. De havde ikke været der som borgere med deres omsætning, men havde deres brug og køb på landet, Vardes borgere og indbyggere til skade og fordærvelse. Dommeren fandt, at da det ikke var bevist, de var inddraget i byen der at holde ild og arnested, skulle de stande til rette.⁸⁹ — Marine Hebo, der havde opsagt sit borgerskab i Varde, men fortsatte handelen, fik en stor bøde.⁹⁰

En vare som salt var der rivende afsætning på. Også her søgte man at smutte uden om borgernes rettigheder. 1623 stævnedes lensmanden Albret Skeel otte personer på Sønderside, fordi de fører salt fra Hamborg og sælger det igen til forprang, skønt det er forbudt, og »for anden købmandsskab de bruger«. Blandt de anklagede var N. Nissen, N. Pedersen og P. Christensen med egne skibe og Kirsten Mortens, som var en meget virksom dame, der endog ejede 4 skibe på søen, endnu en af mændene Jens Gedbjerg var også skibsejer.⁹¹ Der er ingen tvivl om, at når de gode folk havde solgt deres fisk i Hamborg, fyldte de skibet med salt og andre varer, undertiden vel nok for købmænd i Ribe, Varde og Ringkøbing, men altså også for sig selv.

Samme tingbog har endnu et eksempel på ulovlig handel: Simon Christensen i Ho havde »bekommet« 18 store og små egetræer af et norsk skib i Sønderside havn.⁹² Også siden vil vi se eksempler på, at der førtes tømmer hertil, en del til stedets egne bådebyggere, men sikkert også til videresalg, her kom jo folk fra Vesterhavsøerne og marskegnene. Vi kan således nævne, at 1602 måtte Niels Hansen fra Rømø bøde 5 dl. for sår og skade han tilføjede Johan Burmann af Bremen

på Sønderside. Her var mulighed for videre handel. Selv til Riberhus købtres der tømmer i Sønderside. Også Rasmus Nielsen synes at have handlet med tømmer, i alt fald vidnes der om, at en vogn kørte 2 stk. ask bort fra hans vestre hus.⁹³ 1623 måtte Simon Christensen i Ho bøde for 18 store og små egetræer, han havde bekommet af et norsk skib i Sønderside havn. Naturligvis handlede de lovlige købmænd også med tømmer. 1600 stævnedes en Vardeborger, Thøger Mortensen, N. Hansen, Kolding, ved Sønderside for betaling af flere egebjælker á 1½ dl., 12 egetræer 8-9 alen lange á 3 mark, 7 fyrrebjælker á ½ dl., 16 snese bundstykker og 7 asketræer m. m.⁹⁴

Morten Nielsen blev vist den mest omtalte på hele lejet. 1581 og 85 ejer hans fader Niels Mortensen ved Sønderside et skib. Da han døde, efterlod han en gæld til en Ribeborger, som Morten Nielsen betalte. 1598 findes Morten selv i lensregnskabets lister. Han ejer da både et hvillingskib og 6 skullerskibe, så han var den største reder på lejet. Selv var han ikke styresmand, han drev handel, både med fisk, tømmer, hamp, tjære o. s. v. Han ejede endogså tre huse i Sønderside. Han må have taget borgerskab i Varde, hvor han sagsøgte af sin egen broder Mikkell Nielsen, Sønderside, først for 21 dl., Mikkell havde købt tømmer for i Norge til ham og ladet sit skib med, dernæst for en gæld på 18 dl., og for Mikkells tønne, som Morten havde slået i stykker i Mikkells eget hus, og hvor han havde taget en pung med penge og regnskabet »over samme skibshandel« og sluttelig jaget ham ud.⁹⁵ — 1605 måtte Morten, Svend og Niels Nielsen bøde for forprang.

1607 har han endnu 6 skibe, hvillingskibet nævnes ikke, måske brugtes det udelukkende til handel. Senere fik han endnu en stor mulkt (80 dl.) for forprang, så han har ikke holdt op med den åbenbart givtige forretning. Begribelig var han. Engang købte han fisk af to fiskere, der i forvejen havde solgt til Anders Nielsen, Hebo, hvilket denne havde kvitteringer for.⁹⁶ At han jævnlig inddriver tilgodehavender ved rettens hjælp, er der næppe noget at sige til; det gjorde så mange og var nok nødvendigt. Værre var det, at hans kniv sad temmelig løs i skeden. 1599 brugte han den mod J. Jessen i Rejsby og fik en mulkt på 5 dl., kort efter stak han præsten hr. Knud i Ho; fornøjelsen kostede ham en mulkt på 30 dl. Hr. Knud led forresten mere overlast, en mand fra Bredmose både slog og huggede ham på hans ben, men han slap med 5 dl. til lensmanden — han har næppe ejet flere. Præsten kunne iøvrigt nok slå fra sig. 1605 måtte han »tinge« 25 dl., fordi han slog Th. Jørgensen ved Sønderside. En langvarig sag havde Morten om bordag med

Hans Munks bonde Jep Pedersen på »kongens fiskerleje«, sandemændene gjorde »tov« to gange, det ene tvært imod det andet, og da det sidste frikendte Morten og det andet var forældet, måtte lensmanden, Albret Skeel, til kongen om et oprejsningsbrev, og så endte det da med, at Morten dømtes, og lenet kunne indkassere en bøde.⁹⁷ 1611 brugte Morten atter kniven, nu mod Jes Jensen fra Bredmose, og han rykkede Mads Jensens krave i sønder. Selv når han på sine handelstogter kom til Hamborg, kunne han ikke dy sig. Engang rykkede han noget skæg af en Vardeborger, som også var dernede.⁹⁸ Hans kone Kirsten Mortens var også »snar på hånden«, således slog hun Maren Trogelsdatter, og en anden kone slog hun i hovedet med et mangeltræ og rykkede i håret.⁹⁹

Da sker der det frygtelige, at Maren Sørensen i Oksby, der var dømt som troldkvinde, udlagde ham som medskyldig, og kort efter gjorde den stakkels Bodil Harchis i Ribe det samme. Da staklen slap løs, tilbagekaldte hun ganske vist udlæggelserne, men da hun atter kom under bødlens tortur, måtte hun gentage dem.¹⁰⁰ Og flere andre pinte udlagde ham. Der rejses sag imod ham, der afsagdes nogle »uendelige« domme, som udsatte eller frikendte ham. Da udlægges han 7. gang, og lensmanden rejser sagen påny. Forinden lykkedes det Morten at flygte, hvorpå nævningerne 3. feb. 1615 svor ham skyldig.¹⁰¹ Senere gør hans broder i Ribe et mislykket forsøg på at få dommen omstødt. Kunne man ikke få fat i Morten selv, kastede man sig over godset, hvoraf konen dog måtte beholde en part. Mads Diønosen ved Sønderside stævnes, fordi han ved Mikkelsdagstid havde indskibet 13 td. sild til Hamborg på en krogbåd, og af dem var de 7 td. borte, ligeledes gøres han ansvarlig for noget hør og hamp, der ligeledes var indskibet for Hamborg, og Albret Skeel mente, han som Mortens betroede mand måtte føre det tilstede eller stande til rette. Mads Diønosen mødte ikke. Et halvt års tid efter måtte han på tinget love at oplyse forholdet.

Morten Nielsens bo var forlængst forseglet, og i oktober blev det vurderet. Der var 3 store egetræer, 102 egefjæle, nogle fyrreballinger. Hans hus, 6 fag, på Storlejet sattes til 9 rdl., det vesterste hus på Føinæring med 2 nagelfaste senge 50 rdl., et på Sønderside, som hans kone beboede, var 8 fag og havde 5 fag kvist 64 rdl., endvidere en fiskerevert, Jak. Madsen i Hjerting førte, der var også garn og tilbehør, men værdien anføres ikke, »en liden afsat skude« lå på landet og sattes til 9 rdl., en gammel båd med tov, anker og årer, Knud Jensen i Ho førte, 5 rdl., endnu en evert, Mikkil Adsersen i Ho førte, 20 rdl., 1 liden kreger på 23 læster med 2 ankere, tove og sejl 24 snese rdl., »deraf udi

kgl. Maj.s lod 7 snes rdl.« Så var der fiskegarn, våd og kroge, tønner og kabler, en hel del indbo og desuden en tjærekedel, skethamp og 4 td. »ebelle« (æbler?), »som udi forgangen år kom fra Hamborg«, 1 rdl., en ko og en kalv. Desuden blev der udlagt til fogedpenge (svarende til $\frac{1}{10}$ af værdien), bl.a. 4 stk. kroget egetræ, 28 vrang og endnu 12 egetræer, 4 lange årer 6 mark, 24 små $2\frac{1}{2}$ dl., 10 fyrresparrer m. m., tømmer, 3 td. årgammel, forgemt sild, dog sat for $4\frac{1}{2}$ dl., 2 td. tjære, 10 alen farvet klæde og $3\frac{1}{2}$ kvarter rødt klæde samt 450 favne gamle liner.¹⁰²

Det er åbenbart handelen med fisk, tømmer, hør, hamp og tjære, der har bragt ham velstanden, som han så brat måtte forlade. I den følgende tid har hans tilbageblevne energiske hustru en enkelt båd på fiskeri, hun arbejder atter forretningen op og fik som foran nævnet 4 skibe på søen. Senere træder sønnen N. Mortensen til og fortsætter virksomheden. — Det varede meget længe, inden kronens part blev fuldt realiseret. 1622 fører lensmanden 200 dl. som indtægt, men både hus og en liden kregger var »af Guds vederlag, storm og vand« meget fordærvet.¹⁰³

Den ulovlige handel fortsatte imidlertid. 1622 stævnedes Albret Skeel N. Pedersen, M. Jensen og Backen Jensen ved Sønderside, fordi de købte og udskiber korn og fisk uden told til forprang. Han vil have både skib og varer dømt forbrudt. N. Pedersen påstod, han havde ikke købt mere korn end til eget behov, og der kom ikke een tønde til Husum af det; han havde lånt en mand penge til en evert og taget fisk derfor. M. Jensen havde ført 1 læst rug til Husum, men det var for fru Christence Krag, og for beløbet havde han taget varer hjem til hende efter hendes skrivelse. Adelen havde fri handel. Den tredie anklagede havde købt 5 td. hvilling for nogle godtfolk i Ribe og for disses penge.¹⁰⁴ Kunne de end klare for sig, er der ikke tvivl om, at Sønderside har været en værre smuglerrede. Backen Jensen må også senere gøre rede for, hvor han da havde lasten fra.¹⁰⁵ 1631 forbød Alb. Skeel at udskibe korn, flæsk eller anden fetalje eller købmandsvarer fra Sønderside, Janderup å eller andetsteds, men kun fra kgl. toldsteder.¹⁰⁶ Og strandfogden ved Sønderside og Skallingkrog førte opsyn med, at intet ulovligt udskibedes.¹⁰⁷ En tid var Sønderside ligefrem et toldsted, hvor der var opsat et lille toldhus. Det er formentlig rejst af Jens Christensen, byfogden i Varde, der 1579 blev tolder »såvel der for byen som ved Sønderside havn og Skallingkrog«. Det blev vurderet 1633, fordi det »nu fordriver«, hvilket vist vil sige, at havet tager det.¹⁰⁸

Mens søhandelen for Varde og Ribe gik tilbage, fortsatte den så liv-

ligt herude, at regeringen 28. juli 1688 så sig nødsaget til at give skipperne i Hjerting, Ho og Oksby privilegium på at drive sejlads. 1735 var det kommet så vidt, at Ribe kun havde et enkelt skib tilbage, mens resten af søfarten besørgedes af skibe fra de tre landsbyer og enkelte fra Holland. Ja, stiftamtmand Gabel beretter: »De mest formående købmænd og skipperne og andre haver nu sat dem ved Hjerting og Ho«. — En virksomhed, som for Ho's vedkommende var foregået gennem lange tider. Efter 1741 er det Fanø, der overtager føringen.

Voldsomt gik det til derude. Slagsmål, selv drab forekom påfaldende tit, og de er ikke så nær allesammen kommen til nutidens kundskab. De mange ølboder bar deres part af skylden. Her skal kun fremlægges et udvalg af sagerne.

1599 er der syn på sår og skade, Rasmus Nielsen ved Sønderside havde tilføjet Knud Jessen sammesteds, ridefogden på Hesselmed voldgav sagen på Rasmus' vegne. Ved samme tid slog J. Nielsen i Markskel Simon Nielsen oven i hovedet, en Chr. Nielsen foretrak at rømme fra sin straf, efterladende 2 gamle hænge- og låsløse kister, 1 gammel skive (bord), to tomme tønder og en balje med noget råddent kød i.¹⁰⁹ S. å. lod Knud Jessen syne sår og skade, som en nabo havde gjort ham. En mand fra Borre svor på, at Sv. Nielsen ved Sønderside gjorde ham sår og skade i hans tommelfinger. 1603 slog to mand fra Oksby M. Hansen på Sønderside, de måtte bøde 5 og 2½ dl. 1606 »slog« Oluf Jepsen en dreng med en kniv, og Sv. Nielsen slog Oluf Hansen med en kande. 1600 udnævntes folk på tinge til at syne den skade, Oluf Hansen havde fået af et »knivslag« under skulderen, og som han sigtede Chr. Skrædder for at have gjort. 1606 var det J. Laursen, der blev slået, og 1608 Kirsten Grærups og Iver Hansen, der selv året efter slog Anne Thamiskone, mens H. Olufsen slog N. Enevoldsen, og K. Laursen hr. Knud. 1617 påstod en kvinde, at hun var blevet slået af M. Bodsens, men hun havde hverken sår eller skade at fremvise på tinget, derimod rakte Karen Jensdatter en lok hovedhår frem, og voldsmanden havde desuden givet hende 10 næveslag.¹¹⁰ Da Ane Tameskone gav H. Jepsen onde ord, fulgte slagene omgående. Clemens Jørgensen fra Oksbøl stak M. Hansen med en kniv, mens Th. Jørgensen brugte en stavstilk til at slå en kone med. M. Diønesen kom pinsedagsaften blodig ind til en nabo efter et slagsmål, og H. Christensen trængte ind til Ane Thameskone med en dragen kniv, men nøjedes med at slå hende i jorden med næven. En mand fra Husum vidnede samtidig om et andet skænderi og slagsmål, hvori samme H. Christensen var indblandet.¹¹¹

For at få et godt hold på en voldsmand kunne man binde ham til et vognhjul, sådan behandlede man 1612 H. Jessen fra Sønderside. Efter hans egen fremstilling bandt en mand først hans venstre arm til egerne, og en anden ville have bundet hans ben, men hr. Knud skød manden til side og selv bandt ham og gav ham et par næveslag i ansigtet. Hr. Knud svor dog på, at han hverken havde bundet eller slået manden. 1613 tingede N. Olufsen, borger og skipper i Varde på sin bådsmands vegne for 3 vold og betalte 8 rdl., og M. Hansen i Oksbøl bødede, fordi han slog en mand på Sønderside. 1615 fik M. Jensen et øksehug i venstre arm og året efter brugte han selv øksen i slagsmål. 1617 er to gårdmænd fra Fidde og Skyhede i bordag med hverandre derude. En Søndersidemand uførmede en andens kone, hvorefter ægtemanden knaldede en kande i hovedet på ham. En mand fik sit tøj skåret i stykker under slagsmål, en anden var i bordag med hr. Knud. Ingv. Andersen i Jested og N. Nielsen i Mejlbj havde også været med til slagsmål o. s. v.¹¹²

1606 får Bennet Hansen et oprejsningsbrev til, som om gerningen nylig var sket, med sandemænd at forfølge sagen angående drabet på sin broder H. Nissen fra Rejsby, som sidste sommer var blevet dræbt på fiskerlejet af Bennet Sørensen. Denne Bennet har nok været bådsmand hos Jens Jeronimus, der udlægger blodpenge for Hans Nissen. Ved samme tid blev en ung mand fra Gredsted slået ihjel; en af de skyldige, N. Thuesen i Kærby, rømte, han havde solgt halvparten af et skib, pengene herfor, 24 dl. 2½ mark, gik i lensmandens kasse. 1609 gav Th. Jørgensen, Sønderside, blodpenge for Hans Jepsen i Hanevang, han ihjelslog, »og blev svoren til sin fred«. Senere ihjelslog J. Lassen i Ho Bakken Terkelsen, Sønderside, hvis enke og søn påstod, at de ikke havde modtaget »friering« af drabsmanden.¹¹³ Utvivlsomt er endnu flere blevet dræbt under det vilde liv derude.

Var slagsmål hyppige, var tyveri forholdsvis sjældent, bortset fra tilegnelse af vrag. 1600 stjal en mand noget fra et hus, der vist stod ubeboet.¹¹⁴ Kort før var en tyv, Chr. Nielsen ved Sønderside, blevet hængt, og en mand, der havde købt hans koster, måtte bøde 6 dl. — Det, at finde vrag til sig selv, kunne udarte til rent strandrøveri. 1611 indstrandede et skib med egetømmer for Langlig Bjerg. En flok Søndersidefolk, heriblandt en med navnet Peder Norske, samt et par mænd fra Ho gik strandlangs til Langlig efter stormen og ledte efter deres årer, sagde de da. De gik ombord i skibet, og da de atter forlod det, forsvandt samtidig en hel hob »skibsredskab«, hvorover der indleveredes

et »klart register« til lensmanden, som derpå fik søndersiderne dømt til at stande til rette. Kort efter lå der et Hamborgerskib i Sønderside havn, hvorfra man så en mand fjerne sig med noget træ, skønt en af folkene sagde, det var skipperens. Og 1623 får M. Jensen, Sønderside, en mulkt på 10 dl. for det træ, »han tog fra de nordbagger«. En af de sidste dage i oktober 1649 strandede P. Pedersen fra Rømø med sit skib i Kærgård stranden. Få dage efter solgte han »det brødne, indstormede skib« til N. Byrgesen i Hyllerslev og delefogden Hans Gjødesen i Bolkær med træ og stål, kun den store mast undtagen. Skibet kom ind om natten, der var mange folk ved vraget, og de »bjergede«, hvad de kunne, en mand fra Børsrose havde fået fat i nogle engelske strømper og ligeledes en pige, der skjulte sig med dem i »bjergene«, også andre løb dertil med strandede varer, 8 pakker klæde drev i land, nogle forsvandt sammen med øl, taljer og et skrin, noget kom igen, da en kvinde blev sigtet for tyveri, og lenets ridefoged holdt forhør. En Børsrosemand prøvede at tage et sejl, en kvinde rev et klæde fra de skibbrudne og forsvandt. Nogle kom ridende fra stranden. En mand, der kørte vraggoods til Hyllerslev, beholdt en bøssepipe og undskyldte sig med, at han havde overset den i mørket, men sat den af på tilbagevejen.¹¹⁵

Var det galt med det 7. bud, stod det heller ikke for godt til med det 6. Når H. Jessen fra Sønderside på selve Viborg landsting beskyldte hr. Knud Christensen for »hver søndag, når prædiken og messen var endt at søge hvert horehus og krohus, som på Sønderside var«, er beskyldningen mod præsten rimeligvis pure usandhed, derimod er det utvivlsomt sikkert, at der fandtes de to nævnte slags huse. Der bødes for »jomfrukrenken«, for at lokke og beligge både berygtede kvinder og »uberygtede møer«, også gifte folk forså sig gentagne gange i »åbenbar hor«, og det skete da også, at parret borttrømte.¹¹⁶

Af trolddomssager er Morten Nielsens allerede omtalt. Men desuden færdedes Maren Sørensen i Oksby og Kirsten Pallesdatter fra Kjelst på Sønderside og Føinæring, og Apollonis Karen og Maren Rannek havde selv bopæl derude. De blev alle dømt til bålet og brændt. Heldigere gik det Kirsten Hansdatter i Oksby, der lige så vel som de andre havde truet med ondt. Således var hun engang med til »skibsøl« og blev uenig med en mand og truede ham, hvorefter han blev »som afsindig«. Landstingsdommere Erik Juel og Mogens Høeg frifandt hende imidlertid. Selv en Vardeheks, Ellen Klemens, bekendte, at hendes rode ved trolddom forhindrede Niels Gedbjerg i Varde i at sejle ud med sit skib,

hvor P. Nissen og borgmester N. Thomsen havde en ladning skaller om bord. Derved kom fisken ikke frem på markedet i Hamborg sammen med de andre købmænds. — Det kunne også ske, at en mand fortrød sine beskyldninger. En aften i 1622 stod M. Bodsens foran N. Pedersens dør ved Sønderside med »en dragen væрге« i sin hånd og beskyldte N. Pedersens hustru for at have taget livet af hans to børn. Men næste tingdag erklærede han, det var »sket af drukkenskab og hastmodighed«, han vidste ikke andet om konen end ære og godt.¹¹⁷

På lejet boede både rige og fattige. Inddrivelse af gæld ved rettens hjælp var såre almindelig. Her skal kun nævnes nogle eksempler. 1600 fordelte Knud Jensen ved Sønderside P. Gedbjerg i Oksbøl for 1 dl., 1609 er det H. Sørensen i Ho, der har tiltale til Terkel Nielsen ved Sønderside for 13 dl., som han havde betalt for ham til Oluf Rohd i Ribe, og hr. Knud kræver Morten Skomager for 5 dl. og 1 skp. rug. Vor gamle bekendt Marine Anderskone, Hebo, og hendes søn N. Andersen stævner en lang række folk fra hele egnen for gæld, heriblandt 4 fra Sønderside. 1612 fordeler M. Knudsen i Varde Maren Christensdatter for 7 mark for 1 td. øl og en jernklove til 8 skilling.¹¹⁸ J. Lassen i Ho fordelte en række Sønderside folk, bl. a. Peder Marsk for 1 dl. og 1½ års rente og S. Jepsen for 1 dl. i leje af et par støvler og 1 mark 12 sk. for et par bukser. En af de velhavende var forøvrigt Anders Skrædder, der jævnlig inddriver penge. Engang søgte han at få en 16-årig gæld på 12 dl. betalt efter en afdød, dennes far hævdede, at sønnens underskrift ikke fandtes, og at sagen desuden var for gammel.¹¹⁹ Både Ribe og Varde købmænd havde penge tilgode derude. 1622 kan det ses, at en halv snes tiggere opholder sig på lejet.

En kort tid var det moderne med »beslag« (indlager, en art gælds-fængsel). 1599 forbød Otte Rasmussen, foged på Hesselmed, Jep Hansen fra Kokspang at drage fra Sønderside, før han betalte sin gæld. Han har ikke rettet sig derefter, for noget efter svor sandemændene ham vold over. 1600 forbød S. Jensen i Børsmose ligeledes Regel Eskesen, Ribe, at drage af Kærgård birk, før han betalte 1 dl., han var ham skyldig. Næste tingdag forbød N. Andersen i Hebo nogen efter denne dag at huse eller hæle eller føre nogle af efterskrevne til havs uden det måtte regnes for vold og hærværk, nemlig H. Jepsen og H. Christensen ved Sønderside, N. og S. Jepsen i Oksby, H. Andersen i Vejrs, Mattes Nielsen i Grærup og N. Pedersen i Vrøgum. Når derimod Bertel Struck i Ribe forbød H. Christensen i Skødstrup af føre et skib til havs, denne havde part i, må der vel være gjort udlæg i skibet.¹²⁰

Der var også folk af andre erhverv: En skolemester nævnes gentagende, så her har sikkert været holdt skole.¹²¹ Og 1608-18 var her et falkeløje, hvor falkoneren Jakob Sunichsen svarede 3 mark i husbondhold. Senere drev han endnu et, nemlig ved Darum å og svarede da 11½ dl. af dem begge.¹²²

Under Wallensteinkrigen blev Sønderside besat af fjenden, ligesom der også var småafdelinger i Lønne, Hjerting og Strandby. Varde by måtte levere 1 rd. øl til Lønne og 1 til Hjerting, men 5 til Sønderside. Forøvrigt benyttede byen lejligheden. Kæmneren skrev, at 11. marts 1629 »gaff ieg en Soldatt, som var ude ved Sønderside, at hidføre her til byen dij folck, som Restet met deresz schatting, 1 rdl«. ¹²³ Således fik byen da hold på skattesnyderne.

1627 sejlede danske krigsskibe fra Elben langs Vestkysten, og en afdeling af kongens folk med Corfitz Ulfeld gik i land i Sønderside og »gjorde fjenden afbræk«, d. v. s. tilføjede ham al mulig skade. Det var kun strandhug, commando reid, fjenderne blev atter herrer. De kastede sig over handelsmanden Chr. Madsen på Sønderside, der blev angivet som den, der havde hjulpet kongens folk. De fangede ham og hans hustru, udplyndrede hans hus og borttog alt, så da Chr. Madsen slap løs igen, klagede han sig ikke alene for det røvede gods, men især for hans breve og kvittanser, »hvorover han bekom en mærkelig stor skade«. — Den samme Chr. Madsen blev forøvrigt en halv snes år senere herredsfoged i Vester herred og birkefoged i Kærgård birk samt fæster af Lundtarp (Søndertarp) i Lunde sogn.¹²⁴

Sønderside var så stort et område, at det var inddelt i flere kvarterer eller bydele. Der var tale om Sønderside Storleje, Gamle Sønderside (Alt Sondersyde) og Føjenæring.

Det sidste mærkelige navn er i slægt med et navn som Knapnæring og betyder »lille eller ringe næring«, dog var 49 fiskerboder her klumpet sammen, så næringen har nok ikke været hel ringe endda. Af et syn fra 1609 får vi besked om, hvordan der var på Føjnæringe. Det lå øst for Sønderside leje. Et hus var muret af teglsten og har utvivlsomt tjent til helårsbeboelse, de fleste har nok været almindelige boder til brug i fisketiden, 3 var nemlig tækket med stråtag, 3 med lyng, en var »lesset« (pjaltet) og uden tag, »alle de andre var lukt på på vægge med rullet sadder af . . . sprenckel og grøn jord og var tækket med flavrør«. Husene eller boderne havde altså lave vægge af græstørv (sadder), gravet i grøn jord (eng eller overdrift) og sprinkel, der er navn på den jord og plantevækst, der ligger som overgang mellem lynghede og eng.

Flavtørv var brede, tynde tørv, der senere brugtes til at dække tørvestakke med.

Den kendte Morten Nielsen m. fl. fastslog, at enhver, der »ville ligge til fiskend« på Føyenering kunne nøjes med 12 skar jord både til boder og bredsel. Derefter forbød delefogden på tre tingdage nogen at bruge mere end 12 skar. 1 skar er lig 3 alen. Blandt fiskerne var der mange fra Ho by, og et par af dem hævdede, at de ikke kunne efterleve forbuddet, da de havde bygget på deres egen grund. De Hobønder var naturligvis utilfreds med den omfattende afgravning af grønsværen og tog syn derover »norden Sønderside huse og boder«, hvor der var gravet mange sadder og flavtørv, og norden »den gamle boe« var den gamle »alle (mands) vej« til stranden fuld af klynepøtter (tørvegrave), og nordens Sønderside var der indelukket lykkes, alt var Ho mænd til stor skade. Der var givet varsel for 21 mænd på Sønderside, og kort efter blev det forbudt at grave flavtørv. Og Niels Gedbjerg i Varde forbød al tørvegravning på sin bredsel ved Føjnæring.¹²⁵

Nogle år tidligere havde der været stort røre om ejendomsretten til lejet. Det skyldtes Hans Munck til Visselbjerg, som var største lodsejer i Ho-Oksby sogne, hvor han ejede 27 gårde, mens kongen kun ejede 12 eller 13. Munck mente derfor at have lige så god ret til Sønderside som kongen, at de skulle være »fælles bonde« over lejets boder og bosteder. Han påstod, de var bygget mellem sognenes byer og forstranden, og de var ikke særskilt »indsvorne« (lovlige adskilte) fra byerne. Lensmanden lod da optage nogle vidner på Ribe rådhus d. 10. feb. 1590. 9 Ribeborgere, som i 13-40 år havde været til »fiskind«, vidnede, at Sønderside, så længe de kunne mindes, havde været kongens frie fiskerleje og rette forstrand, og at alle inden- og udenlandske, som havde fisket og handlet der, så vidt de vidste, altid havde givet kgl. majestæts lensmand på Riberhus sandtold og rettighed på kongens vegne, undtagen Ribe bys borgere, som af arilds tid havde haft deres sandtold fri. Lensmanden spurgte, om Anders Nielsen, som boede på Sønderside, men nu var død, ikke boede på kongens forstrand og selv lod sit hus opbygge. Dertil svarede de, at det altid havde stået de Ribe borgere frit for at lade deres huse og bygninger på den kgl. forstrand afbryde eller afhænde. Anders Niensens enke vidnede, at hendes mand havde fæstet grunden af den daværende lensmand, men fæstebrevet m. m. var blevet i huset, da hun efter sin mands død fragik arv og gæld.

Sagen gik videre. 1605 tog lensmanden atter ringsvidne, denne gang af 20 Ribeborgere på, at så længe de mindedes, havde der ikke ligget

ager og eng til huse og boder på Sønderside, men de var bygget på kongens forstrand og fiskerleje, og alt sagefald derfra tilfaldt kongen, og denne havde ene oppebåret sandtolden. Munck stævnedes dette vidne for rådstueretten og ville have det dømt magtesløst. Han hævdede, at husene og boderne var bygget på fællesjord; hans 27 gårde havde altid givet skuller i årlig afgift og haft boder og bosteder ved Sønderside, Vidnerne var vildige, da de alle var kongens tjenere og Ribe borgere, der ville tilvende deres herre en fordel. Lensmanden fremlagde et sognevidne af Ho kirke m. m., der alle gik ud på, at fiskerne aldrig havde svaret afgift til nogen anden end kongen, og enhver frit kunne bygge huse på lejet og igen afbryde dem. Dommen gav da heller ikke Hans Munck medhold.¹²⁶

Inden han halshuggedes for blodskam foran Københavns slot, kom han 1614 i økonomiske vanskeligheder¹²⁷ og må da vist ved den tid have solgt det meste af sit bøndergods i Ho-Oksby til Chr. Lange til Hesselmed. 1616 forbød denne alle beboere på Sønderside og Føjnæring at indelukke tofter eller kålhaver i Ho eller Oksby marker.

Søndersidebeboerne kunne deles i husfolk og bodfolk. Mens beboerne af boderne var tilrejsende, egnens bønder og andre, som kun opholdt sig der i fisketiden, var husfolkene, hvoraf mange dog måtte nøjes med boder, fastboende, men de måtte supplere føden fra havet med forskelligt, håndværk, handel og også med lidt landbrug. Ligesom Morten Nielsen holdt flere enkelte husdyr, som de bjergede føden til i overdrevet, og de opdyrkede små haver, kålgårde, ved deres huse eller små tofter mellem klitterne.

Men det kunne ikke tåles. Det var indgreb i Ho bys fælles overdrift. Her var Chr. Lange til Hesselmed største proprietær, og i september 1634 tog han syn over tofterne. 40 personer på Sønderside og 7 på Føjnæring havde da opdyrket jord. Vi nævner nogle eksempler: Norden N. Sørensens hus var en toft 40 skar lang, 14 skar bred, norden N. Pedersens hus en toft 50 skar lang, 8 skar bred. Kålgårdene var mindre, f. eks. »norden Line Hanskones hus en kålgård« 14 × 10 skar. En anden kålgård var omgivet af tangdiger. Her nævnes både en Hans og Anders Skrædder samt en Niels Tømmermand blandt håndværkerne. En del folk siges at bo syd for bommen, så man har vel kunnet spærre adgangen til stranden. Nogle steder lå der tofter eller kålgårde syd for husene, så de har ikke ligget helt tæt ved vandet. På Føjnæring var der flere steder sået korn i tofterne.¹²⁸ Nu vil Chr. Lange have dem alle straffet, eller rimeligvis vil han have landgilde.

Da rammes Sønderside af en forfærdelig ulykke: stormfloden natten mellem 11. og 12. okt. 1634, egnens højeste stormflod i nyere tid. Den anrettede frygtelige ødelæggelser på kysten og væltede gennem Ribe domkirke, hvor et stormflodsmærke på pillen ved prædikestolen endnu minder derom.

Søndersides bølgebryder, Skallingen, blev overløben af havrendinger, der fejede klitternes sandmasser ud i Hobodyb, så kun Stormholm ragede op, mens resten blev forvandlet til en sandflade. Og ikke nok med det: da havets vældige flod nu kunne vælte ind over den nedbrudte halvø, blev også den indre halvø, Langlig, gennembrudt, dens sydlige del blev til en ø, det nuværende Langlig, af det øvrige blev kun ebbevejen tilbage.

Det meste af Sønderside og Føjenæring gik under i stormflodens rasende vande.

Desværre er kilderne til foranstående få og magre, men talende. Den Ho præst, hr. Knud Christensen var både myndig og nidkær, i kamp med vantro og overtro og derfor i strid med mange af menigheden. Om ham fortæller Trechow bl. a.: »Da een af Byerne i hans Sogn, hvor i sær meget Ugudelighed skal have gaaet i Svang, blev i Grund ødelagt af den forfærdelige Spring-Flod, som kom Natten imellem den 10. og 11. Oct. 1634, skal han Søndagen derpaa have holdet en haard Straf-Prædiken for sin Menighed, hvilket havde den Virkning, at nogle stode op og sagde til ham: »Ach Hr. Knud! taler nu noget om Guds Naade, og lyser Herrens Velsignelse over os!«¹²⁹ — Den by, her er tale om, kan kun være Sønderside.

Hertil kommer lensregnskabets vidnesbyrd: »Ved Sønderside og Vesterside ingen sandtold oppebåren i dette år, formedelst fiskerne der er så ganske og aldeles forarmet af årsag, de havde anvendt deres formue på deres fiskeredskab og anden bekostning, og aldeles intet fisk fanget i dette år og derfor intet havde at give«. ¹³⁰

På birketinget vidnes om, hvordan stormfloden nedslog væggene på husene i Oksby, bortskyllede indbo, korn og hø. Også i Lønne gik det ud over adskillige ejendomme. Samtidig medførte havet så store mængder sand fra de undergåede kyster, at det dermed begravede visse af de oversvømmede marker og tofter, ikke blot i Oksby, men langs med Ho bugt i Bordrup, Mosevrå og Broeng. Var Langligtangen ikke blevet gennembrudt, var ødelæggelserne i fjorden ikke blevet så store, da det er begrænset hvor meget vand, der kan presses ind mellem Hjørring og sydenden af Langlig. — Mads Jepsen i Oksby førte vidner på, at der ikke alene var sket skade på hans huse, men hans store fiskerbåd

var bleven sønderslagen,¹³¹ og sådan var det vel gået med de fleste. Lensregnskabernes oplysning tyder derpå. Desværre eksisterer tingbøgerne 1635-37 ikke, så yderligere oplysninger kan ikke gives. — Sønder-side rejste sig påny, men nåede næppe samme betydning som tidligere.

Havde der været strid om retten til jorden før stormfloden, kan det nok være, det blev endnu værre bagefter. Beboerne fra de undergæede dele af lejet rykkede nemlig længere ind i landet, ind i forte og overdrev, byggede huse, gravede sadder dertil, anlagde kålgårde og opdyrkede tofter, men altså inde på bøndernes fællesjord, og det følte de som et utåleligt overgreb.

Den 5. april 1635 forbød Chr. Lange, Hesselmed, »alle de og så mange«, som vil bygge på Sønderside og Føjenæring at sætte bygninger i Ho mark eller bruge byens jord. — Fiskerne byggede bare videre. En måneds tid efter klagede Hofolkene over, at de »til upligt« havde omgravet deres grønne forte og brugt den til deres husbygning. — Det hjalp heller ikke. I september tog man flere syn over invasionen. Norden N. Sørensens hus var en toft 40×14 skar, og norden J. Lassens var der indelukket 50×5 skar, og tilsvarende fandtes ved en række huse, norden Line Hanskones hus fandtes en kålgård 15×7 skar, og der var mange andre kålgårde, også en syd for Sønderside. På Føjenæring var der en på 11×16 skar, desuden kålgårde og tofter, den største 40×28 skar, endvidere var der to trindtofter (cirkelformede) besået med byg og rug, også i nogle af de andre var der korn. Et syn på marsken ved Føjenæring fandt en hel hob sadder afgravet i grøn jord, og man så her 14 huse opsat med nye sadder, et på 6 fag var dog kun halvvejs et jordhus, det ejedes af C. Madsen i Varde, et andet langt hus beboedes af en riber, de øvrige huse var opsat af folk fra Ho og Oksby og må have været fiskerboder. Bag det gamle leje, »hvor husene stod tilforn«, var 6 huse opsat med sadder; skulle de blive stående, var det Ho og Grønbjerg »til trængsel og skade«. Også Chr. Lange tog syn over nogle andre huse, heriblandt tre øst og nord for det gamle leje, det ene 80 skar inde på Ho grønne forte, dernæst huse vest for det gamle leje inde på Ho og Grønbjerg forte, et endog 120 skar inde.

Især var sognemændene forbitrede på Line Hanskone, der havde opført sit hus langt fra, hvor hun før havde boet, og da de forbød hende at bygge der, »haver hun os godtfolk trodsig og hånlig foragted . . . vi måtte kysse hendes bag, med mange ukristelige ord . . . nu vil hun os påføre skade og trætte, uanset at hun er ingen lodsejer i marken, så vi tror, at Gud derover må fortørnes.«

Birke- og herredsfogden Chr. Gregersen i Lundtarp dømte da 11. dec. 1635 både Line og 9 andre til at stande til rette, fordi de uberettiget havde indtaget kålhaver og tofter. Det var sikkert rigtigt, at fiskerne, efter at deres gamle leje var ødelagt, i ikke ringe antal var gået ind på landsbyernes fællesjord, men på den anden side kunne de ikke bo på den forstrand, der var bortskyllet; skulle de drive fiskeri, måtte de være i nærheden af havnen. Lensmanden Alb. Skeel lader derfor hele sagen gå til landstinget, hvor hans ridefoged Jakob Jensen hævder, at der er fejl ved indvarslingen, og et vidne var bare et bænkebrev i egen sag o. s. v. Desuden var Sønderside »fast over mands minde et gammelt fiskerleje og kgl. maj. tilhørende«, og disse mennesker kan ikke »bygge eller bo nærmere havet for vand og havflod end der, hvor husene nu findes ikke nær så højt at være fra havet, som det højeste flodmål opskyder og indfalder«. Det er af frygt for »Guds vejr og vand, som deres forrige våningssteder og huse har henskyttet og borttaget. Sønderside er kgl. maj.s fri fiskerleje og forstrand«, og da kongen deraf årlig nyder sin sandtold, som er vis og særlig højhed, bør vidnerne dømmes magtesløse.

Landstingsdommen stadfæstede forbudet mod at indtage af Ho-Oksby mark og forte, men da der for det øvrige ikke var givet fornøden varsel, kendtes klage og synsvidner, som dom og dele var funderet på, ikke »så noksom, at det bør nogen magt at have«. ¹³² Sønderside måtte altså fortsat bestå, men beboerne måtte ikke indtage mere af fællesjorden.

De fleste fiskere og espiger og folk til at gøre fisk istand havde ikke selv hus på lejet, men har vel boet i styrmændenes boder. 1639 skulle fogden gøre udlæg til et par Vardeborgere af M. Hansens efterladte gods ved Sønderside. Da var der intet hus eller bo, blot hans partskude, som lå ved Ho ovre (ved Ho bugt), hvoraf han ifølge fremlagt købebrev havde solgt 1/4 til J. Madsen og halvdelen til N. Andersen, de havde forøvrigt bygget skibet i fællesskab. Den afdødes fjerdedel med tilhørende redskab vurderedes til 100 sletdl., hvilket ikke dækkede gælden. ¹³³

Folk rettede sig ikke efter det givne forbud. 1642 var der indelukt et stykke jord 20 × 15 skar nordvest for Sønderside, som Poul Hansen havde indelukt, desuden var der flere steder gravet sadder, nogle dog nedlagt i speddarne igen. Der var givet varsel for de nybyggede huses beboere. I de følgende år fortsættes trafikken. 1648 var der syn »norden ved Sønderside ved de ulovlige byggesteder«, hvor to beboere for nylig havde indelukket kålgårde og gravet sadder, desuden lå der stakke af

helme, slede og hvidris. Helmeplukning var forbudt a. h. t. sandflugten. Samme dag gav Chr. Lange »last og klage på de folk, som bor i de ulovlige byggesteder, som er nederdømt efter dom og tingsvidnes indhold, for de nu i år såvel som tilforn indelukker af fortjenesten« og oprykker klittag m. m.¹³⁴

Der var stadig rige og fattige på Sønderside, der fragås arv og gæld, og inddrives gæld. Et eks. på en velhavende er Line Hanskone, der 1643 tog sin datter Maren i hånd og fledførte sig til hende med al sin god og gods, mod at datteren skulle »forse og forsørge« Line »med klæde og føde og erlig og redelig underholdning hendes livstid« og sluttelig en hæderlig begravelse. En gift datter havde fået over 200 rdl. og en anden en hel del indbo og tøj.¹³⁵ Der er knap så mange gældssager og langt færre volds- og beliggelsessager som før 1634. Blandt tingbogens »løsagtige sager« optræder et enkelt eksempel på trofast kærlighed. N. Mortensens datter Mette havde været gode venner med N. Pedersen i Oksby, men hendes fader og brødre tvang hende til at indgå trolovelse med J. Bakkensen, for de »ville have hende i grandelag med dennem.« Videre kunne de heller ikke tvinge hende. Hun ville ikke gå til brude-skammelen. De fik da sognepræsten Mikkel Hansen til at prøve; han spurgte, hvorfor hun ikke efter kristelig skik ville lade sig vic til sin trolovede. Pigen svarede, at hun »hannem i ingen måde vidste at beskylde, men dog udi sit hjerte ingen kærlighed kunne have til ham,« da hun tilforn var trolovet med N. Pedersen. Var hun end gået med til trolovelsen med J. Bakkensen, havde hun aldrig lovet ægteskab med ham, men ville være sit løfte tro til N. Pedersen.¹³⁶

1655 stævnes en række husmænd på kronens stavns i Ho sogn, fordi de ikke har villet være varselsmænd i kongens og lensmandens ærinde, som »de og deres formænd har gjort af arilds tid«, heriblandt var de tre fra Sønderside. De lovede at give varsel herefter eller »straffes uden al nåde«.¹³⁷

Under Karl Gustavkrigene må lejet have lidt betydeligt. Lensregnskabet fortæller, at 1657 2. og 3. pinsedag blev sandtolden skrevet »som sædvanligt«, men den udgjorde nu ikke mere fra Hjerting, Sønder- og Vesterside, end at ridefogder, delefogder, strandfogder o. dsl. tog den så nær som 5 q. tør hvilling, 4 q. tør torsk og 4 snese sund og mave. Regeringen spurgte, hvordan det forholdt sig, og svaret blev: »Udi mange år, så længe gamle folk kan mindes, har præsten, degnen, foged, skriver, strandvogtere og Ribe borgere nydt denne ringe sandtolds frihed for bestillingerne.«

1661 nævnes en række gadehuse under Ho by, 6 på Chr. Langes stavn, 3 på Iver Vinds (Nørholms), 1 på Kristoffer Hvas' (Hennegårds) og 1 på Anne Munks (formodentlig Krogsgårds).¹³⁸ Til de to sidste var der små tofter. Beboerne har nok mest virket ved fiskeriet. En enkelt genfindes i lensregnskaberne som styresmand.

Hundrede år tidligere, da kongen solgte Visselbjerg med gods til Jørgen Munk, medfulgte bl.a. 21 mænd (huse) i Oksby og 22 i Ho. Det har antagelig været en del af fiskerne ved Sønderside.

1683 havde Ho by 19 hele gårde, 1 var delt i 2 halve, en i 3/4 og 1/4 gårde, en var præstegård, 2 var øde og jorden udlejet til andre, præsten drev således en øde ryttergårds jord. Der var 6 små bol, hvoraf et var øde. Endelig var der 30 huse alle med kálhaver og 8 desuden med en toft eller to. Tillige var der en hytte, beboet af Maren Gundesdatter, der hverken havde toft eller have. 10 »lå langt fra byen ved stranden«. Det må være huse på Sønderside med fast beboelse. Riberhus opføres som proprietær til 2 af de 10, Kurtzer, Mølbygård, til 1, på den øde ryttergårds grund er bygget 2 huse, det ene er præstens, andre på jord tilhørende forskellige gårde i Ho. Af husene i Ho by har Kurtzer 8, Viborg domkirke 2, Nørholm 2, Søvig 1, Riberhus 1, Ho kirke 1 o. s. v.¹³⁹ At også disse beboere arbejdede ved fiskeriet og da flyttede ned i boderne, synes at fremgå af en sag om lejermålsbøder 1685. Ridefogden, borgmester Laurids Thorsen, Varde, fik da Anne Jensdatter i Ho dømt til at bøde 6 rdl. for lejermål »beganget ved kgl. majestæts forstrand på Sønderside«. Hun havde selv bekendt, at det var sket i et fiskerhus, tilhørende en af kongens bønder, idet Mads Andersen, en gårdmand i Ho, havde lejet hende til under fiskeriet »at tilgøre mine fisk på kgl. maj.s forstrand udi mit på stranden stående fiskerhus«. Viborg domkapitel protesterede på domkirkens vegne. Anne boede nemlig i et af dens huse i Ho og havde ikke for hel- eller halvårlig kost og løn været på kongens stavn, hvorfor bøden også var klareret til kapitlet. Landstinget fandt da, at bøden skulle betales til hendes herskab, domkirken, og birkefogden Samuel Vielandt for sin ugrundede dom at betale kirken 8 rdl. for kost og tæring. Anne havde forøvrigt den sorg, at den mand, hun havde udlagt til barnefader, svor sig fri, selv om han indrømmede, at han havde sovet i sengen hos hende en nat.¹⁴⁰

Det kan ikke ses, hvor mange egentlige fiskerboder der har været. Markbogen 1683 oplyser følgende om Ho: »Forbemeldte byemænd nærer sig ikke aleneste af deres ager og eng, mens endogså af den herlighed, de haver med fiskeri udi Vester- og Sønderside hav udaf flynder,

rocler, torsk og skulder, så de haver rigelige hav til deres fornødenhed. Det øvrige tørrer de og forhandler på Hamborg og ellers andre steder, hvor de deres handelsskab driver, dog beklager de dennem udi de tre sogner (Ho, Oksby og Ål), som er ret fiskerleje, nemlig, at de ikke nu som tilforn må selv fare med deres varer til Hamborg, uden de fragter skiberum af andre, som enten udaf Waar (Varde) borgere eller udaf dem, som der har taget borgerskab. Ellers haver de efter deres egen beretning årlig givet ud af hver deres båd 4 sdl., som kaldes sandtold, til Hans Maj., som borgemesteren Lauridz Toersen udi Varde oppeberger. Indlendiske fiskesøer har de ikke. Tørvemoser haver de ingen, mens hede- og lyngslet en ganske ringe del, dog køber de på andre steder som udi Ål sogn. Skov har de ingen, men deres hjul, hus- og skibsbygningstømmer køber de udi Waar og på skibsrumme fra Norge. Deres gærdsel består udaf sadder og grønsvær, som de graver op på deres mark. Deres fædrift har de norden, synden og vesten byen iblandt de store og mange sandbanker, som er begroet med helme og en del lyng, der udiblandt er en ringe del grønne pletter. Ellers beklager samtlige bymænd sig deromkring, eftersom deres land er et stykke bjergefuld og sandfuld og vandfuldt land, så deres ager og enge årlig bortskylles af vandfloderne og ødelægges år efter andet af flyvesand«. 1688 gav regeringen skipperne i Hjerting, Ho og Oksby privilegium på at udføre fisk og sejle på udlandet med varer.

Da Jens Sørensen var her på sin milevognsrejse 1695, taler han ikke om Sønderside, men om Ho fiskeboder og havn, »som ligger ved Skalling Krog«, som endnu dengang skød sig næsten helt op til Oksby.

Sejladsen sydpå foregik stadig. 1741 har Bakken Hansen, Sønderside, en konesøster i Altona. Og både i Ho og i Janderup nævnes folk med tilnavnet Hollænder.¹⁴¹ De hollandske vægfliser, der tidligere prydede væggene i gamle stuehuse på egnen taler også deres sprog. Men selve fiskeriet og sejladsen fra Sønderside hørte efterhånden op. Hobodybs inderste del, Skallingskrog, sandede mere og mere til, 1802 strakte den sig dog ind til syd for Bolbjerg, sejladsen blev for vanskelig. Endnu i 1830 kunne det ske, at en Fanøslægter sejlede ind i bugten eller Havnegrøften til det sted, hvor broen nu er.¹⁴² Mærkeligt nok nævner Dalgas ikke fiskerbåde fra Ho. Dog havde enkelte vistnok fortsat fiskeriet. En tid i alt fald esede man hjemme i Ho enten inde i stuerne eller i små knæhuse, som i ældre tid ofte fandtes ved gårde og huse, man kørte så det hele over Sønderside ud til havsiden, hvor bådene lå. Men i 1857 byggede Hans Loklint, Lorentzen og Jacob Nielsen

boder på Skallingen ved »æ hyw Knold« og fiskede derfra. Til hver af de 3 bådelaag hørte to boder, 4 fiskere og 4 espiger. Det var dog træls at komme derud ad den sandede og vandede vej. En nat H. C. Slaiæers fader sov i en af boderne, blæste en vældig storm op. Næste morgen kunne han ikke få døren op for sand. Han måtte skære hul i taget og kravle den vej ud. Fiskeriet her fortsatte til 1880, da hentede man tømmeret hjem. Resterne knøg hurtigt efter. 1895-96 dukkede skorstenene atter frem. De dækkende klitter var vandret videre. Nu ligger stedet i havet. Ved nedkørselen til Havnegrøften kaldes klitterne Toppebjerg og »æ glassskaf«, neden for disse var der 1850-60 vader, hvor der gravedes store, l adne sandorm; l angere mod vest var der nogle  r f or gravet sandorm.¹⁴³ Folket ellingslisten 1769 opgiver i Ho sogn 126 m and med skibsfart og fiskeri som erhverv, men man kan ikke se, hvor mange der er matroser, og hvor mange der fisker hjemme fra. 1801 opgives 37 s ofarende, 1834 29 og 2 fiskere, sikkert erhvervsfiskere.

1899 var der 4 b ade i Ho, men det var sk alb ade, der samlede muslinger. De landede i bugten ved N orballe, hvor der ogs a tidligere havde ligget skibe. Senere havde Ho en enkelt l ægter, der lagde op 1928. Som et eksempel p a en skipper, der drev den gammeldags sejlads, kan n ævnes Ole Johnsen. Han ejede N org ard mellem Ho og Oksby og havde ved midten af forrige  rhundrede et tomasted skib og et par hj alpere, de sejlede til Hamborg, m aske til Holland, og til Norge efter t ommer, k obte b oendernes sm or, fl esk og korn, solgte det i Tyskland og k obte andre varer, f. eks. frugt og hvidk al, som han solgte ved skibbroen i Varde med god fortjeneste. Skibet blev vist fortoldet i Hjertering og overvintrede ved Janderup kirke. P a lignende m ade har fortidens styresm end sejlet, idet de dog i for ars- og efter arsm anederne passede fiskeriet, og at en del af deres last var t orfisk. Op mod vore dage var det s adan i Ho og Oksby, at alle mandfolk i sognene sejlede eller fiskede, hvorfor der ogs a var konfirmation i februar, s a de store drenge kunne komme til s os. De  ldre havde en landejendom at falde tilbage p a.¹⁴⁴ »Brav mand er aldrig forlejn! Ka en ett fo hyr, ka en ta hjem!« Lignende forhold var der p a  erne og flere steder i kystsognene.

I S onderside er der oven for skr anten vest for vejen gentagende fundet pottesk ar. Disse og husmandsstedet, som endnu b erer det gamle stednavn, er det eneste, der nu er tilbage af det, der engang var Sydvestjyllands st rste fiskerleje.

Oksby strand

I 1650erne begyndte Oksbyfolk at fiske fra stranden neden for byen. Inden stranden var der dog en klitrække, som nu ikke er der, da havet senere har ædt sig ind og taget den, ja, i Hvidberg har det taget ejendomme med. Hvor der sidst i 1700 tallet lå en gård, er nu det dybe hav, siden er gården flyttet et par gange og ligger fra 1851 ikke mere i Hvidbjerg, men i Blåvand.¹⁴⁵

Lensregnskabet 1655 melder: »For Oxbye strand befindes og at være 8 både ,små og store, som bliver fritagne af strandfogder og dennem, som altid skal have nydt benådning, så nær som til samraskskuller ½ tusind«. 1656 er der ligeledes 8 både. Boye Bakkensen og S. Christensen fører hver en af P. Hansens både, Thulle Sørensen og M. Andersen fører hver deres egen båd og svarer 1 q. skuller, men P. Hansen får tolden af dem alle 4 for sit strandfogderi, og en anden strandfoged C. Jepsen får af samme grund tolden af K. Jensen og H. Pedersen, der fører deres egne både, hver svarer 1 q. hvilling; desuden har C. Jepsen og F. Bakkensen hver en lille båd (den sidste en drejebåd), de svarer 1 q. samrask.

Disse fiskere er brudt ud fra Sønderside og har begyndt på det nye sted. Deres navne findes nemlig tidligere under Sønderside. Der er altså både drevet rødspætte- og kullerfiskeri herfra. Fiskere fra Oksby og Blåvand har da nok fortsat fiskeriet lige til dets ophør omk. 1900. 1787 opgives 64 søfolk i sognet, hvoraf 4 for på Grønland, men hvor mange der var fiskere, kan ikke ses. Det var vel dengang som senere således, at ungdommen var til søs, mange søgte hyre fra Holland og efter 1800 fra Hamborg, mens de ældre bosiddende fiskede. 1830 var her 7-10 både, og tallet steg, i 60erne opgives det til 10-20.¹⁴⁶ I 1870erne var der 12. De var næsten alle til 4 mands besætning, og besætningen ejede båden i fællesskab. I 1880erne gravedes ormene et stykke øst for Ho.

Man havde ikke boder, men esede hjemme, hvor den noget vamløse lugt, der så holdt sig, straks kunne fortælle den fremmede det. En vogn for hvert bådelag kørte skiftevis bakkerne og udrustningen ud. Når fiskerne atter kom til land, satte man »sjow« på klitterne for at kalde vognene til at køre fangsten hjem. Hvert bådelag havde sin klit og sin særegne måde at sætte »sjow« på, man anbragte årerne i forskellige stillinger, og antallet af årer angav, hvor mange vogne der var brug for.¹⁴⁷ Efter folketællingen 1801 havde 15 søfart som erhverv, men

hvor mange jordbrugere, der tillige drev fiskeri opgives ikke, 1834 var temmelig mange jordbrugere tillige fiskere. 1860 opføres foruden 37 søfarende 9 fiskere i Oksby og nærmeste omegn og i Vejrs kun 3 fiskere, det må nok have været rene erhvervsfiskere. 1890 var der 16 i sognet, de fleste i Blåvand, nogle fiskede fra Esbjerg og Hjerting.

Men folketællingernes oplysninger er ikke helt præcise, mangen bondes havfiskeri er ikke opgivet. Og desuden kom der endnu i dette århundrede folk fra N. Nebel, Henne, Ål, Janderup og Billum for at fiske ved lejerne.

Langlig

Som nævnt foran var Langlig oprindelig landfast med Ho, og øen er stadig en del af dette sogn. Det nævnes allerede som fiskerleje 1548, det blev da forbudt at sælge fisk til udlændinge. 1563 skal lejet være med til at levere fisk til Ribe hospital. 1572 nævnes Langelegs havn i brevet om oprettelsen af Kærgård birk. 1578 kaldes det Longleie, det lange leje.

1581 fiskede der 6 lineskibe derfra, hver svarede 1000 hvilling i sandtold. Det ene føres af Math. Bundesen, Hjerting, der selv ejer halvparten, mens fru Magdalenes arvinger til Lindbjerg* ejer den anden halvpart og tager den halve told. H. Thomesen i Sedding fører et skib, hvoraf J. Poulsen, Ribe, ejer halvparten og tager den halve told. Niels Andersen i Soelbjerg (vist Sjelborg) fører et skib, hvoraf P. Madsen, Fovrfeld, får den halve told, da han ejer halvt skib, og Knud Kremer i Ribe tager 1/4. N. Christensen i Guldager førte 1 skib, halvdelen af skibet og tolden var jomfru Mettes (Kaas) på Sønderris, endvidere fik P. Ibsen i Varde 12½ snes. Enevold Jørgensen i Sedding førte et skib i 1580, men ingen fiskede med det 1581. Math. Hansen i Hjerting førte Kristoffer Muncks til Krogsgård (skrives ellers til Oksvang), der tog al tolden. Således blev der kun 1½ tusinde og 2½ sn. til kongen. Det var ikke Hosognere, der fiskede herfra, men næsten kun folk fra Guldager sogn.

1584 er der kun 4 skibe. Enevold Jørgensen af Hjerting fører nu eget skib, men C. Lange, Bramminge, har 3/4 deraf og tager tilsvarende af tolden. N. Christensen fører et skib, hvoraf Chrf. Kruse, Sønderris, har halvparten. M. Hansen, Hjerting, fører Anne Knudsatters skib fra

* Må være fru Magdalene Spend, g. m. Mogens Kaas, skønt hun må være død adskillige år før.

Ribe, hun får 1/4. N. Andersen, Sjelborg, fører M. Hansens skib i Hjer-ting, der får den halve told, ikke fordi han er ejer, men fordi han er strandfoged. — 1598 er der 5 skibe stadig med Guldagersognere. 1600 er der 3 lineskibe og tillige 2 skullerskibe, men de forsøgte kun det ene år. 1602 er her 3 skibe. M. Hansen, Seden, fører da eget skib, som han selv og sønnen C. Madsen tager tolden af, da de er strandfogder, Enevold Jørgensen, Guldager fører et skib, hvori Mogens Krag til Agerkrog og Sønderris har 1/4, M. Joensen »ved broen« i Varde, senere borgmester, 1/4 og Ib Christensen Smørkremer i Ribe 1/2, de tog hver deres part af tolden fri, det 3. skib ejedes af føreren Th. Pedersen, Mogens Krag påstod at have ret til 5½ sn. og fik dem. 1605 4, derefter 3, fra 1613 2, fra 1618 1 eller 2 skibe, fra 1624 findes lejet ikke i regnskaberne, så det må være opgivet. Ellers er det blevet det efter stormfloden 1634.

1609 måtte Terkel Bertelsen i Ho bøde for en vognegre. Han var tilsagt at age lenets ridefoged fra Langlig til Sønderside, men mødte ikke. — 1688 fortælles det, at her »er et fiskerleje og en havn, kaldet Langleje, som årligen både af fremmede og andre er bleven besøgt, men i mands minde har intet heraf været at se end grundvand og store sandbjerge«. ¹⁴⁸

Der fortælles, at i sidste halvdel af 1700 tallet skulle der have boet to mænd, Palle og Christen, med familier på øen, og at Ho præst tog derover hvert år før påske og tog dem til alters og fik herfor to lam og en del fisk. Om sagnet taler sandt vides ikke. Folkerællingerne 1787-1834 nævner ingen beboere. Men der blev atter fisket fra Langlig. To familier slog sig ned på øen kort før 1840, og flere fulgte efter.

Sogneforstanderskabet i Ho så i førstningen ikke vel til disse nybyggere. Det var åbenbart bange for udgifterne til skolevæsenet, og man var måske også bange for, at de havde lettere adgang til stranderi både på øen og på Skallingen end Hoboerne. 1844 androg det amtsrådet om at få beboerne på »halvøen Langliebjerger« fjernet derfra og al bosætelse forbudt i fremtiden, »fordi pladsen ikke tilbyder lejlighed til ordentlig virksomhed og stadigt arbejde, og dels fordi ordentlig skolegang ikke kan finde sted p. gr. a. afstanden og den ved flodtiden hyppigt afbrudte samfærdsel, samt endelig fordi øen hører under sandflugtsvæsenet«. Amtsrådet sendte to af sine medlemmer over at undersøge øens forhold. 1. juli 1845 fremlagde formanden deres betænkning. Efter den bestod øen hovedsagelig af enge, men på dens ryg findes højere punkter, der ikke er udsat for vandflod. Der oppe bor de 3 familier,

som længst havde været der, og de bor uden for sandflugtsområdet. Den sidste nybygger, Gunde Jessen, har bygget på en dæmpet sandflugtsbakke. Tidligere havde Skast herreds folk forrettet sanddæmpningsarbejde derovre, men ikke i den senere tid. Beboerne i Ho sogn ejede øen og havde solgt eller fæstet jord til nybyggerne og havde desuden en del kreaturer på græs derovre. Amtsrådet fandt ikke, at man kunne formene folk at bo der og henstillede til skoledirektionen, at der blev givet børnene nogen undervisning hjemme om vinteren, hvad der forøvrigt også blev gennemført.

Der var primitive forhold i den første tid. Kirstine Olsen fortæller, at en af beboerne, den stoute Jens Ende i 25 år boede i en jordhytte. Man drev fiskeri, jagt og landbrug. Efterhånden kom der flere beboere, 1890—1913 boede her 5 familier, der levede af landbrug og fiskeri. Desuden byggede overklitfoged A. N. Christiansen to huse på øen, der beboedes af hans fiskere forår og efterår. Også de faste beboere lejede medhjælp, både espiger, der havde egne værelser, og unge karle, ofte fra Oksby sogn, så i fisketiden var der ca. 60 mennesker på øen, og under »opblæst« var der liv og løjer. Ormene graves på vestsiden af øen.

Under stormfloden 1909 blev de beskyttende diger om agermarken gennembrudt, det meste af øen oversvømmedes, vandet gik ind i de fleste huse og bådene sønderloges. Da der atter kom en ødelæggende stormflod 1911, solgte de 5 beboere og lodsejerne i Ho 1912 øen til grosserer Oscar Heide, København, for ca. 40.000 kr. Beboerne flyttede året efter, og fiskeriet hørte op. Den mest bekendte af de Langligfiskere var den stoute og dygtige Jeppe Chr. Sørensen, »kongen af Langlig«, der kom til øen 1875.¹⁴⁹

»Den fisker han må lide langt mere ondt end godt,
men Jeppe han sig klared', og det endda ret flot«.

Sørensens første båd, »Russeren«, var en redningsbåd fra den russiske fregat »Alexander Newski«, der strandede ved Harboøre 1868. Med sin sidste båd, bygget hos Dahl i Esbjerg 1881, med navnet »Johanne« efter hans hustru, fiskede han på Nordsøen i 22 år fra kysten til Vyl, Horns Rev og nord om Slugen. Hvert bådelag havde 3 fiskere og 3-4 espiger samt i fisketiden en avlskarl til de største landbrug. I maj kom salteren, ofte en ældre kone fra Oksby, der havde erfaring med saltning. Inden varmen gjorde det nødvendigt med saltningen, leveredes fisken til købmand Windfeld i Hjerting. Når forårsfiskeriet var forbi, drog næsten

alle unge sønderud efter at have fæstet sig bort på folkemarkedet i Ribe, blandt disse var den nu så kendte bjergningsentreprenør Claus Sørensen, Esbjerg, en søn af Jeppe Chr. Sørensen.

Sjælborg

1585 fører N. Andersen i Sjælborg et skib fra Langlig, det ejes af en mand i Hjerting. Senere fører han et skullerskib fra Langlig, som ejes af Ib Smørmand i Ribe, 1613 fisker han fra Nordby. Antagelig har også andre Sjælborgfolk, både mænd og kvinder, arbejdet ude ved fiskerlejerne. Af Varde toldregnskab 1670 fremgår det, at Sven Hansen fra Sjælborg jævnlig har sejlet til Varde med sin båd på kun 1 læst, men fiskeriet fra Sjælborg har kun først rigtig begyndt i det 19. århundrede. 1863 er der »strandfiskeri fra Sjælborg i Hjerting fjord med 3 både, der hver beskæftiger ca. 10 mennesker«. Visse år var der flere. Når Schmidt 1859 meddeler, at Alslev havde 4 både og 54 personer ved fiskeri,¹⁵⁰ må det være Sjælborg, her tænkes på, da Alslev ikke når ud til kysten. Senere kom der flere. Da var børnene i reglen hjemme, dels ved landbruget og især ved fiskeriet.

Der brugtes små, fladbundede både, uden dæk, forsynet med årer, storsejl, fok og klyver. De var sjældent ude længere end en vandtid, og der fiskedes udelukkende med kroge efter torsk og hvilling. Bådene ejedes dels af en enkeltmand, dels havde to-tre familier en båd sammen, eller en ældre mand og hans sønner havde en i fællesskab. I fisketiden lejedes medhjælp, lønnen var oftest part i udbyttet. I opblæst arbejdede man hjemme med landbruget, men var vejret godt, skulle fiskeriet først passes. Fisken afsattes både ved hjælp af løbere og »fiskesløbere«, fiskehandlere, der kørte omkring og solgte fisk, navnlig til Varde torv. Hvad der ikke solgtes, kørte fiskerne hjem, saltede og tørrede.

Før vinteren satte ind, måtte bådene slæbes så højt op, at vand og is ikke kunne nå dem. Det var et svært arbejde, især med de større både. De sejledes så langt ind som muligt på en flodtid. Hele Sjælborg bys mandskab var samlet. Fra mastetoppen gik en line ud til hver side, hvor en mand holdt i linen, så båden kunne holdes oprejst. Ved hver side af båden gik 6-7 mand ind under den og satte ryggen mod den, så de kunne løfte lidt på den, andre hev samtidig i et tov, som var gjort fast i forstavnen. Desuden stod en mand og ledede opsangen, så alle kunne tage fat på en gang. Båden flyttedes kun lidt ad gangen, så dagen gik med at slæbe en båd op. Selvfølgelig trakterede fiskerne under

»bodslæv«, men de var fattige og kunne ikke give meget til de mange folk, det blev i reglen til brændevin og tørt rugbrød.¹⁵¹ Det stemmer overens med, hvad en af beboerne fortalte, at hjemme spiste de fisk til fisk. »Og somme tider fik vi slet ingen ting. Desbedre smagte det så, når der igen blev noget!« Da man fulgte Lambert Sørensens eksempel og fik dæksbåde, blev de trukket op på ruller.

Til sidst kom snurrevoddet, så fiskedes mest rødspæter, og bakker, kroge og espiger blev overflødige, men endnu i 1890erne dreves krogfiskeriet. Da bar Hans Pedersens unge kone Jensine hver dag i fiske-tiden to bakker med 1200 kroge på sit hoved oppe fra hjemmet og ned til Sjælborg strand.¹⁵² Man havde ikke boder, men esede hjemme.

Hjerting

Hjerting er gammel som landsby, udskibningssted og Vardes udhavn, men tilsyneladende ret ung som fiskerleje. Dens havn kaldes undertiden Grådyb. 1591 nævnes Hjertingland som udskibningssted for stude. Uden at komme nærmere ind på byens søfart og handel skal her blot nævnes nogle enkelte eksempler. 1650 var ridefogden til Riberhus P. Byrgesen kommen til Hjerting for at tælle stude under indskibningen og kontrollere tolden. Det var »de Varder« Clemm Toftum, Jakob Bjørnsen og Th. Jessen, der udskibede henholdsvis 9, 2 og 7 stude, ialt 18 i Adser Hansens skude fra Varde. Men da de ikke kunne afgang for modvind, måtte de sætte dyrene i land igen. Da de endelig kunne komme afsted, lod Clemm Toftum en stud mere smutte med ombord. Byrgesen var ikke tilstede den dag, men fik det at vide, så Toftum er nok kommen til at betale en bøde foruden tolden af den uds muglede stud.¹⁵³ — Den 20. marts 1679 kom her 35 hollandske skibe på 7-10 læster for at indtage stude.¹⁵⁴ De Hjerting skippere sejlede ligeledes med stude, også fra Ribe, hvis de ikke skulkede sig fra det. Det gjorde skipper J. Hansen år 1700, hvorfor handelsmand og rådmand P. Lauridsen rejste sag mod ham, da han ikke sejlede studene fra Ribe til Holland, »rådmanden til største skade«.¹⁵⁵ Studeudførselen vedblev til omkring 1780. Ved 1850 udførtes atter stude, denne gang til England.

I Thøger R. Teilmans indberetning om Skast herred til Danske Atlas hedder det: »Af Havne er her kun Hjerting, dog kunde Skibene ikke ligge der om Vinteren for Uvejr og Drivis, siden her er aaben Strand, men ligge under Nørbye paa Fanø, hvor de har Beskytt og fuldkommen Lye under Landet. Indsejlingen til Hjerting bestemmes ved en Kave paa

Sedding Mark. Den skal være i lige Linie med Brøndum Kirke. Kaven er en Stage med andre Tværstager paa. . . . Her fra Hjerting har paa en 2-4 Aar aarlig gaaet et Skib paa Hvalfiskfangst, men nu ej mere. Fra og til Hjerting fører Købmændene siden deres Varer enten til Vogns eller med Baade og Pramme op i Varde Aa. Til Janderup kan paa fuld Vand gaa temmelig store Baade, men siden henimod Varde ikke uden på 40-50 Tdr. Rug«.

1513 deltager 7 skibe fra Skast herred i sildeeventyret ved Helgoland. Måske har de været hjemmehørende i Hjerting. 1581 og 84 fisker to Hjertingskipperere fra Langlig. De har altså haft hjemme i Hjerting. Dog er det først 1607, lejet optræder i lensregnskaberne, og da kaldes det ligefrem Hjerting »Nye Fischerleye«. I en årrække forud har der næppe været fisket fra Hjerting.

Det er folk fra Ho-Oksby sogne og en enkelt fra Ål, der er flyttet hertil. Sandtolden er 500 skuller. Listen er således: »M. Jensen, Bredmose fører Anders Skræders skib fra Varde, han tager 9 sn.; N. Pedersen fører N. Gedbjergs skib fra Varde, han tager 4 sn., tre andre Vardeborgere tager hver 3 sn.; P. Gundesen, Ho, fører eget skib; Terkel Christensen, Bordrup, fører eget skib; H. Tamsen fører J. Lydums skib fra Varde, der tager 1 q. 2 sn.; Tulle Persen fører J. Gedbjergs skib; H. Thomsen, Sønderside, fører Sv. Nielsens skib fra Ribe, der tager 18 sn.; Jep Sørensen, Oksbøl, fører N. Gedbjergs skib, han tager 8 sn., C. Møller, Varde, 7 sn.; N. Lassen, Ho, fører Sv. Nielsens skib fra Ribe, han og P. Lauridsen, Ribe, tager hver 8 sn., og A. Skrædder, Varde, tager 7; Tyge Adersen fører Laue Jensens skib fra Oksby, der tager 1½ sn. og Staffen Madsen, Varde, tager 2 sn.«.

Rødspættefiskeriet blev dog en skuffelse, for det nævnes ikke de følgende år, men fiskerne er vendt tilbage til Sønderside, der finder vi atter deres navne i regnskaberne. Derimod begyndes der nogle år efter et hvillingefiskeri. 1638 er der 15 lineskibe ved Hjerting og Vesterside, hvoraf de 4 svarer ½ tusinde og de 11 1 q. Kun to af førerne, Anders Hansen og Dynes Hansen er hjemmehørende i Hjerting. 1640, da der er 11 skibe, er kun Anders Hansen fra Hjerting. I de følgende år svinger tallet mellem 12 og 15, og lejet nævnes sammen med Vesterside, så man kan ikke se, hvor mange Vesterherreder har slået sig ned i Hjerting. Anders Hansen er der stadig, men C. Tarp i Varde tager et år 12 sn. af tolden. De øvrige er fra Lønne, Nr. Nebel og Fidde, og de fleste af dem har vel fisket ved Vesterside, og derfra flytter man 1648 til Høge og Klinthane. Der er 17 skibe, de 10 fra Houstrup. Senere synker tallet noget. 1655 nævnes Hjerting for sig, der er da 4 skibe.

1656 fører H. Jessen borgmester Staffen Nielsen m. fl. varderes skib, borgmesteren tog 1 lod og C. Tarp 2 af tolden, Anders Hansen fører nu rådmand J. Niensens evert, der tog al tolden, J. Madsen fører borgmesterens m. fl. evert, H. Andersen tog tolden som strandfoged, S. Jensen fører borgmesterens og P. Byrgesens skib, og de tog tolden.

1688 fik Hjerting skipperne privilegium på at udføre fisk og sejle på udlandet med varer, så de nu blev uafhængige af Varde ligesom skipperne i Ho-Oksby. Og det bevirkede et stort opsving i handelen og skibsfarten. Fra 1720 gik mange folk på hval- og robbefangst i det nordlige ishav, og det samme gjorde man fra Vesterhavssøerne. Der oprettedes et trankogeri i udkanten af Hjerting, 1769 flyttedes det til Nordby. — 1700 fisker følgende Hjertingfolk: Gregers Hansen med en evert, Morten Mandø med en båd og A. Jacobsen med en jolle. Amtsforvalteren stævner dem for sandtold.

Dermed ophørte fiskeriet en tid. 1806 dreves det ialt fald ikke, »hvortil dog synes at være god lejlighed«, tilføjer herredsfoged Teten.¹⁵⁷ Rimeligvis har man drevet lidt vadehavsfiskeri. Ved midten af det 19. årh. havde linefiskeriet efter hvilling og torsk udviklet sig påny. 1859 havde Hjerting 6 fartøjer, de 5 på 3 læster, 90 mennesker var beskæftiget ved fiskeriet, og der udførtes 44.200 pund fisk til øerne til en værdi af 1840 rdl., men størsteparten afsattes dog i Varde.¹⁵⁸ 1863 siger Trap, at fiskeriet ikke var ubetydeligt, og at Sedings beboere fangede meget i skuldergårde. Snart var der en 15-20 linebåde. Fra ca. 1890 har N. Øllgaard følgende liste, hvor dog Langligns og Sjelborgs fartøjer er medregnet, fordi de undertiden landede fisk i Hjerting.

»Hajen«, 5 tons, P. Hajen, Sjølborg; »Håbet«, 10 tons, Kr. Ebsen, Langlig; »Markunda«, 10 tons, Hans Jepsen, Hjerting; »Sværdfisken«, 6 tons, Hans Bennedsen, Hjerting; »Havfruen«, 9 tons, T. S. Nielsen, Hjerting; »Delfinen«, 9 tons, Adser P. Nielsen, Hjerting; »Forsøget«, 9 tons, Jes Ebsen, Langlig; »Kirstine«, 10 tons, J. Madsen, Hjerting; »Johanne«, 10 tons, Jeppe Kr. Sørensen, Langlig; »Delfinen«, 9 tons, P. Sørensen, Sjølborg; »Hjerting«, 10 tons, Niels Kr. Nielsen, Hjerting; »Alfa«, 8 tons, J. Børsmose, Hjerting; »Bonide«, 10 tons, N. P. Bertelsen, Hjerting; »Vega og Ester«, 10 tons, H. Øllgaard Nielsen, Hjerting; »Familiens Haab«, 12 tons, Niels Bertelsen, Hjerting; »Delfinen«, 12 tons, N. C. Bøndergaard, Hjerting; »Søstjernen«, 12 tons, H. N. Andersen, Hjerting; »Tunga Tabu«, 12 tons, Kr. Nielsen, Hjerting; »Støren«, 14 tons, Lambert Sørensen, Hjerting; »Nordlyset«, 10 tons, Jørgen Bertelsen, Hjerting; »Glæden af Søen«, 11 tons, S. Nielsen (Marbæk), Hjerting; »Esbjerg«, J. Bakken Pedersen, Hjerting; »Ane Marie«, H. Svendsen Hansen, Sjølborg; »Emanuel«, A. Ebsen, Langlig; »Fogeloa«, N. Pedersen og Lauge Tjellesen, Hjerting.¹⁵⁹

Sandormene graves på vaderne, og man esede hjemme. De fladbundede skibe sejledes så tæt ind til kysten, at der kunne vades til og fra skibet. Udturen skete på højvande, strømmen begyndte da at gå ud efter, og det hjalp på roningen. På hjemturen kunne der ofte bruges sejl, men kun hvis der var god last, tålte de fladbundede horngævere stor sejlføring. 1872 rejste den dygtige og bekendte foregangsmand Lambert Sørensen, der tidligere havde fisket fra New Foundland, til Norge, hvor han købte en dæksbåd, som han ene mand sejlede hjem til Hjerting. Nu benyttede han sejlkraft, både når han skulle skyde og dreje bakkerne i stedet for at ro, hvad der betød et mægtigt fremskridt og mulighed for at sætte mange flere bakker. Snart fulgte andre eksemplet, og fiskeriet kunne nu foregå længere ude. Desværre forliste den dristige sømand i en julestorm d. 22. dec. 1894 sammen med to af sine sønner. I samme storm forliste Langligbåden »Håbet« med 3 mand ombord.

1874 åbnedes jernbanen til Esbjerg, og det blev nu muligt at sende fersk fisk fra Hjerting. Hvert år efter jul kom der opkøbere fra Hamborg og købte fangsten til fast pris, købmændene Windfeld og Nielsen sørgede for afsendelsen, enkelte fiskere som H. Øllgaard og P. Pedersen eksporterede dog selv fisk, dog ville de ikke have fisk efter pinse, i resten af perioden blev den da saltet og tørret og i reglen sendt til Ribe, hvorfra den i vognladninger sendtes til Hamborg. Også fisken fra efterårsfiskeriet gik gerne til Hamborg, dog med et stop før jul.

1892, få dage efter at Esbjerg Fiskeriforening blev stiftet, fik Hjerting sin fiskeriforening. Engmester P. Thomsen blev formand. Efterhånden fiskede man fra Esbjerg, dog drev N. Bertelsen og N. Nielsen linefiskeri fra Hjerting til 1929.¹⁶⁰ Således blev Hjerting og Nymindegab de gamle lejer, der drev fiskeriet længst.

Strandby

Strandby, der nu er en del af Esbjerg, er en gammel landsby og ladeplads. I Wallensteinskriegen opholdt »fyrsten selv« (Frants Albrecht af Sachsen Lauenborg) og en oberstløjtnant sig her en tid, Varde by måtte levere vin til dem.¹⁶¹ Man må have regnet med stedet som en havn. Der var også lidt sejlads herfra, og her ved den stejle Esbjerg klev var et godt sted for smuglere at losse og lade, fannikerne benyttede det, og det blev det faste overfartssted til Fanø.¹⁶²

1638 nævnes der 10 skuldske på Nørby og Strandby, blandt disse var der to, som hørte til Strandby. De føres af H. Mortensen, der havde

part i skibet, og af Jørgen Hansen, hvis skib ejes af P. Christensen, en fæstebonde i Strandby; Chr. Madsen, Varde, havde udstyret dem og havde part i det ene. Tolden var 1000 skuller af hvert skib, senere nedsat til 3/4 tus.

P. Christensen opførte en fiskerbod til sine fiskere, men det blev der klaget over, og delefogden N. Laursen i Tranberg rejste 1638 sag mod ham. P. Christensen svarede, at han havde opsat huset »imellom hans tofftediger paa hans egen gaard iord til hans fiskends karle, oc Ko. Ma. der aff fick sin rettighed oc sandtold aff huer karl, som vor i samme hus, oc iche samme hus schal bliffue til nogen byge andet ind en fisker boe«. ¹⁶³ Med dette løfte er sagen vist falden.

1640 fører M. Jensen af Strandby P. Christensens skib, mens Jørg. Hansen, Strandby, fører J. Sørensens. 1645 er der stadig de to, men 1650 kun P. Christensens, og nu svares kun 1 q. sandtold. 1657 fiskes stadig med et skib. Desuden havde en anden bymand J. Hansen et rokkalstade i dybet ud for landsbyen og en ålegård til midtstrøms i »den liden å« mellem Strandby og Fovrfeld. ¹⁶⁴

1653 nægtede Strandbymænd at betale sandtold af deres evert, de havde fisket fra Langlig, men lejet var øde.

1859 indberetter Schmidt, at »af de tre mod havet liggende sogne havde Jerne dette år haft en båd med 6 mand og 7 fruentimmer, der anvendtes til havfiskeri«. ¹⁶⁵ — Således er Strandbys lille fiskerleje da forløberen for Esbjergs storfiskeri. Men dettes historie ligger uden for denne bogs rammer.

Fanø

Bortset fra fiskerbefolkningen i Sønderside har det gamle fiskeri intersteds i vort område betydet så meget for beboerne som på Fanø og på visse andre af vore Vesterhavsøer. Landbruget var i ældre tid småt og ringe, de fleste var »husfolk«, hvoraf mange ikke havde mere jord, end de kunne grave med en spade. Dette gjaldt i udstrakt grad i Sønderho. Oprindelig har gårdmændene sikkert også deltaget i havfiskeriet, og lige til vore dage drev enhver jordbruger fiskeri i større eller mindre stil, desuden kørte de fisk op fra bådene for de mere udprægede erhvervsfiskere, som ikke havde heste.

Fra meget gammel tid hørte Fanø under Ribe ladegård, og søfart med egne skibe mente riberne var forbeholdt dem.

1741 købte fannikerne imidlertid deres ø, og det blev efterhånden indledning til en søfartsperiode, der først kulminerede i forrige år-

hundrede. Hvor lidt man værdsatte landbruget ses af, at Nordby sogns hartkorn ved købet af øen kun var 67 tdr. og Sønderhos endda kun 37.¹⁶⁶

Ved middelalderens slutning dreves fiskeriet fra øens to naturlige havne Nordby, også kaldet Nørby eller Fanø Land, og Sønderho og en tid fra den åbne veststrand. Det var Fanø, der sendte de største skibe til Helgolandsfiskeriet, selv om antallet ikke var stort. 1537, da Vester herred endnu ikke er lagt under Riberhus og derfor ikke medregnes, svarer Ulfborg herred, Nordby, Sønderho og Mandø ialt 136.000 hvilling i sandtold, 17 skibe fiskede fra Nordby og 21 fra Sønderho; hvert af disse har formodentlig svaret 2000 hvilling i sandtold, så over halvdelen af den store told stammer fra Fanø. Der har vist været nogen modvilje mod den høje sandtold, for 1547 udstedes et kongebrev til Fanø (d.e. Nordby), Manø og Sønderho, at fiskerne der, »udlenske og indlenske«, hvem som helst de tjener eller tilhører, straks yder sandtolden, når lensmanden på kongens vegne tilsiger dem det.¹⁶⁷ 1562 er tolden fra Sønderho 22.000, for Nordby 18.000, ialt 40.000 hvilling. Tilsyneladende er fiskeriet gået tilbage siden middelalderen, men sandtolden er nu pr. skib 5 q. hvilling, mens den som sagt tidligere vistnok var 2 tus. Alligevel har øen stadig det største hvillingfiskeri blandt vore lejer. Nordby havde mærkeligt nok ikke noget rødspættefiskeri, mens Sønderho havde et endog meget betydeligt med en sandtold på 23.000 skaller. — Af de 21 skibe, der nævnes under Sønderho 1537, hører de 10 hjemme i Albo, Albuén, en senere nedlagt bebyggelse ved østkysten.

1581 har *Nordby 13 hvillingskibe*, alle i selveje undtagen et, tolden var 5 q. hvilling, 4 torsk, 4 sn. sund og mave. Listen er følgende:

Anders Kalleesen, S. Sørensen, J. Nielsen, S. Ibsen, H. Jessen, Jes Thomsen, S. Lassen, Th. Sørensen, N. Jessen, Mathis Mortensen, N. Gregersen, der har præsten hr. Søren halvdelen fri, P. Gregersen, her har birkefogden tolden fri, hr. Søren, præst på Nørby ejer et skib, som S. Jepsen fører, og hr. Søren beholder tolden. Ialt blev tolden: tørre hvilling 14 tus. 1½ q., tørre torsk 2 sn. 6 fisk, sund og mave 46 sn.

For *Sønderho* ser listen således ud (når intet nævnes, svares fuld told): N. Persen på Sønderho fører N. Smeds skib i Ribe, og N. Smed tager 1 q. hvilling, 2 torsk og 2 sn. sund og mave fri, den resterende told bliver altså 1000 hvilling, 2 torsk, 2 sn. sund og mave; N. Jensen, Sønderho, eget skib; Th. Hansen, Ribe, eget skib, han og Hans Kiøbenhaffn, Morten Plougstrup og N. Poulsen tager godt og vel halvdelen af tolden; A. Nielsen, Sønderho, eget skib; gamle N. Jessen, Sønderho, eget skib; Morten Mattesen, Sønderho, eget skib; S. Jessen, ibidem, eget skib; S. Hansen i Darum fører Anne Jørgen's skib på Sønderho, Movrids Podebusk tager 1 q. 10 sn. hvilling, 1 torsk, 1 sn. sund og mave;

Mikkel Nielsen, ibidem, eget skib; Mikkel Jepsen, Sønderho, eget skib; Søren Degn på Sønderho fører Hans Jessens skib i Ribe, H. Jessen og Enevold Guldager tager 2 q. 7 sn. hvilling, 2 torsk og 2 sn. sund og mave; Knud Matthesen fører Chr. Lunds skib i Ribe, hvor Lund, N. Ollinger, N. Hansen og Iver i Sviegade tager 2 q. hvilling, 2 torsk og 2 sn. sund og mave af tolden; Th. Ibsen, Sønderho, fører Anders Lunds skib i Ribe, Lund og S. Ibsen, Ribe, tager $\frac{1}{2}$ tus. 5 $\frac{1}{2}$ sn. hvilling, 2 torsk og 2 sn. sund og mave; Tjuord Kielsen, Sønderho, fører Chr. Lunds skib i Ribe, Lund tager 1 q. 2 torsk, 2 sn. sund og mave; N. Sonnicksen fører eget skib; P. Jensen fører P. Klausens skib i Ribe, Klausen tager $1\frac{1}{2}$ q., $\frac{1}{2}$ sn. hvilling, 2 torsk, 2 sn. sund og mave; S. Lauridsen, eget skib; Anthonis Nielsen fører eget skib og tager al told, da han er strandfoged. Tolden blev ialt 25 tus. $11\frac{1}{2}$ sn. hvilling, $3\frac{1}{2}$ sn. 3 tørre torsk, 74 sn. sund og maver.

Tolden af *rødspættefiskeriet* er regnet under et for de to lejer og var 3 q. skuller af hvert skib:

H. Hansen på Rødmø fører Skarris Pedersens skib i Ribe, og der er 24 lodder til samme skib, Skarris tager 6 lodder, H. Vodder 5, der er da 13 lodder tilbage, hvoraf tolden udgør 1 q. 8 sn. skuller; Trogels Andersen af Rødmø fører H. Fannigers skib i Ribe, deraf tager H. Fanniger 7 lodder fri; Terend (Termen?) Olufsen i Obbeling fører Ebbe Mogensens skib i Ribe, der er 25 lodder, Ebbe og Hans Kjøbenhaffn tager de 10; Chr. Nielsen i Reesby fører H. Kjøbenhaffns skib i Ribe, 26 lodder, Kjøbenhaffn tager $4\frac{1}{2}$ sn.; Klemen Jørgensen, Rødmø, fører P. Klausens skib i Ribe, 30 lodder, Klausen tager 12 lodder; Erik Pedersen, Røme, fører Tyge Pedersens skib på Sønderside, Mowrids Podebusk tager tolden så nær som 4 sn. Ialt $2\frac{1}{2}$ tus. 1 q. 14 sn. skuller.

Rødspættefiskeriet drives altså udelukkende ved fremmede fiskeskipere og skibene ejes af ribere (de 5) og en mand på Sønderside (1). I det hele taget har riberne så stærke interesser i Sønderhos fiskeri, at Kromann* nok har ret i, at lejet oprindeligt er grundlagt af riberne. Her ved deres eget farvand er de gået i land, har bygget boder og drevet handel.¹⁶⁸ Det er sket i middelalderen og har hørt med til det, de kaldte deres »eget fiskind«, modsat det fremmede Helgolandsfiskeri. Efter en stormflod, vistnok 1558, flyttede 8 mand fra Mandø og bosatte sig i Sønderho.¹⁶⁹ — 1622 er forholdet således:

»Skuldskebe« på Sønderho (hvert svarede 1000 skuller): Jes Nielsen fører Tyge Pedersens skib, 5 Ribeborgere tog af tolden $1\frac{1}{2}$ q. 7 sn. 5 skuller; H. Jørgensen, eget skib, Lave Hansen, Ribe, tager $3\frac{1}{2}$ sn. 2 skuller; Tøger Jørgensen fører delefoged på Sønderho Mikkel Jepsens skib, han og tre ribere (Jørgen Hjortlund, Enevold Bagmand og Benned Jørgensen) tager $1\frac{1}{2}$ q. 7 sn. skuller;

* N. M. Kromann har i sin Fanø II 85–215 givet en værdifuld og omfattende skildring af øens fiskeri, som enhver, der interesserer sig for Fanøs fiskerihistorie, må være taknemmelig for, og som er stærkt udnyttet i det følgende.

Jep Nielsen, eget skib; Oluf Smed eget skib, N. Bakkensen, Ribe, tager $3\frac{1}{2}$ sn.; Jep Jepsen fører Gregers Hansens skib i Ribe, Gregers og 3 andre ribere samt Jakob Jensen, »degn på landet«, tager 3 q. 2 sn. 5 skuller; N. Frandsen, eget skib; Antonius Jepsen, eget skib, sognepræsten hr. Peder, C. Olufsen, Ribe, og Antonius Jepsen selv, der også kaldes »degn på landet«, tager $\frac{1}{2}$ q. 13 sn.; H. Jepsen eget skib, en riber tager $3\frac{1}{2}$ sn.; L. Antoniusen, eget skib, 4 ribere tager 1 q. 10 sn.; P. Hansen, eget skib, 3 ribere tager 1 q. $2\frac{1}{2}$ sn.; H. Jensen, eget skib, 3 ribere tager 1 q. 6 sn.; N. Jepsen, eget skib, en riber tager 14 sn.; Jep Jessen fører Mikkel Jepsens skib, som delefoged tager han $\frac{1}{2}$ q. fri (i næste års regnskab kaldes han strandfoged, hvad vist er det rigtige); N. Andersen (ejeren nævnes ikke, men er vist ham selv), 2 ribere tager 12 sn. 5 skuller; N. Giessing på Sønnerho, eget skib, H. Tanderup, Ribe, tager 5 sn. 5 skuller; Sonnich Sørensen, eget skib; H. Madsen, eget skib, 2 ribere tager $10\frac{1}{2}$ sn.; A. Mikkelsen, eget skib, degnen Jacob Jensen tager $10\frac{1}{2}$ sn.; N. Madsen fører Poul Jessens skib, hr. Niels og Mikkel Jepsen »foged på landet«, samt M. Mikkelsen, Ribe, tager 1 q. 15 skuller; Poul Jessen, eget skib, 3 ribere tager 14 sn.; Morten Thomsen fører fogden på Sønnerho Mikkel Jepsens skib, fogden tager al tolden; Kalle Jensen fører ligeledes fogdens skib, som denne og sognepræsten tager fri for deres bestillinger; H. Tygesen fører ligeledes Mikkel Jepsens skib, som også tager tolden sammen med sognepræsten som foran; Mattis Mortensens skib, Sønnerho, har ligget på land og er ikke brugt det år. Med fradrag blev tolden da 14 tus. 1 q. 9 sn. 8 fisk.

Lineskibene på Sønnerho gav told som i 1581; de var: L. Andersen, eget skib, fogden Mikkel Jepsen, hr. Peder og H. Jensen, Ribe, tog 12 sn. hvilling; N. Mikkelsen fører N. Giessings skib, Villads Hansen, Ribe, tager 4 snese; H. Sørensen fører eget skib, Jørgen Foerdum, Ribe, tager 4 sn.; Jacob Jensen, eget skib, 2 ribere tager 8 sn., og Jacob og Antonius, degne, $\frac{1}{2}$ q., 2 torsk, 2 sn. sund og mave; Morten Frenndescn fører J. Jørgensens skib i Ribe, riberen tager den halve told og to andre ribere også lidt; J. Jessen fører H. Vintappers skib, Vintapperen tager 12 sn. hvilling, 2 torsk, 2 sn. sund og mave; N. Jensen, eget skib, delefoged Mikkel Jepsen tager hele tolden. Tolden af hele lejet: 6 tus. 5 sn. hvilling, 20 torsk, 20 sn. sund og mave.

Lineskibe på Nørby, samme told; med undtagelse af et par skibsparter er de alle i førernes eje: N. Jepsen, en riber tager 8 sn. hvilling; Jep Sørensen, hr. Claus og en riber tager 12 sn.; N. Andersen, P. Gregersen, delefoged på Fanø, har part i skibet, han tager derfor hele tolden; S. Nielsen, J. Skrædder i Ribe ejer part i skibet, han, hr. Claus, P. Hansen i Varde og Søren Skøtter i Ribe tager tolden; Morten Hansen, en riber, og hr. Claus tager 8 sn., og P. Gregersen resten for sit delefogderi; N. Sørensen; Lauritz Jessen, Jens Skrædder i Varde har part i skibet og tager halvdelen af tolden og Jørgen Jessen i Ribe 12 sn.; N. Mattesen, J. Jessen, Ribe tager 1 q. 6 sn.; Th. Jensen, N. Sørensen har part i skibet, men der svares fuld told. Ialt 6 tus. 1 q. $4\frac{1}{2}$ sn. hvilling, 24 torsk, 24 sn. sund og mave.

Skuldskibe på Nordby, hver svarer 1000 skuller: H. Andersen, sit og J. Skredders skib i Ribe, denne tager $\frac{1}{2}$ told; N. Mortensen, sit og P. Pedersens skib, denne tager fri, »for han skriver udi Kongl. sager til tinge«, $\frac{1}{2}$ tus. 5 sn., J.

Skreder og J. Jessen, Ribe, tager 1 q.; Jørgen Svendsen sit og Jørgen Jensens skib i Ribe, Jørgen tager $\frac{1}{2}$ told; Mattis Olufsen fører Jørgen Jensens skib, denne tager al told; H. Jensen i Strandby eget skib, der kun svarer halv told, S. Skøtter i Ribe tager 3 sn.; H. Sørensen fører sit og N. Andersens halve skib, Knud Jensen, degn, får 3 sn. 8 fisk; H. Sørensen sit og Jep Sørensens skib, J. Skreder, Ribe, og P. Hansen, Varde, tager 6 sn. 4 skuller; H. Gregersen sit og P. Tingskrivers halve skib, skriveren og P. Gregersen tager for deres bestilling 1 q. 2 sn.; N. Mortensen fører sin faders skib, Jørgen Jensen, Varde, og fogden P. Gregersen tager $16\frac{1}{2}$ sn.; N. Jessen, eget halve skib; Jes Lauridsen, eget halve skib; J. Mattesen, sit og sin broders halve skib; S. Skøtt, Ribe, tager 19 fisk; N. Thamsen fører N. Mattesens skib; L. Mattisen fører N. Mattisens halve skib, hr. Claus og P. Hansen, Varde, tager $6\frac{1}{2}$ sn.; J. Lauridsen fører A. Nielsens skib, P. Hansen, Varde og J. Skreder, Ribe, tager 9 sn. 8 skuller; P. Hansen, eget skib, P. Gundesen, Varde, og J. Jessen, Ribe, tager 6 sn. ialt $9\frac{1}{2}$ tus. $\frac{1}{2}$ q. $6\frac{1}{2}$ sn. 7 skuller.

De »halve« skibe, der nævnes, er mindre fartøjer, der kun svarer halv told. Hvillingskibene trækker nu fra Sønderho til Nordby, men riberne er stadig med til at financiere fiskerne. I forhold til deres tilgodehavende for udstyr er det, de kan få part i sandtolden, eller fordi de har en af deres karle med. Også Vardekøbmænd er nu med til at udrede og »forstrække« fiskeriet. Rødspættefiskeriet er vokset meget betydeligt både ved Sønderho og Nordby, også ved dette har riberne og vardenserne forstrakt fiskerne med udstyr. Degnene fisker og ejer selv skibe og har været med til at udrede andre, desuden tager de og sognepræsterne, dele- og birkefogder samt tingskriveren af tolden »for deres bestilling« som en art aflønning. Flere af disse øens honoratiories ejer fartøjer på fiskeri.

Under Wallensteinkrigen led øen meget. Beboerne »er deres Fiske Effuer, Baade og Fiskeredskaber frataget og fordærvet, så de ingen syndelig Fiskeri har gjort«, hvorfor deres afgifter nedsættes til $\frac{1}{4}$.¹⁷⁰ Samtidig satte naturkræfterne ødelæggende ind. 13. juni 1630, da gudstjeneren var endt, udstedtes et sognevidne til Jep Nielsen. Menigheden vidnede, at i mange år havde sand overføget hans ejendomme og i dette år ødelagt hans korn, kål, græs og »alt guode«, intet undtagen, så han fattige mand nødes til at rømme og flytte huset et andet sted hen. Nu kunne han så gå ud og tigge sammen til huset. To år efter tog Wolle Hansen Smed et tingsvidne på, at hans byggested, kålgård, bredselrum ved havnen er af Guds vejr og stormflod nederslagen og ødelagt. Ligeledes var det gået Poul Hansen, der også boede ved havnen. Begge måtte de flytte derfra, og smeden måtte købe sig ind hos en anden danemand og der bygge pány. Tilbagegangen ses også i omstående tabel.

Sluttelig skal listen fra 1656 fremdrages:

Skuldskibe på Sønderho, hver giver 1.000 skaller: S. Jensen fører P. Gregersens skib i Ribe, denne tager al told; J. Nielsen fører P. Splidsens evert i Ribe, denne tager al told; Jørgen Tøgersen fører hr. Peders skib i Sønderho, præsten tager al tolden; H. Jørgensen fører Th. Mattesens evert; M. Hansen fører sin moders evert, »hvorudi præsten har en svend og tager 3 lodder«; P. Sonnichsen, egen evert, »P. Gregersen har to svende, P. Splidsen 2 svende, de tager 12 lodder og haver ikke fisket uden halvt til havs og halvt med garn, tolder tilsammen derfor medelskaller $\frac{1}{2}$ tus.«; N. Sonnichsen, eget skib; H. Hansen fører sin sal. faders skib, P. Splidsen har 3 lodder og C. Jørgensen, Ribe, 3; N. Nielsen, egen evert, P. Gregersen 2 lodder, H. Bennedsen, Ribe, 3; H. Poulsen, egen evert, P. Splidsen 6 lodder; J. Hansen, egen evert; N. Andersen, eget skib; S. Sonnichsen, egen evert, af de to sidstnævnte tager delefogden al tolden.

Fanøland lineskibe, told som 1581: N. Nielsen fører Morten Hansen og P. Thomsens skib; H. Jessen eget halve skib, halv told; H. Nielsen, eget halve skib, Svend Clausen, Ribe, har 1 stok fri; N. Jabsen fører eget og præstens halve skib, præsten tager $2\frac{1}{2}$ stok, Sv. Clausen 1 stok og Claus Degn 2 stokke; Sv. Hansen fører eget halve skib, er strandfoged og tager al tolden; P. Jensen fører eget halve skib; H. Gregersen fører eget og medbrødrers skib, delefogden tager al told; N. Lauridsen fører egen evert; H. Jensen fører en båd, der kun tolder 20 sn. tørre hvilling, 1 torsk, 1 sn. sund og mave.

Garnskibe, tolden 1.000 skaller, et halvt skib $\frac{1}{2}$ tus.; H. Andersen, eget halve skib, delefogden Morten Hansen tager al tolden; A. Mattesen eget og sal. H. Hansens halve skib; P. Gregersen fører eget og H. Pedersens skib, Claus Degn har 1 stok fri, hvorefter tolden er $\frac{1}{2}$ tus. ÷ $1\frac{1}{2}$ snes; H. Mortensen eget halve skib; Espen Sørensen eget halve skib, præsten tager $\frac{1}{2}$ stok, Morten Hansen $\frac{1}{2}$ stok, Claus Degn $1\frac{1}{2}$ stok, Svend (Clausen) i Ribe 1 stok; N. Gregersen fører Iver Jensens og Jørg. Thomsens skib, Morten Hansen tager 1 stok og Iver den halve told; Gregers Hansen en båd, præst og degn tager 2 stokke; N. Sonnixen eget halve skib, birkefogden tager al tolden; sal. H. Hansens liden båd, Morten Hansen tager $\frac{1}{2}$ stok fri.

I den følgende tid svinger antallet af skibe, således som vist i nedenstående tabel, hvor højeste og laveste antal er opgivet for hver tidsperiode:

År	Nordby	
1598-1610	7-11 hv. skb.	9-7 ^a sk. skb.
1611-1622	7-9 »	8-17 ^d »
1624-1626	9-10 »	17 »
1633-1645	6-8 »	5-11 »
1648-1656	8-10 »	15-9 »

a. 1605 kun 2, b. 1602: 5, c. 1606 kun 8, d. 1619: 11, 1622: 17, e. 1617 kun 4, f. kaldes 1622 krogbåde, g. 1638 og 39: 12 og 13, h. kun 1 i 1650.

År		Sønderho		
1598-1610	13 ^b -10	hv. skb.	20-12 ^c sk. skb.
1611-1622	9-7 ^e	»	12-32 ^f »
1624-1626	5	»	20 »
1633-1645	1-3	»	6-11 ^g »
1648-1656	0-1 ^h	»	13-16 »

1684 opgiver Kromann 17 skibe fra Nordby og 10 fra Sønderho. 1743 hedder det: »På havet søger dette ejlands indbyggere deres største næring«. En del fisk »henføres« til Hamborg, en anden del til »nærbeliggende købstæder. Alt fiskeri bruges alene på det store hav, nogle mil ud af landet. Havet er ikke så fiskerigt, som det var tilforn, og fiskene, der fanges, er og meget mindre end forhen«. 1771 indberetter øens birke-dommer, at 13 fartøjer og både fisker fra Nordby og 10 fra Sønderho, og ca. 250 mennesker, der selv fisker eller betaler redskaberne for at få part i udbyttet, deler fangsten. Men fiskerne fangede da ikke tiendedelen af, hvad de tidligere fangede, da de nu må 5-6 mil længere til havs end før, fordi sandene (grundene) har forandret sig, og tit holder storm dem hjemme i 8-15 dage i den bedste fisketid. Kun halvt så mange mennesker fisker nu som før, men mange farer bestandig til søs.¹⁶⁸

Om Sønderho fortæller sognepræsten 1791, at hver fiskerbåd med 12-13 mand sejler 4-6 mil ud i Vesterhavet og kan, afhængende af vejret og vandet, være borte i 3 dage. Fiskeriet foregik sidst i marts og april og var rødspættefiskeri, tillige toges slethvar, trindbotter, tunger, rokker og baksuller. I maj begynder fangsten efter hvilling og torsk med liner. De sejler nu 6-8 mil ud på havet. Ormene graves på Fuglesand, Kielsand og Trinden. Ved linefiskeriet kan også tages fede skuller, line-skuller, kvåler, kohaler, rokker og søkokke. Det er en »lykkelig fangst«, når en båd har 3600-4000 hvilling, 16-20 sn. skuller, 40-50 torsk og nogle af de andre arter og en enkelt gang hummer og taskekrabber, »men i de sidste åringer er både garn- og linefiskeriet meget ringe, så ingen nu kan fortjene brødet derved eller stoppe omkostningerne . . . hvorfor og den mængde fiskerfartøjer, everter og både, der i forrige åringer kunne be- drage sig til 17 eller 18 stk., er nu formindskede til 3, som i dette år alene fisker, til stor afgang for sognets beboere og deres næring og for præsten med sin fisketiende, hvis værdi de første åringer kunne ind- bringe 100 rdl., hvorimod nu næppe fås så meget, som til husholdningen kan behøves«. Præsten fortæller også, at efterårsfiskeriet har været op- hørt i over 30 år, altså siden 1760.

Man kunne få sine tvivl om, at denne sørgelige skildring af Sønderho's

fiskeri kan være rigtig, når det oplyses, at Sønnerho 1786 havde 19 everter på $1\frac{1}{2}$ - $2\frac{1}{2}$ læster, men forklaringen er sikkert den, at de i stigende grad anvendtes til søfarten, der ganske anderledes kunne lønne sin mand, og kun småbåde anvendtes til fiskeriet. 1806 hedder det i en indberetning til regeringen, at der kun fiskes med små, åbne både, på 1 á 2 læster. Fiskeriet dreves mest af ældre folk, mens flere og flere gik over til skibsfarten. Man mangler både fartøjer og unge folk.

Mens det gik tilbage for Sønnerho's fiskeri, voksede *Nordby's* fiskerflåde endog meget betydeligt. Da landingspladsen, havnen, samtidig formindskedes, idet de voksende skibsbyggerier havde beslaglagt en del, og da fiskerne på hver båd krævede plads på stranden, hvor bådene landede, til at dele fiskene på, og da en sådan plads ikke mere fandtes ud for tolderens, kroens og flere andres huse, hvor søen i disse åringer nåede op til deres værger*, opstod der i 1786 en strid om ligge- og deleplads til fiskerbådene. Peder Hansen Svarrer havde bygget sig en ny båd, men de andre fiskere nægtede ham plads der, hvor han ønskede det. Birkedommeren beordrede sognefogden og 4 fiskeskippere til »at anvise ham et bekvemt sted her i havnen, at han kan ligge med sit fiskefartøj og i fiskeriets tid, dog uden de andre fiskefartøjers fornærmelse . . . da det ene fartøj lige så vel bør have bekvemt lejeplads som det andet«. Men Svarrer blev ikke tilfredsstillet. De andre fiskere havde »indespærret og indesluttet de bekvemteste steder ved havnen med deres fartøjer, at ingen uden de alene kan have det mageligt og godt«. Birkedommeren mener, at da Svarrer er kommet sidst til, må han søge plads nord for kroen, selv om det er længere fra hans hus, »og han og hans medfarende folk skal køre og hjule deres fisk mellem husene«. Enhver fisker ville have sin liggeplads så nær sit hus som muligt. Og »vi har ikke«, påstod de andre, »mere rum, end vi har behov at dele vore fisk på, og de pladser, vi altid har haft og bestandig har været pæle nedgravet ved, hvorved hver af os har vore tove fæstet om og holde vore fartøjer ved, mens vi opbringer vore fangede fisk, og som vi altid har erlagt havnepenge af til vor kirke«. Det er gammel skik, at nye skibe, »må tage lejligheden, som den kan falde«. 10 mænd måtte tilsidst afgive en kendelse. Den gik ud på, at hver fisker syd for kroen skulle afgive $1\frac{1}{2}$ alen af deres liggeplads, hvorefter hver kunne få 22 alen, også Peter Svarrer, og det var tilstrækkeligt. Der har da ligget 16 både syd for kroen.

Sidst i århundredet bar fartøjerne mærkelige navne. Kromann nævner:

* D. e. rækværk til værn, ordet bruges også som navn på brøndkarme.

Hønen, Lammet, Lærken, Svalen, Kragen, Knurres, Hyrden, Torsken, Botten, Bollen, Længen, Nobel, Pral, Persjærnet, Skræf, Den fornøjelige fisker, Nådefuld, Spilmand, Kålormen, Leviten, Dyrtid, Norsk, Bram og Gesvindt. En snes år efter bar de alle kvindenavnene.

I nedennævnte år opgives følgende fartøjer:

År	Nordby	Sønderho	År	Nordby	Sønderho
1771	13	10	1815	18	29
1786	49	19	1822-26	18-16*	5**
1791	?	3	1827-32	11-14	?
1793	46	?	1833	9	?
1798	34	?	1834-39	7-5	?
1806	10	9	1845	14	?
1812	?	32	1858	14	?

1806 hedder det om Nordby, at »foruden 9-10 mand, der fisker under Island, drives fiskeriet af omtrent 100 personer med 10 åbne både på 1 á 2 læster med hængemaster og råsejl. — Fortjenesten beløber sig til 3000 rdl. cur. i et godt år«. Fra Sønderho fiskedes med 40-50 mand og 6 drenge med 9 både.

Mange Fanøfolk var gennem tiderne udskrevet til flåden, dog undtagen erhvervsfiskerne, men fra 1802 skulle de også med. Denne bestemmelse siges at have kvælet fiskeriet, men den givtige søfart lokkede endnu flere bort.

Under krigen 1807-14 blev fiskeriet på havet forbudt i visse perioder, herude lå nemlig ofte kapere for at opbringe fiskerne, og beboerne blev beordret til at forsvare øen mod landgang og at fragte levnedsmidler til det sultende Norge. Vadehavsfiskeriet, der i 50 år havde været ubetydeligt, blev da genoptaget og kunne dække befolkningens eget behov.

Alligevel steg antallet af fiskerbåde. 1845 har Nordby 14 både med ca. 120 mand, dog mest »ældre skippere, som formentlig ikke er ihærdige nok«. Også i 1858 drives fiskeriet mest af bønderne og gamle, næsten affældige mænd, da alle sødygtige farer til søs. 1869 kaldes det kun et bierhverv. Til ca. 1875 drev beboerne af »Byen« og Rindby fiskeri fra *vestkysten* med små, åbne både. De havde længe haft landbruget til hovederhverv, men hvert forår og efterår tog de på havet for at hente den nødvendige forsyning til husholdningen, og man spiste en mængde fisk på Fanø. Disse gårdmænd drev fiskeriet med 4 både, 7 mand om hver. De 4 sidste kaldtes Flasken, Posen, Pøjses og Vrøvl. I reglen gik de ud

* 1823 nævner birkedommeren 12, regnskabet 18. ** 1823 5.

om aftenen og ind om morgenen. Strandfogden, hvis gård lå i læ af en af de højeste klitter, gik op på dens top ved den tid, bådene kunne ventes. Var en båd for indgående, anbragte han en kurv på en af de 4 pæle, der var opsat på klittens top, hver båd havde sin. Så måtte en vogn afsted efter fangsten og bakkerne.¹⁷¹

Ved denne tid optræder en mængde fiskere fra Blankenese og flere mindre Elbsteder, ja også fra Hamborg og England, med fartøjer på 12-40 læster. De brugte kurrer, en slags trawl, der slæbtes efter skibet. Ofte sejlede de, navnlig om natten, gennem fiskernes liner, der kunne stå over flere tusinde alen, og ødelægge dem eller slæbe dem med sig, hvorved fannikerne led store tab. Selv var de for fattige til at begynde kurrefiskeri, da de ikke kunne bekoste de større skibe med stor sejlføring, som var nødvendige for at drive kurren frem.

I 1870erne kom en dårlig tid for søfarten, og så slog adskillige søfolk sig på fiskeriet, byggede større skibe af en norsk type, der kun krævede 3-4 mands besætning. Banen fra Esbjerg åbnedes 1874, og man eksporterede sydpå. Fisken stod en tid tæt ved kysten, og der fiskedes godt. Da trak den sig længere bort, og man kunne ikke få udgifterne dækket. 1879 havde Nordby 10 ret store kuttere, den største, »Den gode hensigt«, på 14 reg. tons, førtes af Richard Pedersen.

Man måtte sælge fartøjerne, to gik til et fiskeriselskab i Esbjerg. I 80erne gjordes igen et forsøg, denne gang både med bakker og kurrer. Der var atter 10 skibe, og tallet steg til 14. Men 1892 kunne avisen skrive: »Linefiskeriet fra Fanø synes nu fuldstændig standset eller rent opgivet. Fartøjerne ligger ubrugte hen i havnen, ventende på købere«. I 1895 var antallet gået ned til 3 med 9 mands besætning. Endnu engang gjordes et forsøg på at puste liv i øens døende havfiskeri. Man byggede på hjemlige værfter, men fiskede fra Esbjerg. Der var 13 skibe, men det var ikke længere Fanøfiskeri.

I 1600-tallet gik der hvert forår en strøm af unge mennesker fra Fanø, Mandø og de øvrige Vesterhavsoyer samt Ho, Oksby og Ål sogne til Holland, hvor der var oprettet et selskab for hvalfangst i Nordhavet — og senere til Hamborg med samme formål. Omkring 1720 udruster Føhr, Sild og Rømø selv skibe til hval- og robbefangst, ligeledes Hjerting og Ho. Her tog de unge plads eller de sejlede med københavnske selskaber. Det gav god fortjeneste, men var yderst livsfarligt. Det største forlis ramte Rømø 1777, da 10 skibe derfra forulykkede, og 354 mænd fra øerne omkom. 1748 sendte J. R. Rahr i Ribe et skib på hval- og robbefangst, og det blev til flere. 1798 startede et Fanøselskab, 1791 begyndte

N. Jacobsen og interessenter at sende skibe til Nordhavet, men sidst i 1790erne kunne det ikke mere svare sig. 1771 startede fanøboerne Det islandske Kompagni, der voksede til at have 4 skibe på torskefiskeri, efterhånden gik man mere og mere over til handel på Island. Også andre skippere, såvel fra Nordby som Sønderho, tog på sælfangst med mandskab både fra øerne og fra Vesterherred. Man kan nævne Claus Pedersen, Nordby, † 1797, L. Svendsen, † 1833, N. N. Thomsen, Sønderho, † 1818, P. H. Brinch, Sønderho, samt P. N. Svarrer og comp., der udklarede 1853, men allerede opgav 3 år efter og solgte skibet til Norge.

Mandø

I middelalderen havde Mandø en havn, selvfølgelig af samme primitive art som de andre på kysten, men dog et sted, hvor man kunne sejle temmelig tæt til land og i vintertiden trække fartøjerne op. 30. juli 1299 skrev den pavelige nuntius Isarn, som da var i Ribe, et brev, hvori det hedder, at »søndagen efter Vor Frue Himmelfart vil vi drage til havnen på Mandø og, så snart vi kan, stikke i søen«. ¹⁷² I Vedels udgave af folkevisen om dronning Dagmar hedder det også:

»For Mandøe kaste de deres Anker
alt på den hvide Sand:
Toge de hin unge Frøiken Dagmar,
de løffte hende først paa Land«.

I Vedels kilde, Hans Svannings håndskrift, står der ikke noget om, at det er på sandene ved Mandø, dronning Dagmar lander. Når Vedel nævner Mandø, har man vel stadig på hans tid kunnet rejse over øen, og man har dengang heller ikke landet længere ude på sandene, end man kunne bære dronningen i land, mens man nu almindeligvis kører ud til skibene på ebben. Endnu 1695, da kartografen Jens Sørensen var her, da lå havnen østsydøst for kirken ved øens sydøstlige hjørne, Mandø hoved. Her har en gren fra det gamle Riberdyb åbenbart strakt sig ind. Mandø havde tidligere været endnu større; antagelig har en stormflod 1558, der lagde kirken og »Gamle Mandø« øde, taget et stykke af øen; man ved, at 8 familier flyttede bort på grund af floden. ¹⁷³ 1606 er øen da også »forderuit udi sig selff af stormfloder oc sand«. ¹⁷⁴ Senere voksede øen atter, der dannedes grunde og marsk mod øst, så øen blev dobbelt så stor som på Jens Sørensens tid. Derved sandede havnen til, men endnu 1806 levede der folk, som kunne påvise steder, hvor skibene tidligere kunne ligge til ankers, men hvor man da kunne færdes til fods. ¹⁷⁵ I for-

rige århundrede kaldte man derimod den sydlige del af vestkysten for havnen. Også ved Mandø må de geologiske forandringer have indvirket på fiskeriet.

Mandø var krongods og vedblev at være det, indtil beboerne selv købte øen 1741, men tillige lå den i Ribes forstrog, d. e. »lydende om friiheet paa forstrand och haffne wedt List, Mandø oc andersteds uden for Ribe«. ¹⁷⁶

1537 viser Riberhus slots regnskaber, at der fiskes med 5 fartøjer fra Mandø, og de må være ret store, da hver svarer 1000 fisk (hvilling) i sandtold. Førerne er Sønnike Nielsen, Anders Bentsen, Anders Espersen, Niels Nissen, Mikkel Jespersen og Mads Jensen. Desuden svarer ialt 10 beboere hver 100 hvilling som »fårefisk«, sikkert lejeafgift for fåregræsning i Ribe enge. Man har også haft små både, for 1589, 27. okt. »forvikkes ved Mandø en skude met to fattige mend Christen Brems oc Seffren Jønsson«. ¹⁷⁷

1548 er Mandø blandt de lejer, der får tilhold om ikke at sælge til udlændinge, og 1563 og 78 om at yde fisk til Ribe hospital.

1562 er sandtolden af øen 5 tusinde og 1 q. hvilling, hvilket vil sige, at 6 skibe har fisket fra øen. 1581 er der 5, som alle ejes af førerne, som er Hans Sunichsen, hvis fader Sunnich Nielsen er strandfoged og beholder 6 snese, Lambert Andersen, Gregers Nielsen, Gregers Sonnichsen, hvorfra strandfogden tager 4 snese. Endvidere giver alle Mandømænd årlig 11 tørre torsk, 11 rokker og 11 snese sund og mave. Men så går det stærkt tilbage. 1585 og 98 er der kun to skibe, 1600 kun et, og strandfogden får al tolden. Derefter indtil 1622 er der et eller to skibe. ¹⁷⁸

Nu bliver lejet åbenbart udlagt til adelburs, for det optræder ikke i lensregnskabet, men 1646 spurgte slotsskriveren Jørgen Pedersen 6 Mandømænd på Lustrup birketing, hvor Anders Nielsen i Seem var foged, om de betalte den rdl. officerspenge i 1643, hvortil de svarede nej, og det skyldtes fjendernes indtog.

1631 var præsten og øens folk så forarmede, at han for sit sogns ringhed fik årlig af slottet 4 ørte rug og 4 ørte byg. I samme århundrede nævnes præsten Niels Vahrder som en dygtig fisker, så alle mandfolk har nok drevet fiskeri. I perioder var fiskeriet dårligt. 1586 bevilger kongen 8 ørte korn af Riberhus til sognepræsten Rasmus Hansen, »hvis underhold er ringe, og hvis sognefolk ere komne meget til agters, fordi fiskeriet har slaget sig [forværret sig] meget der på landet«, så de ikke selv kan underholde deres præst. Også 1673 var præsten ganske forarmet. Da Jens Sørensen 1695 gæstede øen, var alle mandfolk på fiskeri. Land-

fogden S. Hansen havde været på skulderfiskeri med garn, han kom sent hjem om aftenen, men havde intet fanget.

Øens præst Fogtmann skildrer 1768 tilstanden således: »Det er let at slutte, at den ringe Avling, her haves, kan ikke skaffe Beboerne Livsophold. De lever altsaa fornemmelig: a. de fleste af fiskeri, b. nogle rejser omkring enten fra Holland eller Hamborg paa Robbe- og Hvalfiskefangsten, c. 2 eller 3 er skippere. Naar Fiskefangsten herhjemme er forbi, farer nogle omkring med deres Fiskerbaade og driver en ringe Handel med at købe og sælge Byg og Havre, Brændsel eller fører disse Ting for andre fra et Sted til et andet for Fragt. . . . Alt Brændselet maa købes fra fast Land. Derfor tages tørrede kokasser med.

Tidligt i Foraaret fanges de smaa Hamborger Skulder, Mandø Laks kaldede, som tørres usaltede. Denne Fangst er næsten øde. Derefter til midt i Maj ungeføhr farer de ude i Havet paa Sanden for at fiske de store Skulder i Garn. Siden indtil omtrent 14 Dage før St. Hansdag fanger de paa Krog Hvillinger og nogle Torsk foruden nogle andre Fisk. Nogle bruger i den Tid et Slags Garn, som kaldes en Kurre, som fanger al Slags Fisk. I Høhøst fanges nogle But-Skulder med Tatter eller paa Kroge. At de i Fisketiden ikke kan komme Landet nærmere end paa en liden halv Mil formedelst Sanden, er dem til ikke liden Besværing og forvolder ofte, at de taber en Fangst. Det meste, de fanger, er Skulder og Hvillinger, som sælges, nogle faa ferske eller grønsaltede, de fleste tørrede, og det fornemmelig i Haderslev, Flensborg, Aabenraa, Tønder og omkringliggende byer, ja, iblandt til Schleswig, i Fyhn. Men det, de saadan kører omkring med, er for en stor del købt«. Fiskehandelen fortsatte endnu i adskillige år og havde længe været brugt. Til de store Ribemarkeder var der gerne 3-4 fiskerbåde fra Mandø, ligesom biskop Hege-lund noterer, at han i maj fik salt fisk hjem fra Mandø, 38 snese hvilling, små og store.¹⁷⁹

Efterhånden som tilsandingen fortsætter, finder man fiskeriet for besværligt, og man går over til søfarten. Efter øens selvstændighed 1741 begyndte unge mænd at tage hyre fra Holland, senere hos det islandske kompagni i København og atter senere fra Altona. Mange gik så længe i udenlandsk fart, at de kunne være borte i 5 år.

1806 var der kun en stor og en lille båd til fiskeri efter hvillinger, og udbyttet blev kun 40 rdl. Fiskerne måtte gå i båden om aftenen og lægge sig for anker ved Kurvesand for om morgenen at komme til søs og med den udgående strøm skyde deres line. Men fiskehandelen fortsatte. Da de ikke selv fangede tilstrækkeligt, købte de tørfisk på Fanø til 3 mark

pr. lispd., som de solgte omkring på fastlandet for 4. Desuden fangede de (navnlig kvinderne) en mængde skulder i skuldergårde, de saltedes og tørredes og bundtedes med 20 stk. i et knippe, et læs kunne rumme 10.000 knipper og udbringes i 30 rdl.

Pastor Bruun bedømmer 1806 udviklingen således: »I henfarne tider beboedes det (ølandet) af fattige Fiskere, som næppe var istand til at forskafe sig livets første Fornødenheder, men Gud være lovet! siden Søefarten kom ret i Gang, er Landets Tilstand blevet bedre«. ¹⁸⁰

Skibsfarten skabte en egen rytme i øens liv. Mændene fra 14 til 50-60 års alderen tilbragte mindst $\frac{2}{3}$ af året uden for øen; det var sliddets og spændingens tid; den korte vinter, da de atter var hjemme, var festernes og glædernes tid, hjemlivets lykketid. Kvinderne var altså ene om at passe vadehavsfiskeriet, som stadig dyrkedes. Tidligt om foråret blev der »slået hamme«, skuldergårde. Indtil ca. 1875 var der masser af rødspætter og skrubber. Hver dag til langt hen i forsommeren slæbte kvinderne disse tunge dragter hjem. De blev rensat, saltet og lufttørret, banket helt flade og lagt ned i halm i kister. Sat op på loftet udgjorde de sammen med julegrisen og et får eller to familiens hele vinterforsyning af sul. Fersk kød var en sjældenhed. Undertiden havde mændene en tønne saltet torsk eller helleflynder med hjem for at skabe lidt variation.

Den tidligere betydelige fiskehandel var i forrige århundrede næsten helt hørt op. Dog solgte man den part, man ikke selv kunne forbruge. Hovedparten gik til Ribe. Konerne bar den tunge kurv med tørfisk på ryggen. De gik den lange vej, 16-17 km, ad ebbevejen til Ribe og derefter fra dør til dør og forhandlede fisken. Enkelte, der selv havde heste, kørte stadig til de sønderjydske byer. I vintertiden satte nogle af mændene kroge i renderne og kunne på den måde skaffe fersk fisk til eget brug. Andre slog sig sammen og gik til havs med en lidt større båd og fiskede hvilling eller tattede baksuld (ising). De blev saltet, tørret og røget over annelhø. Ristet på tørvegløder smagte de herligt. Undertiden kørte et par ud til Gyden i havet vest for øen og hentede et læs blåmuslinger. Så stod den på »skælfisk« over det meste af øen. ¹⁸¹

Indtil 1900 vedblev søfarten at være øens vigtigste næringsvej. Nu må man klare sig med landbruget alene.

Rømø

Som tidligere nævnt deltog Rømø's fiskere i det middelalderlige sildeeventyr ved Helgoland med 70 fiskere og 11 fartøjer. Senere var det især rødspættefiskeriet nærmere de hjemlige strande, det drejede sig om.

Den kongerigske enklave på Rømø omfattede den sydlige del af øen, landet syd for kirken, som siden 1407 havde været i Ribe bispestols eje, og hvorover det 1468 opnåede birkeret, samt nogle spredt liggende gårde og huse på Nørlandet, disse sidste ejedes næsten alle af Ribe domkapitel. Ved reformationen kom det hele under kronen, og birket lagdes sammen med Ballum birk.

Her på Sønderland lå fiskerlejet *Rømø (Rømme) Havn*, den nuværende *Havneby*. Tæt syd derfor ved en pynt, som endnu kaldes Helmodde, lå lejet *Hellemod*. Det nævnes første gang i regnskabet 1612, og da begynder det med et eneste skib. Efter 1614 kom der flere. 1614-19 er der 6 skibe, 1622 8, 1624-26 9. Det stemmer godt med Thade Petersens oplysning om,¹⁸² at 1619 er der 6 huse i Helmod og i 1621 9. Men da Wallensteinkrigen var forbi, var det også forbi med Helmods korte levetid. Lejet optræder ikke mere i regnskaberne.

Havneby eller Rømø Havn, undertiden blot kaldet Rømø, var det største fiskerleje, og det var det ældste. 1562 svarede der 3 tusinde skuller i sandtold til Riberhus. Det må være 6 fartøjer. 1581 fiskede to rømøskippere fra Fanø med to riberes både, men ellers kan man ikke af lensregnskabet se, hvor mange fiskere fra den kongerigske del der da fiskede fra øen; for sandtolden af Rømø og List Land havde Peder Rantzau fri af kgl. majestæt, og således havde det også været året før. Det er netop i 1579, Rantzau tilskifter sig Trøjborg og får livsbrev på Ballum birk og stadig handlede med kongen.¹⁸³ Det er formodentlig i forbindelse med dette, han har erhvervet sandtolden.

Også senere finder vi forøvrigt enkelte Rømøskibe på fiskeri fra Fanø. 1605 fisker ialt 18 både fra Rømø Havn, 1606 17, skipperne hedder da Peder Mikkelsen, Chr. Pedersen, Balger Kannsen, Anders Jespersen, Trogels Andersen, Jørg. Balzersen, Termen Mikkelsen, Jens Jørgensen, Jørg. Pedersen, Jesper Andersen, Mikkil Hansen, Laurids Larsen, Th. Nielsen, Hans Hieresen, Hans Lassen, Hans Pedersen og Mikkil Sørensen. I nogle år svinger tallet mellem 19 og 14. Fra 1611 oppebærer to strandfogder tolden, hver af et skib. Det er en del af deres løn. 1613 og 14 er der kun 11 skibe, der fisker, derefter svinger tallet påny mellem 14 og 19. 1631 er der 12. De 10 skipperne ejer selv de skibe, de fører, mens Hans Ovesen fører Chr. Kroemoses skib, hvoraf Kroemose beholder sandtolden, da han er foged og strandfoged, Anders Hansen fører Peder Nielsens skib, som denne får sandtolden af, da han er delefoged og strandfoged i Ballum.

Herefter går fiskeriet stærkt tilbage for til sidst helt at ophøre. 1632 er der kun 6, der fører eget skib, desuden ejer Kroemose stadig et skib, som han nyder tolden af, mens Hans Ovesen fører det. Det er rigtigt, hvad biskop Jens Dinesen Jersin 1632 skrev til lensmanden¹⁸⁴ om Rømø: »Och hvorledis Fischeriet formindskes Aarligen, er ellers nock vitterligt«.

1637 udlægges fiskerlejet sammen med Vesterlands Før til at underholde »3 adelburser eller frie knægte« med rede penge. Det er muligvis slet ikke blevet til noget, da sandtolden stadig indføres i lensregnskabet. 1638 er der tre skibe, det ene kun »en liden båd«, der svarer halvt sandtold. 1639 er der kun to, så kronen får ingen sandtold, da Kroemose og delefogden i Ballum stadig oppebærer den for deres bestillinger.

Det var naturligvis ikke blot folk fra øens kongerigske enklave, der drev fiskeri. Haderslevhus' jordebog 1612 viser, at alle amtets ejendomme på den øvrige del af øen svarede fisk i landgilde. Der opføres 3 gårde i Rømø, 7 ejendomme i Toftum, 4 i Kongsmark, 5 i Bolilmark og 4 i Tvismark. Det er karakteristisk, at der ikke svares andre naturalieafgifter i landgilden end fisk, den øvrige del er penge.

De større ejendomme havde gerne to eller flere fæstere. Mikkel Christensen og Marina Martens havde tilsammen en gård i Rømø, af den svarede 3½ mark, 1000 skuller og 40 rokker, hvorimod de mindre som P. Trogelsens sammesteds svarede 2½ mark, 500 skuller og 20 rokker. Selv om pengeafgiften varierede, var fiskeafgiften oftest 500 skuller og 20 rokker. Det var således tilfældet ved 5 ejendomme i Toftum (J. Lassens, Truels Villadsens, Kr. Pedersens, N. Mikkelsens og Asmus Bennetsens), 1 i Kongsmark (Mikkel Pedersens og Kirstine Pedersdatters), 4 i Bolilmark (Nis Jensens, Anna Jürgens, Thomis Skreders og Katrine Jensens) og 3 i Tvismark (H. Mathiesens, P. Pedersens og N. Simonsens). De øvrige gårde svarede i reglen flere fisk. Den største gård i Bolilmark havde 3 fæstere: C. Andersen, Marin Peters og Jürgen Petersen; her var fiskeafgiften 1000 skuller og 40 rokker.¹⁸⁵ Påfaldende mange kvinder står for ejendommene, antagelig er de enker efter drukneulykker.

Da landgilderne i sin tid blev fastsat, gik folk på fiskeri fra hver eneste ejendom, lenet havde på øen. Formodentlig var det også tilfældet 1612. Selve lejet nævnes ikke. 1604 opgiver jordebogen 30 både og en fiskeafgift på 15.710 skuller,¹⁸⁶ altså noget mere end landgilden i 1612. Endnu i 1640 sejler Rømøboerne tørfisk til Ribes markeder.¹⁸⁷

Da Torstenssonskrigen satte ind, fik det uddøende fiskeri en brat ende. Præsten Jens Engelbretsen indberetter 1649, at »vore umilde Fiender

Svenskerne haver brændt alle Skibe ved Øen«. Hans efterfølger fortæller, at fjenden brændte 26 skibe, så der kun var 4 små tilbage. Det er alle skibe på øen, her omtales.* Fiskerskuderne har ikke været af de største, da sandtolden af hver var 1/2 tusinde skuller.

Da rømøboerne var forarmede, har det nok knebet med at få anskaffet skibe, i hvert fald gik mændene i stort og voksende tal i fremmed tjeneste på lange rejser. Ret hurtigt blev hvalfangsten deres hovednæringsvej, og var det i omtrent halvandet hundrede år.

Den gamle naturalieafgift omregnedes i penge. 1690 var landgilden¹⁸⁷ ialt:

Penge	19 rd. 16 sk. 6 pfg.
Opgæld	9 rd. 32 sk. 3 pfg.
Skuller	25 rd. 37 sk. 7 ¹ / ₅ pfg.
Rokker	8
	<hr/>
	62 rd. 38 sk. 4 ¹ / ₅ pfg.

Mod slutningen af det 18. årh. forsøgte man fra Rømø at drive sildefiskeri i Nordsøen, i 1770 endog med 10-12 byser, men det nåede ikke at få nogen betydning.

Var rømøboernes havfiskeri end slut, dreves der fortsat vadehavs- eller kystfiskeri af de beboere, der ikke for til søs. For- og efterår brugtes »drejegarn«, et ca. 35 m langt og 1 m bredt våd, som to mænd, vadende i en dybde af indtil 1 m vand, spændte ud mellem sig over et mindre dyb, hvori fiskene gik. Hver gang man »drejer« sammen, hældes de fangede fisk over i en medbragt jolle. Efter 5-6 timers træk kunne det med held give 6-8 td. små fisk. Dette fiskeri i de kolde dage krævede et godt helbred. Om sommeren brugtes »skydegarn«, d. v. s. en stor glib, og de sædvanlige »skuldegårde«.¹⁸⁸

Nu venter øen storfiskeri fra den nybyggede havn i Havneby.

* Thade Petersen tilføjer, at denne ødelæggelse foregik 1643. Ifølge en samtidig af ribeborgeren Hans Nielsen Friis ført handelsbog, tildels gengivet af Adler i Ribe skoleprogram 1842, s. 56 f., skete ødelæggelsen i februar 1644, idet Hans Friis har noteret følgende om et af sine egne skibe: »1644 i Februarii bleff denne Skib brendt aff dj Suenske, som da laa fuld af Ege-Timmer, medt 12 andere Skibe Samtid. Saa Gud betale dennom at oprette oss Fattige Folck Skaden. Same Brand skete ved Rømme Haffuen«. — Altså alene i Havneby brændtes 13 skibe, omfattende både fremmedes og øens egne. Adskillige ribere synes at have haft deres noget større skibe liggende i vinterleje her.

Sild og Føhr

Den mindre nordlige del af øen Sild — *Listland* — var kongerigsk område. 1292 fik Ribe borgere som foran nævnt fri besiddelse af deres forstrand så langt mod syd som til og med List, »ligesom de plejede at have det fra gammel tid«. Denne forstrandsret har utvivlsomt gjort sit til, at landet knyttedes til Ribe og dermed til Danmark. 1864, da det endnu hørte med til Ribe amt, udgjorde Listland 3518 td. land med kun 11 gårde og huse.¹⁸⁹ Her lå havnen List ved det dybe Listerdyb, som Kristian IV i sin tid var så interesseret i.

I middelalderen var her fiskeri, både dengang og senere boede der mange sildefiskere på øen. Til det middelalderlige fiskeri ved Helgoland, var det *Sild*, der udsendte den største flåde, 41 skibe med 280 mand; de kom ikke blot fra List, men fra hele øen. Se tillige side 8!

Fra *Føhr* kom 12 skibe. Der må fiskeriet altså også have spillet en betydelig rolle. Fra enklaven *Vesterlands-Føhr* indskrænkede fiskeriet sig i lang tid til rokke- og østersfangst samt vadehavsfiskeri.

Antagelig var det også i Helgolandsfiskeriets tid, sildringerne satte en sild i deres våben, selv om det først kendes fra et seglaftryk fra 1668 med omskriften: »Sigilum Insulae Syiltæ«. Christian Jensen, der bringer oplysningen, mener dog, det stammer fra et sildefiskeri ved Hørnum. Som nævnt ophørte det helgolandske sildeeventyr, men også fra *Sild* drev øboerne andet fiskeri. Sild ramtes ellers ved denne tid af svære tab både af skibe og mandskab. 1571 forliste i én storm 6 skibe med deres besætning og 1607 14 skibe og 45 mænd, og 1610 ophørte den til østersfangst tillige benyttede fiskeristation ved Hørnum.¹⁹⁰

1562 yder List alene 3½ tusinde og 1 kvarter skaller i sandtold, hvad der svarer til 7 skibe og et mindre fartøj. Som nævnt havde Peder Rantzau sandtolden fra 1583 til sin død 1602, hvorefter den atter kom under Riberhus. Da er her 9 fartøjer, der svarer told, og i 1605 10.

Derefter forsøger man sig med et par nye fiskerlejer på Listland, så 1606 er der ikke mindre end tre. Der er det gamle List leje med 9 fartøjer. Som det var tilfældet også ved de nye lejer, ejede alle skipperne selv deres skibe. De var Niels Andersen, Jørgen Jensen, Thøger Nielsen, Jens Frøeden, Tames Michel Tyen, Laurids Vroemand, Manne Jensen, Jeder Jelluesen og Niels Froedenn. Der er det ejendommelige, at kun en af dem, Jørgen Jensen, har fast bopæl på List, hvorimod de andre har hjemme på Sild i det hertugelige område. Kun i fisketiden tager de hertil.

Det andet leje var det »nye fiskerleje på List, som Peder Nielsen i Ballum haver først ladet begynde at fiske der«. Skipperne var Hans Bunthie, Hans Nielsen, Jes Madsen og Simen Pedersen. Måske har Peder Nielsen, der nu ikke nævnes, fisket herfra et år eller to før. Han var en betydelig mand, der var deflegod i Ballum birk og tillige strandfodet. Har han ikke selv fisket fra det nye leje, har han åbenbart opkøbt fisken og drevet handel med tørfisk ligesom sin kollega i Kærgård birk. Regnskaberne viser nemlig, at han har solgt fisk til lensmanden. Endnu den dag i dag findes der et synligt minde om ham i Ballum kirke, nemlig et par barokke lysestager fra 1648, der ifølge en notits i et regnskab i Schakenborgs arkiv er en døds gave fra hans enke Catrina Peters og arvinger. På den ene stige står indprikket: »Peter Nilsen RMBV/ sines olders 98 iar«. ¹⁹¹

Det tredje leje er *Vdhiørnn*, det nuværende Uthørn, der nu er en 900 m lang og højst 80 m bred sandholm i den østlige del af Kongens Havn, d. e. bugten mellem Listland og Albu. Herfra fiskede et enkelt fartøj, Svend Karnesens.

Det blev ialt 14 fiskere. Året efter nævnes 15 skibe på List. 1608 synes Uthørn at være opgivet, så forsøget på den lille revle slog ikke an. Da er der 4 skibe ved List (havn) og 5 »udi Peder Nielsen nye havn på List«. Også dette leje forlades nu. 1610 nævnes kun List med 9 skibe, 1611 er der 8, 1612 kun 3. 1613 fortæller regnskabet, at »Jacob Jamten er fordrocknet med Mand og alle paa den første Rejse«. Det går tilbage med fiskeriet, 1617-19 er der kun to fartøjer. Netop 1617 har den initiativrige Peder Nielsen startet et rokkelsæt mellem Ballum og Rønmø, som han betaler 1 snes rokker af årligt, og som han røgter til 1630, da stedet vist opgives.

Senere steg fiskeriet dog igen. 1622 er der 6 skibe. Dette år og de følgende 4 år nævnes tillige »Sildering fiskelade«, der har 5 skibe. De føres og ejes af følgende: Bunde Pettersen, Chr. Poulsen, Petter Knudsen, Las Nissen og Suen Andersen. »Sildering« er næppe et stednavn. Således kaldte man en beboer på Sild. Man gætter uvilkårligt på, at fiskerne fra Silds ikke kongerigske område, som vi tidligere har set fiskede her, har trukket sig lidt bort fra de andre.

Fra 1630 nævnes der ikke fiskerlejer på Listland i lensregnskabet, enten nu grunden er, at de er udlagt til underhold af adelburser, eller fiskeriet har været urentabelt.

— Navnlig efter stormfloden 1634 gik friserne i stort tal på hvalfangst. Omkring 1701 stillede Sild og Føhr alene over 2000 mand. 1/3 af

de nederlandske Grønlandsskibe kommanderedes af folk fra Føhr og ligeledes mange af skibene fra Hamborg, København o. s. v. 1769 havde Føhr af sine 6146 indbyggere 1600 sømænd og heraf 150 kommandører, kaptajner eller skippere. Omkring 1750 gik flere og flere sildringer over til handelsflåden under tysk-dansk eller hollandsk flag. De var kendt for deres dygtighed og retskaffenhed, men også for deres stridbarhed. Som på Mandø var man om vinteren hjemme i ro og huslig lykke. Skibsfarten bragte øerne velstand.

I den gottorpske del af Sild svarede forskellige personer 1713 18 bundter i sandtold (antagelig rødspætter), de afregnedes med 4 rthl. 24 sk.; et konsortium på øen havde rokkefangsten i et år mod en afgift på 10 rthl., og Claus Dethlefsen i Ditmarsken og Th. Bockelmann i Husum havde forpagtet østersfangsten på hertugeligt område for 8 år fra 1709 for en årsafgift på 1500 rthl.¹⁹²

En forordning 1735 om, at øboerne »unbehindert und frei zur See fahren zu dürfen, wann und wohin sie wollten«, fik stor betydning. Dog skulle mændene under en krig gøre tjeneste i flåden.¹⁹⁰

Ved Sild var et ikke ubetydeligt vadehavsfiskeri. 1771 var det især de hjemmeblevne mænd, der passede dette. Hertil benyttedes 30 »nordische Jöllen«. Man har vist også brugt havfiskeri i nærheden af kysten; som redskaber opgives der et net med kork foroven og bly forneden. Der fangedes både rødspætter, rokker, tunger, laks, stør, torsk, hvilling m. m. Om foråret tørredes fisken, om høsten saltedes den. Der fiskedes dog kun til øens eget forbrug, og den meste fisk spistes fersk. Saltforbruget udgjorde ca. 200 tdr.¹⁹³

1775-1807 kom Silde guldalder. »Der Sylter will die Welt sehen, will Erfahrungen und Geld sammeln«. — Verdenshavene blev deres tumleplads.

Under sådanne forhold mistede havfiskeriet sin betydning. Ved krigsudbruddet 1807 var næsten alle mænd fra de nordfrisiske øer til søs, enten på handelsskibe eller som fiskere. Fra 1814 gik også *Føhr* over til handelsskibsfarten, dog øvedes Grønlandsfiskeri, østersfangst og vadehavsfiskeri. Pastor B. Asmussen kunne 1870 med god ret skrive om disse øer:

»Männer durckreutzen die See und trieben besonders den Fischfang. Grönlands eisiges Meer war uns, was Spanien Peru.«¹⁹⁰

Andre sønderjyske lejer

1855 skriver Erslev i Den danske Stat, at »langs Vestkysten af Holsten og Slesvig, i de rige og frodige Marskegne findes ingen Fiskere, og her fiske kun Skippere fra Blankenese«. Men tidligere blev der dog drevet havfiskeri adskillige steder fra kysten. Niveauforandringer, hævnings og sænkninger, materialevandring, tilsanding af sejlrender, dannelse af grunde, oversvømmelser, sandflugt, inddæmning og klægaflejring i vadehavet og ved dets kyster* må have indvirket på fiskeriet, sådan som vi så det ved Sønderside og Fanø.

Desuden blev det efterhånden sådan, at enhver nordfriser, der ville regnes for noget, måtte »gå til søs«. Disse verdensomsejlere så med foragt på dem, der fiskede ved de hjemlige strande og solgte fangsten i Husum og Højer. Det var kun noget for børn, kvinder og gamle, og det indskrænkede sig derfor til vadehavsfiskeri.

1513 fiskede ved Helgoland 2 skibe fra *Hviding herred*, antagelig fra *Hviding* eller *Rejsby sogne*. Haderslevhus' regnskab 1612 viser nemlig, at A. Poulsen og Severin Hansen i *Enderup* i landgilde bl. a. svarer »5 stige wittlinh, 1 q. schullen, is 15 stige, 1 stige pilrokker«, at Nis Matsen i *Råhede* svarer 5 stige hvilling, 1 stige pilrokker og 1 q. skuller, og at M. Riggelsen i *Rejsby* bl. a. svarer 1 stige pilrokker og 1 stige hvilling, og i *Havervad Obling* svarer H. Lauritzen 5 stige hvilling, 1 stige pilrokker og 1 q. skuller. — Da disse landgildeafgifter fastsattes, har der været drevet fiskeri fra gårdene. Havde det ikke været tilfældet, var de ikke kommet til at svare den art naturalier. Enderup ligger lige for Hviding Nakke, en af Ribes udhavne, her har man nok landet med fiskerbådene, indtil man fandt forholdene for besværlige. Fra Rejsby, der tidligere lå noget længere mod vest, drev nogle styresmænd fiskeri fra Sønderside 1585-1630, dog ikke med egne skibe.

1581 fiskede to *ballummænd* med egne skibe ved Sønderside, mens tre andre førte ribeskibe. Kun tre år senere er der 16 skippere fra Ballum, som deltager i rødspættefiskeriet der. Syv af dem har eget skib, tre skibe ejes af andre ballummænd, fem af ribere og et af en mand på Rømmø. Desuden ejer Hans Pedersen i Ballum to skibe, det ene føres af en mand

* Siden Nordmanns undersøgelser ved Misthusum må man regne med, at nord for Vidåen kom den første sænkning i begyndelsen af bronzealderen, den anden tidligst i 13. årh., hver af disse sænkninger er påfulgt af en hævning; muligvis har der været endnu en 3. sænkning, nemlig i tiden forud for 1634, hvorefter en 3. hævning har bragt marsken op til den højde, den har nu.

fra *Emmerlev*. Hans Pedersen var en af dem, som selv fiskede med eget skib. Endelig var der en mand fra *Bådsbøl* i Ballum sogn, som fiskede med et ribeskib.

1598 fisker 5 ballumskippere fra Sønderside, de er alle selvejere. 1602 er der kun 4. 1606 forlader to af dem — Hans Bunthie og Simen Pedersen — Sønderside og giver sig til at fiske fra delefoged Peder Niensens nye leje på Listland. Dog kan man stadig træffe ballumfiskere på Sønderside til omkring 1640.

1612 nævner regnskabet »*Skipper af Ballum*« med 4 skippere, der hver svarer 500 skuller. Efter 5 års forløb nævnes denne post ikke mere.

Antagelig gælder her noget lignende som ved »*Sildering*«. Disse ballumfiskere har skilt sig ud fra de andre og har dannet et leje for sig selv. Men hvor? — I regnskabet er posten hver gang indført mellem Helmod og Listland. Det er derfor mest sandsynligt, at lokaliteten har været selve Ballum, så de har fisket hjemme fra, og altså Ballum i nogle få år har fungeret som fiskerleje.

1642 havde Ballum 7 skibe, der optræder i List toldbøger.¹⁹⁴ Også i den følgende tid drives nogen kystsejlad, vel som tidligere til Hamborg, Holland o. s. v., da Tønder brugte stedet som udhavn. Ja, 1850-52 var her nogle gange dampskibsforbindelse med England,¹⁹⁵ men fiskeriet dreves meget lidt af beboerne selv, hvorimod Blankeneserne fiskede der ud for en mængde småskibe og afsatte udbyttet i Hamborg.¹⁹⁶

Fra *Højer herred* deltog 4 skibe i det middelalderlige fiskeri ved Helgoland. De kan måske være kommet fra Højer eller Rudbøl. *Hjerpsted* havde en del skibsfart. 1642 passerede 3 skibe List strømtold, og folk tog også på fiskeri derfra.¹⁹⁷ 1581 drev M. Jensen i Hjerpsted således skullerfiskeri med eget skib fra Sønderside. 1864 var fiskeriet »kun såre lidet og langt fra i den udstrækning, som det burde«. ¹⁹⁸

I middelalderen må *Tønder* ligeledes have haft skibe på fiskeri. Indigningen i det 16. århundrede ødelagde dog *Tønder* som søfartsby. Herefter gik en del af dens udførsel over *Emmerlev*, der snart drev en del søfart, bl. a. på Ringkøbing, og kendt er det, at sognet sendte granitsten til Holland.¹⁹⁹ Der var også fiskeri. 1585 fisker to *Emmerlevskippere* fra Sønderside, nemlig Mikkel Ibsen og Hans Huidtmund med deres egne fartøjer, og en tredie, Knud Hansen, fisker med en Ribebåd, det gjorde han allerede 1581, og da førte to andre *Emmerlevmænd* 2 Ballumskibe, ligeledes ved Sønderside. Det er vidnesbyrd om en fiskerbefolkning i *Emmerlev*, men vel også om, at forholdene ikke var ideelle der. Omkring 1850 søgte et fiskeriselskab at fremme fiskeriet, men uden

held, og det opløstes efter få års forløb.²⁰⁰ 1864 dreves fiskeri til eget forbrug, men langt fra i den udstrækning det burde.²⁰¹ *Højer*, der havde så store interesser i østersfangst og handel med østers, drev en ikke ubetydelig skibsfart, også til Fanø, Mandø og Rømø. Herfra hjembragtes bl.a. tørfisk. 1864 dreves lidt fiskeri fra *Højer*, men det var ubetydeligt.

Efter inddigningen var området syd for *Højer-Tønder* stadig vandrigt med bl.a. Gudskog og *Aventoft søer* og et net af vandløb. Beboerne herude gik da fra havfiskeriet over til at drive indlands sejlads og fiskeri, navnlig ålefangst i disse vande samt i *Vidåen* og udviklede efterhånden en særlig bådtype *Rudbølbådene*, men ved marskens afvanding 1932 standsede sejladsen og den originale *Rudbølbåd* havnede på *Fiskerimuseet* i *Esbjerg*.²⁰²

Fra *Viding (Herspil) herred* lige syd for *Tønder* var der 1513 3 skibe på *Helgolandsfiskeri*. Muligvis var de fra *Aventoft sogn*, der på den tid var en ø, men som netop inddigedes i 1500 tallet. Om *Aventoft sogn* siger *Trap 1864*, at de »mange Husmandsfamilier ernære sig ved *Dagleie*, *Fiskeri* og *Baadfart*, saa at *Landbruget* ikke kan siges at være *Hovederhvervet* i *Sognet*«. Her ligger landsbyen *Fiskerbuse*, men det er uvist, om der dreves havfiskeri derfra.

Fra gammel tid boede der mange fiskere i *Husum*. I det 14. århundrede gik de mere over til skibsfart på øerne. Og da den store sildefangst satte ind efter 1425, blev mængder af disse fisk bragt til *Husum*, navnlig fra *Holland*. Byen drev da transithandel især med *Flensborg*.

I begyndelsen af det 15. århundrede udviklede *Husum* sig til en betydelig handelsplads, først med varetransport til øerne og efterhånden langt videre ud, både mod nord og syd. Omkring 1540 havde staden 40 store og talrige mindre skibe.²⁰³ En betydelig part heraf var fiskerfartøjer, det fremgår af, at byen 1513 havde 11 skibe på *Helgolandsfiskeri*.

Dens borgere drev da også både fiskeri og handel ved *Sønderside*. 1581 fiskede *P. Hansen*, *Chr. Gall* og *Chr. Barfod* i *Husum* fra dette leje. 1607 nævnes kun en *Husumfisker* heroppe, og han fører en *Søndersidebåd*. *Husums* havfiskeri veg for søfarten, og i første halvdel af det 19. årh. købte byen selv fisk fra *Vesterhavsoerne*.²⁰⁴ Ved *Amrum* dreves østers- og sælhundefangst, nogen skibsfart samt lidt fiskeri. I lang tid var der ivrig fangst af rokker i strømmen ved øen. 1562 svares kun 1/2 tusinde skaller i sandtold til *Riberhus*, og det hørte helt op. *Fiskeriet* blev vadehavsfiskeri. Også for *Halligerne* betød fiskeriet stadig en del.

Men i det 18. årh. var fiskeriet ved øerne overalt vigende for andre rhverv. 1793 fangedes der ikke mere, end øboerne selv spiste, dog fortsatte fiskeriet.²⁰⁵

Gamle Nordstrand, der led så frygteligt under stormfloden 1634, at unbrøkdele med Pellworm og Ny Nordstrand blev tilbage, synes ikke t have drevet større fiskeri. 1864 hedder det hos Trap: »Fiskeriet drives æsten aldeles ikke. Reiefangst og Muslingsamling drives af den fattige efolkning«. Allerede 1565 hed det i et rim:

»Nordstrandt am Meer gelegen is,
hat Wassers genug und wenig Fisch«.

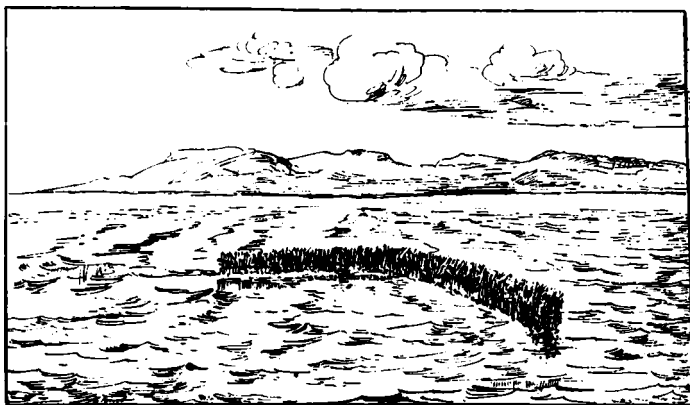
Vadehavsfiskeri og rokkefangst

År 47 e. Kr. foretog romerne et felttog mod en germansk stamme, der boede mellem Ems og Elben. Her var Plinius den Ældre med, og efter selvsyn giver han den første beskrivelse af marsken og vadehavet. Han fortæller om ebbe og flod: »Der udgyder oceanet sig to gange i døgnet over en umådelig strækning«. Han har set beboernes verfer, »lavet af menneskehånd, så de rager op over højeste vandstand«, og han fortsætter: »Og rundt om deres hytter gør de fangst på de fisk, som flygter sammen med havet [på faldende ebbe] . . . af siv og rør fletter de net til at fange fisk med«. Det er ikke fiskekuber, men *skullergårde*, han har set. De tilbageholder nemlig fisken under faldende ebbe.¹

I vadehavet med dets grunde og vader (veser), med dets render (loer) og dyb drives en art havfiskeri vidt forskelligt fra det på det dybe hav. En skildring fra 1846 af indretningen af skullergårde ved de slesvigske kyster viser os næsten samme forhold som oldtidens. Folk stikker korte stænger i vaderne og forbinder dem med tykke siv- eller stråfletninger, de stilles i en lang zikkaklinie på tværs af ebbestrømmen. På indersiden dannes en flad grav, hvori vandet bliver tilbage under ebben. Fiskene, som er kommet ind med floden, hindres nu af gærdet i at komme bort, men bliver i graven. På ebben går man da langs gravene følede med foden og hånden i vandet og fanger fiskene, der mest er mindre rødspætter og skrubber. En stor krum nål stikkes igennem dem og i en strikke slæber man dem efter sig i gravene.

1771 var disse gårde såre almindelige på hele vadehavskysten og var det fortsat. Ved Hjerding bugt, østkysten af Fanø og ved Esbjerg kunne veserne være tæt besat med skullergårde. I 1600 og 1700-årene havde Fanøfolk hver deres bestemte plads til deres skullergårde eller hamsteder, som de kunne pantsætte, bortfæste eller sælge.²

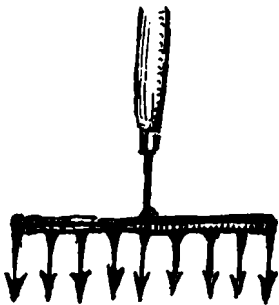
De fleste steder fangedes kun til eget brug. Fra Højer herred solgtes dog en del i Tønder og omegn. På Føhr, hvor der også brugtes skydehammer i loerne, afsattes en del i Wyk og andre byer på øen.³

En skullergård.

Andetsteds som på Sædding strand brugte man omk. 1850 pil til fletningen i gårdene. Senere gik man over til at bruge fiskenet. Mange gårde, bl. a. på Fanø, havde ikke pæle, men man stak en mængde ris ned i havbunden i to rækker, så de dannede en spids, der vendte ud mod dybet. I spidsen var en åbning, hvori der sattes en ruse. Den tømte man på laveste ebbe og hældte fangsten i en sæk. Det kneb undertiden at skaffe ris på den træfattige egn. Mange fik dem fra Grimstrup egekrat, hvor et læs kunne fås for 1 dl., når man selv huggede.⁴ Om vinteren ødelagdes gårdene af is, så der måtte slås ny hvert forår. Det var ofte, som på Mandø, kvindearbejde, da mændene var til søs. Det var et slid, også hver dag at bære de tunge dragter fisk hjem, rense, salte, tørre dem, derpå bære den tunge kurv til Ribe og sælge tørfisken ved dørene. Brugtes en ruse, hamme, kunne gården undertiden være vendt mod floden.⁵

På strækningen Esbjerg-Ribe fiskede man med et »fag hus«, bestående af to ca. 4 alen lange stokke, samlet foroven med en bolt, så de kunne udspiles forned. Hernede er fastgjort en tynd snor, der bestemmer, hvor vidt stokkene kan skræve, højere oppe var påskruet en stang. Over det meste af den udspilede flade er fastgjort et garn, der under fangsten poser bagud. Med apparatet sammenklappet gik man til havs undertiden en mil ud. Vendt mod floden stillede man sig op og spillede sit fag hus ud, skulderne løb da ind i garnet, undertiden ål, laks, hornfisk, torsk og snebeler. Men der skulle megen behændighed til for at få fat i dem, før de svømmede bort. Hertil brugte man en »pusken« (ketsjer), med den bragtes fisken i en pose, man bar på skulderen. Blev vandet for dybt, trak man sig nærmere mod land. Kom ebben, vendte man redskabet den modsatte

Preg. Bullen $\frac{1}{2}$ m, hele
skaftet 1 m.

vej. Det var mest indsiddere og fattige, som om sommeren delvis ernærede sig ved det. De solgte fangsten i Ribe.⁶

Også *gliben*, der stadig bruges, og som syd for Esbjerg kaldtes »æ kry«, anvendtes flittigt, i Darum af unge karle om foråret, men den brugtes også om sommeren og om efteråret, da det var bitterlig koldt at arbejde gennemblødt ude i havet. Til en rektangulær ramme var udspændt et garn, med en stang blev *gliben* skudt frem over havbunden i loerne på ebben, helst af tre fiskere, der mod slutningen skød *glibene* mod hverandre. En nål med en snor jagedes gennem fiskens hoved, der skubbedes ud på snoren, »sløveren«, som slæbte i vandet. Fangsten kunne være så stor, at den måtte køres hjem fra strandbredden. Med *pregen*, der minder om en lyster, vadede man på ebben ud i havet og stak løs. Det gav mest efter storm, for under denne søgte fisken beskyttelse ved at mudre sig ned i en fordybning og lade sig tilsande, undtagen hovedet. I forrige århundrede havde hver mand i Hjerting sin *pregen*. På klægbund ved tangbuske kunne der *stanges ål*, men det var besværligt i det dybe klæglag; undertiden sattes *åleruser*. Man *tattede* fra en båd med orm trukket på en stærk sytråd, rinkel sammen og fastgjort til en blyklump. Ål, baksuld o. a. bed sig fast i snoren, men de større slap gerne, inden de kom op i båden.⁷

I sommertiden kunne man »træde skuller« på de store flader med lidt klæg. På lavvande lavede man med fødderne et spor eller en ubetydelig rende, som afmærkedes med et par stokke. Flynderne søger leje i den lille fordybning. Ved at gå tilbage i samme spor, kan man træde på dem eller tage dem med hænderne eller en pigkæp. Ofte var det ældre kvinder, der gik bøjede efter skuller. Dem kaldte man »havkatte«. — Det fra ferskvandsfiskeriet velkendte *skydegarn* har også været anvendt i loerne.⁸

Man *drog våd* ved hjælp af en båd eller en hest. I gammel tid brugte man både. De kaldes i lensregnskaberne *drejerbåde*. Desuden ser det ud til, at man til tider har sat ned og andre garn tæt ved land. Ved et skifte i Mosevrå 1655 nævnes 75 favne drejrerliner sat til 1 dl., 4 gamle garn 2 dl., 1 halvgammel »nedvod« 2 mk. Ved et andet skifte i Børsrose 1642 er en evert med sit tilbehør sat for 40 sdl., 1 gammel drejrbåd med årer 3 dl., tredjedelen af et gammelt våd med bly og bark og nogle gamle liner 2 dl., 8 gamle skullergarn 4 dl. I boet var der desuden sølvskeer og

kæder. Det var en velhavende gårdmand og fisker. Barken på våddet tjente som flåd og blyet som sænk.⁹

Våddene nævnes 1600 ved Vesterside, da S. Knudsen i Vejrs tog et våd tilhørende Peder Juel, Hesselmed, og huggede det i sønder over båden. 1609 betaltes der bøder af folk, der havde fisket med våd i Sønderside krog.¹⁰

I almindelighed foregik våddragningen på den måde, at den ene ende af det lange våd blev trukket af to mænd inde på stranden, mens våddets yderste ende roedes frem af en båd. Således foregik det også om efteråret i loerne, hvor en fladbundet pram roede våddet afsted, mens et par stærke karle, vadende på veserne, trak våddets anden ende. Sine steder tog man es med våd, se Nymindegab. Ved midsommertid drog man våd ved lavvande mellem havstokken og inderste revle. Den yderste ende blev bundet bag efter en vogn, trukket af en hest ude på revlen, hvor der gerne var 1 m vand. En mand styrer hesten, en anden passer våddet, og to mænd på land trak den anden ende af det 20-25 favne lange våd. Undertiden var vognen ikke med, men man bandt rebet i hestens svingel, og kuskens rytter. I en bue føres den yderste ende mod land og våddet drages op.¹¹ Ved Fanø drages våddet af to heste mellem revlerne. I tidligere tid har det åbenbart ofte givet stort udbytte, også senere kunne det undertiden give et læs i et træk. 1708 solgte S. Nielsen i Rørkjær et parti på 16.000 »vodskuller« til en Nordbyskipper, der ville sælge dem i Hamborg.¹²

Jævnlig omtales våddragning ved Vejrs og Oksby efter rødspætter og pighvar. Ud for Blåvand fandtes »æ kjællinghwol«, hvor man stadig kunne trække våd og fange mængder af rødspætter. I forrige århundrede kom bønderne fra Janderup og Billum kørende til Oksby. De måtte selv køre vognen ude på revlen, men gav så heller ikke mere end to kr. for et læs rødspætter.¹³

Som lille purk startede Fanødrengen gerne sit fiskerliv med en *boiline*, og ofte sluttede han som olding med den samme. Det var en snor med 50-100 kroge på 5-6 tom. lange tavser. I ebбетiden vadede han så langt ud som muligt for at sætte linen, der eftersås ved næste ebbe. Det gav dog sjældent mere end »en pandeskrald« (et par måltider). Fanniken yndede også *toggeren*, bestående af en jernring, ca. 1 m i diameter, fastgjort til en ruse og med nogle snore med orm som madding spændt over ringen. Fra en båd sænkedes den ved hjælp af et reb ned på havbunden, hvor den lå stille en tid. Forsigtigt strammes rebet og med et rask tag

drages den så op i båden. Fisk, der var gået i lag med ormene, går ved dette ned i rusen. Den kunne godt give sin mand en god dagløn.¹⁴

Af vadehavsfiskeriet svarede hverken sandtold eller tiende, bortset fra told af drejerbådene og en sent pålagt tiende på Fanø.

Rokkefangst

Et særligt forhold gør sig gældende for rokkefangstens vedkommende. Her er sandtolden ikke beregnet på samme måde som ved hvilling- og rødspættefiskeriet. Rokke- og østerfangst var ikke frit fiskeri, som enhver kunne udøve uden videre. Der måtte svares en afgift for at få lov til det. Den er sikkert i sin oprindelse et kongeligt regale, utvivlsomt udsprunget af bestemmelsen i Jyske lov om, at kongen ejer hele forstranden.¹

Rokkefiskerne måtte betale en art indfæstning. Således fæstede Boi Jürgensen, Oluf Hansen og Erik Nickelsen i Nebel på *Amrum* 1598 en »rockelstrøm« langs Langsand Hiørn og gav 6 dl. i indfæstning. 1625 fæstede Bese Geresen i Sydorp (Süddorf) på Amrum ligeledes et »rokkelstade« ved Rods dyb samt $\frac{1}{4}$ af et »rokkelset« hos Noettehr og gav 12 $\frac{1}{2}$ rdl. 8 sk.²

Rokker kaldes også rokler. De almindeligste i vore have er skaden (*Raja batis*) på 1-3 m, der hyppigt anvendtes til menneskeføde, og hvis kød i smag minder om hummer, sømrokken (*R. clavata*), på egnens mål kaldet kohaler eller kvåler, $\frac{1}{2}$ -1 $\frac{1}{4}$ m, og Tærben (*R. radiata*) på $\frac{1}{2}$ m. I 1500 — og første del af 1600 tallet fangedes tillige så mange pilrokker (*Trygonidæ*), at de svarede i landgilde af bønder i Hviding herred. Det er bemærkelsesværdigt, da den nu ikke findes mere eller er ret sjælden i vore have. Når den var almindelig dengang, skyldes det åbenbart, at der på den tid var en klimaforbedring med højere temperatur.² Rokkerne hører til tværmundenes orden og er udprægede bunddyr og dårlige svømmere. Nu fanges de fleste i vod, trawl eller på krog, men dengang fiskede man dem i rokkestader eller gårde i vadehavet. Her i en vis afstand fra kysten nedrammedes pæle temmelig dybt, så de dannede et zikzaklinet gærde. Det kunne være forsynet med risflerværk eller net mellem pælene. På højvande svømmede rokkerne over pælene, men når ebber indtrådte, holdtes de tilbage af gærdet og kunne så tages med hænderne.

Senere og samtidig med denne fangstmetode fik man en anden indretning af staderne. Der rammedes 30 pæle eller mere ned i en havstrøm

(en rende mellem vaderne), og der blev spændt net imellem dem. De rokker, som af ebbestrømmen drives ind mod nettet, bliver liggende stille der, så længe ebben varer. Inden floden begynder, bliver rokkerne taget med en hage og kastet op i en båd.³ Således foregik fangsten vist allerede 1605, da Riberhus lensregnskab taler om afgift af »hver fuld rockelstrøm« under *Vesterland-Før*.

Så vidt der kan skønnes, var det kun af fangsten i strømmene, der betales afgift. Det almindelige vadehavsfiskeri, herunder fangsten af rokker i gårde, har været frit. Noget andet er, at bøndergårde, hvorfra der fiskedes, kunne komme til at betale rokker i landgilde. Det var tilfældet i *Hviding herred*, også ved en fælles fiskeafgift, *Mandøboerne* svarede, og 1652 efterlod kongen formedelst sandflugt Lisbeth Jensdatter i *Lønne præstegård* 1 ørte rug og 10 rokker,² der må være landgilde af jord, hun har fæstet af kronen. Lønne kald var 1638 blevet anneks til Lydum.

Ved krogfiskeriet fangedes tillige en del rokker ude på havet. Man ser derfor også, at en mand i *N. Nebel* købte en kohale sammen med hvilling og skaller.⁴ Lenets ridefoged Jens Christensen opkøbte 1581 »i *Vester herred* alle vegne der på fiskerlejerne 23½ sn. rokker«, de blev sendt til Kronborg til Kgl. Majestæts behov sammen med 1½ sn., købt af en mand i *N. Bork*, 4 sn., købt i *Varde* af Appelone Festers, Jens Skomager og P. Nielsen, og 1 sn., købt af H. Jensen på *Fanø*. Lensmanden opkøber stadig rokker. 1585 55 sn., 1598 25 sn., og 1637 sender han kongen 304 vorder, hvoraf halvdelen var købt i *Ribe*.²

Fra *Sild* fortælles, at det var i det 16. århundrede, man begyndte at opkræve gebyr for benyttelsen af staderne. Øens søhelt Pidder Lüng skulle sammen med sine undergivne sørøvere have været rokkefiskere ved Hørnum. De blev så forbitrede over denne nye afgift, at de skulle have gjort oprør mod landsherren. Hvis overleveringen er rigtig, får man altså her en datering af regalets fremståen. Fra *Sild* og *Føhr* udførtes først i 1600 tallet betydelige kvanta til Tyskland.

Rokker var dengang en meget yndet spise, og senere drev hertugen selv rokkefangsten, idet det nemlig kan ses, at han pålagde Silds beboere at indrette staderne, der ligesom skuldegårdene måtte fornyes hvert forår. 1611 klagede beboerne over, at de skulle arbejde med østersfangst og slå og sætte rokkepæle og »grosse Mühe und schwere Arbeit, sowoll Lebensgefahr ausstehen«.

Pælene leveredes fra slottet i Tønder til den træløse ø, og — i alt fald senere — betales årligt 10 dl. »pæslagspenge« og 30 bundter tørrede

rokker i gebyr. Naturalieafgiften afløstes til sidst af en pengeafgift på $7\frac{1}{2}$ rdl. årligt.⁵ I sin tid førte øboerne »fiskeris« hjem fra Ribe marked.

Sammenblandingen af hertugeligt og kongerigsk gods var i høj grad forvirret her på Sønderjyllands vestkyst og på øerne. I middelalderen deltes Før i *Østerland-Før* og *Vesterland-Før*. Til sidstnævnte landsdel henregnedes også Amrum. Dronning Margrete lagde Vesterland-Før under Ribe bispestol, og ved reformationen inddrog landet under kronen. Derfor finder vi oplysninger om denne del af øen i Riberhus lensregnskaber. Også List på øen Sild hørte til de kongerigske enklaver og findes ligeledes opført i lensregnskaberne. Ellers tilfaldt det øvrige Tønder amt ved landets forskellige delinger hertugens part: 1490 Gottorp, 1544 Haderslev og 1581 atter Gottorp, hvor det forblev, til kong Frederik IV inddrog det ved okkupationspatentet af 13. marts 1713.

Den kyndige tyske forsker Rudolf Illing har fra hertugelige kilder og andet materiale fremdraget gode skildringer af rokkefangsten og også fra tiden efter 1713 til fangstens foreløbige ophør.

Illing nævner således, at først i 1600 tallet havde Hans Jaspersen på *Rømø* fæstet en »Rochelfardt«, liggende under *Jordsand*, og havde givet en rosenobel i »Vestegeld« (indfæstning, steds mål) og gav årlig 1 »stige« (snes) store rokker til Tønder slot.

1771 var der rokkefiskeri fra *Østerland-Før*, hvori deltog fire interessenter, som fiskede skiftevis. 1773 meddelte kammerkollegiet fiskerne i Wyk og på Amrum, at de mod betaling af en recognition kunne få en koncession på fangsten for 10 år og anvisning på fangstpladser. Det indgik fiskerne på, og koncessionen blev forlænget et par gange, men 1797 opsagde de amrummer selv koncessionen. Fangsten kunne ikke mere lønne sig. På Sild ophørte fangsten ved samme tid og dermed amtshusets leverancer af pælene, men både betalingen for dem og gebyret overlevede fiskeriet! Beløbet forvandlede sig til en skat, »die Rockelfanggelder«, der endnu betaltes ved midten af det 19. århundrede.³

Det var dog endnu værre end vor tids tøjskat!

De rokker, der ikke solgtes straks, blev udblødt og ophængt på stænger til tørring.* De blev sidst i perioden mestendels solgt til Nørrejylland.

Skaden kunne holde sig frisk i lang tid, ja, om vinteren kunne man længe have den hængende i frisk luft på nordsiden af huset eller i skygge

* Rokkerne kunne stinke ramt, de måtte grundigt udblødes. Fra min barndom husker jeg, folk talte om, hvordan man lagde dem til udblødning i rindende vand, i en bæk, fasttøjrret med reb.

og efter behov skære stykker af den. — I det 14. og 15. århundrede var tørrede og friske rokker og hvilling sammen med grød den almindelige spise på de nordfrisiske øer. Fadet med rokker stod hele dagen på bordet.⁶ I det 17. årh. kom med skibsfarten stokfisk, flæsk, kød og brød på kostsedlen.

1598 er det i den kongerigske del fogden på Vesterlands Føhr, der indleverer afgiften, 36 rokker, af strømmene der og ved Amrum. Fiskerne er Henrik Jensen, Broder Jensen, Jørgen Knudsen, Knud Giertsen, hver svarer 3 sn., Soniche Jørgensen 3½ sn., Tirrich Arfestsen, Oluf Hansen, Oluf Jensen og Beske Hannicken, hver 1½ sn. En del af fisken var sendt til Kjøbenhavn, resten erlagdes med penge. Desuden betalte Rouert Nielsen, Namen Arfestsen og Oske Henriksen og medbrødre 3 sn. fra Føhr. 1605 siges det, at der betales 40 fisk af en fuld rokkelstrøm, 6 mand på Amrum og 6 på Føhr betalte ialt 22 sn. — Afgiften svinger noget, er 1637 nede på 8 sn. og går 1652 helt ned i 4 sn. Fiskerne er da L. Olden i Oldensund, Føhr, der yder 1½ sn., C. Falkorsen 1½ sn. og P. Kroemose 1 sn. En tid omk. 1623 forsøgte Peder Nielsen, Ballum, med et sæt mellem Ballum og Rømø, hvoraf han svarer 1 sn.²

Det »Höchstpreisslichen Teutschen Cammer« i Kjøbenhavn udsendte 13. aug. 1771 et spørgeskema om fiskeriforholdene ved den sønderjydske vestkyst. I Tønder amt var der da kun rokkefangst af nogen betydning på Østerland-Før, hvor fire interessenter drev rokkefiskeri — når de havde tid dertil — i de sædvanlige rokkestader, og dertil benyttede de en chalup. 1793 var antallet dalet til tre; af de to svaredes afgiften til kongen, mens den tredie var, så vidt meddeleren, pastor Boysen, havde erfaret, altid fri for at betale. Også på Sild fangedes 1771 nogle rokker, men ikke i stader. Sild var nemlig det eneste sted, hvor der dreves rigtigt fiskeri med garn og kroge. Herved fangedes rokkerne blandt mange andre slags fisk, og hertil benyttede man 30 »nordische Jöllen«.⁷

Omkring 1800 er den egentlige rokkefangst ophørt. Lidt lejlighedsfiskeri dreves der dog fortsat. Og i moderne tid, da rokkerne i konservesindustrien opnår gode priser, fanges der ved hjælp af stormaskede vod atter rokker tæt ved de gamle fangstpladser, nemlig i Højer dyb, Rømø dyb og Grådyb.

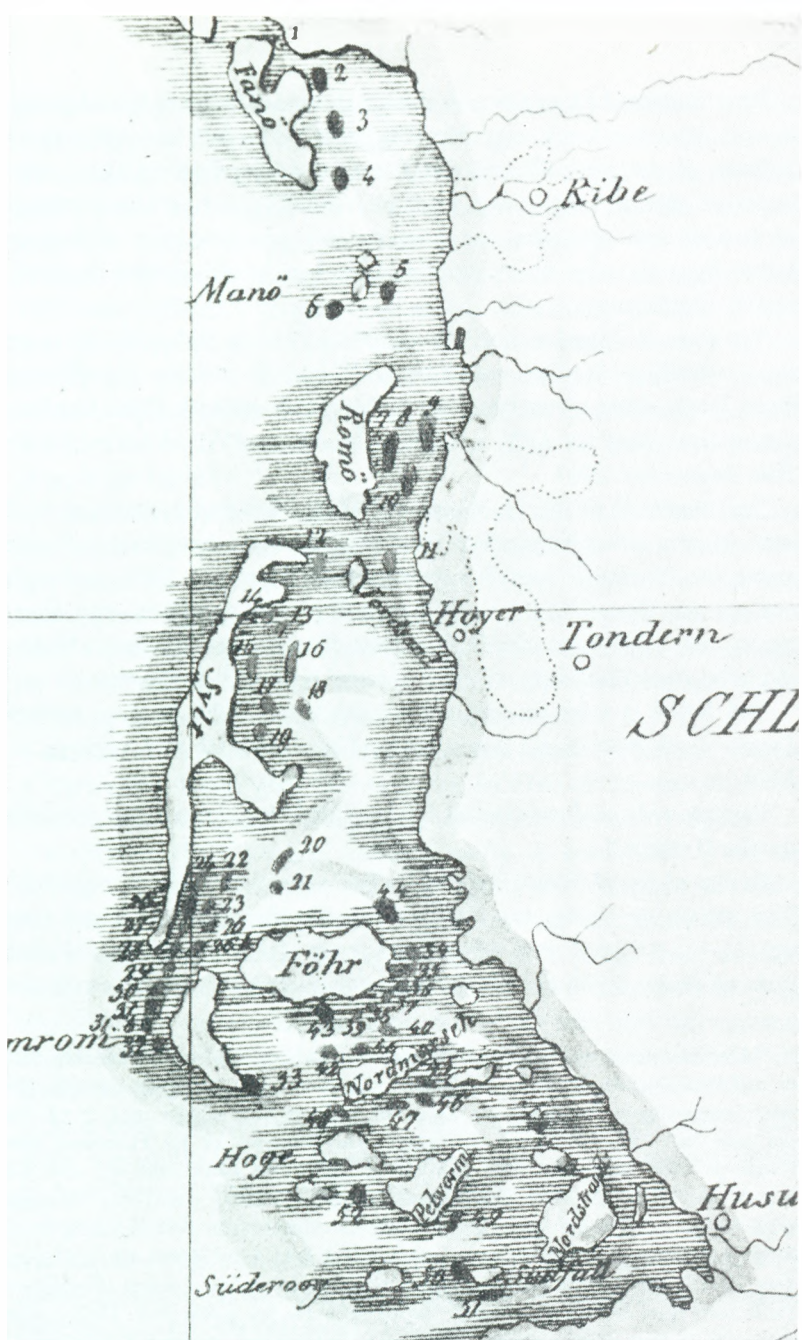
Østersfangst

Mellem vadehavets grunde skærer dybe, smalle render sig ud mod det åbne hav. I disse render eller på deres nedadskrånede sider lå der i sin tid adskillige østersbanker, dog næsten alle inden for øerne og beskyttet af disse. Ordet »banke« er derfor ikke nogen træffende betegnelse for forekomsterne. De fleste banker fandtes i 4-6 m dybde, nogle lå dog dybere, helt ned til 16 m, det var navnlig dem, der lå ud mod storhavet.

Den danske zoolog Henrik Krøyer undersøgte i 1830erne på rentekammerets foranstaltning bankerne, både de daværende og forhenværende, såvel i naturen som i arkiverne. Resultatet blev hans kyndige skrift: *De danske østersbanker (1837)*, som danner grundlaget for det følgende. To banker i *Ringkøbing fjord* har han dog ikke fået med.

Den ene lå i *Nordre dyb* mellem Ballehage grund og Stauning pynt, den anden ud for *Skuldbøl land*. På den nordlige ligger skallerne på sand, medens de på den sydlige sidder fast på den derværende stenrevle. Bankerne er angivet på Joh. Meyers kort og har vel så været kendt og benyttet ved midten af 1600 tallet. 1671 sælger Kristian V imidlertid bankerne til generalmajor Henrik Ruse, Ryssensten i Bøvling sogn. Herfra blev de gentagne gange udforpagtede: 1710 til Th. Klittes enke i Ringkøbing, 1778 til J. Tang på Udstrup og sidste gang til oberstløjtnant de Hoffmann på Åberg i Vedersø. Den sidste forpagtning udløb 1. jan. 1798, og da var der ikke flere østers. De gik til grunde ved gabets vandring mod syd, som virkede hindrende på den nødvendige indstrømning til fjorden af saltvand fra havet.¹

Den begærlige og hensynsløse landsdommer og godsejer Jens Lassen, der bl. a. ejede Grubbesholm i sit fødesogn Nr. Bork, lod skrabe østers ca. år 1700. Ryssensten anlagde sag mod ham, den gik til højesteret, hvor Lassen blev dømt til at betale 700-800 rdl. i voldsbøder. Så det blev ham nogle dyre østers, selv om han havde sat sine bønder til at skrabe dem.

Østersbankerne, efter Krøyer.

1. Lilleho. 2. Nissøer. 3. Lundwig. 4. Kielsand. 5. Osten Mandø. 6. Nordstelle (Rejsbystelle). 7. Lorenz Michelsens Stelle. 8. Tagholm. 9. Rømerlei. 10. Aape. 11. Kolbyloh. 12. Hundeslo (Albuen). 13. P. Møllers Stelle. 14-15. Hohlloh. 16. Huntje. 17. Leghorn. 18. Tayde Mochels Stelle. 19. Panderdiep. 20. Stenack. 21. Diepstelle. 22. Eidens Diep. 23. Andreas Hansens Stelle. 24. Rantumloh. 45. Kong Frederik den Sjettes Banke.

Efter Kröyers bog gengives et udsnit af hans kort, visende vadehavets banker. Man har kendt over 50. Men samtlige banker har aldrig været befisket på een gang. Efterhånden har man fundet flere og flere, mens andre er gået af brug, enten fordi de værgeløse dyr er blevet ødelagt af fjender som søstjerner, og frost og lavvande kan have ødelagt de højest liggende, eller materialevandringen kan ganske simpelt have tilsandet »bankerne«.

Ved *Fanø* lå 4 banker, som alle var øde i 1830 og sikkert havde været det i adskillige år. Den nordligste, *Lilleboe*, lå mellem Strandby og Fanø, havde aldrig været betydelig og blev først opdaget 1740. *Lundwig* var opdaget kort før 1729 og befiskedes til ca. 1795. *Kielsand* havde ikke østers efter 1800.

Ved *Mandø* lå to: *Osten Mandø* var 1830 fuldstændig overlejret med sand, så man endog kunne køre med heste og vogn, hvor banken havde været, om *Nordstelle* fortæller sognepræsten Fogtmann 1768, at der da var »en stor Østers-Bank, som kan gaas til paa en stor Ebbe, men er nu næsten øde«. 1819 var der ingen østers. Den kaldtes tidligere »Haderslebische Austerfang« og må have sorteret under Haderslevhus.

Ved *Rømø* lå 4 banker, der alle var øde omk. 1800. Af disse nævnes *Lorenz Michelsens Stelle* første gang 1728, *Rømmerlei* blev opdaget ca. 1723.

Banken ved *Jordsand* var af stor udstrækning, men 1819 var der ganske få østers.*

Resten af de på kortet opførte banker var næsten alle i brug 1830. Den største og rigeste var *Huntje* eller *Huncke*, henimod 1 mil lang og $\frac{1}{10}$ - $\frac{1}{8}$ mil bred med udmærkede østers. Til tider har man skrabet mere på denne banke end på alle de andre tilsammen, men da den ligger

* Det har været vanskeligt at fastholde navnene og angive dem korrekt. Det er undskyldeligt, da bankerne forskubber sig, forsvinder, genopstår, og nye opstår. Sammenlignes bankerne ved Rømø på Kröyers kort således med et pålideligt kort fra 1724, vil det ses, at banken ved *Jordsand* ud for Hjørpsted ikke findes på dette tidspunkt, men nordligst i Kohlbyloh strækkende sig ø.-v. ud for Buntje lå en betydelig østersbanke, betegnet *Reisbiij Lobe*, men identisk med nr. 10 på Kröyers kort, den, han kalder Aape, mens *Ab* i virkeligheden ligger lidt længere mod nord og ud mod Rømø dyb, 1724 deltes den i *Alte* og *Neu Ap*. *Tagholm* har Kröyer anbragt rigtigt som nr. 8. *Lorenz Michelsens Stelle* blev først fundet 1728 og er derfor ikke på det gamle kort. Heller ikke *Rømmerlei* er afsat. Derimod har der ligget en østersbanke omtrent midtvejs mellem Rejsby Lo og Alte Ap. Det må sikkert være den, der 1714 kaldes »*bei der Hacke*«, da den ligger tæt ved Ballum odde.

på lavt vand, lider den i strenge vintre, således i vinteren 1829-30. *Tayde Mochels Stelle* blev opdaget 1712 og havde vist en udløber, *die Dragt*, der var så rig først i 1700 tallet, at een båd i 6 timer på denne banke kunne tage 12.000 stk. I den strenge vinter 1709 blev den ødelagt, men rettede sig påny. *Nesswat* er først opdaget ca. 1814. *Kong Frederik VI's banke*, der hører under Ribe, fik sit navn af, at den i juni 1824 blev befisket i kongens nærværelse. *Beenshallig* er først opdaget kort før 1819; ved skrabningen dette år fik man gamle mursten og jern i skraberne, så her er muligvis stedet for en undergået by. *Reich Jannens banke* er opkaldt efter sin opdager, en forfisker på Amrum, der fandt den kort før 1830. Banken ved *Norderoog* (ikke på kortet) var ødelagt af sand før 1800.²

I umindelige tider må der have levet østers ved vadehavets foranderlige kyster. Ganske vist er det påstået, at Knud den Store skulle have ført østers fra England til de slesvigske banker. Men det er det rene hjernesvind. Østersen har i årtusinder før denne konges tid været at finde ved de danske kyster. Herude synes den at have ligget ret upågtet og ubenyttet, selv om man må tro, at den lokale befolkning i stærke lavvandsperioder kan have samlet af de lækre skaldyr.

Imidlertid fik hoffet at vide, at der fandtes østers. Frederik II, »herren af Østersøen«, kunne godt lide østers, og fra hans tid betragtedes østersfiskeriet som et regale, en kongen og staten tilkommende rettighed.

4. februar 1587 udstedte kongen nemlig et åbent brev, hvori det hedder: »Eftersom vi komme udi forfaring, at udi Vestersøen udi Riberhus len skulle findes och være fangelige et slags fisk, kalis Osterling, och efterdi vi selv hafver løst og behag til same slaugs fisk«, forbyder vi alle andre end den af lensmanden på Riberhus forordnede at fange eller lade fange østers samme steds, for at der ikke skal blive mangel derpå. De fangede østers skulle sendes kongen, og overtrædere af det åbne brev skulle straffes.³

Året efter blev en ribeborger, Jørgen Hansen, ansat. Indtil videre skulle han skaffe kongen østers, når majestæten var på egnen.⁴ Samme år døde Frederik II, men hoffet havde stadig trang til østers.

I den følgende tid udviklede østersfangsten i det vestslesvigske vadehav sig til at blive datidens betydeligste nord for Ejderen. Først langt senere indtrådte en så voldsom tilbagegang af bestanden, at fangsten ophørte nord for den nuværende landegrænse.

Jørgen Hansen var ikke ene om østersfangst og handel. Der var åbenbart adskillige, der drev denne virksomhed. Derfor fik borgmestre

og borgere i Ribe i november 1597 kgl. tilhold om ikke blot at sende »boskab«, men også så mange østerling, de kunne få, til kongens bryllup i Haderslev. Året efter førte lensmanden til indtægt 6 td. østerling, som var »fisket og tagen« til kongens behov og sendt til Ribe af Simen Madsen i Ho.⁵ Ellers havde både Frederik II og Kristian IV ladet hente østers i Norge til hoffets brug, ligesom toldereren i Helsingør måtte være opmærksom på »denne fisk«, således 1622, da han fik pålæg om at købe 24 små td. indsyltede østerling.⁶

Hvor fiskeriet som her er baseret udelukkende på bestandens naturlige fornyelse, bliver udbyttet meget svingende. Muligvis har der da været nogle dårlige fangstår, så der har været grund til, at lensmanden Albert Skeel 1605 får befaling til »med størst mulig flid« at undersøge, om der kan fås østerling der under lenet og i så tilfælde snarest muligt sende dem til Koldinghus, hvor kongen var.⁷ Men det kan også være, at øboerne selv havde skrabet og sendt hele fangsten til Hamborg.

En del af bankerne lå på hertugeligt område, og kongen og hertugen gik nu over til at udforpagte retten til østersfangst til samme mand. Derved kunne østerstyverierne lettere kontrolleres og standses.

1628 forpagtede Paul Stöffken i Hamborg fangsten på hertugens banker ud for Sild for 60 Thr.⁸ og antagelig samtidig de kongerigske. I lensregnskabet 1630 ses det, at Stöffken har betalt 40 rdl. for »den østerfanck« ved Rømø.⁹ Endnu i adskillige år nævnes han kun som forpagter af bankerne der. Det er da de sydlige store lejer, der først er udlejet og benyttet. Snart findes der flere, virksomheden udvides, og det går godt for hamborgeren. Allerede 1633 forpagter han for en 3-årig periode fra 1. maj 1634 at regne østersfangsten på kongens strømme ved Førde, Ammerumb, Lister og ellers, hvor de er at få, for 80 rdl. og uden betaling nogle tønnder til kongens behov, når Stöffken passerer fæstningen Glückstadt med sine varer.¹⁰ Denne sidste post er begyndelsen til de såkaldte »deputatøsters«, der fra det uskyldige par tønnder voksede til at blive en alvorlig post for forpagteren. Endvidere lovedes det Stöffken, at hvis det opdagedes, at andre fangede østers, skulle kongens embedsmænd tage dem fra dem. Samtidig må Stöffken gå ind på at forhøje sin afgift til hertugen til 80 Thr. om året.⁸

Netop året efter, 1634, kom den store stormflod med sine ødelæggelser i disse egne, og østersbankerne gik heller ikke ram forbi, der blev gjort slemme indgreb, så »den store flod ganske har lagt størsteparten øde«. Afgiften nedsattes da til 50 dl. til kongen for dette år.¹¹

De hertugelige banker har nok givet mest udbytte, for allerede 1638

bliver afgiften forhøjet til 100 Thr.⁸ En halv snes år senere forhøjes den også til 100 rdl. til kongen. Til gengæld har forpagteren nok forlangt en skrapere behandling af de ulovlige østersfiskere. Nu vanker der bøder. 1624 måtte Jørgen Sonnichsen på Før tinge for østers, han havde udført til Hamborg. 1632 måtte to mand fra Amrum hver bøde 8 rdl. for ulovlig østersfang ved Vesterlands Før. 1640 måtte endnu en mand dernede bøde 8 rdl. for østers, han havde fanget og solgt. Samme år var der forøvrigt 3 td. østers til salg på Ribe marked, ligesom det også kan ses, at lensmanden har sendt østers til kongens behov. Man kan være forvisset om, at det kun var en lille part af overtræderne, der blev straffet.

I månederne før Torstenssons indfald opholdt Kristian IV sig jævnlig på Glückstadt. Hertil befalede han lensmanden i Ribe at sende 40 td. ferske østers samt 2000 store overskårne skuller og 40 vorder rokker, men opdagede så, at Stöffken havde forpagtningen og ændrede så ordren angående østers til ham.¹²

I 1651 blev Stöffken anklaget for et drab, og forpagtningen blev da frataget ham og overdraget birkedommer Andreas Thomsen i Ballum, og afgiften til hertugen blev sat op til 120 rdl. og 20 td. østers. Imidlertid blev Stöffken frikendt og fik 1652 sin gamle forpagtning, der senere fastsattes til at skulle gælde for 20 år. Han døde forinden, hvorefter enken fortsatte. Ifølge Møgeltønderhus jordebog 1662 betalte hun 250 rdl. i afgift. 1666 overtog kornskriver Peter Preusz i Tønder og herredsfoged Fedder Lund forpagtningen af den hertugelige del for 600 rdl. om året.¹³

At både kongen og hertugen havde østersbanker i et så blandet område som det slesvigske gav snart anledning til stridigheder. Flere kommissioner har været nedsat, og 1653 blev optaget et kort over grænsen i vadehavet.* Det var navnlig den store og rige bank Huntie, hvor begge parter skrabe, striden stod om.

Med de kongeriske kom der en særordning. Feltherren Hans Schack, som 1658 forlenedes med Riberhus og Møgeltønder, fik 1661 Møgeltønder udlagt som ejendom, hermed fulgte åbenbart 3 banker, der lå ud

* Er Giffuen Jacob Contrafeir i Ribe, for hand vaar paa Listøe Land med Commissarieerne och deraff Riset en Landtauffle paa de 3 Strømme, som gaar fra Listerdyb, saavel som och pladtzen, hvor hanns Ko: Mai: Commissarier saa och hanns fürstelige Naadis Commissarier omtuistede anlangende denned osterfang, dennem till efterretning og Erfarning, effter Nøgeste afftigning och hanns beviis Penge 4 Rdl. (Lensregnskabet).

for hans grund, nemlig Rejsby Lohe, Apesand og »bei der Hacke«. Og ikke nok med det, men 1674 bortlejer Kristian V østersfangsten til Schack på ubestemt tid for en årlig afgift på 50 rdl. Og da grevskabet Schackenborg oprettes 1676 fik besidderen ret til »østersfang for hans egne grund, såvidt hans egne forstrande sig strækker«. ¹⁴ — Stiftamtmand v. Speckhan, Ribe, rekvirerede ofte østers fra birkefoged Fedder Lund i Højer og anmodede 1695 delefoged J. Hansen, Ribe, om at finde ukendte banker, når han rejste til Sønderho og alle vegne ved strandkanten, dog skulle han gøre det »for det første ubemærket«.

1696 forpagter fru dr. Fabricius i Hamborg fangsten mod en årlig afgift på 1333 rdl. samt 20 td. østers til greven og endvidere 50 rdl. for fiskeriet på Nordstelle ved Rømø. Hun klager over, at østerserne bortstjæles, især ved Rømø. Birkedommeren befalede da, at alle skraberne på øen skulle afleveres. 1700 begærer hun at få afgiften nedsat eller blive løst fra forpagtningen. Efter en undersøgelse mente man, bankerne var ødelagt ved for stærk befiskning, ophævede forpagtningen 1703 og lod fiskeriet hvile lidt til 1706, mens forpagteren alligevel skulle betale afgiften. Hertugen lod dem så bestyre i nogle år, men 1709 udforpagtedes de atter. Kort efter overtog forpagterens svigersøn købmand i Hamborg Johan Maximilian Wickler forpagtningen for 1500 rdl. årlig, og 1714 forpagtede han også de kongelige af grev Schack for 10 år, dog ikke ud over grevens død. Han skulle betale 11000 rdl. straks og desuden hvert år 20 td. østers. Ikke underligt, at øerne og østersfiskeriet kaldtes »grevskabets smukkeste klenodie«.

Da Frederik IV inddrog hertugdømmet som et forbrudt len, kom de hertugelige banker under kronen, og 1718 fornyede regeringen kontrakten med Winckler.

Ved grev Schacks død 1719 bestemtes det, at efterfølgeren grev Otto D. Schack måtte nyde fangsten til 1724. D. å. fraskiltes grevskabets private banker langs dets forstrand mod fastlandet fra de øvrige banker. Grænsen gik mod vest fra Misthusum fulgte Mistådybet til Rømø dyb, langs midten af denne til Koldby eller Rejsby og tilbage til fastlandet. Nord for det indkredsede schackenborgske område lå de haderslevske og sydfor de tønderne områder.

Tidligere havde østersbankerne ved Fanø ikke været udforpagtet, hvad østerstyvene brugte som et skalkeskjul. Blev de taget med østers, var de naturligvis skrabet ved Fanø. Winckler fik da sat igennem, at de også skulle udforpagtes, men til hans vrede overdrog regeringen forpagtningen til admiral Sehested for 450 rdl. Han måtte da give admiralen

300 rdl. i opgæld, for 3 år blev afgiften ialt 2250 rdl. »uden så meget som at erholde en østersskal for disse penge«. Efter de tre år fik han dem da for 100 rdl. årlig. Selv om Winckler ikke er helt pålidelig, er det sikkert rigtigt, at fangsten ved Fanø var ret ubetydelig dengang.

Ved hver forpagtningsperiodes udløb blev bankerne besigtiget, dvs. prøveskrabet for at kontrollere, om bankerne var blevet forringet. I 1720 var man bange for, at Winckler havde fisket for stærkt og forlangte et depositum på 6000 rdl. Det var navnlig amtsforvalter Millnitz i Tønder, der klagede over ham og bl. a. beskyldte ham for at have solgt flere hundrede tønder unge østers til Seeland i Holland, hvor der anlagdes banker. Det førte til en langvarig proces. Skønt Winckler gjorde alt for at beholde forpagtningen, var kong Frederik IV blevet så vred på ham, at han i 1728 ligefrem befalede stiftamtmand Gabel i Ribe, at han ved licitationen »måtte dirigere det derhen, at samme forpagtning kunne udbringes så højt som muligt og i hvert tilfælde kunne komme ud af Wincklers hænder«.

Stiftamtmanden, der sikkert aldrig havde drømt om at skulle blive østershandler, allierede sig med jægermester Bachmann, Millnitz og købmand Hans Schou i Højer. Afgiften var drevet op i 6000 rdl. årlig og ligeledes forøgedes antallet af deputatøsters. Således meldte grev Reventlov, amtmand i Haderslev sig og hævdede, at amtmændene der fra arilds tid i fisketiden hver uge havde ret til at fiske 2 td. østers. Det besørgede nogle bolsmænd på Rømø imod fritagelse for skatter. Winckler havde selv overtaget al fiskeri for at undgå tyverierne, men kun nu og da sendt amtmanden nogle østers.

De nye mænd, der var blevet forpagtere mod deres vilje, bad om at få afgiften nedsat eller blive helt fri. Men kongen sagde nej, og heller ikke den afsatte Winckler fik de 6000 rdl. tilbage, mens Frederik IV levede. Såsnart Kristian VI kom på tronen, hævdedes processen mod Winckler og pengene tilbagebetalles.

Imidlertid døjede de nye forpagtere med alskens modgang. Den første vinter led bankerne stor skade, den hollandske østershandel blev mere og mere pågående, og Winckler gjorde gennem sine udstrakte forbindelser, hvad han formåede for at forhindre deres afsætning. Afgiften blev da nedsat til 5000. 1734 ansøgte Gabel atter om ophævelse af kontrakten, »efterdi han som stiftamtmand ikke havde tid eller begreb at omgås med østers«. Kristian VI ophævede så kontrakten, hvorefter købmand Schou i Højer ene overtog den mod 3500 rdl. og deputater samt

100 rdl. til Ribe told*, samtidig forhøjedes tolden på fremmede østers til 3 rdl. pr. td. Schou døde 1735, hvorefter enken fortsatte, men efter hendes klager at dømmen rantes hun af det ene uheld efter det andet. Man henvendte sig da atter til Winckler som en »in Befischung der Bäncke und zum Absatz der Auster, auch um dieses Regale in Ruf zu bringen, ganz experimentirter und geschickter Mann«. Han fik forpagtningen for 6 år mod kun 2500 rdl. årlig, senere endda nedsat til 2000. 1747 døde »denne virksomme, men trættekære, snedige og rimeligvis også uredelige mand«, som Krøyer karakteriserer ham. Enken og en søn fortsatte til 1756, da det bestemtes, at ingen udlænding kunne blive forpagter. Købmand P. Todsen i Højer, der havde ægtet Schous enke, overtog nu forpagtningen 100 rdl. billigere. Den steg dog atter 1771 til 2800 rdl. og 1777 til 3820 rdl.

1749 blev enkegrevinde Rantzau klar over, at Schackenborgs interesser ikke varetoges, men at fru Winckler i Hamborg lod bankerne befiske. Enkegrevinden krævede erstatning, men da bankerne ved en prøveskrabning ikke viste østers, nægtede fru Winckler at betale, selv om grevinden hævdede, at fruhen så havde drevet rovdrift. Grevinden lader så selv bankerne befiske, hvad dog næppe har givet nævneværdigt udbytte, da de var ødelagt af muslinger.

1795 opdagedes det, at der atter var østers på Koldby Lo, og at købmand Mathias Asmussen i Tønder, som 1789 var blevet forpagter, fiskede der. Greven anmoder nu birkeskriver Poul Detlefsen i Ballum om at fiske og kræver erstatning af Asmussen, denne svarer, at han har ret til at befiske alle banker under hertugdømmet og Ribe stift. Greven henvender sig i Rentekammeret, men Asmussen konstaterer, at banken ligger syd for grænsen i Koldby leje, altså ikke på Schackenborgs forstrand. Der nedsatts en kommission, der fandt, at $\frac{2}{3}$ af banken lå på tøndersk og kun $\frac{1}{3}$ på grevens grund. Resultatet blev, at greven gav afkald på al østersfiskeri mod et årligt deputat på 10 td. østers, så længe regeringen udøvede fiskeriet. Efter 1864 svarede den tyske regering deputatet til grænseflytningen i 1920. Ved den tid var østersfiskeriet forlængst ophørt på denne side den nuværende grænse, og østerserne var leveret fra fiskeriet ved List. Rettigheden afløstes alligevel af en pengesum, 108.000 kr., en gang for alle.¹⁴

* Det var en fordel at betale en fast afgift, istedet for at få østers fortoldet i Ribe, hvilket medvirkede til, at østersen kom for sent frem og kunne forðæves.

1799 overtog købmand Peter Clausen Stuhr i Flensborg bankerne for 20 år mod 5700 rdl. årlig. 1819 tænkte man på at bortforpagte bankerne ved Fanø særskilt, så det kunne blive en indtægtskilde for øens fattige beboere. Men for tyveriets skyld måtte eneforpagteren også sikre sig disse banker. Denne blev Lorentz Gøttig, ligeledes en Flensborger, der måtte op med 10.715 rdl. C. Imidlertid godtgjordes det, at Fanø-banker ikke eksisterede længere, hvorfor han fik eftergivet 648 rdl. I den strenge vinter 1829-30 led bankerne meget, og forpagteren fik en nedsættelse, men ellers steg afgiften, 1819—59 var den 16.664 rdl. r. m. årlig. Derefter blev den 29.900 rdl. plus et deputat til hoffet på 80 td. og de 10 td. til Schackenborg. Således var forholdet 1864. Da fiskedes der på ca. 20 banker ved Sild og på endnu flere, men ubetydeligere, ved Før og Amrum. Allerede før Höyer tegnede sit kort, var fangsten opgivet på de vadehavsbanker, der ligger nord for den nuværende landegrænse. Senere forsøg førte ikke til noget videre, men det ulovlige fiskeri gik videre. 1724 bliver Sønderhoningerne idømt en mulkt på 150 rdl. for ulovlig skrabning på bankerne ved øen, men de er så fattige, at de ikke kan betale; ejendomme, både og redskaber var pantsat til Ribe købmænd. Kongen eftergav dem da mulkten. Den ulovlige østersfangst fortsatte. Kromann fortæller, at der stadig serveredes østers på øerne og så at sige i enhver beværtning i Ribe, her sørgede man også for at have lovligt indkøbte, så det hele blev vanskeligt at kontrollere. I 1860erne var det utroligt, hvad der en markedsdag konsumeredes af østers i vinhandler T. T. Friis' kælder på torvet.

I 1850erne anlagde skibsfører C. P. Clausen østersbanker øst for Sø-jorden mellem Nordby og Esbjerg, forsøget lykkedes ikke ganske, da dyrene åbenbart blev stjålet. Nogle folk fra Nordby indsamlede en halv snes år senere store partier og afhændede endogså til København, men så blev det opdaget. Ved birkedommerens og stiftamtmand H. Nielsens overbærende indstilling slap fiskerne med en advarsel, forkyndt ved trommeslag i hele Nordby sogn og ved kirkestævne to søndage i træk.¹⁵

Mens grev Schack havde de danske banker, leveredes der ikke deputøsters derfra. Men forpagteren af de hertugelige banker måtte svare årlig 9.000 stk. til tre slesvigske geheimeråder, 3.000 til kancellipræsidenten, 9.000 til 9 kancelliråder, 20.000 til rentekammerets personale (10 personer), 3.000 til kammerpræsidenten, 3.000 til amtmanden i Husum og 9.000 til et par andre standspersoner, ialt 56.000 eller ca. 70 td.

1718 bestemtes det, at forpagteren endvidere skulle levere 25 td. til det kgl. køkken, brugte hoffet flere, skulle de leveres mod betaling. Da Winckler fratrådte 1728, forlangtes en opgørelse fra ham, ifølge denne havde han leveret næsten det dobbelte: 19.500 til forskellige i geheimekonseillet, 29.000 til kammerkollegiet, 19.500 til overretten i Gottorp, 16.000 til 5 embedsmænd i Ribe og Tønder, 12.000 til amtmænd og amtsforvalter o. s. v. Men beretningen er vist ikke mere pålidelig end så mange andre af hans skrivelser. En del var nok honorarer til embedsmænd under hans vidtløftige processer. S.å. bestemtes det, at der til hoffet skulle leveres 100 td. frit i Haderslev, også tønderne gratis, og endnu 56.000 stk., dels til hoffet og dels til geheimekonseilet, rentekammeret, 3 sekretærer i krigskancelliet, danske og tyske kancelli, overretten i Gottorp samt amtmændene i Gottorp, Husum og Tønder. Senere fjøjedes endnu 5.000 stk til, som markgreven af Brandenburg-Kumelbach skulle have som statholder. Det kneb med disse østers. 1746 truer Gabel Rømpboerne med skubkarren, »såfremt de ikke ugentlig, hvis Guds magt ikke hindrede det, tilvejebragte de kgl. deputater«. Fra 1771 skulle i stedet for østers betales en pengeafgift på 600 rdl., men 1777 foranledigede hofmarskallatet, at der atter svaredes in natura, nu 112½ td. 1799 nedsattes deputaten til 80 td.

I Gøttigs tid ledede kaptajn J. Bleicken i Keitum fangsten med stor dygtighed. 1859 overtog kaptajn Uwe Bleicken, Keitum, forpagtningen for 25.000 thl. årlig. 1879 fik Kunert-Søhne, Hamborg, den for 16.300 mark. Men nu blev fangsten ganske ringe, så fra 1882 måtte bankerne skånes.¹⁵

I R-månederne (september-april), da der både må spises fisk og spilles kort, skrabede man østers, i ældre tid skrabede man også til andre tider, men det blev forbudt.

Muslingerne toges med en simpel skraber, hvortil hørte et skrabejern, som slæbte på bunden, det var ca. 78 cm langt, 6½ cm bredt og nogle cm tykt; den skråt fremadrettede kant havde en noget skarpere æg. Fra skrabejernet steg ved hver ende en jernbøjle 28½ cm i vejret, en rund jernstang forbandt bøjlerne foroven. Tilsammen dannede dette en jernramme, hvortil nettet hæftedes. Dettets øverste del var knyttet af en tynd seksgarns line med 5 cm masker. Nettets underflade, der var fastgjort til skrabejernet, bestod af afvekslende større og mindre jernringe. Posens længde og bredde var lige store, ca. 70½ cm. I hvert baghjørne var posen forsynet med en strop, ved hvis hjælp den løftedes ind i fartøjet. Fra den øverste runde jernstangs ender udgik to andre jern-

stænger, der stødte sammen fortil. Her sad ringen, hvori det 22½ m lange slæbereb bandtes. I stedet for jernringe i nettets bund brugtes i ældre tid et net, flettet af sælhunderemme.

Østersbådene var Krøyer tilbøjelig til at kalde jagter, de mindste på 2-3 læster, de større på 4-6. De havde en lille kahyt og et dæk, hvor den midterste del var løst.

Der var kun to mand med hver båd, ejeren og en matros eller daglejer. Bankerne fandt man efter landemærker. Om man var kommet på det rigtige sted, følte straks, når skraberne — der brugtes kun to — var kastet ud, man kunne da mærke en særegen rykkende bevægelse på skrabetovene, når jernet traf østers. Det løse dæk blev taget af, og ved hver ende af dette udkastedes skraberne, som få minutter efter tages op. Fiskerne stod nede i skibsrummet, og der udtømte de fangsten. Under skrabningen stryges fokken, mens storsejl og klyver blev stående. Under gode forhold kunne der skrabes 4 td. i 4-5 timer. I reglen gik fiskerne dog ud den ene dags morgen og kom først tilbage med fangsten næste dag.

I ældre tid var det navnlig rømmøboerne, der drev dette fiskeri, men også folk fra Sild og Amrum tog del heri. I 1800 tallet og tidligere var det kun fra Sild og Amrum. Sild tog sig af de nordlige banker, Amrum ene af de sydlige. På hver af øerne havde forpagteren en »forfisker«. Når der kom ordre fra Flensborg, hvor bestyreren boede, om den sædvanlige bestilling på 44 td. østers, kom ordren til forfiskeren, der fordelte beløbet blandt 11 både, men da fiskerne ikke alle var lige duelige eller bådene lige hurtige, blev den først færdige ofte sat til at hjælpe de resterende, selvfølgelig mod forholdsvis betaling. Skrabningen kunne sinkes af storm, der gjorde bådens bevægelser ujævne. I vindstille kom man ingen vegne, i tåge kunne man ikke tage landkending, og i frostvejr kunne muslingerne dø, når de kom op af vandet, og i vedvarende stærk østenvind kunne bådene ikke komme over grundene.

Man fiskede i reglen på få banker, på de store rige, vel beliggende med gode østers. På de øvrige måtte der anvendes mere tid og møje for at få samme kvantum, så dem tog man kun i nødsfald. Indtil ca. 1750 brugte amrummerne små robåde og fiskede ved hjælp af ankeret. De havde 36-40 favne ankertov, udkastede ankeret på randen af banken, lod ankertovet løbe ud, udkastede så skraberne og halede sig derpå op til ankeret. De kunne således fiske i stille vejr og i mørke nætter. Det var en fortrinlig metode for østerstyre, og netop ved Amrum skulle der have været mange. Efter at grev Schack havde klaget over tyverierne,

fastsattes det 1709, at tyveriet straffedes første gang med en mulkt på 5 rdl. og anden gang med at arbejde i jern, desuden skulle skraberne stemples. Winckler fik endog dødsstraf fastsat og utro medarbejdere straffet som menedere; han holdt små armerede jagter og opførte et vagthus på Amrum. Senere slappedes kontrollen, men efter betydelige tyverier i vinteren 1831-32 skærpedes toldopsynet med østers.

I den første tid solgtes østersen i Hamborg og på forskellige pladser i Nordtyskland. Efterhånden som der kom østers dertil fra England og Holland, kunne man vanskeligt klare sig i konkurrencen. I disse lande var fiskeriet frit, og fiskerne kom med muslingerne i damme i deres kvaser, hvorimod vore fiskere sejlede skaldyrene hen til et sted, hvor de blev pakket i tønner, 800 i hver. Det foregik i lang tid i Husum, der ligefrem blev en art stabelplads for handelen. Derefter blev det Höjer. Allerede 1720 havde Winckler en forvalter i Höjer. Næsten daglig i fangsttiden afleveredes her østers, der så snart de var nedpakede hurtigt transporteredes videre, først og fremmest til Flensborg, hvor i en årrække selve forpagteren boede. Derfra solgtes de under navn af »Flensborgerøsters«. Gøttig begyndte med straks at pakke dem i tønner ved fangsten. Fra de sydligste banker gik de til Hamborg.

I begyndelsen af 1700 tallet fik fiskeren $\frac{1}{2}$ rdl. pr. td., 1746 $2\frac{1}{2}$ mark, 1830 1 rdl. 12 sk. Den, der fandt en ny østersbanke, belønnedes med 10 rdl. og måtte en tid fiske frit derpå.

1726 fiskede 15-16 både fra Rømø, 12 fra Sild og Höjer foruden amrummerne. 1797 fiskede 18 både, men ingen fra Rømø.

Hvor stor fangsten var, er ikke så let at blive klar over. Den sikreste opgørelse har man fra 1721. Winkler var da beskyldt for at have ødelagt flere banker. En kommission, som skulle undersøge sagen, brød da ind hos hans forvalter i Höjer og bemægtigede sig regnskabsbøgerne, hvorefter følgende tabel opstilledes fra september 1720 til 8. februar 1721:

	Septbr.	Oktbr.	Novbr.	Decbr.	Jan.	1.-8. febr.	Ialt tdr.
Dracht og Tayde							
Mochels Stelle	232 $\frac{1}{2}$	605	335 $\frac{3}{4}$	273 $\frac{1}{4}$	327 $\frac{3}{4}$	97	1871 $\frac{1}{4}$
Huntje og Amrum							
Hafen	3 $\frac{1}{2}$	16	90 $\frac{1}{4}$	68 $\frac{3}{4}$	38 $\frac{1}{2}$	105	322
Stenack og Hørnum ...	36 $\frac{1}{2}$	63 $\frac{1}{2}$	64		181 $\frac{1}{2}$	92	437 $\frac{1}{2}$
Panderdiep				29 $\frac{1}{2}$			29 $\frac{1}{2}$
Fanø og Rømø	50 $\frac{1}{4}$						50 $\frac{1}{4}$
Nordstelle og Tagholm		103 $\frac{1}{2}$					103 $\frac{1}{2}$
Ialt ...	322 $\frac{3}{4}$	788	490	571 $\frac{1}{2}$	547 $\frac{3}{4}$	294	2814

Har man fisket i samme forhold i resten af de 8 måneder, kommer man op på over 4.000 tdr. årligt, hvad Krøyer anser for at have været let almindelige. Omkring 1864 regnede man med en fangst på ca. 1.000.000, hvad der røber tilbagegang.

Fra Husum solgtes østers til forbrug i hertugdømmet og videre ud. Vognmænd kørte dem til Lybek, Flensborg og andre østkysthavne, hvor de, der ikke kunne afsættes på stedet, sendtes til kunder ved Østerøen. Undertiden var østerterne fordærvede, inden de nåede frem til orvet i Lybek. Hjemme på bankerne og i Højer og Husum var prisen gennem 18 årh. ret fast, nemlig 4 rdl. pr. td., i Hamborg var den meget vingende, i 1720 helt oppe på 10 rdl. pr. td. Men da de hollandske østers strømmede til, sank prisen ned til under de 4 rdl., så man måtte række sig tilbage og sælge i København, Danzig, Königsberg, Riga, Reval og Sct. Pedersborg. Til disse fjerne steder sendtes muslingerne indpakket i halm, undertiden på slæder over isen. I varmt vejr kunne de ikke komme friske frem. Russerne satte overmåde høj pris på østers, så det har nok været en god forretning at eksportere dertil.

Østersfangsten har betydet meget for øerne og vadehavsegnen. 1830 fik alene silderingerne udbetalt 10.000 rbd. i fiskeløn m. m. og havde 1864 16 østersfartøjer.¹⁶ Også for Højer betød handelen meget, men da der indrettedes østerbassiner ved Husum og Sild, kom der ikke flere østers til Højer.

Ved de nordlige banker er der i nyere tid atter gjort forsøg på at krabe østers.* Det var i 1880—85, at egnens førende fisker Lambert Jørgensen i Hjerting fik en anden fisker med sig og skrabte i august og september først i september, inden hvillingfiskeriet begyndte. De benyttede en kraber af den førende slags og en robåd, en stor fladbundet kane. De krabte på den gamle bank nær Albuen på Fanø og på Kjelsing banken mellem Sønderho og Ribe. Men det gav mest blåmuslinger og kun få østers. Og det var et hestearbejde at hive slæberen op i båden, hænderne kunne ikke holde til at rense jernposen med de skarpe muslinger — og offerne kunne heller ikke! Østerterne fyldtes i tønder og solgtes i Nordby. De to fiskere måtte ofte blive ude natten over for at få nogle af de små tønder fyldt. Det svære slid kunne ikke lønne sig. De to banker er

* 1879 undersøgt følgende danske banker: Topsand ØSØ for Langlig uden betydning, Lilleho en del østers, Fanø Søjord har østers, Kjeldsand en båd kraber 2 tønder om dagen, Jørgens Lo ved Mandø Flage mange østers, Nybanke i Sønderdyb ved Hvidding Nakke mange østers, Rejsbystjert har østers.

nu helt oversandede. Senere har en og anden fisker engang imellem skrabet til egen fornøjelse og undertiden til salg.

Kort efter 1900 undersøgte Østerskompagniet forholdene. Der var østers, men for få til lønnende skrabning.¹⁷

Marsvine- og sælhundefangst

En sjælden gang kunne det ske, at et marsvin gik i fiskernes garn og blev fanget, men en regelmæssig fangst her ved kysten er der først oplysninger om fra 1830, da C. Dalgas fortæller, at hver fiskerbåd i Oksby og Ål sogne havde et marsvinegarn, hvormed der årligt fangedes 50—60 dyr.¹⁸ Hvis det er rigtigt, skulle man tro, dette fiskeri havde været drevet i længere tid. Fangsten dreves dog over en større strækning, nemlig fra Blåvandshuk til henimod Torsminde. I 1840erne drev et par mænd fangsten ved Nymindegab tæt uden for gabet, hvor marsvinene kom ind efter sildestimerne. Der sattes 3—4 garn i en »lænke«, dvs. det ene garn fastgjort ved enden af det andet, oftest langs med strømmen; sattes de tværstrøms, kom garnene let til at stå for stramt. Garnene var ca. 2 favne dybe, 24—25 favne lange og bundet af tråd med 4dobbel tvinding. I gode år kunne en lænke fange ca. 30 marsvin, i dårlige det halve.

I Vejrs havde garnet ialt fald senere meget store masker, ca. 8×8 tommer af meget svær snor, men bredden var kun ca. 1 favn, dog var den større, når garnene sattes længere ude. Til hvert hjørne af undersiden var fastbundet en stor sten eller et jernstykke for at holde garnet på plads i havet; foroven var der flåd af kork. Efter en stærk storm fra nordvest måtte garnene ofte hentes ved Blåvandshuk. De blev sat mellem revlerne, Hans Sørensen Gade fra Vandflod satte dem dog ½ mil ude i havet sydvest fra Blåvand fyr.

Når et marsvin løb i garnet, kvaltes det, undertiden var det en spækhuggerunge, de voksne spækhuggere yndede man ikke, da de sønderrev garnet eller slæbte det med sig. Et marsvin kunne give indtil 16 l tran, ved Isefjord regnede man med 12 l i gennemsnit.¹⁹ Indvoldene var udmærket som agn, også kødet kunne anvendes hertil. Fangsten må være ophørt omkring 1870, for senere, ved 1880, købtes marsvin til krogfiskeriet hos marsvinkompagniet i Middelfart.

Til sælfangst brugtes i forrige århundrede de såkaldte sælharver, en 12 tom. bred planke, 6—8 alen lang og ca. 3 tom. tyk, hvortil der med ca. ½ alens mellemrum var fastgjort store kroge, bøjjet i en bue og ra-

gende ca. 10 tom. op over planken. Harven gravedes ned i sandet tæt ved vandet. Ved højvande blev det hele overskyttet, og et tyndt lag sand aflejredes, som skjulte planken, så kun krogene ragede op. Havde sælerne været oppe at sole sig og skulle tilbage, kunne de vralte mod en af de spidse kroge, der vendte mod land, og spidde sig. En Sjelborgfisker havde 2—3 sådanne harver anbragt på østsiden af Langlig. Af spækket udvandt man tran. Skindet sømmedes fast på en portdør el. lign. med kødsiden opad, tørredes og blev så overgnedet med glødende sand eller en glødende lyngtørv. Det fjernede både fedtlaget og lugten. Af skindet syede man tobakspunge, tasker o. lign. — Man gik også på jagt efter sælen med bøsser, når den var på land.²⁰

Handelen med fisk

Gennem middelalderen og tæt op mod vore dage kunne man kun sælge fersk fisk til de nærmestboende. Man kunne ikke bevare fisken frisk under langvarig transport. Fiskene måtte derfor tørres, nedsaltes eller saltes og tørres.

Den således behandlede fisk var da en eftertragtet handelsvare. Endnu i det 15. århundrede regnede man i Tyskland med, at fiskeprisen var dobbelt så høj som kødprisen.¹

Herhjemme var det navnlig riberne, der dannede et midtpunkt for denne åbenbart givtige handel. En tid regnedes Ribe-fisken for at være den bedste i Danmark. Omkring 1600 tillægger Lyschander Ribe »overflødig fiskeri og sønderlig udlæsen (udsøgt) fisk«.

Gennem middelalderen var Ribe Danmarks port ud til den store verden. Den udenlandske handel dreves især til søs med Nederlandene, Tyskland, England og Frankrig. Noget af handelen med Lybek og Hamborg gik dog til lands. Blandt udførselsvarerne nævnes 1271 og 1283 fisk. Ribes købmænd drog omkring i det ganske rige for at sælge varer og opkøbe andre til gensalg eller eksport. For at kunne handle på den måde havde byen vidtstrakte privilegier.

Ribe by havde selv mange fiskere, men desuden havde den, og i mindre grad Varde og Ringkøbing, et vist hold på egnens fiskere derved, at disse byers købmænd ofte forstrakte fiskerne med udstyr til deres skibe og fisketogter. De solgte også store mængder fisk til hertugdømmerne, Hamborg og flere hansestæder. Det fremgik særlig tydeligt efter et par forbud. 22. maj 1551 befalede kongen lensmændene i Ålborg, Bøvling og Ribe straks at begive sig til alle fiskelejer i deres len og befale alle undersåtter, som ville sejle til udlandet med deres fisk, at de skulle sejle dem til Varberg til St. Olufs marked og ikke til Nyløse eller andet steds uden riget. Det vakte bestyrtelse i Ribe, da Jesper Krause på rådhuset lod forbudet oplæse. Borgmester og råd henvendte sig til kongen, der svarede, »at I

må føre eders fisk ind i vort fyrstendom Holsten og Slesvig, til Gulland og andre steder inden vort rige og ingen andersteds; sammeledes må I og føre til Hamborg og andetsteds udi forne vort fyrstendom Holsten eders fisk«. — I anledning af krigen forbød kongen 1564 al udførsel af tør fisk. Borgmestre, rådmænd og menige borgere i Ribe sendte da deres fuldmægtige til kongen og forestillede ham »den store trang«, som de ville komme i, når al fiskeudførsel til hansestæderne blev forbudt, hvorved også fiskeriet ville blive »øde«, da de i dette tilfælde ikke kunne »forlægge« fiskerne, hvad de behøvede til deres fiskeredskab. De foreslog derfor, at de fik tilladelse til at udføre vindtørre skuller, hvorimod anden udførsel skulle vedblive at være forbudt, og dette tillod kongen.

Ikke blot i Ribe, men også ude i fiskerlejerne stod da byernes købmænd og opkøbere og behandlede fisken, og ved Ribes store markeder, Sct. Hans- og efterårsmarkedet, strømmede både skibe og vogne med tørfisk dertil. Til Sct. Hansmarkedet 1640 kom der således en smakke fra Husum, 1 smakke og 2 både fra Føhr, 8 både fra Sild og 1 fra List, 1 smakke fra Westermersch, 1 kåg fra Højer, 2 smakker og 2 både fra Rømø, 3 både fra Manø, 15 fra Sønderho, 8 fra Fanø, 3 både og 1 skude fra Sønderside, 3 både fra Strandby, 1 fra Hjerting og 3 fra Oksby. Fartøjerne fra Sønderside, Fanø, Sønderho, Manø og Rømø tilførte markedet omtrent 195 tusinde saltede skuller og samrask. Fra Manø, Rømø, Sild og Føhr kom 176 snease og 100 bundter rokker. Af tør hvilling kom der lidt fra Fanø, men det meste kom overland fra Vester herred og Bork i Nørre herred, ialt 18000; af torsk fortoldedes kun 8 stykker fra Fanø. Hvor meget ribernes egne fiskere bragte til torvs vides ikke bestemt, men 64 rusinde, vist mest skuller, nævnes dog som indgåede. Desuden nævnes der læssevis af ål fra Limfjorden osv. Til Vor Frue marked kom der 64 fartøjer, men af fisk fortoldedes kun $\frac{1}{2}$ tusinde hvilling og 10 torsk. To mænd fra Sønderside og 2 fra Fanø kom med æbler. Dem plejede man at hente i Holland, så dernede har de måske været og afsat deres fisk. 1645 var der 40 både til Sct. Hansmarkedet fra forskellige fiskerlejer, mikkelsmarkedet afholdtes ikke dette år, da den svenske oberst v. Rathenborg brandskattede byen. I 1646 var der 50 både til Sct. Hans og 41 til efterårsmarkedet.

1685 udeblev øboerne med deres fiskeskuder. Riberne blev betænkelige og mente, det skyldtes en ny told, der blev lagt på disse varer. De bad da stiftamtmanden udvirke, at denne told blev ophævet. Det varede imidlertid tre år, inden der skete noget. Da blev det helt forbudt øboerne at sælge deres fisk frit. De havde at føre dem til Ribe og Varde! Det

blev imidlertid fiskerne for meget. 19 skippere erklærede, at de forgæves havde falbudt deres varer i de to byer.

Der var noget om det, ialt fald blev forbudet ophævet, og det overlodes købmændene selv at komme overens med fiskerne.

Til Sct. Hansmarkedet 1692 kom der 14 større og 4 mindre både til skibbroen. De fleste var fiskerbåde, men der var da også en skude med sorte potter iblandt. Desuden kom der 28 hele og 4 halve læs saltet og tørret fisk og endda 9 læs saltet ål længere borte fra. Ved Ribermarkedet samme år lå der 26 både med saltet fisk ved skibbroen.

Til Sct. Hansmarkedet 1699 mødte 16 fiskervogne, der fik stadeplads på torvet ved kirkegårdsmuren, samt 17 vogne med ål og endvidere 23 fiskerbåde. Til årets Ribermarked kom kun 11 fiskerbåde inden for bommen over åen, men som det også var sket tidligere, vist endda ret almindeligt, havde en hel del både lagt sig ind ved Bjerrumbæk (Stampemølle-åen) og ved Lille Bispeeng og solgte herfra deres fisk og indtog ladning af brænde, gærdestaver og mursten, hvorved man snød byen for afgiften.

Fra vid omkreds strømmede købere til i Ribes gyldne tid, ikke bare folk, der købte til eget brug, men også købmænd fra andre byer, i 1640 var der på Sct. Hansmarkedet tre fra København, af hvilke Eske Niensens hustru købte 4 læs, vurderet til 200 dl., de to andre købte 15 tusinde skuller, 8 tusinde samrask, 4 tusinde hvilling og 60 sne-se rokker. Store partier gik til Husum, mindre til Slesvig, Flensborg, Tønder, Bredsted og landet i Sønderjylland. Året efter købte Niels Mathiesen fra København 12000 saltede skuller, 5000 hvilling, 5000 samrask og 1500 rokker, en anden københavner købte 7000 saltede skuller, 1000 hundetunger, 400 rokker og 500 hvilling.²

Adskillige fiskere sejlede dog til fremmede pladser og solgte fisk. Byen har næppe haft eneret på handel med fisk, som det gentagende er hævdet.³ Det findes ikke fastsat i dens privilegier. Men der var tilløb. Da kong Valdemar Atterdag havde måttet forlade Danmark, tog de holstenske grevers medforbundne Klavs Limbek magten over Riberhus og dens tilliggende. En af byens pengemænd, Henrik Andersen, lånte da Limbek en sum penge og opnåede 1368 derved visse fordele både for sig selv og staden, idet Limbek og hans to sønner bl. a. forpligtede sig til at virke for, at andre købmænd ikke måtte udføre nogensomhelst vare til søs fra byen »Rennekøpings« havn og heller ikke fra byen »Warwith«, såsnart denne var løskøbt og kommen under Riberhus fogedi (hvad den ikke kom til i Limbeks tid). Dette forsøg på at gøre Ribe til en stabelstad ved hjælp af en oprører er næppe blevet andet end et forsøg, når und-

tages studeudførselen. — Et andet forsøg 1548 på at forhindre salg til udlændinge er omtalt foran.

Allerede i 1300 tallet havde Ribe sit specielle fisketorv. Kinch mener, det lå »på det sted, som nu indtages af den sydlige ende af Fiskergade, idet den nuværende skibsbro dengang rimeligvis endnu ikke var opfyldt«. ⁴

Man ved, Fisketorvet lå ved Kræmmergade, nu Storegade. Det er højst sandsynligt, det har omfattet østenden af Fiskergade, men tillige har den omfattet i alt fald den østlige del af den daværende skibsbro hen til Kongens mølle. 1297 bevidner Erik Menved nemlig, at hr. Esbern Ovesen skødede en grund »i Dammen ved Fisketorvet« til stadens rådmænd. ⁵ Det kan ikke forstås på anden måde, end Dammen, d. e. Mellemdammen, og Fisketorvet har grænset ind til hinanden, og her tæt ved grænsen lå Kongens mølle, for hvis skyld dæmningen (»Dammen«) var opført, og samtidig kunne den forøvrigt tjene som befæstning. ⁶ Fisketorvet havde det ligesom byens egentlige torv: det var for lille. 1565 handledes der med fisk på den såkaldte »Toft« eller »Riber Toft« i forstaden, og også senere handlede man her med »ædende« varer. ⁷

I den første tid har silden åbenbart spillet en meget stor rolle. 1283 tog kongen alle fremmede handlende, der kom til Ribe, under sin beskyttelse, og han fastsatte samtidig en udførselstold. Af hver læst sild skulle svares 2 øre ($\frac{1}{4}$ mark), af en hest 1 øre, af 1 talent flæsk, tæg eller fedt 9 pendinge, af 1 td. smør 1 sk. og af 1 læst korn 3 øre. Kinch mener, at sild er et unøjagtigt udtryk for fisk i almindelighed. Der er dog næppe tvivl om, at der menes sild.

Selv om den danske handel på England blev så godt som standset ved Vilhelms erobring af øriget 1066, holdt enkelte ribere dog stadig forbindelsen åben. 1028 tog kong Johan en riber samt hans fartøj i sin beskyttelse, 1303-23 ved man fra toldrullerne, at der ankom 6 ribeskibe til Kings Lynn på sydsiden af The Wash. Et af dem, Maykyn, indklareret 11. maj 1323, medførte en ladning sild, hvede og byg. ⁸

Helgolandsilden var ikke af så fin kvalitet som f. eks. skånesilden. Af Hamborgs toldrulle 1531 fremgår det nemlig, at af 1 læst »hillige landers hering« svares kun $1\frac{1}{2}$ sk., men 2 sk. for andre sorter sild. ⁹

I Stade var der så mange, der handlede på Ribe og omegn, at de dannede et »Ripen- und Denemark Fahrer« kompagni. I dets statuts afsnit 3 hedder det » - kommer der nogen fra kompagniet til den købmandshandel, hvor han vil købe varer, det være sig smør, tørret fisk, vadmel, tælle, øl, sække med fjer eller andre købmandsvarer, kommer der andre

fra kompagniet, der vil købe de samme varer, inden den første har betalt, da må han lade den anden få halvdelen. Er det sådan, der af smør kun er een tønne, af fisk hundrede, af vadmel et halvthundrede, een hud, et halvt skæppund tælle, een tønne øl, een sæk fjer eller så lidt, at man ikke gider dele det, så skal han, der kom først beholde det . . .«¹⁰

Udgiveren konrektor Krause daterer skriften til at være senest fra begyndelsen af det 14. århundrede, mens arkivar Jacobsen, Åbenrå, mener, at sproget, der er plattysk, er fra 12. eller 13. århundrede. Det er nok rigtigt, at staderne allerede i sidstnævnte periode købte tørfisk i Ribe. Det har da næppe været sild, men kuller og rødspætter. Efterhånden som den upålidelige sild drog andetsteds hen, blev de to andre fiskearter hovedfangsten.

Både til lands og til vands udførtes der fisk fra Ribe. Kong Hans' enke, dronning Kristine, havde fået en del af ribetolden forlenet som livgeding. Af hendes toldregnskaber ses det, at der er udført fisk til lands fra byen. Hendes toldere stod ved Sønderport og opkrævede her told »af fisk og andre småvarer«, som til lands førtes ud af kongeriget. Taksten var ganske lav, hvorfor afgiften kaldes småtold i modsætning til den høje told på heste og stude. For hvilling var det $\frac{1}{30}$ af værdien, idet der betales 1 pending af en snes hvilling til $2\frac{1}{2}$ sk. Ved forårsmarkedet var indtægten hel ubetydelig eller slet ingen. Sct. Hans- og efterårsmarkedet gav derimod en del. Ved efterårsmarkedet 1511 fortoldedes således et stort parti fisk, dog ikke i porten, men på toldboden. Det var Hans Røst, der betalte 17 mark »på det brev, han havde af min herres (kongens) nåde på bispens vegne af Bremen og af . . .« Hvis fisken var hvilling, bliver partiet på 65.280 stk. 1519 blev der i toldboden opført 408 snes hvilling til udførsel, mest til Haderslev. Hvad der udførtes af Sønderport, gik jo til hertugdømmerne og udlandet. I foråret 1519 fik borgmester og råd i Stade tilladelse til at udføre en ladning fisk til Ribe. Indtægterne i porten specificeres ikke, men hovedudførselsartiklen var utvivlsomt fisk. Desuden købte dronningen til hofhusholdningen både tør og saltet fisk.

Af tørfisk, som udskibedes fra Ribe, skulle der i alt fald senere betales en ganske ringe afgift til havnevæsenet. Ud fra disse regnskaber anfører Kinch, at der 1602 udførtes 293 tusinde melskuller, $15\frac{1}{2}$ tusinde tal-skuller, $670\frac{1}{2}$ tusinde samrask og $13\frac{1}{2}$ tusinde hvilling. Hvert tusinde talte 1200 stk. Hele afgiften udgjorde kun 6 dl. 1 mark 13 sk. og betales af 8 mænd i Ribe og en på Sønderho. 1610 var udskibningen 50% større, 1616 udførtes søværts 736000 skuller og 1624 544000, hovedsagelig til Hamborg, men eksporten synker nu stærkt, og fra 1627 er der ingen sær-

skilt indtægtskonto for den, skønt det undertiden under »bropenge« kan ses, at mindre partier fisk stadig udførtes til udlandet.¹¹

Valdemar Sejr gav Ribe dens vistnok ældste privilegier, hvorved byens borgere fik den forret, »at de, hvorsomhelst de komme hen for at handle, ikke skulle betynges med nogen afgifter, eller af dem fordres nogensomhelst torvepenge eller told, men at de uden nogen undertrykkelse skulle drage frit bort«. Kristian I bestemte 1480, at »de må søge deres bjergning og næring med deres købmandsskab i Jylland og andersteds i vort rige Danmark«, da byen selv ligger »yderst i riget«, afskåret mod hertugdømmet og tit udsat for ødelæggende stormfloder,¹² — en bestemmelse, der naturligvis vakte de andre købstæders misfornøjelse, men som stærkt begunstigede fiskens afsætning. Også sønden å havde Ribe ret til fri handel i de fyrstelige amter, hvad der bekræftedes ved den koldingske reces 1576, og de optrådte hyppigt med deres fisk på de slesvigholstenske markeder. Til gengæld havde f. eks. Flensborg privilegium på frit at købe og toldfrit at udføre fisk fra Ribe, så dronning Kristines førnævnte regnskaber giver ikke et fuldstændig billede.¹³ Også Åbenrå købte saltet fisk her. Om Haderslev ved man, at den selv havde et fiskemarked i 1600-årene. Der har riberne utvivlsomt spillet en betydelig rolle.¹⁴

Grænsen kunne dog allerede tidligt volde vanskeligheder. Ved hertugdømmernes deling 1544 syntes byens gamle handel at blive klippet over mod syd. Der blev strid herom. Hertug Hans den Ældre forbød da sine undersåtter at sælge noget i Ribe, hvorpå kongen forbød dem at købe noget der! Ikke underligt, at byen klagede. Hertugen svarede, at riberne forulempede hans undersåtter, når de kom til byen, navnlig ved på sidste marked i 1562 at forbyde dem at købe træ, fisk m. m. af andre end riberne selv, og ved riberne opkøb i Haderslev og Tønder amter skete der hans borgere stort afbræk.

Ved et forlig i Kolding fik hertugens og kongens råder det ordnet således, at riberne atter kunne handle i hertugdømmet, og dettes indbyggere søge torvedage i Ribe, og haderslev- og tønderborgere fik ret til at drive handel i Ribe og andetsteds i kongeriget.¹⁵ — Atter kunne sønderjyderne da få deres tørfisk.

Af et kongebrev fra 1580 til byfogden i Middelfart får denne ret til som en del af sin løn at oppebære bl. a. 1 alb. af hver fiskevogn eller krambod, som står på gaden under markedet, »dog skulle Ribe og Kolding borgere i henhold til deres privilegier kun svare 1 alb. i stadepenge af ovennævnte gods.«¹⁶

Et levende billede af fiskernes og fiskehandlernes tilværelse giver en

hekseproces i Ribe. Den foregik 1578 mod Ingeborg Harchis, der selv drev fiskehandel og var gift med en fisker og skipper, Hans Christensen Vodder. Under processen vidner en kone, at hendes sal. husbond Niels Skrædder for ongefær 10 år siden drog med et læs fisk her fra byen til Sønderborg marked, og der bestilte han et stude at stå med hans fisk for en guldsmeds dør. Så kom Ingeborg og sagde, at det var hendes stude. Niels Skrædder sagde, at han havde lejet det af en dannemand,* »han består ham vel samme«. Da blev Ingeborg vred og sagde: »Jeg vil love Eder, I skal aldrig oftere komme til Sønderborg i marked og stå i mit stude«.

En tid derefter kom Niels Skrædder hjem med en skude fuld af byg her på skibsbroen, og da fandtes en morgen en stor hat smør (!) oven for kahytten. Og på den første rejse med samme skude, da »blev« han på rejsen, dvs. druknede. Som ved alle andre hekseprocesser går det ud på at vise, at der er lovet en anden ondt, og det derefter er hannem vederfaret. Her skal den mærkelige anbringelse af smørret være forgøremidlet.

Vi ser, at fiskerne selv eller deres koner kunne drage ud på fiskehandel, at der var rift om de gode studepladser, at fiskerne tillige var skippere og fartøjet så stort, at det havde kahyt. Desuden nævnes fiskere boende i Fiskergade.

Ingeborg var temmelig galhovedet og jævnlig i skænderi. Engang var et par drenge gået ud i hendes skude, der lå ved skibbroen. Det har vel været hendes mands skib, eller har hun været så velhavende som adskillige ribere, at hun selv har ejet skib på søen. Ingeborg opdagede drengene, blev vred, »lagde fingrene over kors« og sagde til den ene dreng, »at han skulle fange andet efter den dag at løbe efter«. Og ganske rigtigt, han løb af to lærepladser og til sidst »udi skov, moser og mark som et andet fæ, besat og galen menneske, så at neglene er både ud af hænder og fødder«. — Og han var ikke den eneste, der blev »gal« i Ingeborgs nærhed. Enevold Guldager løb af Niels Kjærs skib »udi galde« (raseri). Hans broder kom i skænderi med Ingeborg, og anden dagen derefter stod broderen i sin båd og gjorde den klar, da kom Ingeborg gående med en keis i hånden og sagde: »Havde min mand været på land i aftes, havde du ikke sådan overreden mig«. — »Jeg har ikke andet med jeres mand at gøre end ære og godt«, lød svaret.

* Foruden lejen til borgerne skulle der normalt betales stadepenge til byen. Dette var riberne fri for i h. t. deres privilegier.

Det værste Ingeborg Harchis beskyldtes for var dog det, at hun sendte djævelen ind i nogle fiskeres garn!

Jesper Jørgensen vidnede, at for tre år siden var han i skibsfællig med Niels Sørensen, da manede Ingeborg en djævel ind i deres skib, der de uddrog på deres fiskeri, for hun havde usåtmål med en af deres staldbrødre, som var med dem indenborde. Da de huggede på den med deres keise, da de tog ham ud af garnet, da skreg samme djævel som et spædt barn. — Det har måske været en blæksprutte.

Ingeborg Harchis blev brændt den 29. aug. 1610.

I en anden hekseproces fra 1620 mindes vi om fiskernes farter til Holland. Karen Rods, som også blev brændt for trolddom, bekendte, at når hendes mand var i Holland, vendte hun vejret, når han skulle hjem (så han fik medbør). Engang blev uvejret dog så stærkt, at de havde nær »blevet« med skib og gods. Dertil brugte hun en gåsefjer, som hun kastede i vandet og bad den fare hen i den onde mands navn til hvilket hjørne, hun ville have vejret af. Hun bekendte også, at hun sammen med en del kvinder på Rømø rejste det store stormvejr for nogle år siden, da de mange »Fisker-Øvre«, everter, forgik, og folkene druknede, så der den tid blev mange faderløse. Det gjorde de, fordi en af kvinderne var vred på en af fiskerne, der ikke ville tage hendes garn med sig til havs.

Også den stakkels Krøbbel Anna fra Gæsteboderne måtte på pinebænken bekende, at hun var med til at forgøre Lars Balmers skib.¹⁷

Jo, overtroen sad fast til huse i Fiskergaden.

Ribe bys overklasse tog personlig del i fiskeriet. Således beskylder den Ribe bartsvær 1576 borgmester Hans Fanning for at forsømme tilsynet med de skoledisciple, han havde i sit hus, når han selv og hans hustru var »i fiskind«.¹⁸ Det vil ikke sige, at de var på havet, men at de i fisketiden opholdt sig på lejerne, hvor de opkøbte og tilberedte fisk.

Riberne var dog ikke ene om det, blandt andre tog vardeborgerne del heri. Vi kan nævne Anders Nielsen, der tillige var fæster af Store Hebo i Janderup sogn. Hans enke, den energiske Marine Hebo, fortsatte fiskehandelen, selv efter at hun havde opsagt borgerskabet i Varde og boede på Hebo. Degnen i Ovtrup vidnedes således: »Jeg var ved Sønderside med hende i 3 dage at tage fisk op, til min løn hver dag 6 sk. Dernæst var jeg selvangiven med hende ved Tudholhaf og Vesterside i 3 dage . . .« Og i 1620 vidnes det, at Karen Nielskone i Varde fik Ebbe Nielsens drejefisk såvelsom hans garnfisk.¹⁹

Varde var mindre end Ribe, men stærkt interesseret i fiskeriet, havde og har endnu sin Fiskergade, dens borgere ejede skibe eller skibsparter

og flere købmænd handlede med tørfisk, også åen var rig på fisk, I ål. Der var i sin tid et par skibe fra staden på Helgolandsfiskeriet var Varde da også en af de byer, til hvis borgere fiskerne henvi sælge deres fangst, da de »fonge deres fiske-redskab meste par dennom«.

1608 havde Varde borgmestre og råd tilkendegivet kongen, h forprangere og landløbere, hvoraf nogle nedsatte sig, men andre deres tilhold i herrederne omkring Varde og navnlig ved Sond gjorde stor forhindring i deres borgerlige næring, idet de opkøb hånde landbrugsproduktet hos bønderne og solgte dem humle, st tjerne o. lign. købmandsvarer, hvorover deres torv og næring med ville blive forringet og nedlagt, og det var endda ganske mod byer vilegier, hvor forprang og landkøb var forbudt 2 mil fra byen, ja modede, »at byen udi lengden skulle blifve gandske øde« derved. lensmanden ikke er så nær eller kan »være ved hånden«, giver l borgmestre og råd med byfogden tilladelse til selv at pågribe la forprangere inden for de 2 mile og ligeledes ved Sønderside, og tag varer som forbrudt til byen og kongen, hvoraf byen måtte behol Bestemmelsen må have fået en vis betydning, for 1621 søger Lemv at få samme frihed over for dem, der måtte »omstrippe« og kø bønderne, og Lemvig fremlagde tingsvidner af Vandfuld og Sk herreder på, at borgerne fra andre købstæder drev handel, og vogt og drivere fra andre byer indfandt sig i fiskeriden, særlig ved T sted og Harbøre, opkøbte størsteparten af fiskene, tørrede og be den. Lemvig ligestilledes da med Varde.²⁰

Varde deltog også i handelen på Elben sammen med Ribe og købing og måtte ligeledes først lade sine varer falbyde i Glü 1642-43 havde byen efter List toldbøger 6 smakker og både på læster plus 3 både på hver 1 læst.

Smugleriet tog stedse til ved Vadehavet, og 1692 flyttedes tol fra Varde til Hjerting, og man forbyder »al ind- og udskibning fo end vore ordinære toldsteder, være sig langs med søkanten udi vo Danmark og dets insuler«. Det hjalp ikke meget.²¹

Vardes egne toldregnskaber viser, at 1683 udførtes fra byen 11 97000 flynder og 37 td. saltet hvilling. 1688 417000 flynder 380000 og 1691 36000 og 6 td. hvilling.²²

Det var ikke blot sild fra Helgoland, der førtes til Hamborg sælges, men købmænd fra Varde, Ribe og Ringkøbing såvel som og opkøbere på lejerne søgte did med deres last af tørfisk.

På Kærgårds birketing vidnede to mænd, at de i 1647 var nærværendes ved Sønderside og så, at Jens Jensen i Gedbjerg, Ål sogn, indsatte halvandet tusinde melskuller i Søren Christensens skib i Oksby. Han skulle føre dem til Hamborg for Jens Jensen. Da de kom til Hamborg hørte de, at Jens Jensen søgte efter $\frac{1}{2}$ tusinde af disse skuller. Hvor fiskene var blevet af, ses i et tingsvidne et helt år senere, da to mænd fra Grærup og Sønderside vond, at de nærværendes hos var i Hamborg forgangen sommer om Sct. Hansdagstider, da så og hørte de, at Jens Sørensen på Sønderside kastede 1 quartier melskuld i en evert til Søren Knudsen i Vrøgum og bad ham sælge dem for ham, hvad Søren Knudsen indvilgede i.²³ I aug. 1645 kom Mads Jensen i Grærup og Adser Adersen i Vejrs på tilbagevejen fra Hamborg »udi Grådyb«, dvs. at de tog ind til Hjerting. Tingsvidnet er ikke klart, men det synes bl. a. at fremgå, at det havde kostet 5 rdl. i stادهpenge af skib og gods.²⁴ — I juli 1650 faldt Anders Sonnichsen ud af sin båd undervejs fra Hamborg, liget blev fundet og begravet i Sønderho.²⁵

Den Guldager-præst Jens Pedersen Strudvad skriver i et tinglæst pas: »Denne brevviser, Mattis Hansen, min sognemand (fra Tobel, Guldager sogn) er nu desværre kommen udi nogen stor elendighed og fattigdom over en ulykkelig sejlads udi denne høst anno labentis 1639, han gjorde fra Hamborg, så at han fattig mand haver sejlet hans skude læk i den store storm, som sig haver rejst imellem 11. og 12. okt. om natten og om anden dagen imod aften, udi stor livsfare kommen udi Lønne strandside, hvor hans skude, som var hans egen alene, er ganske i stykker slidt, og intet er blevet bjerget af hvis gods, han havde inde, uden deres eget liv, med sejl, anker og tove og hvis klæder, de stod og gik udi . . .«

Et andet eksempel på fiskerlejernes livlige forbindelse med Hamborg giver ravhandelen. Kristian IV gav en københavner Jakob Hansen Drejer eneret på opkøb af rav »på adskillige steder her i riget«, men det viste sig, at også Niels Pedersen på Sønderside opkøbte rav, og han havde solgt det i Hamborg.²⁶

Vi ser, det har været ret almindeligt, når forårsfiskeriet sluttede og vel også efterårsfiskeriet, at man tog til Hamborg med tørfisken.

Naturligvis ville man gerne have fisken solgt så snart som muligt dernede, så man kunne komme hjem og hjælpe hustru og børn med markarbejdet. Denne travlhed var hamborgerne ikke tilfreds med. 1650 besværer de hamborgske fiskere sig over, at de fremmede kom med deres everter, og 7-8 og flere personer fra en evert handlede på deres torv, og det så tidligt, at de havde det besat, før de kom. De beder rådet om at

ordne det sådan, at der kun må stå tre personer på torvet fra hver evert.* Desuden står de fremmede der ikke blot tidligere, men også længere end byens egne, skønt stadsrecessen bestemmer, at de kun må handle der til kl. 11, står de der fast den ganske dag, hvorved de tilføjer »uns und der Bürgerschaft grosen Schaden.«²⁷

Den 15. juni (Viti Modesti dag) holdtes et særligt skullemarked i Hamborg, hvor Riber fisk utvivlsomt spillede en hovedrolle.²⁸

I Ribes »store« tid kom hamborgerne ofte til staden for at købe fisk, især skuller. 1540 var to hamborgere stævnet for retten af to ribere, som påstod at have leveret 100.000 skuller i deres hjem i Hamborg, men sagen afvistes på grund af manglende bevis.²⁹

En god kunde var *kongen*, for tørfisk var kongelig spise.

1547 skal Claus Sehested, lensmand på Riberhus, efter kongens forlangende sende 6000 hvilling til Nyborg og derefter sende 20000 hvilling og 20000 skuller til Kolding, hvorfra de straks skal sejles til Københavns slots behov, senere s. å. skal han sende 12000 hvilling, 8000 skuller, 10 sn. kabliu, 3 læster salt fisk og 10 sn. røkker til kongen. 1548 skal samme lensmand føre 12000 hvilling, 8000 skuller og 8 læster saltet fisk til Koldinghus til kongens behov. Året efter skal Sehested sende til kongen på Nyborg 20000 hvilling og 20000 skuller, og Niels Kjeldsen skal af Hind- og Ulfborg herreder sende al fisket hvilling og skuller, vel sandtolden, samt 4000 hvilling til Sønderborg. Endelig skal Claus Sehested endnu samme år sende 8000 flyndere og Niels Juel på Bøvling 14000 hvilling og 200 kableau. Af disse leverancer er størstedelen sandtoldfisk.

Men kongen har også opkøbt fisk og overdraget de vestjyske lensmænd at passe denne handel, for det var ikke blot fra Ribe, kongen sikrede sig fisk til sit og hoffets bord. Da Joachim Bech blev lensmand på Bøvling 1634, forpligtedes han til årlig at fremsende til København til Sct. Olufsdag (29. juli) 2500 hvilling af Sandholmen (Harboøre) og 74 vorder tørre torsk. Desuden skulle han årlig købe 21000 hvilling og påse, at god fisk blev leveret. Var den ikke god, skulle den erstattes af lensmanden personlig, og udgiften derved måtte ikke lignedes på bønderne. Birkefogden på Slavsholm i Harboøre var gennem mange år lensmandens betroede opkøber af de Sandholms hvillinger.

* Ifølge Frederik II's søret måtte kun halvdelen af mandskabet gå i land, når skibet kom i havn eller på red, resten skulle blive »udi skibet og troligen det forvare«.

Kongen kunne dog også overdrage indkøbet af denne vigtige vare til en anset købmænd. Således fik Peder Hegelund, borger og tolder i Ribe, der 1580 i anledning af Ribes store brand var rejst til kongen i Skanderborg, et kgl. åbent brev om, at han på fiskerlejerne ved Ribe årlig skal købe så mange tørfisk, samrask og linskuller, tørre torsk, pilrokker, sund og mave og andre fisk, som han kan tænke behøves til kongens eget bord, og efterhånden med sit eget bud sende dem til kongen, hvor denne opholder sig. Han skal lade budde melde, hvor mange fisk han sender hver gang, og hvad de har kostet, hvorefter kongen selv med budde vil sende ham pengene. Ifølge Kinch drev Hegelund også selv fiskeri. Nu var han altså vis på at få en god og sikker betaling. Han døde imidlertid allerede 1584. Og så måtte lensmanden atter være opkøber for kongen. Det fremgår af regnskabet 1585. Han har ladet opkøbe følgende:

Af J. Graversen, Staby	7 sn. torsk, 4 sn. rokker, for 22 $\frac{1}{2}$ dl. 1 mk. 7 sk.
Poul Christensen, Staby ...	8 $\frac{1}{2}$ sn. torsk, 3 $\frac{1}{2}$ sn. rokker, for 25 $\frac{1}{2}$ dl. 1 $\frac{1}{2}$ mk.
Jep Madsen, Kærgård	5 sn. torsk, 2 sn. rokker, for 14 dl. 1 $\frac{1}{2}$ mk. 4 sk.
P. Andersen, Borig	10 $\frac{1}{2}$ sn. torsk, for 21 dl.
N. Christensen, Husby ...	7 $\frac{1}{2}$ sn. torsk, 3 $\frac{1}{2}$ sn. rokker, for 22 dl.
Jep Bartilsen, Husby	9 $\frac{1}{2}$ sn. torsk, 3 sn. rokker, for 25 dl.
J. Christensen, Husby	5 sn. torsk, 3 sn. rokker, for 16 dl.
Eske Madsen, Husby	8 $\frac{1}{2}$ sn. 6 fisk torsk, 3 $\frac{1}{2}$ sn. rokker, for 24 $\frac{1}{2}$ dl.
J. Madsen, Staby	5 sn. torsk, 2 sn. rokker, for 14 dl.
M. Hansen, Hjerting	2 sn. torsk, 2 sn. rokker, 15 tus. hvilling, for 36 dl.
Jens Skredder, Ribe	10 sn. 9 stk. rokker, 18 tus. 1 $\frac{1}{2}$ q. 5 sn. hvilling, for 57 $\frac{1}{2}$ dl. 13 sk.
Jens Skredder, Ribe	11 pilrokker, for 11 dl.
C. Lund, Ribe	7 sn. pilrokker, for 7 dl.
Jep Rohd, Ribe	2 sn. pilrokker, for 2 dl.
H. Jessen, Ribe	4 tus. linskuller, for 8 dl.
Maren, Peder Hegelunds ...	6 tus. linskuller og samrask, for 12 dl.
H. København, Ribe	12 tus. skuller, for 21 dl.
Regil Eskildsen, Ribe	10 $\frac{1}{2}$ tus. 1 q. 3 $\frac{1}{2}$ sn. sk., for 19 dl.
Maren, P. Hegelunds	1 td. sund og mave, for 1 $\frac{1}{2}$ dl.
C. Lund	1 td. sund og mave, for 1 $\frac{1}{2}$ dl.
J. Skreder	3 td. sund og mave, for 4 $\frac{1}{2}$ dl.

Det beløb sig til 366 dl. På et par nær må handlerne være foregået på Sct. Hansmarkedet, da kvitteringerne er dateret Ribe Sct. Hansdag 1585. Der er også købt af folk i N. og S. Bork, Magård, N. Nebel og Henneberg. Lensmanden købte endnu mere til kongen. 18. juli sender han samme fiskearter, men i mindre mængde til »Krunneborg« (Kronborg). Og omtrent samtidig afgår til Frederiksborg 63 sn. tørre torsk,

44500 tørre hvillinger, 45500 tørre skuller, 35 sn. rokker og 5 tdr. sund og mave for 398 $\frac{1}{2}$ dl. Og endelig går der 3. okt. 20 sn. tørre torsk, 6000 tørre hvilling, 10000 linskuller, 20 sn. rokker og 2 td. sund og mave for 121 dl. 1 ort til Antvorskov. Selv skulle Alb. Friis efter sin genant have 10000 tørre hvillinger og 10000 tørre skuller. 1622 viser regnskabet, at der af Margrethe, sal. P. Bagges i Ribe købes 5000 medelskuller for 8 sdl. pr. tusinde, af Jens Sørensen, borger i Varde 5000 hvilling à 7 $\frac{1}{2}$ sdl., 6000 tørre flyndere à 10 mk., 20 sn. rokker à 5 mk. Året efter sælger J. Sørensen, der for øvrigt er lenets ridefoged, til kongens behov 6240 hvilling, 500 saltede skuller, og delefogden i Ballum P. Nielsen sælger ligeledes til lensmanden 2 $\frac{1}{2}$ sn. rokker. 1624-25 er det delefogden H. Hansen, Kærgård, i Ål sogn, der sælger, nemlig 500 huggen skuller for 7 $\frac{1}{2}$ dl. 1 mk., 14 $\frac{1}{2}$ tus. 12 sn. hvilling à 7 $\frac{1}{2}$ sdl. pr. 1000, 16 sn. rokker à 1 sdl. og 5600 skuller à 5 sdl. pr. 1000.

Derefter bliver Peder Terpager i Ribe i nogle år hovedleverandøren til lensmanden. I 1633 leverer han sammen med Jørgen Jensen 18000 tørre hvilling, 35000 skuller, 500 saltede skuller og 32 sn. rokker. Samme år handler lensmanden endvidere med Kristoffer Kjeldsen, Ribe, og denne handel er især interessant ved, at her opgives vægten af fisken, nemlig 1 $\frac{1}{2}$ skibpd., 1 $\frac{1}{2}$ lispd. 4 skålpd. tør fisk, som er 57 torsk à 16 sk., 2000 tørre hvilling à 8 sdl., 6 sn. hvilling 1 $\frac{1}{2}$ dl. Det bliver 508 pund fisk og prisen 4 sk. pr. pd. Samtidig er der købt 1 lispd. saltet ungt oksekød, der kostede 2 $\frac{1}{2}$ sletmk., altså 2 $\frac{1}{2}$ sk. pr. pd. Endvidere sælger Terpager og kompagnon 35 $\frac{1}{2}$ sn. rokker, 14 tus. 2 $\frac{1}{2}$ sn. hvilling, 7 $\frac{1}{2}$ q. saltet skuller, 42 tus. 1q 2 $\frac{1}{2}$ sn. 3 fisk skuller, og endelig købes af Hans Sørensen i Ribe 1 td. flamske sild til 8 rdl., 1 lispd. bergfisk for 10 sdl. Det er første gang, lensmanden har indkøbt udenlandsk fisk til kongens bord. I juli 1635 leverer P. Terpager 87 sn. rokker à 6 mk., 25180 hvilling à 6 rdl. pr. 1000, 41280 skuller à 4 rdl. pr. 1000 og 500 saltede skuller for 4 rdl. — Til sammenligning kan tjene, at i 1640erne sattes en okse til 9 rdl., en ko til 4, et svin til 1 rdl. og 1 gildet vædder til 1 rdl.

Forøvrigt svinger priserne ikke blot efter konjunkturerne, men også efter fiskenes størrelse og godhed. Tingbøgerne viser f. eks., at 1644 kostede 1 kohale (rokke) 1 sk., men 1648 10 sk., mens 1 sn. skuller begge år kostede 12 sk.

Endnu i toldloven af 1672 hed det, at folk ved indvige og på øerne er tilladt »ved små fartøjer og pramme at sejle op og ned ad fjorden

Priser på tørfisk, væsentlig efter lensregnskaberne.

År	Torsk pr. snes	Hvilling pr. 1000	Skuller pr. 1000	Samrask pr. 1000	Sund og mave pr. td. el. sn.	Rokker pr. snes	Tunger pr. snes
1581	7-9 mk.	2-2¼ dl.		2 dl.	1-1 dl. 10 sk.	1-1 dl. 10 sk.	
1585	2 dl. 10 sk.	2 dl.	2 dl. ^a	2 dl.	1½ dl.	2 dl. ^b	
1598	2 dl.					4½ mk.	
1608	3 dl.	7 rdl.	3 rdl.			1 dl.	
1611	4 rdl.	6 rdl.	3 rdl.				
1619	3 rdl.	7 sdl.	c				
1622		7½ rdl.	10 mk.-8 sdl.			1 rdl.	
1629		6 rdl.					
1635		6 rdl.	4 rdl. ^d			6 mk.	
1636	5 rdl.	7 rdl.	3 rdl. ^e	3 rdl. ^f		1 rdl.	
1639		10 rdl.	4 rdl.				1½ ort
1641	5 rdl.	10 rdl.	11½ rdl. ^g	4 rdl.		½ rdl.	
1645	5 rdl.	7¾ rdl.	h			½ rdl.	
1648	5 rdl.	6 sdl.		3 rdl.			
1651		6-7 rd. ⁱ	6 rd. ^j		1 sn. 4 sk.		
1652		6 rd. ^k	6 rd.		1 sn. 4 sk.		

a. Kaldes lineskuller, d. e. rødspætter fanget på line, en part kaldes i kvitteringen samrask, b. Pilrokker, c. Store, saltede hugne 36 dl., d. Saltet 8 rdl., e. Saltet 10 rdl., f. Her regnes samrask og skuller for det samme., g. 1 sn. store, hugne rødspætter 1 rdl., h. Saltet 8 rdl., i. Saltet 8 rdl. 1 vorde saltet langer og torsk 1 ort, j. Saltet 8 rdl., store, saltet 12 rdl., k. 1 td. saltet 2 rdl.

og til hvad købstad i riget dennem lyster med de varer, som falder i landet«, og de må fortolde varerne ved udløbene. Sligt var ellers ikke i enevældens smag, og denne ret blev da ophævet 1680, men ved toldloven 1683 fik de dog atter tilladelse til sejlads, men kun inden for samme provins. Bestemmelsen ville ramme Fanø og vore øvrige lejer, — hvis den blev overholdt. Det blev den ikke, for i et kgl. åbent brev af 26. april 1685 hedder det, at regeringen var kommet »udi erfaring, hvorledes indvånerne på vore ølande *Fanø, Sønderho og Mandø* under Riberhus amt uden nogen af os derpå havende sær privilegium og tilladelse ikke alene indfører til Ribe, men endog udfører til Husum, Hamborg og andre fremmede steder deres fartøjer og skibrumme fulde af saltet og tørret fiskevare foruden at anmelde sig på Ribe toldbod, vores told og rettighed såvelsom lastepenge af deres fartøjer og skibrumme at erlægge, derhos er og ikke uden mistanke, at de ved samme lejlighed fra Hamborg og andre steder undertiden med dennem tilbagefører adskillige varer, hvoraf og vores told og rettighed burde betales, som vin, salt og andet deslige«. Derfor befales, at indbyggerne på disse

øer, »når de med deres fisk eller anden landsens vare inden eller uden riget dennem agter«, skal fortolde det i Ribe »under fartøjets og varernes konfiskation«, ligeledes skal forholdes med de varer, der indføres, »hvorimod vi af sær nåde allernådigst herefter vil have indbyggerne på bemeldte ølande befriet og forskånede for den *sandtold*, som de hidintil en gang om året til vores amt Riberhus givet haver«.

Dette åbne brev var med til at danne grundlaget for Fanøs senere store skibsfart, og det blev et dække for store smuglerier, der intetsteds blev drevet livligere end ved Fanø og kysterne overfor.

Imidlertid klagede *Ribe* og *Varde* over Fanø, og 1688 ophæves privilegiet, og det pålægges øen at sælge sine varer i Ribe og Varde, da fanikerne stadig smugler. 19 fanøfiskere indsendte da en ansøgning og erklærede, at det hele var bagvaskelse, og de lovede ingen varer at indføre. Udstyr til fiskeriet købte de i Ribe, og det har »af Arilds tid aldrig været dem forbudt at sejle med fisk, som kan være et par rejser om året, som vi fattige folk ellers ved og kan have levnedsmiddel af vort fiskeri, som vi alene har det at nære os af, og er det enhver retsindig bekendt, at vi ikke [ellers] kan subsistere, men må landet kvittere«, for i Ribe kan borgerne ikke overkomme at købe al fisken. Herpå attesterer stiftamtmanden. Resultatet blev, at der 1689 resolveredes, at Fanø og Sønnerho skal nyde og beholde deres forrige frihed med at sælge og udføre deres fisk, hvor dennem lyster.

1672 blev det tillige indskærpet, at de skippere, der ikke boede ved indvige eller på øer, ikke måtte bo på landet. Varde krævede derfor, at egnens skippere skulle bosætte sig i byen. De reagerede ikke. 1674 stævnedes da 6 skippere i *Hjerting*, 5 i *Ho*, 1 i *Vejrs*, 1 på *Fanø*, 1 i *Tobøl*, 1 i *Sjælborg* og 1 i *Jegsmark*. De havde nok taget borgerskab, men var ikke flyttet til Varde. De blev nu dømt til at flytte, men trak stadig tiden ud. Varde søgte påny at tvinge dem og lod Ho-Oksby fiskere vide, at det var deres pligt at sælge de fangede fisk i Varde. 1685 søgte 8 Hjertingfiskere, vel ansporet af Fanøs held, om at blive boende og alligevel drive sejlads. Samtidig søgte 24 mænd i Ho-Oksby om lov til at sælge fisk i Hamborg og andre steder. Varde magistrat og tolder vil, at vi »skulde være forpligtet at sælge vore fisk til byen for, hvad den efter egen fri vilje os derfor give vil. Det har aldrig af arilds tid været forbudt os at udføre fisken til Hamborg efter at have fortoldet den. Vi kan sælge den på et par rejser om året.« Hvis det nægttes, søgte de om at måtte forsende den med Vardeskipperne (i stedet for at være tvunget til at sælge den i Varde).

Bystyret var imidlertid også på tærne og indsendte samtidig en klage over den megen forprang i de 4 herreder omkring Varde, bl. a. med fisk. Det vil have det tidligere nævnte læbælte udvidet til at omfatte alle 4 herreder, og Ho-Oksby fiskere, der sejlede med fisk til fremmede steder, bad bystyret om at måtte blive pålagt at føre fisken til Varde. Og byfogden rejste selv til København for at virke for byens sag.

Stiftamtmand v. Speckhan anbefalede imidlertid nok at udvide læbæltet, men anbefalede at opfylde skippernes og fiskernes ønsker. 28. juli 1688 opnåede Hjerting, Ho og Oksby sogne da et åbent brev, hvori der blev givet tilladelse til, at indbyggerne og fiskerne må »herefter som tilforn udi deres havende huse og våninger . . . fremdeles ved stavnen ubehindret boendes blive, og skal det dennem derhos og allernådigst tilladt være herefter som udi forrige tider ved sejladsen og søen at søge deres næring, så og med deres små fartøjer deres fiske og varer til fremmede steder henføre og sælge, hvor de bedst ved og kan«, dog at de forinden betaler told.

Det var et privilegium, der var opnået, men Varde var rasende, især på Hjerting, og lod rentekammeret vide, at skipperne havde svindlet sig til privilegiet: »Hverken fisker de, ej heller er de bønder! men bor i velbygte huse og ejer skuder og smakker«!²⁹

Navnlig efter udstedelsen af reskriptet 1689 strømmede Fanøboerne i stort tal til Hamborg, selv birkedommerne H. R. Dunch og Søren Dunch var i Hamborg for at sælge fisk. Nogle skipper tog mindre partier med til købmænd, navnlig til købmand Johan Wahn, der kunne tale dansk. N. Nielsen, Nordby, medbragte 1709 på sin første rejse en sending fra Enevold Pedersen i Henne mølle på 15½ tus. 6 sn. mellemskuller, 12 tus. 39 sn. baksuller, 17 tus. 6 sn. samrask. Her opnåedes meget højere priser end på hjemmemarkedet. Alle, der havde større mængder fisk og større fartøjer, sejlede fisken til Hamborg. De mindre bemidlede måtte sælge den i Ribe. Her måtte de betale 2 sk. pr. 100 tørrer hvilling i konsumtionsafgift. Også Mandøboerne drev livlig handel. Der solgtes stadig en mængde fisk til de sønderjydske østkystegne. Som i gammel tid var det flest kvinder, der handlede med tørfisk, navnlig Fanøkvinder i deres letkendelige dragt, og da Fanøfisk stod højt i ry, var kvinderne gode sælgere. Kromann nævner en række kvinder, der fik passersedler til Ribe i sidste halvdel af juli 1821, hver med 20 skippd. fisk, et par med hver 3½ skippd. og en med 5 skippd. En tid slap de for at tage passersedler for fisk, de selv fangede og tilberedte, men det var ikke nok til deres vidtstrakte handel, så de opkøbte på fastlandet. Tolderne indberettede,

men fik nok intet ud af det. Den mest bekendte sælgerske i forrige århundrede var Karen »Tordenskjold«, som hun kaldtes, fordi hun var så stor og kraftig. Hun døde 1909, 93 år gammel. Selv præsterne på øen drev en betydelig fiskehandel.

Transporten kunne også være risikabel. 1642, en 8 dage efter Sct. Hans indskibede Anne Frederiks i Husum sine fisk i Chr. Bodsens skib fra Oksby, der lå i Sønderside havn. Hun sagde da til Chr. Bodsens: »Jeg beder Jer gerne, at I ikke sætter alle mine fisk fremmest udi i eders skib eller på hovedet, for det bliver de slimede og sorte af«. Chr. Bodsens lovede, at de ikke skulle ske værre ret end hans egne. — Alligevel har de nok taget skade på rejsen, for Anne Frederiks tog tingvidne om det afgivne løfte.³⁰

Da Kristian IV anlagde Glückstadt, befalede han Riberhus lens beboere, »som handler med tørfisk og plejer at drage dermed til Hamborg, at henvende sig i Glückstadt og ganske holde sig borte fra hamborgerne. Kongen vil gøre den anordning, at de skal kunne få afsat deres fisk der på lige så gode vilkår som til hamborgerne«. — Man må sige med Kinch: Om denne befaling er blevet overholdt så nøje, ved jeg ikke! I hvert fald holdt vore fiskere sig ikke »ganske borte« fra Hamborg. 1694 sejlede skibe fra egnen på denne by. Dette år havde skipper Niels Pedersen »ved fiskerlejet Ho« fået en smukke på 12 læster bygget derhjemme og fik af stiftamtmanden et søpas med attestations på, at han agtede at besejle Hamborg, Holland og Norge.

Der var i det hele taget flere tyske byer, hvor vore folk afsatte fisk. 1733 brød stavnsbåndet forstyrrende ind i denne livlige trafik. Det blev besværligt for kystboerne, der som fiskere var vant til med deres »små jagter at løbe ned til Altona og andre steder deromkring for at sælge deres fisk«. ³¹ Fanø og Hjerting overtog føringen. Ved krongodsauktionen 1741 havde fannikerne købt deres ø og var dermed sluppet ud af Ribes forstrand eller forstrog, og fra den tid tog deres sejlads et mægtig op-sving. Også Sild, Rømø og Højer havde livlig sejlads. Fanøskippernes everter sejlede til Hamborg-Altona eller til Amsterdam. Ved Ribe skibbro lå der jævnlig småfartøjer, der gik i fart på Altona. Selv Varde havde en tid forbindelse dertil.³² Til de hjemlige havne sejledes med fisk, mens det åbenbart blev mindre og mindre til udlandet. Det var landbrugsprodukterne, der dominerede.

Ribe var i stærk tilbagegang. 1726 indsendte byens købmænd en klage til regeringen. Det hedder deri, at fannikerne og sønderhoningerne drog med deres fisk til Hamborg og holstenske byer og afsatte dem der, men i

stedet for at påtage sig almindelig fragtfart til hjemturen købte de varer op både til eget brug og videresalg. Og mandøboerne lagde til ved strandsiderne uden om tolden og afskibede der deres fisk og andre varer, som læssedes på vogne og kørtes ind i hertugdømmerne og kom tilbage med andre varer til bådene, hvorved købmændenes egen handel ødelagdes. 1735 siges det rent ud, at ølandene tidligere havde været forbundne til at føre deres fisk til Ribe.³³

1746 udgik fra Ribe til fremmede stæder 87660 tørre flynder, 17000 tørre hvilling og 48 td. saltede. Riberne drev heller ikke længere selv fiskeri eller sendte mandskab og fiskerbåde til lejerne, hvor man ellers tidligere kunne finde dem. De måtte købe al fisken til videresalg. Herom siger Pontoppidan 1769: »De over alt bekjendte Fisk, kaldet Ribe-Skuller eller Ribe-Flynder er ikke af Byens Fiskerie, men fra Fanøe og Mannøe, hvor de fiskes og beredes, og en Del deraf sælges i Ribe . . . I forrige Tider har bemeldte Øboere solgt al den Fisk til Ribe, som de fangede, da Købmændene fandt deres Regning ved at sælge den paa andre steder og dermed dreve Handel endog paa Middelhavet. Men nu har Øboerne fundet paa selv at udføre den, mest paa Hamborg, hvorved denne Handel er stoppet for Ribe Købmænd. Nu kan en og anden Borger købe et læs Fisk og dermed fare til Fyen og til Markeder, men det er ikke stort, som vindes derved. Fra disse Øer komme en Del tørret eller saltet Hvidling eller Koller, som er i taalelig Pris. Men Torsk, dels tørret, dels nedsaltet, falder her dyrere fra disse Øer, end enten den islandske Torsk fra København eller den norske fra Bergen.«³⁴

*

Langt inde i landet forsynede folk sig på en billig måde med de nødvendige fisk. Man kørte en dag i fisketiden ud til et af lejerne og hente et læs, som man selv gjorde i stand. En ret tidlig omtale af denne handel har vi i Elias Naurs »Ære- og Takke-Digt til sin gamle Skole-By Holzbroe« fra ca. 1687, hvor han efter at have skrevet om de fordele, man kan have af den fiskerige å, fortsætter:

»Men aff det salde du meget mange flere
aff store Fisk, og aff de middelmadig smaa,
ret for en ringe Priis til Underhold kand faa.
Du kan en Tønne Roug til Vester-Hav hen age,
og faa et proppet Læsz af søde Fisk tilbage,
Dem du Lufft-tørret paa en Halm-bebunden Snoer,
saa det og andet meer dig sætter udi Floer.«³⁵

Endnu for hundrede år siden anfører præsten i Kvong det som en værdi for embedet, at »om foråret haves rigeligt fisk, især af store torsk fra Vesterhavet, som er 3 mil borte.«³⁶

Karl Hansen, Gesing, fortæller ligeledes, at hvert forår måtte man til Hjerting efter et læs havfisk, især torsk og hvilling, som de så gjorde i stand og tørrede. Selv til gilder, barsler og begravelser fik de i forårstiden altid kogt torsk.³⁴ Fisk til begravelser og vel andre festmåltider er en gammel skik. Til Hans Jensens begravelse i Gammelby ved Esbjerg 1636 måtte man foruden øl og brændevin også købe ½ td. fisk, den kostede 7 mark d.³⁸ Også aftægtsfolk sikredes fisk i hvert fald i kystsognene. I en kontrakt fra Oksby i 1842 skal der hvert forår ydes »2 lispd. hvilling, der skal være godt tørret og saltet, og hvert efterår skal de have 2 snese hvillinger og 6 snese skuller.«³⁹

Mange gårdmænd i nærheden af fiskerlejerne købte i fisketiden et eller flere vognlæs fisk, som de så solgte længere inde i landet, hvorved de ofte tjente en god skilling. Kom fiskerne ind med en god fangst, var de ikke nøjeregnende, især hvis opkøberen havde en god sigtekage, en snes æg, en flaske brændevin eller to med. Så tog de det ikke så nøje med »talfiskene«, de to-tre fisk, man gav i overtal på hver snes. Fiskerne ville nemlig være på den sikre side, for at de ikke efter døden »skulle stå og tælle om!«⁴⁰

Gamle folk har fortalt mig, hvordan man i Vejrs, det gamle Vesterside, i deres barndom og ungdom læssede tørfisken på vogne, spændte studene for og kørte den til Ribe marked. Og gamle borgere i Ribe har fortalt mig, hvordan bundter tørfisk lå på gulvet langs væggen i butikkerne. Det kunne ske, at en hund løftede et bagben og lod nogle dråber falde på fisken. Men sligt forstærkede kun aromaen!

Også hos andre købmænd rundt omkring lå bundterne således.

Riberne selv foretrak fanøfisk. Et par fiskehandlere fra Nymindegab kunne ikke få deres fisk solgt i byen. De lejede da en fanøpige til at forestå handelen, og så blev der udsolgt: man troede, det var fisk fra Fanø.

»Med sådanne garn fanger man sådanne fisk.«

Det var dog ikke blot på Ribe marked, tørfisken stadig solgtes, men gennem hele forrige århundrede solgtes den på markederne overalt i amtet, således store mængder i Varde, hvor købmand I. W. Palludan en tid var stor aftager, der videresolgte til andre kolonialhandlere, og i Ringkøbing, hvor tilførslerne ofte var så store, at det trykkede priserne, fiskerne på Klitten, kyststrimlen mellem Ringkøbing fjord og havet, havde nemlig ikke noget opland. Selv i østkystbyen Kolding fandt fisken afsæt-

ning, hvorimod man ikke mere kunne sælge den i Fredericia og Vejle. Et særlig godt strøg var egnen mellem Ribe og Tønder. Store fragtvogne fra Tønder og omegn, overdækket af hvide sejl hentede saltet og tørret fisk i Nymindegab, før banen kom, og kunne transportere indtil 15 skippd. hver. Egnens egne fiskehandlere ville også gerne sælge på Tønderegnen. Der skulle nok svares lidt told ved grænsen, men den blev naturligvis lagt på prisen. En fiskehandler blev dog en nat bestjålet for 16 lispd. af de tøndringer. En tid efter var samme mand til marked i Bække, hvor han fik udsolgt og havde mange penge på sig. Næste morgen lå han død ved sin vogn. Rygtet gik, at han var blevet overfaldet og udplyndret.

Da landbruget lagde mere og mere beslag på fiskerne, oprettedes salterier af handelsmændene, hvis pris for 1 lispd. saltede og tørrede hvillinger gerne lå lidt under to kr. og var tre kr. for 1 lispd. torsk.

Ved afsætningen brugte fiskerne »løbere« (»levere«), der skulle »løbe« omkring i sognene flere mil ind i landet og tage mod bestillinger på fersk fisk og derefter bringe bud ud, når den kunne hentes. Hvert både-lag havde en sådan løber. Han fik en ret høj løn. Omkring 1840 fik han ved Nymindegab 16-20 rdl. for hele fisketiden, dog på egen kost. Hans arbejde var strengt og ansvarsfuldt, da det for en del beroede på hans kendskab til egnen og hans tategaver, om den fangede fisk blev afsat. Ofte må han uafbrudt være på farten i længere tid, gå 5-6 mil til kunder inde i landet og dog næste dag være ved stranden for at høre, om der er fisk. Han må nemlig ikke få folk til at køre til lejet, hvis fangsten er mislykket. Kører kunderne forgæves, bliver de gnavne, ja kan finde på at forlange erstatning. På havvejrdsdage kunne der komme 100 vogne til stranden efter fisk, i 1870erne dog højst 20-30 vogne på en gang, så gabsiden lignede en markedsplads. Også i kroen var der travlhed. Der drak man lidkøb.⁴¹ Måske var netop denne drikken lidkøb skyld i, at en mand fra Strellev slap i søvn på hjemturen, væltede med læsset og kvaltes under fiskene.

1870 kostede en snes hvilling 75 øre og en torsk 50 øre ved Nymindegab. Salterne fik dem dog lidt billigere. Ved århundredets slutning kostede hvillingen over det dobbelte, mens torskeprisen steg langsommere.

Adskillige fiskere havde fast forbindelse med bestemte gårde, hvor de byttede fisk med rug, kartofler o. lign. Professor Krøyer påtalte den for fiskerne skadelige uskik, at bonden stadig kommer med brændevin, sigtebrød eller kager til bådenes mandskaber, for de »brændevinsfisk«, fi-

skerne så giver til gengæld, er langt mere værd end beværtningen. Også kroen vil han have nedlagt, da fiskerne forledes til drikkeri.

Fiskene var af meget forskellig størrelse, og da de ikke vejedes, havde man i alt fald ved Nymindegab en kasse, der kunne rumme 3 snese hvilling af middelstørrelse. Forlangte en, at fiskemålet skulle bruges, fyldte man i kassen uden at tælle. — Torsken blev gjort »talfærre«, dvs. der regnedes indtil 25 til en snes, hvis de var under 8 pund stykket. Først ved århundredets slutning blev det almindeligt at sælge efter vægt.⁴² Man brugte heller ikke fiskekassen, fisken fyldtes direkte i vognene.

Fiskeren til havs og på land

»Havgasser« kaldte indlandsfolk fiskerne ved havet. »Havkarle« kaldte de sig selv. De »bruger havet«, sagde de om deres erhverv. Men de havde også andet erhverv. I forrige århundrede strømmede gårdmænd og husmænd, karle og piger fra kystegnene til lejerne i fisketiden.¹

Det havde ikke altid været dem alene. I middelalderen og nogen tid derefter tog Ribe- og i mindre grad Vardeborgere del i fiskeriet. Uden for fisketiden sejlede de med varer til Tyskland og Holland, handlede undertiden selv og drev kystsejlad med brændsel, tømmer, tørfisk, korn og flæsk osv., ikke mindst på Vesterhavsøerne. På de større lejer Sønder- side, Nordby og Sønderho og vel også undertiden på Vesterhavsøerne var der folk, der ernærede sig på samme måde. Andre borgere og handelsmænd opkøbte og behandlede fisken på lejerne og videresolgte den. De »lå i fiskind« og havde mænd og kvinder til at arbejde for sig. Disse arbejdere og menige fiskere var en art erhvervsfiskere, der hele året boede i boder og småhuse på lejerne og vel også i fiskergaderne i købstæderne.

Efterhånden — i 1600tallet — var kun enkelte ribere eller vardere selv fiskeskippere, men velhavende borgere, adelsfolk og bønder ejede et til tider betydeligt antal af skibene eller havde part i dem, eller de bekostede udstyret og fik derved part i udbyttet og i sandtolden. Men et stort antal styresmænd ejede dog selv deres skibe eller havde det sammen med deres fader eller en anden slægtning. Senere kunne både- laget være fælles om båden.

1581 er det blevet til, at af de 38 skibe, som ejedes af ribere, føres kun de 11 af Ribemænd ved Sønderside og Sønderho, mens 3 Husum- folk ejer og fører deres egne skibe ved Sønderside. 1611 er der 3 styres- mænd fra Ribe ved Sønderside og 1 ved Sønderho samt 5 Vardeskippere ved Sønderside, de er selvejere med undtagelse af en fra Ribe og en fra Varde. 1619 er kun en skipper fra Ribe, men tre fra Varde. 1626 nævnes

kun en købstadmand som skipper, en riber. Så hører det helt op, men der kan naturligvis nok være købstadsfolk mellem de almindelige fiskere, hvad ikke kan konstateres af regnskaberne. Derimod bliver borgerne ved med at eje skibe og skibsparter. Ribes 38 skibe i 1581 er i 1598 nede på 10 foruden ejere af to halve skibe. Tallet svinger i den følgende tid til 1653 mellem 3 og 9. Varde ejer 1607 10 skibe, men ellers svinger tallet fra 0 til 8. Vardes skibe findes navnlig ved Sønderside og Vester-side samt Hjertering, mens Ribe havde sine ved Fanø, Sønderside og Langlig.

I stigende grad sejlede fiskerne selv tørfisken til Husum, Glückstadt, Hamborg o. s. v., idet de selv behandlede mere og mere af fangsten. Tingbøger fra 1600-tallet viser adskillige eksempler på, at de har lejet kvinder til at »gøre fisk i stand«. Der er dog stadig købmænd eller gårdmænd, som opkøber fisk og lader den behandle, og sådan blev det ved at være.

For mange Fanøboere var hovederhvervet fiskeri og søfart, og det gjaldt også mange på de øvrige øer. Efterhånden som Sønderside formindskedes, var det der som på de øvrige lejer, at de fleste fiskere var bønder.

Bønderne havde vel fisket siden oldtidens dunkle tider. I middelalderen, da landgilden fastsattes, gjorde de det, og det ikke blot i sogne, der grænser til havet. Når Riberhus' jordebog 1627 viser, at 3 gårde i Skyhede, Ovtrup sogn, svarer hvilling i landgilde, og vi 1611 finder en af fæsterne derfra på Sønderside, og at der af et markstykke i Lunde svares 10 rokker og af en eng i Hø 1 td. torsk, 3 td. hvilling og 2500 garn samrask, er det givet, at brugerne ved landgildens fastsættelse var fiskere. I Nr. Nebel sogn svarede et par bol 10 torsk, og Nebelsognene fiskede fra de nordlige lejer.² Fra Janderup og Billum fiskede man også. Længere sydpå svarede ligeledes fisk i landgilde, således ejendomme i Enderup, Råhede, Havervad, Obling og Rejsby i Hviding herred og på Rømø. I gode fiskeperioder kom der selvsagt folk fra mange andre gårde.

I vintertiden med dens storme og kulde fiskede man ikke, heller ikke i den varme sommertid, da fiskene gik længere til havs og spyfluer fordærvede fisk under tørring, og da bonden havde travlt hjemme, og fiskeren drev sejlads og handel. Der var derfor et forårs- og efterårsfiskeri. I forrige århundrede begyndte det 1. april og sluttede til Sct. Hans (24. juni) eller nogle dage før. Tidligere strakte det sig over en længere periode. Dagen efter Peders dag (22. februar) tog de Ribe fiskere ud til lejerne »til almindeligt havfiskend«. Hermed stemmer det, at 5 fisker-

skibe hver med 12 mand gik under 11. marts 1613,³ og at en kirke-tiende skulle ydes 25. marts. Der nævnes også noget senere, at der fiske-des fra påske til Sct. Hans, i den tid prædikede Ho præst på sandene. Vejret kunne være så slemt, at man udsatte starten. Nu må vi erindre os, at 1. marts dengang svarer til 10. marts nu, så »foråret kom tidligere«, hvad der først rettedes ved kalenderreformen 1700. Desuden har den s. 140 omtalte klimaforbedring antagelig gjort sig gældende.

Efterårsfiskeriet begyndte i forrige århundrede ved Mikkelsdagstide (29. sep.) og sluttede sine steder omkring Mortensdag (11. nov.) og kunne undertiden være helt opgivet. På Fanø o. fl. steder blev man ved »indtil vinteren forbyder det« (1769).

Da fiskeriet var sæsonfiskeri, og det i reglen foregik fra den øde strand temmelig langt fra landsbyerne, var det nødvendigt for fiskerne at bygge hytter, som de kunne benytte i fisketiden. De kaldtes *boder*. De er velkendte også fra andre gamle fiskerlejer. På Hesselø og ved Falsterbo er deres svage spor i lange rækker endnu synlige.⁴

I Hind herred (Holmslands Klit) lå beboernes huse en tid lang så tæt ved havet, at man drev fiskeri derfra, men efterhånden flyttede man nærmere fjorden, nogle fordrevne af sandflugt, andre for at komme tæt-tere til de opvoksende fjordenge. Så måtte klittens fiskere da også bygge boder.⁵ Og der har tidligere stået boder ved stranden mellem klitterne. I Riberhus lensregnskab for 1537 kan det nemlig ses, at der da foregik et stort fiskeri herude. Regnskabet opfører »Husfesh van Hengheret fes-chen«. Blandt de mange fiskere nævnes folk, f. eks. fra Søgård og Bork, altså så langt borte fra, at det er indlysende, at de har benyttet boder. Også fra Ulfborg herreds korte strand blev der drevet fiskeri.⁶

Endvidere rejste de lave boder sig ved Tipperne, Nymindegab, Henne strand, Huge, Uldal, Tudhul, Tudal, Vesterside, Sønderside, Langlig, Strandby og i forrige århundrede på Skallingen. I Sjelborg og Hjerting esede man i eller ved beboelseshusene, måske havde udensogns fiskere dog boder, når de i visse åringer opererede herfra, ellers lejede man en stue. Det gjorde man i alt fald i forrige århundrede.⁷ I Sønderho havde riberne i ældre tid boder,⁸ men efterhånden blev man fastboende og esede hjemme. I Oksby esede man i nyere tid hjemme og har antagelig altid gjort det under fiskeri derfra. På de sønderjyske lejer må der sine steder have været boder, f. eks. på det øde Uthørn.

Ved Vesterside leje var der boder 1599. Da solgte Knud Sørensen i Børsmose »en boe« til en fisker for 9 mark d., og køberen gav ham straks 1 mark på købet og 4 sk. til lidkøb. 1616 ejede 3 mænd hver 1/3

af en bod, den ene af dem lejede sin part ud til en anden fisker, der så skulle have bolig der. Herfor skulle der betales 3 mk. for sommeren. Gentagne gange senere nævnes boder ved Vesterside. Og ved Sønderside nævnes boder 1610, da Jesper Jørgensen og Niels Sørensen i Ribe havde fiskerboder i fællesskab derude.⁹ Forøvrigt stod der fast beboede huse og boder imellem hverandre. 1606 fæstede således en mand et hus med »bredzel rum«. Det har været en Fisker eller måske en, der handlede med fisk.

På Fanø nævnes »fiskerhytter« 1614. Lensregnskabet viser nemlig, at Niels Frandsen fæstede »en fiskendshus met een Bredzels og Bredtzell romb paa Sønderhuse [Sønderho] og en liden strykke jord vesten og norden ved samme, gaf 1½ rdl.« Endvidere fæstede Peder Mortensen samtidig »1 fiskendshus med Bredtsel og bredtzell Romb« for 1 rdl. i indfæstning. Endnu to fæstede hver »en fiskendshus« med samme tilliggende, det sidste hus var kun »liden«, men så medfulgte et strykke øde (uopdyrket) jord ved huset og ud til vejen. Til det første hus hørte »en liden kaalgaards jord«. Det er givet, at her er tale om huse til helårsbeboelse. De kaldes jo heller ikke boder. 1617-18 bortfæstes fire af kronens fiskerhuse i Sønderho, og 1619 fæster Anders Mikkelsen en »fiskemands hus ved Sønderho havn«, som Niels Jespersen ham oplod. Indfæstningen var 1 dl. 16 sk. De følgende poster i lensregnskabet er ganske tilsvarende: Hans Jørgensen på Sønderho fæstede »en Haffnhaus, som hand nu iboer« for samme afgift. Las Hansen fæstede under ganske samme forhold ligeledes »en haffnhaus«. Her har altså været fast beboelse i fiskerhuse ved stranden, og man må have eset inde i husene, når vejret ikke tillod det ude. Dog har der vist samtidig været fiskerboder i nærheden, for regnskabet 1623 nævner en mand, der fæster et havnhaus, og fortsætter derefter: »Poul Jessen, Sønder Ho, fæstede et strykke jord og et bredhel rom ibidem, som han haver optaget af øde ved Fischeboerne, gaf 1 dl.«¹⁰

Bredsel betyder ellers »udbredning af hør, tørv o. dsl. for at tørres«, men her har det betegnet selve arealet, jordstykket, hvorpå fiskene udbredtes, når de skulle tørres. Bredselrummet må da være et skur til at anbringe fisken i under regnvejrr og måske under saltning.

Som nævnt side 93 var 41 af de 49 huse, der 1609 nævnes på Føjene næring jordhytter med græstørvstage og jordvægge, sikkert nok ret lave vægge. Efter Mejers kort synes boderne på Helgoland også at have haft vægge 1652. Endnu i årene omkring 1756 rejste man ved havsiden i Bøvling sogn »fiskehytter af grøntørve«, mærkeligt nok meddeles det i

Fiskerboder ved Vejrs strand 1876. Efter fotografi på Varde museum. I forgrunden Ålegrøften og stejlepladsen. Sammenlign s. 75. Se også s. 58 og 61.

den gamle beretning, at man ved fiskeriets ophør nedbrød dem. Det var næppe tilfældet i Føjenæring, hvor nogle endda tjente til stadig beboelse, mens andre kun brugtes i sæsonen, det gælder således huse, der ejes af folk fra Varde, Ribe, Bredmose, Ho og Oksby. Hvorlænge man har haft knæhuse som boder kan ikke oplyses.

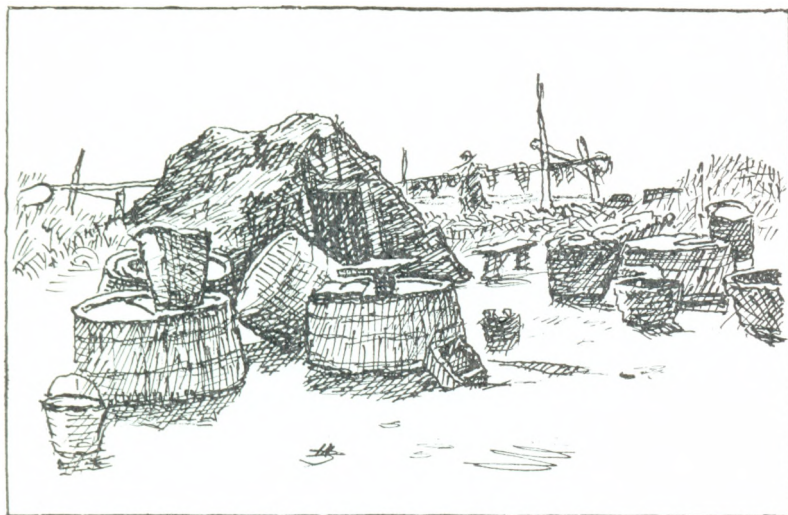
Væsentlig på grundlag af Torben Klintings bog gives her en skildring af den almindelige bod ved Nymindegab i forrige århundrede. Den var som sagt et knæhus eller spændehus, en taghytte, rejst direkte på jorden. Der var 6 kobbel sparrer, hver ca. 6 alen: de tømredes i en spidsvinkel, så bodens bredde blev ca. 7 alen. Spærene, der anbragtes på nedrammede bjælkeender i plan med jordoverfladen, dannede altså 5 fag á 2 alen. En hanebjelke anbragtes i hvert kobbel $2\frac{1}{2}$ -3 alen over gulvet. Der lægtes som i almindelige huse og tækkedes med helme og lyng, der var det luneste. Tagrør kunne bruges, men rådnete, når de blev tilføjede med sand. Bodens første fag tilvenstre er ildstedet på gulvet, på selve sandet eller på en stensat arne, og gryder og pander sættes på trefødder over

Fiskerbod fra Nymindegab indvendig. Bagest sengene med sulen, der ses to kandskabe, en eseskammel til højre. 1910 flyttedes boden til Frilandsmuseet.

ilden. Oprindeligt trak røgen ud af døren eller af en lyre i taget, senere føjedes en skorsten eller trækkanal til udvendig, bygget af hedetørv. Ved Nymindegab erstattedes denne skorsten af en muret skorsten, som indefra skyder sig op gennem taget over ildstedet. Den var åben til skulderhøjde. Til sidst fik man en muret arne. Brændselet, hedetørv og strandingsstræ, var skubbet helt ind i vinkelen mellem det skrå tag og gulvet. I Børsmose vedblev boderne at være uden skorsten.¹¹

Til højre for døren stod den store øltønde. De næste tre fag var det egentlige arbejds- og spiserum. Tæt ind under taget er skubbet kister og kasser og hængt klæder, støvler og redskaber og en seng eller køje til en fisker eller »drejer«. Når der eses, sidder pigerne på små skamler midt på gulvet, på større har de bakketrug, line og es. Færdige med arbejdet gør de rent og fejer de løse brædder, der er lagt som gulv. Der kan være et fælles klædeskab, og der er altid et »kandskaf« eller to, kassehylder, til dunke, kander, tallerkener o. s. v. Et lille spisebord står længst inde med små skamler og kister omkring. Det nordligste fag er fraskilt af et 1½ alen højt panel. En noget højere tværvæg deler dette fag i to sengesteder, til højre to fiskeres, til venstre to kvinders. Som i sengene i gårdene er der nederst lagt lyng og derover halm. Taget over sengene kunne

Redskabsbod, »fællesbue«, ved Nymindegab 1879. Tegning af J. Hübschmann efter skitse af L. Tuxen.

beklædes med halmmåtter, der lunede og hyggede. Foran panelet står en stolpe, »æ sul«, støttende hanebjælken. På den hænger fotografier, ure og nips, og den kan have en eller to hylder foroven.

Da havskibet havde 6-7 fiskere og lige så mange esepiger og nogle drejere, havde et bådelaag tre boder samt en »fællesbue«, redskabsbod. De tre opholdsboder lå så tæt side om side, at fiskerne kunne ligge i sengene og træffe aftaler med hinanden. Fiskeaffaldet kastedes til bestemte tider i havet eller begravedes, alligevel kunne der lugte slemt. På Fanø og i Oksby brugtes affaldet som gødning.

Man var fælles om den daglige kost, alle fik gratis fisk, og der konsumeredes en mængde og af den bedste. »En ska vær slem forædt, nær en ett' ka spis en fesk hvilling,« sagde man. Iøvrigt måtte hver fisker for sig og sin esepige møde med en bestemt mængde brød, mel, smør, pålæg o. s. v. Øllet hentedes i hjemmene på omgang, købmandsvarer gik ind i den fælles regning. En drejer eller havkarl skulle kun udlægge halvt, han havde ingen esepige at sørge for.

På Skallingen var boderne noget anderledes. Der var kun 4 mand i båden, de sov i den ene bod og de 4 esepiger i den anden. Der var ingen sule, og døren var en heldør og spærrene rejst over en rem, der hvilede på kasser. Pigerne sad ikke på skamler, når de esede, men på gulvet med benene i nedgravede huller omgivet af brædder. Bakketruget kaldtes »æ

lintrow«. Denne indretning kan stamme fra gamle boder på Sønderside. Ofte ejede 3 mand båden, den 4. fik da fast løn, 17-18 specier; de delte ikke fangsten, men en mand fik den hver 3. dag.

Det kunne volde vanskelighed at skaffe tilstrækkelig *es*, *mading*, til krogfiskeriet. Ved Nymindegab brugtes en tid sild, der toges i udløbet, til tider i våd ved stranden. Man saltede undertiden en del for at sikre sig. Eventuelt brugtes den til sommerens fiskeri efter pighaj. Tidligere fik Nymindegab, Huge og lejerne på Holmslands klit sandorm fra fladerne ved Tipperne. Ved Ho og Oksby, på Ulven, Skallingen, Langlig, ved Vesterhavsøerne og vader sydpå, fandtes sandorm. Der gik man »i grøut«. Det var strengt arbejde, især i tidligt forår eller sent efterår, da graverne måtte stå i træskostøvler, der tilklistredes med klæg, gravende i det tunge vandfyldte sand med en tretinet greb med ca. 40 cm lange tiner for at nå ormene.

Da der skulle graves på ebben, måtte man undertiden — som fra Vejrs — hjemme fra før dag for at grave 800-1200 orm til 2-3 bakker. Det kunne nok knibe for unge at nå det. »De rejner, o de bleser, o de sier ud te storm. Gud nå'e vi arme grauere, hurdan ska vi fo worm!« — Som en opmuntring gav fiskerne den største hvilling, »æ konghvilling«, til den graver, på hvis bakke den var fanget. Gode, tykke orm var bedst agn. Man bar ormene den ofte lange vej ad den slyngede sti mellem klitter og over hede i spande eller rykkasser. For at ormene bedre kunne holde sig, blev de »tvoller«, blandet med blidt sand eller tørvesmuld, gnedet af et par klyne. Undertiden lejede man Hofolk til at skaffe ormene.

Det var pigens arbejde at ese, sætte madingen på kroge, ved Nymindegab på 2400 kroge, det tog for den øvede 3-4 timer. Pigerne satte sig midt på gulvet på små skamler, på større havde de bakketrug, line og es; ved siden står en esskammel med et skråt boret hul, hvori splidstokkens ene ende anbragtes. Stokken var ca. 1 alen lang med et 18 tom. langt indsavet snit, heri satte hun de 200 kroge, når hun var ved at splide op, efter at krogene var skrubbet og skuret og smurt i olie efter fisketuren. En tynd liste, »æ splidstoklåg«, bandtes fast til stokken, så krogene ikke kom i uorden. Hun tog nu krog efter krog, satte esen på og lagde den på truget. Silden var skåret i ca. 15 stk., var det store sandorme, der kunne strække til mere end én krog, klemtes de over med fingrene. På truget var der i forvejen lagt smalle striber sand, ca. 1½ tom. høje, så orm og kroge kunne lægges nøjagtigt og ikke sammenfiltres. Man havde dobbelte sæt af bakker og liner og nogle til at erstatte slid

Anna Borsmose i Hjerting med bakketruget på knæene og splidstokken med 200 kroge anbragt i splidstokkjælen. (Efter Sprog og Kultur).

og uheld. Esedes der hjemme, kunne det ske ved siden af huset med truet på knæene og støttet mod væggen og med splidstokken i en splidstokkjæl, ligeledes stillet mod muren. Men det foregik også inde i huset.¹²

Pigerne skrubbete og skyllede krogene i fersk vand, og linerne lå til udblødning i fersk vand en times tid, før de hængtes til tørring på stejlen, der var nogle pæle forbundet med lægter. Linen blev strakt ved, at pigen slog et lille slag mellem hvert par kroge, først så var man klar til at ese. Tillige skulle hun gøre rent, lave mad, tilberede fisk m.m. Var vejret godt, var der ikke tid til megen søvn. Alle ville have det mest mulige ud af den korte sæson og arbejdede med den største iver. Man kunne da længes efter »opblæst«, d. v. s. så uroligt vejr, at fiskerne ikke kunne gå ud. Fiskerne havde en sjælden evne til at bedømme vejret. Under opblæst tog mange hjem for at give konen en håndsækning ved landbruget. Nogle ældre blev altid ved lejet, bl. a. for at have opsyn med de unge. Man dansede til harmonikamusik, og nogle »kuldsejlede« måske af for megen spiritus.¹³

Arent Berntsen fortæller 1656, at skønt man i Vendsyssel »saavelsom i

Har- og War-Sysle, ved den Westre Søkant boende, icke hafve nogen Hafn til deris Fiskebaade at ligge udi, vide de dog, naar de fra Hafvet indkommer, med deris Naboers Hielp dem saa høyt paa Landet at opdrage, at de for Hafvets Opskylling ere sickre«.

Ved Nymindegab lå skibene i udløbet, men ellers blev de *slæbt så højt op* på strandbredden, at bølgerne ikke kunne nå dem. Skulle de atter ud, blev de skubbet mod vandet med stævnen mod land, alt tilbehør bragtes om bord, mad og drikke til flere dage, hver fisker med sin »bonnik«, madkasse, bakkerne opstilledes i en bestemt orden. Så stillede fiskerne sig langs bådens sider med ryggen under den og svingede den langsomt omkring agterenden. De forreste stod snart i vand, men havde støvler, der nåede til skridtet, eller de havde træsko, strømper og underbenklæder trukket af, mens de fik båden »i flåde«, ligemeget på hvilken årstid, ellers sad de i vådt tøj under turen, der gerne varede $\frac{1}{2}$ døgn eller mere. Senere brugtes ruller på brædder til at føre skibet op og ud på.¹⁴ Formodentlig har man også brugt dem ved everterne, hvor fiskerne fra flere fartøjer antagelig har hjulpet hinanden; det påbydes ligefrem i Ribe skibmandsret.

Da Jens Sørensen var her på sin berømte milevognsrejse 1695 og ville sejle fra Sønderside (Ho by's fiskerboder) sammen med 5 andre passagerer i en stor båd til Hjerting, fortæller han: »Saasom det var Udfald-Ebbe og lavt Vand, at alle Baade laa langt oppe paa tørre Sanden, vare vi 16 Mand at drage Baaden ud af Landet i Skalling Krogs rende. Denne er her tværs for Fiskerlejet med lavt Vand bred over: 80 Favne bred, og dyb nemst dette Land: 2 á $1\frac{1}{2}$ Favne dyb, og længst op i Krogen 1 Favn dyb [ud for Oksby], mens yderst ud i Gattet Syd ved Lange Li er ikkun $1\frac{1}{2}$ á 2 Alen ud til Graadybet«.

Fiskerne siges at være sunde og stærke, ellers blev man ikke optaget i laget. Dog tales der også om gigt, brok, lændeve og forløftelse.¹⁵ Det er ikke så underligt.

Også *arbejdet på havet* var strengt. Man sejlede ud på højvande. Kan sejlene bruges, sættes vagten, en ved roret og en i forstavnen på udkik. De andre dækker sig til og sover. Roede man ud, sang man skiftevis til, en ensformig sang for at holde takten. I forrige århundrede var fiskepladsene først på foråret tæt under land, både på Sønder- og Vesterside. Siden var man »o æ bredning«, nordenden af Slugen, og henimod Scr. Hans måtte man »øwer e sând« vel 4 mil fra land. Med everterne og større skibe sejlede man længst til havs, ja til Helgoland. Omkring 1769 gik Fanøboerne 8-10 mil nær Sild, ca. 4 mil fra land og mod nord til

Hornsrev, senere gik de længere ud. Ved Nymindegab tog man 3-4 mil ud, undertiden det dobbelte.¹⁶

Første mand på pladsen har »en kast om e hånd«, han kunne vælge sin plads. En uskreven lov påbød, at næste mand »tog rum«, afstand, så redskaberne ikke filtredes i hverandre. Nu skulle bakkerne sættes, og det således, at den pige, hvis bakker sættes først den ene dag, bliver nr. 2 den næste o. s. v. Den først udsatte bakke, som sidst hales ind, er mest udsat for at danne en »gris« eller »kalv«, urede, som det er svært for esepigen at få ordnet igen, da de spidse kroge hager sig fast alle vegne. Derfor skal pigerne udsættes for den vanskelighed efter tur. Ofte sætter føreren selv bakkerne. Det kræver færdighed, får en krog fat i redskaberne, må tavsens rykkes i stykker, mens båden fortsætter sin fart, og får den fat i en finger eller hånd, kan det blive slemt. Strammes linen for meget, brister den, og den bliver uklar, hvis den strammes for lidt. Ved enden af linen fastgøres en »gajling« med en »gaj«, oppustet svineblære. En anden mand fjerner det tomme trug og knytter linerne sammen og har en ny bakke parat. Er vinden løjet af, må der roes. Sine steder har føreren en ekstra line, »e stik«, der sættes i midten, hvad den gav, var hans førerpart.¹⁷

Så spiste man og tog i reglen en hvil. Når man derefter drejede, drog linen ind, begyndtes med den sidst udsatte bakke. Omhyggeligt lægger fiskeren den inddrejede line med krogene i bakketruget. I højre hånd har han en hæg og hugger den i en fisk, så snart den øjnes, og haler den op i »æ skueltrou«, hvor »æ skuelmæster« tager den af krogen og kaster den i »æ dænd«. Smuttede en fisk alligevel i vandet, havde man måske en dreng med, der skulle tage den med en glib. De andre fiskere sad ved årerne, hvis ikke en af dem kommanderede for at holde ret fart og kurs, hvad føreren ellers gjorde. Manden kaldtes »præsten«, for han skulle jo bruge munden. Flød linen op forude, var der godt med fisk. I ældre tid kunne det ske, at det gav mere, end båden kunne bære, så »sløvrede« man torsken og slæbte den i en line efter båden.¹⁸

»Wå folk er kommen,« råber pigerne ved landingen. Er der »en gue skåd fisk«, næste sæt bakker esede, og æ læver har bønder med vogne, er humøret højt. Når skibet er rensset, får man en solid middagsmad og gerne, dog ikke altid, en lille lur, og så tager man atter på havet. Er fisken ikke solgt, og hjemmet ikke for langt borte, sættes »sjower« i klitterne, så hjemmene kan vide, hvor mange vogne der er brug for. Ellers må pigerne gøre fisken i stand.

Fisken lagdes i en stak på *delepladsen*. Kongehvillingen udtoges til

graveren, så kom udbyttet af »æ stik«, så en vognpart, hvor det var nødvendigt at køre fisken hjem, og en bådpart, hvis ikke alle havde part i vogn og båd, og havde en et ur med, fik han en »klokhvilling«, a. h. t. forlis var der kun et ur i båden.

Resten af fiskebunken kastedes ud i lige store parter, idet man i hver omgang passede på at kaste lige store fisk. En vendte sig om, »stod blind«, mens de andre spurgte, hvem der skulle have den dyng og hvem den. Normalt fik skibet 1 lod og hver af mandskabet 1. På Fanø udlagdes først præstetienden, dernæst skulle der ikke blot udlægges en lod til hver fisker, men tillige en til føreren, 3 til båden og en til vognmanden. Som mærke for dyngerne udlagdes undertiden lige så mange sten, som der var lodder.¹⁹ Ved »skiftesteden« i Hjerting blev der skænderi i 1639, S. Jessen i Hjerting gav en fisk bort før delingen. »Giv bort af dine egne og ikke af nogen andens,« sagde en fisker. Og så gik det løs.

I sin tid skulle fiskerne en dag årlig give en lod til Ribe hospital (se s. 40), hvad fiskerne søgte at undgå. Ved skibe, der før havde haft 8 lodder, fandt man på at dele fangsten i 24-32 lodder, hvad man vel med nogen ret kunne gøre, når hensyn toges til borgeres og andres skibsparter og andel i udstyr, men hospitalet blev jo så afspist med $\frac{1}{33}$. 1645 befalede kongen da, at der skulle ydes $\frac{1}{9}$.²⁰

Fiskeren på havet havde ofte *vanskeligheder*. I tåge kunne man ikke se andres liner, i uroligt vejr ikke duftønderne, linen kunne gå i stykker, måske klippet over af en stor haj, der tog en fisk, i stærk strøm flyttede bakkerne sig. I uroligt vejr måtte man sætte nogle bakker fra land og kort ud, for så at gentage det med de andre bakker. Under stærk fra-landsvind må man »ride stormen af« til havs. Springer ankertovet er det ikke godt at vide, hvor man lander. Det er sket både i Holland og England, men også at man er taget op af forbisejlende skibe.

Under Englandskrigen dukkede fiskere fra *Blankenese* og andre steder ved Elben op ud for Fanø, de fiskede med kurrer, en slags trawl, og drev hensynsløst hen over Fanøfiskernes liner eller bakker, som derved ødelagdes. Man klagede 1810 til Fanø's kommandant W. M. Winckler, der uden nytte advarede blankeneserne, når de kom i havn. Over 100 af deres fartøjer fiskede derude, 1847 endog ca. 150. Gang på gang klagede Fanøboerne, men uden resultat. Blankeneserne udvidede området og drog længere nord på og bibragte overalt vore fiskere store tab, tilmed fik de den opfattelse, at de fremmede med deres trawl jog fisken bort. Efter tabet af hertugdømmerne 1864 blev Blankenese udland, og endelig 1874 fastsattes territorialgrænsen, som via vore gesandter i Berlin og Lon-

Fiskerfartøjer, halet op på stranden i Hjeriting.

don meddeltes de fremmede fiskere, og forholdene bedredes. Blankenserne solgte fisken fersk i Hamborg til høje priser, efterhånden solgte adskillige af vore fiskere deres fangst til dem til ret gode priser. Nogle, f. eks. i Hjeriting, brugte kurren. På Mandø brugtes den allerede 1768. Mest brugtes dog nedgarn.

Det kunne ske, at skibet gik under. »7. maj 1590 forgikkes en fiskeeffuer med 11 karle af Sønderside«, skriver Hegelund, men mange, mange både før og siden er forlist, og sorgen har bredt sig til huse og gårde. Andre ulykker kunne indtræffe. Der vidnes 1649, at N. Thomsen i Ho af »våde og vanlykke« havde sønderslagen sine ben i en evert og bekostet så meget på læge og badskær, at han måtte fra både skib og gods og levede i største armod med sin gamle hustru. I 1634 var C. Jepsen, Sønderside, på havet i stor storm, kulde og havsnød. Da han kom i land og i seng, fik han om natten en hæftig sygdom, hans ene side, lår og ben blev »afmecktig« (lammet), endnu 6 år senere var han syg.²¹

Når skibet skulle *på land om vinteren*, blev der »bøjen te bodslæv« som omtalt s. 107 eller alle bådelaug samledes og hjalp hverandre. Med hornøgævere og mindre fartøjer gik det nogenlunde let. Med de store everter og lineskibe var det besværligt. Det skete vel tidligt på samme måde som senere i Hjeriting, at skibet sejledes så langt op på højevande som muligt. Når ebben så kom, gravedes under kølen, en bjælke blev stukket under og en svær træklods under kølen for og agter, så blev der lagt planker og svære ruller ind under skibet, en slidske haledes ind på rullerne, den skulle båden hvile på, en svær pæl og et anker var gravet

ned oppe på land og svære taljerejer fastgjort. Og så halede man til en opsang. Når skibet var på plads, blev der støttet med pæle og rullerne fjernet.²² De mindre både blev vendt med bunden opad og dækket til med græstørv mod solen, og de blev grundigt efterset.

Regnskabet blev gjort op i Nymindegab ved en festlighed, hvor der ikke blev sparet på drikkevarer. I det hele taget var det almindeligt, at bådelaget ved den lejlighed samledes til »bådsgild«. I Ho-Oksby gik det på omgang, og der blev givet »send«; man nød fisk og risgrød, kaffe og punch og dans til den lyse morgen, man mødte endog til andendagsgilde, men gik da hjem inden aften. Når båden var hvælvet og dækket med tørv, holdt man »hvælbojel«. Ved Nymindegab holdt fiskerne også en fest på »hælle freja« (bededag) med dans på kroen.²³

Når fisken var bragt i land, måtte den del, der ikke solgtes, straks behandles. Ved det meget gamle fiskeri tog købmændene og deres hjælpere sig af en meget stor part. En anden part behandledes af fiskernes egne folk, og med tiden blev det den overvejende del. En lille del blev nedsaltet i tøndes og baljer. Men langt de fleste blev til *tørfisk*. Den overvejende part blev ikke saltet, men blev til *ludfisk*. Den behandledes således: Flydere afskæres hovedet, ridses på den ene side, indvoldene fjernes, fisken lægges 24 timer i rent vand, aftørres, hænges på rækker sammenbundne ved halmsimer fastgjort til pæle; der hænger de, til de bliver hårde og hvidblegede af solen (til kødet har mistet vandindholdet). De kunne også udbredes på jorden, men måtte samles ind under regnvejrr om natten. Hvillinger får hovedet skåret af, men ikke torsken; af begge udtages indvoldene og torsken flækkes og får i reglen rygbenene fjernet, de tørres som skuller. Ved midten af 1600-tallet tørredes hvillinger på *stokke*, ialtfald på Fanø. Her nævnes flere, der fik en stok eller to fri af sandtolden. Af en båd, hvis hele told kun var 1 q., fik kongen 12 sn. Præst og degn fik nemlig »2 stokke fri«. En stok hvilling har da været 1½ sn. Det samme gjaldt en stok skuller.

Salter tørfisk er rensat på samme måde, men blev vasket i flere hold vand; de store rødspætter, »hugne skuller«, huggedes på tværs med en lille økse 3-5 gange, som de er store til, hvorved de lettere saltes og tørres, vaskes igen, sættes natten over i riskurve, at vandet kan løbe bort, nedsaltes i kar 2-3 dage, optages og vaskes rene, hænges op i rækker to og to sammenbundne ved halerne, men beskyttes mod regn og dug. Ved efterårsfiskeriet skæres hovedet af både torsk og hvillinger, de rengøres, flækkes, torsken skæres i 4 stk., lægges i saltlage en nat, de nedsaltes derefter i fjerdinger og halvtønder.²⁴ De tørrede skuller blev ved nogle

Udsnit af titelvignet af kort over Skast herred, tegnet 1762 af kaptajn Tøger Reenberg Teilmann, visende en af herredets fiskere med sine fisk og et bundt tørrede rødspætter, sammenbundet med halmsime. Den tørrede torsk har vedhængende hoved. Nørholms arkiv.

lejer banket flade. I forrige århundrede var det kun undtagelsesvis, at tørfisken ikke var saltet. Bakkuller blev oftest røget. Der var en snes i bundtet.²⁵

Både borgere og landboere forsynede sig med tørfisk. De gemtes nedpakkede i halm i kister og kasser på loftet og udgjorde så sammen med novemberslagtingens okse- og fårekød og måske en julegris husstandens vinterforsyning af kød og sul, ja, hos mange småfolk trådte de tørrede skuller i stedet for efterårslagtingen. Tørfisk skulle man kunne

servere året rundt. Skullerne blev ristet over gløder, klippet i smalle strimler på tværs af benene og spistes på smørrebrød og smagte henrivende. De kunne udblødes og tillaves på andre måder.

Torsk og fisk, der skal sælges, og er ved at tørres, »bunkes«, lægges i lag hver aften. Når de er tørre, »bundtes« de, 1 lispd. pr. bundt, med et reb eller en halmsime om.²⁶ Så først var tørfisken klar til salg.

Sandtoldfisk blev både bundtet og forsynet med skipperens mærke. Der var 1 q. i bundtet og et stykke lægte, der i den ene ende havde fiskerens mærke og i den anden »en told gaff«, d. e. vistnok et boret hul. Ribe tingbog ²⁵/₇ 1571 melder nemlig, at S. Thomsen i Jerneby, J. Olufsen i Gørding og H. Bennedsen i Hunderup vidnede, at de fiskede med Kristen Kristensen, som tilforn boede i Hunderup og nu bor i Ribe; de knippede og bandt hans hvilling, som han skulle yde i sandtold på Riberhus, og de så, at han satte sit mærke på hans fisk med mærket på den ene ende, og samme fisk blev opført til Bent Knudsen, som Anders Nielsen på Sønnerho og han nu omtrætter, men hvor de byttede og »kytede« det siden med hverandre, det vidste de ikke. — Ydermere kundgjorde Kristen Kristensen, at der sad en bøge-latte i den ene kvarter hvilling og en elle-latte i hver af de andre med en told gaff på hver ende og hans mærke på den ene ende, som han ydede til sandtold på Riberhus. — Anders Nielsen berettede, at de to q. hvilling, som Kristen Kristensen havde skrevet sit mærke på, det havde han ydet og skrevet sit mærke på, en hvilling, med sin knivsod, som han ville gøre bevise- ligt med sine skibsbrødre, som var til havs med ham, nemlig Laurs Hansen i Darum, Jep Hansen, tjenende sst., Iver Jensen ibidem, Niels Karl- sen, tjenende i Lille Darum, Oluf Hardbo, tjenende i Darum, Jep Staf- fensen i Sejlstrup, Enevold Kragelund og Mourids Sørensen i Skadst.²⁷

1620 sendte lensmanden 1½ tusind hvilling og 3 tus. skuller til Bred- sted nord for Husum, hvor man var i færd med at inddige en kog. I kvit- teringen hedder det, at P. Thomsen, Ribe, til køkkenskriveren ved kongens spisekælder havde leveret »söchs bounnt trøge witlingh wie auch söchs bounnt schollen«. Altså var der 1 q. tørrede hvilling i et bundt og 2 q. tørre skuller, men her har et bundt rødspætter vejlet mere end 1 lispd.

Af proviantskriver Jac. Thomsens kvittering 1626 fremgår det, at 23 vorder tørre torsk vejede 2 skippd. 7½ lispd., 16000 tørre hvilling 5½ skippd. 2 lispd. og 57000 samrask 7 skippd. 2½ lispd. og 28 vorder små rocker 12 lispd. 4 skålpd. Da et tusind regnes til 60 sn., vejer 1 tørret torsk altså 1,652 kg, 1 tørret kuller 47 g, 1 tørret samrask 17 g og 1 tør-

ret rokke 350 g. Af andre kvitteringer kan ses, at *gennemsnitsvægten* kan være både større og mindre.

Fiskene har været tørret meget stærkt, så de har været behårde, ellers har de ikke kunnet holde sig.

En 8 tommer rødspætte vejer, når hoved og indvolde er fjernet, og den er saltet og indtørret, 25 g, heraf udgør saltet nok adskillige g. De ovennævnte fisk var ikke saltet. Samrask har formodentlig været 7-8 tom. i gennemsnit, antagelig har der været megen forskel på dem, da de vist ikke var sorterede. De andre kvaliteter: melskuller, store hugne, præsteskuller osv. har været tilsvarende større. En rangskala findes i en missive til lensmændene 1655 i anledning af en handelstold. Det hedder heri, at da der er stor forskel på flyndere, sættes tolden således:

1000 middel skuller	2½ mark.
1000 madrider (baskuller)	1½ »
1000 samrask	12 sk.
1000 bladicker (mindste skuller)	4 sk. ²⁸

Tidligere, da man ikke vejede fisken, skulle melskuller, samrask osv. have *et bestemt mål*. 1690 klagede et stort handelshus i Hamborg, Ober og Olden for det Scanfarers Kompagni, til stiftamtmanden i Ribe, over at fiskerne snød. Da der således var fare for, at det ville ødelægge vor fiskeeksport, udstedte stiftamtmanden et brev, der gentagende skulle læses ved kirkestævne i alle kirker langs Vesterhavet i Ribe stift. Det hedder heri, at hamborgeren havde besværet sig over, at fiskerne indbunder madrider og samrask under middelskuller og »det gemene og ringe gods« under samrask, og for at få middelskuller nok overskræer de rygbenene og så strækker dem, til de holdt det mål, Hamborg magistrat havde anordnet og »af gammel tid været haver«. Nu truer firmaet med konfiskation, hvorfor amtmanden alvorligt advarer mod forfalskning og truer med straf.²⁹

Af torsk og hvilling tog man tidligere »*sund og mave*«, der taltes i sn. og pakkedes i tønder. Sund var svømmeblæren, der anvendtes som husblas, torskemaverne spistes. — Efter at *rokkerne* havde fået maven skåret ud, kunne man binde et reb i dem og kaste dem i havstokken, så sand og vand kunne slide det ydre slimlag af, derpå blev de hængt på en pæl og kunne både blive sure og jordslåede, inden de spistes, men blev taget med, hvis der blev smalhans i løbet af vinteren.³⁰ *Fiskeskind*, navnlig af rødspætter, solgtes i en del år til at klare kaffen med, da man ikke brugte kaffeposer. Leveren af torsk og hvilling gemtes til fiskeriets ophør, så kogte man *tran* deraf. Ved Nymindegab var trannen espigernes.³¹

Efter forårsfiskeriets ophør tog de unge karle og piger, som ikke havde arbejde hjemme i landsbyen, gerne til *folkemarkedet* i Ribe eller i Ringkøbing og lod sig leje for sommertiden til gårde i Sønderjylland.

I middelalderen fiskedes bl.a. *sild*, men sikkert også hvilling, rødspætter og rokker, hvad der senere blev de vigtigste fisk. Tillige fangedes torsk, langer, baskuld, tunger, pighaj og skrubber. Silden har vist spiller en ikke uvæsentlig rolle her, indtil storfiskeriet ved Helgoland hørte op. I alt fald fangede man endnu sild ved middelalderens slutning. 1531 forlenede biskop Iver Munk bispegården Visselbjerg med dens gods, bl. a. i Ho-Oksby, til Niels Lange, hvoraf han skal svare biskoppen 2 td. sild, 2 td. saltet hvilling og 2000 fisk af Ho og Oksby m. m. årlig. Fisken stammer sikkert fra bøndernes landgilder. Endnu dengang må man have fisket sild.³²

Allerede tidligt har regeringen været klar over, at det gjaldt om at beskytte fiskeyngelen. 1515 forbød Kristian II fiskerne i Limfjorden at »slaa ved pulssewadt« og bruge så små masker i deres sildevod og andre garn, at de dermed tager »små sild og anden småfisk, som ikke er købmands gods, hvoraf fiskeriet ødelægges og kommer den menige mand til skade og fordærv«, og han satte biskopperne i Børglum og Viborg og lensmændene på Ålborg til at føre opsyn.

1550 befalede kongen undersåtterne i København, Malmø, Landskrone, Helsingør og Helsingborg at lade ophænge på deres rådhus et »*nedbor eller skelde*«³³ som mål for alle, der binder fiskegarn, idet maskerne ikke måtte bindes mindre, end denne målepind muliggjorde, og fiskede nogen med mindre masker, skulle han have sit fiskegarn, og hvad han havde med at fare, forbrudt til os og kronen, og tilmed skulle vedkommende straffes for uhørsomhed.

Det blev ikke blot Øresundsfiskeriet denne bestemmelse blev gældende for. Samme dag udgik der kongebrev til de øvrige købstæder om, at kongen havde tilskrevet rigshofmesteren Eske Bilde, »at han skal tilskikke jer et nedbor, hvorefter at hver skal lade binde sine sildegarn og fiskegarn«. Nedboret skal ophænges i rådhusene, og det pålægges købstæderne at »have flittige indseende«, at ingen bruger mindre masker. Og 1554 indskræpes det lensmændene og landsdommerne at lade forordningen forkynde på herredstingene og påse, at den overholdes.³⁴

Ved vore vestjyske fiskerlejer blev det lensmanden, der måtte ordne forholdet. En retssag fra Kærgårds birketing 1609 viser, at han havde sendt fiskerlejerne og delefogden en skjelde, og på denne stod »velbyrdige Albret Skeels navn og brønne« (brændemærke). Næste søndag efter

Vor Frue dag³⁵ var tre mænd fra Ho sammen med delefogden Hans Hansen fra Kærgård i Føynæring og Sønderside hos følgende fiskere: elleve mænd på Sønderside, to fra Oksby, tolv fra Ho, en fra Bordrup, en fra Gedbjerg, en fra Borre, en fra Mosevrå, fire fra Bredmose, en fra Toutnes (Toftnæs, Alslev sogn), to fra Varde og fem fra Ribe. Man beså alle disse mænds vod, hvormed de havde drevet fiskeri i Sønderside Krog, og »de var jo bunden over mindre skjelder end den, forne Hans Hansen, der samme tid lod se med velb. Albredt Skels navn og brønde på. Item vond de, at de samme tid så, mange bjerge³⁶ lå overbredt med skuller, som både grom³⁷ og hoveder var på«. ³⁸

Synsmændene så altså ikke blot, at maskerne i voddene var for små, men tillige at store mængder af den bjergede fisk lå kasseret på klitterne — til ingen nytte. Der gik nu nogle måneder, men 11. aug. stævnedes alle, der havde fisket i Sønderside Krog med vod »bunden over mindre skjelde end den, Alb. Skeels brende og navn står på«. Ingen mødte til gensvar, og de dømtes alle til at være i lensmandens »minde«. ³⁹

Næste tingdag var sagen dog atter for. Fiskerne anklagedes igen for, at de »med vod havde dragen meget udelig småfisk (ingen) mand til nytte og gavn, men fiskeriet til skade og fordærvelse«. Nu var de fleste mødt og påstod, at de ikke havde bundet vod »over mindre skjelde end den, Albret Skeel havde dem tilskikket«, men når garnene kom i vand, krympede de, så maskerne blev mindre. Derfor begærede fiskerne, at sagen måtte opsættes, til lensmanden kom til Varde, der ville de så tale med ham. Retten udsatte sagen en måned.⁴⁰ Den omtales ikke yderligere i ringbogen og må have fået sin afgørelse hos Albret Skeel.

Tidligere på året passerede en anden sag om voddræt i Sønderside Krog. Men indførselen er så knap, at man ikke kan se, hvilket forbud der er overtrådt. Det hedder blot, at delefogden fordelte tre mænd på Sønderside for 1 til 5 dl. sagefald, fordi de havde fisket med vod i Sønderside Krog efter lensmandens forbud.⁴¹ Muligvis har der en tid været totalt forbud mod voddræt i den på fiskeyngel så rige krog.

En slem byrde, som kunne ramme unge søvante, var *udskrivningen til bådsmand*. Alene i 1612 under Kalmarkrigen blev der udskrevet 32 unge i Kærgård birk, de 17 fra Ho-Oksby sogne. Lenets ridefoged spurgte 6. marts »for tingsdom« menige mænd, om de »efter gammel sædvane ville forhjælpe de fattige karle, som er udskrevet til bådsmand til K. May.s skibe, med en billig tærepeng. Dertil svarede menige almue, både gifte mænd og ungarle, at de gerne ville forhjælpe dem med en billig tærepeng«, og hvis Vester herreds mænd også ville hjælpe, så ville de

gøre gengæld »en anden tid«, hvis nogen blev udtagen i herredet »enten til skibs eller i anden måde til Ko. May.s behov«. Man er enedes om, at hver skulle give ½ dl. Men det var ikke alle, der holdt aftalen, for 27. nov. måtte delefogden Hans Hansen i Kærgård stævne en del, som ikke havde betalt.

Alle udskrevne var sikkert fiskere, og udskrivningen ville ramme dem hårdt økonomisk. Den skænkede tærepengene kunne ikke dække tabet. For at bøde herpå gav Hans Hansen »tilkende, at så mange både eller evert-skibe, som der var en karl fratagen . . . skulle de [bådelaget] være for-tænket udi at skulle holde dem deres fiskend op, som i så måde var ud-tagen, til de både og skibe de blev fratagen«. Hver af de udskrevne tog et tingsvidne. Altså skal bådelaget holde fiskeriet i gang og vel også lade de udskrevne få part i fiskeriet.

Dernæst blev der taget et stokkenævne på, hvordan båds mændene havde sikket sig, og hvor de var født. Næste tingdag spurgte en af de udskrevne, Las Trogelsen i Vrøgum, der var fører, en anden fisker, om han ikke ville føre båden, men denne havde allerede fæstet sig bort på fiskeri for 8 uger. Der var andre, som søgte at fri sig ved deres husbonds hjælp. Chr. Jepsen i Oksby, antagelig Visselbjergs fuldmægtig (en af de udskrevne har forøvrigt samme navn), lod læse og påskrive følgende brev: »Kendes jeg Else Munk, Christoffer Gerstrup [Gersdorffs] til Veselbiørg, at jeg i min husbonds fraværelse har givet disse vore tjenere forlov at blive hjemme hos deres gamle forældre, som Gabriel Kruse* har ud-tagen til skibs, indtil jeg ser anderledes skrivelse derom til min husbond. Deres navne er Jens Nielsen i Ho, Jes Persen i Oxby og Niels Knudsen også Oksby og Jens Laursen i Hjerting. At det er i sandhed, som forskrevet står, haver jeg min hand her underskrevet. Actum Siøbygård 7. marts 1612. Ellse Munk e. h.«

En af båds mændene blev hjemme. 24. april stævnes J. Bakkensen, Sønderside, fordi han ikke uddrog med de andre.

1622 er der atter udskrivning. Nu i fredstid udskrives der ikke så mange, og det foregår mere lempeligt. Det er atter Enevold Kruse, der skal udtage dem efter en medgivet fortegnelse. Ribe skal levere 3, Fanø (Nordby) 2, Sønnerho 1 og Sønderside stadig det største antal 4. De skal forskånes, som selv har skibe eller skibsparter, driver borgerlig næring

* Kaptajn, senere admiral, netop 1612 forhindrede han som fører for 9 mindre skibe den lybske flåde i at løbe ud. — Gersdorff har altså haft Visselbjerg allerede 1612, Else Munk var kusine til gårdens tidligere ejer Hans Munk.

eller håndværk eller har fæstet gårde. Fra hvert skib må kun udskrives en, »hvis der ellers er andre at få«. Embedsmændene skulle påse, at borgmestre, fogder o. a. ikke forstikker eller befrier folk, de selv agter at have tjeneste af.⁴²

Både i den karolske tid og længe derefter var fisk en meget stor bestanddel af kosten og en så fornem spise, at Kristian I kunne skænke paven sild og bergfisk. Af regnskaber fra klosteret Preetz i Holsten ser man, at i 1400-tallet gik flere husholdningspenge til fisk end til kød. 1442 fik en dansker 5 mark lybsk for 1000 »middelfisk« (skuller), mens 15000 hvilling kostede ca. 100 mark lybsk eller det samme som 50 køer. Kødprisen var forøvrigt stærkt svingende. »Saltede holstenske kystsild« kostede 1430 og 1442 2-3 mark lybsk, ca. 40 år senere var helgolandske, flamske og skånske sild oppe i 4-5 mark pr. td.

I fastetiden og på fiskedage var kød helt udelukket ved Kristian IIs hof. Kartofler havde man ikke, og tamkvæget var småt i middelalderen, en tid helt dværgagtigt. Et billede af forholdet mellem fisk og kød giver natholdet til Kristian III, når han med følge var på gæsterirejse. Til hvert måltid skulle da leveres 1½ oksekrop, 8 fårekroppe, 30 høns, 10 sider flæsk og ½ td. salt fisk, 30 tørre kabliau, 300 tørre flyndere, 300 tørre hvillinger, ½ td. salt sild, 1 fdk. smør, 40 td. øl, dertil fersk fisk, æg, løg, gryn, brød og lys, så meget som behov gøres dag og nat.⁴³

År 1600 spiste en person på de kgl. gårde i Skåne 274 pd. kød og flæsk, men 336 pund fisk, mens en dansker ved år 1900 kun spiste 137 pd. kød og flæsk og 36 pd. fisk og 1948 123 pd. kød og flæsk og 36 pd. fisk! — Der skulle store mængder til. Til eksemplerne s. 39 kan føjes, at 1529 leverede Erik Krummedige 82500 hvilling alene af Vester Horne herred på Gottorp, og 1532 skulle borgerne i Vejle føre sandtolden af samme herred til Gottorp på et skib, som kunne bære 60.000 fisk.⁴⁴

Efterhånden fortrængtes fisk delvis af andre spiser i de højere klasser, dog spillede den stadig en vigtig rolle i 1600-årene. A. S. Vedel spiste f. eks. ikke fisk i fastetiden. Hos jævne folk var fisk endda, som vi har set, en vigtig del af føden lige så længe, det gamle havfiskeri varede. Men forbruget og efterspørgselen dalede. 1769 koster Ribe flyndere 12-14 sk. pr. sn., dårligere 7-8 sk., præsteflyndere 1 mark sn., 1 saltet torsk 1 mk., 1 rokkel 14-16 sk., mindre 6-8 sk., saltede, tørrede hvillinger 10-14 sk. sn., baksuller 7-8 sk. sn., ludflyndere 7 sk. sn., 1 ludtorsk 1 mk., ludhvilling 7-10 sk. sn., saltet torsk i fjerdingen 9-12 mk., saltet hvilling i fjerdingen 6-7 mk.⁴⁵ Sammenlignes disse tal med priserne s. 173 ser vi, at siden midten af 1600-årene er priserne faldet på alle

arter ludfisk (vindtørrede, ikke saltede), også saltede skuller er sunket, saltede hvillinger har bedre holdt prisen, og saltet tørret torsk er steget. Selv præsteskuller, der nærmest svarer til store, hugne rødspætter, er sunket. Man går åbenbart mere og mere over til at salte fisken, inden den tørres. Landgildefisken er vist tidligt blevet nedsaltet, i alt fald har lensregnskabet 1581 følgende post: »Udgift på strandsalt forsendt til Fanø, og der forsaltet på 3000 tørre, saltet hvilling, som der årlig gives til landgilde der af landet, 2 td. strandsalt«. — 1651 sælger P. Terpager 45 sn. store, saltede glub skuller á 1 rd. pr. sn. Det er flåede skuller. At glube betyder at rive skindet af. Også 1652 leveres der »store glubskuller«.

Det er tilfældigt, hvad man ved om prisen på *fersk fisk* i ældre tid. 1599 købte en mand i Kolle de skuller, en fisker fik i sin lod, for 3 sk. pr. sn. 1832 kostede 1 torsk eller rokke 6 sk., 1 sn. hvilling 10 sk., om efteråret var priserne 8 og 12 sk. Bådførerne har søgt i fællesskab at fastlægge priserne. Fra Nymindegab er der sådanne »foreninger« bevaret, skrevet med kromanden Chr. Jacobsens hånd. Som flere andre kromænd var han fiskehandler. 31. marts 1846 sættes prisen for 1 td. hvilling á 3 sn. til 36 sk., 1 »talfærdig« torsk 10 sk. (normalstørrelse, ellers måtte flere små medfølge), 1 stor rokke 10 sk., 1 mindre 2 sk., 1 sn. (21 stk.) store skuller 24 sk., 1 sn. (21 stk.) små skuller og søkokke 3 sk., alt kontant; ved kredit forhøjes prisen. Uskikken med at modtage brændevin for fisk forbydes, korn, kartofler o. lign. betales med dagspris, helligdagsfiskeri forbydes, dog ikke at sejle ud på natfiskeri sidst på eftermiddagen. Ved samme fiskeri skal man have en tændt lygte, så andre fiskere kan undgå de førstes redskaber. Overtrædelse skulle straffes med bøder, halvdelen til angiveren og halvdelen til Henne-Lønne fattigkasse. De underskrivende fiskere var Niels Chr. Hansen, Morten P. Christensen, Jens Chr. Opstrup, Søren Chr. Madsen, Peder Sørensen, Anders Simonsen, Jens Jepsen, Chr. Pedersen, Søren Jepsen, Poul P. Sørensen, Chr. I. Weilgaard, Chr. Jensen, Knud Kier, Niels Gundesen, Chr. Knudsen, Chr. Paulsen, Chr. Bollerup, Svenning Pedersen og Niels P. Pedersen. Året efter sattes priserne op, hvilling med 1 sk. pr. sn., torsk 2 sk. pr. stk., store skuller 8 sk. og små med 1 sk. Brændevinshandelen er nok gået videre, for det vedtoges, at »priserne på produkter, som modtages i betaling for fisk, overlades til vedkommende selv at bestemme«. Og da der var forskellige meninger om helligdagens brug, vedtog man, at i alt fald på konfirmationssøndag, Kristi himmelfartsdag, bededag og pinsedag måtte der ikke fiskes. Mukterne pr. overtrædelse sattes op i 10 rdl. — 1851, da kun 14, næppe alle, skriver under, går man ned til priserne fra

1846. Disse priser på fersk fisk gjaldt både på stranden, hjemme og, hvis der sejledes over fjorden, til syd for Lønborg å.⁴⁶

1870 var priserne steget, så 1 torsk kostede 50 øre og en sn. hvilling 75. 1880-90 var priserne i Sjælborg 50 øre for 1 torsk og 1,75 kr. for 1 sn. hvilling.⁴⁵ 1885 opgives priserne på Fanø at være 3 kr. for 1 sn. hvilling, 50 øre for en torsk og 26 øre for 1 sn. rødspætter, men det var priser på fisk til eksport, der fra Esbjerg gik sydpå med banen.

Kun glimtvis kan man finde fiskernes fortjeneste, men N. Simonsen i Oksbøl, der fiskede med Jørgen Pedersen i Skødstrup, fik som sin lod fisk for 13 dl. i 1615, 14 i 1616, 20 i 1617, 26 i 1619, 35 i 1619 og 25 i 1620. Han havde købt hø og andet til sin gårds behov og må formodentlig mene, at han p. gr. a. fiskeriet har forsømt noget ved gårdens drift. Jørgen Pedersen fiskede med en krogbåd ved Vesterside. — 1639 var der 2 tus. og nogle sn. skuller i hver lod i et skib, H. Nielsen, Kærgård, ejede ved Vesterside, men der har vist været ret mange lodder, der er i alt fald beregnet 3 til skibet. P. Baggesen, Ribe, havde købt fisken, hans folk var ved H. Niensens »bierre« (klit, hvor rødspættene vel har ligget til tørring), og hvor fiskene blev »bunden og optagen«.⁴⁷

1643 fik Jac. Jensen, Gedbjerg, 4 lodder på Sønderside af Simon Nielsen i Grærup, hver lod var på $\frac{1}{2}$ tus. 4 sn. melskuller og $\frac{1}{2}$ tus. 5 sn. samrask. Her gælder det atter, at man ikke ved, hvor mange lodder der er, om der foruden mands- og skibsparter er nogle til udstyret, ja måske mere end en til hver fisker. 1652 gav en lod af hans skib 1 tus. melskuller ÷ 1 sn., 1 tus. ÷ 3 sn. samrask og 3 sn. saltede skuller. En mand i Ho havde $\frac{1}{2}$ garnlod i skibet. Der har altså været lodder til dem, der bekostede redskaberne, hvad ikke alle fiskere selv gjorde. Derfor det varierende antal lodder. 1806 indberettes, at en mandspart på Fanø for et godt år er 1800 hvilling, 15 sn. skuller, 15 torsk, 10 rokker og 30 baksuller, som gav et nettooverskud på 42 rdl, og da havde pengenes svigtende værdi begyndt at gøre sig gældende.⁴⁸

Hvordan fiskernes økonomiske kår var i middelalderen og århundredet derefter, kan ikke siges med bestemthed. Købmændene har nok taget broderparten af gevinsten. Priserne har gennem lange perioder været ret stillestående eller endog i tilbagegang. Sidst i det 16. århundrede begynder fiskeriet da at formindskes, og det fortsætter i den følgende tid. Indvinding af koge, forandringer i havstrømme, dyb og grunde gjorde sig gældende. Det mærkedes ved Nymindeegnen, senere ved Sønderside, ligesom 1634-stormflodens virkninger spores. Da man gik fra de store everter til mindre både og tildels fra kuller til rødspættefiskeri, kunne

man ikke komme så langt til havs og blev mere afhængig af fiskemængden. De ændrede kostvaner i retning af mindre fiskemad hindrede prisstigning, konkurrencen med udlandet må også have gjort sig gældende.

Tidligt klagede Mandø over tilbagegangen, men endnu omkring 1770 levede de fleste beboere af fiskeri. 1651 beboes Oksby sogn af fattige fiskere, der forarmes formedelst fiskeriets daglige afslag.⁴⁹ 1661 ernærer husfolkene i Sønderho sig kummerligt af fiskeri. Sidst i 1600-tallet er Fanøboerne i håbløs gæld til Ribe- og Vardekøbmænd, der giver kredit på varer til fiskeri- og husholdning, i de følgende år sker den ene pantsætning og forskrivning efter den anden, og i 1706 beder de kongen om hjælp. »Havet er ikke så fiskerigt som det var tilforn, og fiskene er meget mindre«, hedder det 1743 på Fanø. Ved samme tid siges det, at af fiskeriet kan ingen ernære sig. På Vesterhavsøerne var man i stort tal gået over til hvalfangst og skibsfart.

Voldsomt gik fiskeriet tilbage i 1700-tallet. Kort efter 1800 gik det fremad i Nyminddegab og Sjølborg, og ved midten af århundredet i Hjerting og Langlig. Da de forbedrede trafikmidler tillod transport af fersk fisk, steg priserne. Og efter starten i Hjerting 1873 udvikledes et storfiskeri navnlig efter rødspætter i Nordsøen; man brugte garn, snurrevåd og trawl, og Esbjerg sugede efterhånden egnens fiskere til sig, kun dem, for hvem fiskeriet var en bibeskæftigelse, blev tilbage.

Grunden til standsningen af det gamle fiskeri var den samme overalt, hvor bondefiskeriet dreves. Det var en ny tids krav om specialisering. Man kunne ikke mere være »polyhistor«. Det forholdt sig, som en af de gamle fiskere sagde: »Vi troede, det var helt nødvendigt for os landmænd også at drive fiskeri, men det viste sig, det gik endnu bedre uden«. — Det forbedrede landbrug krævede dyrkernes hele indsats og kunne så give tilstrækkeligt udbytte. Derfor blev bonden ved det. Det samme forhold gjaldt fiskeriet.

Fiskernes farefulde erhverv, under hvilket de så ofte havde døden for øje, kunne nok tilskynde til *alvor og guds frygt*. Det gjorde det da også, selv om man ikke nu formår at bedømme, hvor meget der blot var udvortes vane. Det gjaldt vel også her, at man »levede kristeligt og nærrede sig af vrag«. I et andet kapitel ser vi, at de ikke altid opførte sig som »Guds gode børn«. Netop om Henne-Lønne sogne hedder det i biskoppens visitationsindberetning 1747, at de »har af Arilds Tid været berygtede ikke alene for Lærfærdighed, men og i Særdeleshed for Uretfærdighed ved Strandsiden«. Det må siges, at der vist ikke var mange, der mærkede til skyldfølelse ved at bjerge lidt vrag til sig selv.

Det har undertiden knebet de gode folk at afholde sig fra at tage en dræt, når lejligheden bød sig, selv om det var på en helligdag. Fem mænd fra Sønderside og Fjønærning samt fire ribere fiskede langfredag 1611 ved middagstid efter gudstjenesten i Oksby kirke og før gudstjenesten i Ho i Skalling Krog, og palmesøndag fiskede 3 både med vod i Skalling Krog »noget før solrøst (solnedgang)«. Fiskerne var fra Ho, Sønderside og Bredmose. De blev alle strævet for helligbrøde.¹

Alligevel: Fiskernes religiøsitet var uomtvistelig. I middelalderen bar de korsbyrd på Helgoland som omtalt foran.

I Ho-Oksby gik man i forrige århundrede flittigt i kirke. Både søfolk og fiskere ville »hen«, d. v. s. til alters, inden afrejsen om foråret og igen inden vinter. Det var de to ordinære gange. »Søndagsfiske« kom senere.² Endnu tidligere — i de rigtig store fiskerlejers tid — har man dog næppe søgt til sognekirken. Man ved det fra 1646, da biskop Erik Monrad visiterede i Henne, og hvor menigheden var tilsagt til at møde i kirken, men hvor de, der var ved havet på fiskeri, var undtaget.³

I stedet for blev der afholdt prædikener ved stranden. Allerede i middelalderen holdt præsterne andagt eller gudstjeneste på fiskerlejerne i fisketiden. Hr. Mads Andersen Udtoft var den sidste katolske præst i Ho-Oksby, og han fortsatte efter reformationen. Han måtte opleve, at fiskerne efter kirkeforandringen nægtede at svare ham ydelsen for disse gudstjenester, »madfiske«, som afgiften her kaldtes. 1545 fik fiskerne for Sønderside, Ho og Oksby kongeligt brev om, at de skulle give deres præster de madfisk, som de altid tilforn havde fået for at prædike Guds ord.⁴ Præsten skulle altså have ekstra betaling for ekstra gudstjenester, ligesom tilfældet var de steder, hvor der holdtes fredagsprædikener. 1661 hedder det om Ho præst, at han har ingen accidenser, »uden hvis ringe han nyder af fiskerskibe og både for herlighed, han medlertid fiskeriet påstår, prediker for dennem på sandene ved havet«.

Ved Vesterside prædikede præsten »under åben himmel, under et udstrakt skibssejl«.⁵ — Det minder næsten om Grundtvigs linjer: »På fiskerkvasen Vorherre sad, mens folk i mængde som blomst og blad de lyttet i land til ordet«.

Lønne præst må have holdt gudstjeneste ved Nyminde fiskerleje. Ellers kan man ikke forklare, at han kaldes »præst til Lønne og Nyminde«. Sådan kaldtes den ulykkelige Jens Hansen Rusk, der 1611 blev brændt for trolddom. Biskop Hegelund kalder ham således i sine almanakoptegnelser, og sammesteds fortæller biskoppen, at han har ordineret hr. Olaf Pedersen til »Lønne kald og Nyminde fiskerleje«.⁶ Da Nyminde

ikke har været noget sogn eller haft sin egen kirke, må præsten have prædikedet ved lejet og nydt sine »madfisk« eller »præsteskuller«.

Endnu i 1728 bad tretten præster i deres offentlige kirkebøn om Guds velsignelse over østersfangsten, nemlig præsterne i Tønder, på Fanø, Mandø, Rømø, Sild, Før og Amrum. Derfor fik hver af dem 1000 østers som en godtgørelse af østersforpagteren. En særstilling indtog præsten på Mandø, idet han i stedet for at få østers leveret in natura fik 4 rdl. i penge. Han har ganske givet været for fattig til at spise østers! — Netop 1728 skete der en ny udforpagtning af bankerne, og da bestemte rentekammeret, at m. h. t. østersbetalingen for kirkebønnen »kunne de nye forpagtere, dersom de ikke troede at behøve den, tilbageholde disse«. De tiltrædende forpagtere synes at have fulgt dette vink.

Men der var andre end forpagtere, der var interesserede i bønnen, nemlig menigheden, så præsterne bad endnu en tid derefter for fangsten. Han gjorde det i alt fald på Amrum. Her fik han 1782 fremdeles 5-600 østers årlig. Endvidere holdt øens fiskere en fest »Strikkarbiir«, hvortil kun tre fremmede blev indbudt, nemlig smeden, fordi han lavede skraberne, og præsten med sin frue, fordi han i kirkebønnen bad om Guds velsignelse over østersfiskeriet.⁷

Langt op mod vore dage forrettede fiskerne en bøn, før de tog ud på det svigefulde hav. N. S. Nielsen fortæller herom: »Lige så langt tilbage, der overhovedet huskes noget om fiskeri fra kysten her (Ho-Oksby), huskes dette: at når årerne var bårne ned og alt var i orden, sagde føreren: Skal vi så »læse!« Alle trådte da hen til rælingen, og hver bad for sig selv, som nu hver kunne det, om lykke til farten. Båden var jo lille og havet stort. Fra først af har sikkert føreren bedt højt for alle. I ældre tid sang man ofte en salme, idet man roede ud. Efterhånden blev dette, som fra først af havde været liv, mere og mere til form, og salmesangen hørte op«.⁸

Digteren St. St. Blicher, der af selvsyn kendte den »cimbriske halvø« vestkyst har i novellen »Marie« (1836) givet en realistisk skildring af en fiskerbåds udfærd fra stranden. Fra en klittop ser han havet. »Solen skulde have dalet over min stumme Henrykkelse og først Mørket have vakt mig af mine uudsigelige Drømme, hvis ikke en Skare af Havgasser, bærende deres Aarer og Fiskesnører, vare ankomne i Nærheden af det Sted, hvor jeg befandt mig. Endnu før jeg så dem, hørte jeg deres Fodtrins Knirken i Sandet, idet de tause snoede sig ned gennem de snevre Dale.

Da Redskaberne vare lagte i Baaden, som laa i en Aabning i Klinten,

fordelte de sig til begge Sider, satte Ryggene til og skød den ned til Vandet efter Takten af en kæmpebygget Fiskers hule Opsang, hvis Omkvæd lød helt lystigt: »Jeg hejser og Du haler« — »hurra, hurra, hurra!« faldt Koret ind — »Jeg drikker, Du betaler« — »hurra, hurra, hurra!«

De muntre Ord stod i synderlig Modsætning til den dybe Tone og den mørke Alvorlighed, med hvilken de bleve udsjungne — med hvilken de alle paa eengang gjorde omkring, tog Hattene af, knælede og satte Panderne mod Rælingen. Nogle Øjeblikke dvælede de i denne Stilling; men ikke en Lyd hørtes fra deres Læber — i Stilhed bad de til Vindenes og Bølgerens Herre. I Stilhed rejste de sig, skød Baaden helt ud i Vandet, sprang ind i den og greb Aarerne. Under lige Drag gled det lille Fartøj hen ad Havfladen«.

Fra Nymindegab fortælles noget tilsvarende. I 1850erne havde man dér vedtaget en helligdagsordning, hvorefter ingen fisker måtte gå ud søn- og helligdage inden kl. 4 om eftermiddagen. Når lodsens da hejsede flaget, var tegnet givet, og folk strømmede ned til skibene, for det gjaldt om at komme først ud. Den første kunne kaste sine kroge, hvor han mente, det var bedst. Men de havde trods al travlhed tid til at falde på knæ omkring skibet og bede en bøn. Under bønnen var der tavshed og ro, men den afbrødes af voldsom travlhed, nu skulle skibet i vandet, og alle stemmede ryggen mod dette.⁹

Inden en snes år var forløbet, havde man holdt op med denne bøn. Torben Klinting, der havde sin første havtur ca. 1870, omtaler den nemlig ikke, derimod fortæller han udførligt om, hvordan det gik til, når garnet blev sat. »Klokken 2-3 om morgenen loddes der, og der bliver meldt: »Tolv favne vand!« Føreren siger: »Skal vi sætte herfra?« Der svares ikke, men der gøres forberedelser til at sætte. Roret lægges om, skibet løber op mod vinden, og farten mindskes. Føreren spørger: »Er det så med hver mands vilje og samtykke.« — Han standser lidt og ser sig om, og da ingen svarer, tilføjer han: »Så sætter vi i Jesu Kristi navn!« Mandskabet svarer, nogle højt, andre dæmpet: »Ja, sæt i Guds navn!« Også ved dette spændende, fundet af en givtig fiskeplads, henvendte man sig til Gud. — Fannikerne blottede hovedet, når linen var stukket ud, og skipperen slog kors foran redskaberne, hvorefter man sang en salme.¹⁰

Endnu så sent som i 1886 havde man længere nord på i Ferring ved Bovbjerg den fælles bøn ved udfarten. Bådføreren sagde: »Læ vos gi' vos Guj i wold« og lagde sig på knæ i sandet og mandskabet på knæ ved siden af ham. En deltager, der fiskede ved Torsminde i 1872, for-

tæller følgende om, hvordan andagten da forløb der: »Vi gik dengang aldrig på Havet uden Bøn. Naar Baaden var trukket ned i Havstokken, og Aarerne lagt paa plads, og alt var rede til, at vi kunde gaa ud, saa bøjede vi os alle over Baadens Ræling i stille Bøn. Naar vi saa kom godt fra Land med den rigtige Bølge, som det var Førerens Pligt at passe at udsøge, og vi var kommet over »æ Braand«, nemlig Revlerne, saa tog Baadens Fører, som sad ved Roret, og bad med hørlig Røst en Bøn for os alle. Jeg tror ikke, det bruges nu« (d. e. 1922, da beretningen nedskreves). Det ser ud til, at fiskerne i Ribe amt har opgivet denne andagt ved havet tidligere end fiskerne i Ringkøbing amt.¹¹

Mod slutningen af århundredet kom Indre Mission som en stærk forårsblæst til kystegnene. Bortset fra enkelte steder gjorde bevægelsen sig ikke så meget gældende i vort område som længere mod nord.

Fiskerne var meget mådeholdne med spiritus, når de var på havet. Det kunne ske, de fik rigeligt, når de kom i land, hvad »brændevinsfisker« kunne antyde. En kromand i Hjerding i forrige århundrede tog ofte mod dem på stranden og sagde: »No hår I ustanden en hor tur, lille folkens, kom no mej ind o fo nowed o styrk jer o!« — Kvinderne i Ho-Oksby tog deres punch ved sammenkomster, efter sigende kunne de også tage med på havet.¹²

1732 indskærpede stiftamtmand Gabel et forbud mod ulovligt kroeri og brændevinsbrænding på landet. Tre proprietærer P. N. Endorf, Hennemgård, S. Rygaard, Hesselmed og R. Bundesen Søvig, viste ved den lejlighed stor omsorg for fiskerne (!) og skrev til Gabel og priste ham for forbudet, da bonden »lod sit korn opbrænde i brændevin og fik derved vane til drik og liderlighed«, men der var dog nogle, for hvem forbudet ikke var godt, fordi »ved strandsiden og Vesterhavet ernærer beboerne sig mestendels af søen og fiskeri, hvilke ikke kan undvære brændevin de tider, de ere på søen, men må bruge det undertiden for sult, ja og for kuld m. v.«, og hvis brændevinsbrænderen indfandt sig på stranden, når fiskerne kom i land, fik han en hel hoben fisk af hver båd »for slig unyttig og ødsel brændevinsskænk« og ingen anden betaling. Nu tilbyder de tre proprietærer som største lodsejere meget pænt at forhindre sligt ved selv at sælge fiskerne brændevin, og de tilbyder »en årlig billig kendelse« til kongens kasse. Gabel giver dem tilladelsen, så R. Bundesen forsyner Ho og Oksby, Rygaard Ål sogn og Endorf Henne-Lønne imod at betale henholdsvis 4 sdl., 2 rdl. og 2 sdl. De må kun udtappe i fiske-tiden og ikke »til overflod eller drukkenskab«.¹³

Det vilde liv, der havde været på lejerne, især på Sønderside, så længe

fiskeriet var forbundet med markeder, hørte op. Efterhånden som fiskerne næsten udelukkende var egnens bønder, blev det anderledes. St. St. Blicher kunne da 1839 give følgende stolte skildring¹⁴ af den vestjyske fisker:

»Det er et mærkeligt Folkefærd disse Vestkystens Amphibier, der leve i Sandet og af Vandet. De ere i næsten enhver Henseende meer eller mindre ulig deres Nabolandsmænd: Klædedragt, Legemsbygning, Aasyn er kjendelig anderledes; selv Maalet, skjøndt Vesterjydsk (gammeljotisk), har sin særegne Betoning. — En Klitboers Aasyn har — for mig — Noget, ikke Mørkt, men Mørkagtigt: Noget ikke haardt, men hærdet: Noget ikke koldt, men køligt: Noget ikke just stivt, men lidet bevægeligt. Jeg kunde ligne hans Ansigt ved en Ager, som Havgusen har sveden og fortørret. Paa hans, som paa hans Hustrues Kinder finde vi hverken Roser eller Lillier; endnu mindre finde vi Spor af heftige Lidenskaber: koldt Mod, rolig Hengivenhed, ubøjelig Standhaftighed — dette er præget, hvormed idelig Møje og idelig Fare har stemplet Havgassens mandige Aasyn.

Jeg maa smile ved at mindes Østdanskernes skræksomme Forestillinger om disse brave Vesterboere: »De ere halvvilde, de plyndre de Strandede — slaae dem ihjel efter Lejlighed«. Ammestuehistorier! De redde hvem der kan reddes; de pleje den Reddede . . . Eet vist ikke vanhædende Træk i disse Strandboeres Caracteer, er deres — jeg kan ikke sige Kydskehed, thi herved forudsættes Fristelse og Kamp — men Afholdenhed; man kalde det nu Kulde, Phlegma, eller hvadsomhelst andet! Vedligeholdelsen af vor Art er hos dem ikke saa meget Naturdrift, som Pligt og Vedtægt. Jeg vil oplyse det med en Kjendsgjerning, der er mig berettet af agtværdige Præstemænd, som i lang Aarrække have lært disse deres Sognebørn fuldelig at kjende. Jeg hører ikke til de Lettroende, men jeg betvivler ingenlunde, hvad jeg nu her fordrister mig til at fremføre:

Fiskeriet udgjør Beboernes fornemste Næringsmiddel. Det øves For- og Efterår; og de mere velhavende Baadejere hyre for hele Fisketiden af de mindre Formuende, saavel til Donten paa Havet, som til den paa Landet. Den sidste overlades til Kvinderne . . . de benævnes »Ehspiger«, hvad enten de ere gifte eller ei. Saamange Fiskere, saamange Ehspiger; og hver Fisker hyrer sin. — I en for Havet betrygget Sanddal staaer nu et Baadselskabs interimistiske Trævaaning: »Bohjen« (maaske »Boden«), hvor enhver Fisker deler — Seng med sin Ehspige — hvad enten han eller hun ere ugifte eller i Ægteskab med Anden! — Forskrækkes ikke Du Kydske! smiil ikke Du Ukydske! Overtrædelse af det sjette Bud

betragtes her som et sjældent og foragteligt Særsyn. — Hvo, der ikke kan see et fuldt Glas uden at drikke, eller en smuk Kvinde uden at begjære hende — han raabe her længe nok paa »Følesløshed!« — Jeg kalder det Haardførhed. Og er der noget urimeligt i, at disse stærke afhædede Naturer ikke lige saavel skulle kunne beherske den ene Naturdrift som den anden? De der uden at vride sig eller klynke, udstaae Kuld, Væde, Slid og Søvnløshed paa det grumme Hav — stundom fra een Dag til en anden — ved Vand og Brød — hvorfor skulle de være Vellystens Slaver? — Vellyst er Svaghed«.

En gammel mand fortalte mig for godt 40 år siden, at »ud i æ bue loc kael o piger imeld hverandenr som hye o halm!« Det er dog ikke rigtigt, i alt fald ikke for årene efter Blichers besøg og sikkert heller ikke før. De delte soverum sammen, men ikke seng. Mange beretninger af folk, der havde opholdt sig på lejerne, går samstemmende ud på dette, og at det gik ordentligt og anstændigt til. Det meste hø og halm ligger da også hver for sig! Naturligvis kunne det ske, at »naturdriverne« tog overhånd. Men så måtte parret i reglen gifte sig med hinanden. Georg Hansens kirkebogsundersøgelser for 1700-tallet viser klart, at der ikke fødtes flere børn uden for ægteskab blandt vestkystens fiskerbefolkning end ellers i Midt- og Vestjylland med det lave antal »uægte« fødte.¹⁵

Står end Blichers skildring af den vestjyske fisker i et digterisk klædebon, rammer den dog iøvrigt noget væsentligt hos ham. Det er sådan, vi ser den stoute udøver af det ældgamle erhverv, sådan som de var flest i dets slutningsperiode. Holger Drachmann har 1879 givet et billede af den samme, af fiskeren fra den åbne strand:

»Hvem er det, som sætter på stranden ind,
hvor Søerne bryde og bruse?
Hvem er det, som kommer for strygende Vind
med Saltvand drivende ned over Kind,
Lammeskindshuen paa Sned over Øjet,
oprejst ved Roret, foroverbøjet,
maalende Brændingens Sluse?
Hvem er det, som sætter saa støt og saa kold
med Baaden — hej hop! — over Brændingens Vold?
Det er Lars Kruse«.

Ja, det var Lars Kruse. Selv ham tog havet. — Uden at være besunget af digtere har tusinder og atter tusinder navnløse vestjyske mænd som han i fiskeriden daglig vovet livet for at bjerge føden til sig og sine og uden at tænke derpå ydet et bidrag til styrkelse af landets økonomi og et sundt islæt i den jyske folkekarakter.

HJEMMEL OG HENVISNINGER

Dansk historisk Fællesforenings forkortelser er anvendt, se Fortid og Nutid XXI, og foruden nogle temmelig let gennemskuelige tillige følgende: db. = dombøger. gdr. = gårdejer. hd. = herred. hist. = historie eller historisk. Kærgd. = Kærgård birk. mat. = matrikel. n.år. = nævnte år. R. lensregn. = Riberhus lensregnskab. Sst. = sammesteds. tb. = tingbog. V. = Vester.

Fiskerlejernes ældste historie.

1. H. Blegvad: Fiskeriet i Danmark, 15 f. - 2. Emilie Andersen: Malmøgøbmanden Ditlev Enbæk 15. - 3. H. Blegvad anf. skr. 16 f. - 4. Arent Berntsen: Danmarkis oc Norgis Fructbar Herlighed (1656), 160. F. V. Mortensen og A. C. Strubberg: Dansk Saltvandsfiskeri (1935) 20. - 5. Arent Berntsen anf. skr. 128, 131, 162. - 6. Erwin Nøbbe: Ein früh mittelalterlicher Wohnplatz auf Sylt i Jahrbuch des Nordfriesischen Vereins 1929, 146-53. - 7. Kinch: Ribe I 95, Bering Lisberg: Søfart 147. - 8. Kinch: Ribe I 110 ff, 387. - 9. P. Adler i Ribe skoleprogram 1842, 7. - 10. C. Lindberg Nielsen: Varde Bys Hist. 11 f. - 11. Halv. Andersen: Nyt Da Mag. II. - 12. M. P. Rostock: Dend Gamle og Navn-Kundig Kiøbstad Ribe, Thotts sml. 1458 4°, venligst afskrevet og givet mig af byantikvar M. Bencard, Ribe. - 13. Da. Mag. 4. rk. I, 281. - 14. Sst. 4. rk. II, Da Kanc Reg. 1535-50. - 15. Kanc Brevb. 1552 13/7. - 16. Sst. 1553 2. - 17. Sst. 1554 11/1, 1578 9/10. - 18. Sst. 1554. - 19. P. Adler anf. skr. - 20. Corp Const Dan II 586. - 21. Kanc Brevb, Mogens Lebech i Jy. Sml. 5. rk. II 336. Lebech mener, grunden til ændringen er, at ordene »så vidt ovennævnte byers grund og ejendom strækker sig« ville gøre et ulovligt indgreb i de øvrige lodsejeres rettigheder. Dog siges det også i brevet, at det gælder kronbønderne i disse byer. Endvidere viser Lebech efter skattemandtallet 1606, at de kun betalte halv skat, og at kun Ho, Oksby og Lønne registreres under birket; tingbøgerne viser dog tydeligt, at hele det opgivne område hørte under birket.

Det store sildefiskeri ved Helgoland.

1. Kong Valdemars Jordebog. Indledning ved Svend Aakjær, 1943, s. 246. - 2. Brohm: Helgoland in Geschichte und Sage, 1907. - 3. J. Lass: Vorläufige kurtze Nachricht von der Beschaffenheit und Verfassung des merckwürdigen Heiligelände, 1751. - 4. N. H. Jacobsen: Skibsfarten i det danske Vadehav, 1937, s. 252. - 5. Brohm anf. skr. - 6. Lorenz Petersen: Zur Geschichte der Verfassung und Vervaltung auf Helgoland (Z Sch-H Gesch 1939, s. 29-47). - 7. F. Falkenstjerne og Anna Hude: Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden, 1895-99, s. 382. Her opføres bodepengene for 1522 sammen med ydernes navne. - Lorenz Petersen anf. skr., s. 39. - 8. Lorenz Petersen: Ein hansisches Vogteigerecht auf Helgoland 1423. (Z Sch-H Gesch, 1941, s. 372-78). - 9. Helgolands Regnskab 1513. Rechnungen A. Dar Remegelt. Schleswig-Holsteinischen Landesarchivs in Schleswig. - 10. Fra Remhe (Rømø) ser listen således ud, dog er -sen i originalen alle steder forkortet: Nels tøsen 7 sk., Bertel Nyssen 7 sk., Laffrentz Nyssen 6 sk., Michel fare 6 sk., Nels Trwelsen 6 sk., Jeppe Jensen 6 sk., Marten Nelsen 6 sk., Michel Jensen 6 sk., Per Frensen 6 sk., Th. Nessen 7 sk., Nels An-

dersen 7 sk. - 11. Ribe: Malte Knudsen 9 sk., Jes Nyssen 10 sk., Jens Scuersen 10 sk., Tames Besitter 7 sk., Peter Clausen 9 sk., Terkel Nyssen 10 sk., Nys Jeppesen 8 sk., Paul ? 9 sk., Dynijs Jensen 10 sk., Jens Witte 9 sk., Jens Bruun 9 sk., Szeucrin Jensen 9 sk., Anders Knutsen 9 sk., Michel Nesen 8 sk., Jens Michelsen 8 sk. - 12. Varde: Jens Warder 8 sk., Terkel Pedersen 7 sk. - 13. Skast herred: Seurin Iversen 7 sk., Peder Nielsen 9 sk., Hans Jensen 8 sk., Las Christensen 9 sk., Mats Paulsen 9 sk., Anders Esbensen 8 sk., Seurin Jensen 9 sk. - 14. Fanø: Nys mychelsen 10 sk., Mats Jensen 10 sk., Jep Mychelsen 9 sk., Jens Warbo 10 sk., Thord Persen 8 sk., Castyen 9 sk. - 15. Mønø: Mats Jensen 9 sk., Morten Jensen 9 sk., Jon Tamesen 9 sk. - 16. Vester Horne herred: Knuth Mikkelsen 9 sk., Laurentz Jensen 9 sk., Jes Nosensen 9 sk., Per Nelsen 9 sk., Nys Nelsen 10 sk., Per Persen 9 sk., Jacob Jensen 9 sk., Chresten Rotsen 9 sk., Chresten Jacobsen 10 sk., Christiern Gregersen 9 sk., Michel Lassen 9 sk., Mats Pedersen 9 sk., Bode Nelsen 8 sk. - 17. Nyt Danske Magazin II, s. 258 ff. - 18. Kinch: Ribe I, s. 380. Halv. Andersen i Nyt Danske Magazin II, s. 258 ff. - 19. Cnoblochium: Helgolandia, 1643. - 20. Lorenz Petersen anf. skr., 1939, s. 47. - 21. Cnoblochium anf. skr., Siebs und Wohlenberg: Helgoland, 1953, 235. - 22. Lorenz Petersen: Ein hansisches Vogteigericht auf Helgoland 1423 (Z. Sch-H. Gesch. 1941, s. 372 ff.). - 23. R. Illing: Die Entwicklung der Seefischerei an der Nordseeküste Schleswig-Holsteins, 1923.

Fartøjer og redskaber.

1. H. Szymanski: Der Ever der Niederelbe i Quellen und Darstell. zur Hansischen Geschichte. N. T. Bd. IX. - 2. Kinch: Ribe II 863. - 3. Corp Const Dan V 12. - 4. Kærgd. tb. 1641 ¹³/_{s.} - 5. Corp Const Dan I 53. - 6. Kærgd. tb. 1599 ¹⁴/_{n.} - 7. Sst. 1609 ¹⁴/₁, ¹/_{n.} - 8. Sst. 1609 ²⁰/_{s.}, ¹/_{n.}, ²²/_{n.} - 9. Sst. 1639 ¹⁶/₁. - 10. Sst. 1660 ⁹/₁, findes i tb. for 1657. - 11. Sst. 1662 ²⁰/₁₂. Med tossel menes vist tosel, en slags toskafet hvergarstøj, vævet i 2 sel. - 12. Sst. 1643 ¹⁵/_{n.} - 13. Kromann: Fanø II 101, 115. - 14. C. F. Drechsel: Oversigt over Saltvandsfiskerier s. 5 f, H. P. H. Novrup i Årb. Ribe VIII 280 efter strandfoged Chr. Harborg, XI 425. Torben Klinting: Fiskerne ved Nymindegab 16 ff, 26 ff, Kanc Brevb. 1566 ¹¹/₂, Kærgd. tb. 1631 ⁴/₁₁, 1642 ¹⁴/₆, Arne Espegaard i Årsskr. f. Fiskeri- og Søfartsmus. i Esbjerg 1964, 21. - 15. N. P. Lykke i Årb. Hards 1962 71 f. - 16. Kult Hist. Leks. - 17. Kærgd. tb. 1617 ²/₁₂, 1631 ¹¹/₁₀, 1654 ¹⁷/₂. - 18. Klinting anf. skr. 31, Årb. Ribe IV 314, VIII 281, Kromann: Fanø II 96. Claus Sørensen i Årsskr. f. Fiskeri- og Søfartsmus. i Esbjerg 1963, 16. - 19. Klinting anf. skr. N. S. Nielsen i Årb. Ribe IV 314 ff.

Sandtold og andre afgifter.

1. Kult Hist Leks., Da. Mag. 3. rk. VI. - 2. Kærgd. tb. 1592 ¹⁶/₆, 1622 ¹¹/₆. - 3. Ribe Skoleprogr. 1842, 98. - 4. Corp Const Dan I 52 f, 444. - R. lensregn. 1657. - 6. Kanc Brevb. - 7. Sst. 1573 ²³/₅. - 8. Kærgd. tb. 1648 ³⁰/₃, 1655 ²/₃, ¹⁶/₂, 1657 ⁶/₃, Vester hd. tb. 1657 ⁷/₃. - 9. Kærgd. tb. 1654 ²³/₆. - 10. Sst. 1654 ¹/₁₂. - 11. Markbogen for Ho s. - 12. Arne Sundbo i Årb. Ribe V 67. - 13. Skast hds. justitsprot. 1700 ²⁷/₄. - 14. Kanc Brevb. 1558 224 f. - 15. Corp. Const Dan I 213, II 106. Vald. Andersen i Årb. Ribe 1961, 251, 265. - 16. Gunnar Olsen: Kronborg v. birk 110. - 17. Rørdam: Kirkeløve I 274. - 18. Sst. III 525. - 19. H. P. Hansen i Årb. Hards 1923 146 f. - 20. Da. Mag. 4. rk. I. - 21. H. K. Kristensen i Årb. Ribe X 116. - 22. Kromann: Fanø II 467. - 23. Sst. II 121-31. - 24. Ribe bispeark., pk. V. Horne hd. 1570-1774, ekstrakt af domsakt 1601 ¹⁸/₁₂. - 25. Da. Sml. II 114, Da. Mag. 4. rk. I. - 26. Kærgd. tb. 1599 ³¹/_{s.}, Bispeark., pk. V. Horne hd. 1570-1774, indført i domsbrev ²²/₁ 1633. - 27. Sst. originalt kongebrev. - 28. Sst. org. kongebrev 1608 ²⁸/₁₀. - 29. Kærgd. tb. 1641 ⁶/_{s.}, ¹³/_{s.} - 30. Bispeark. sst., 35 mænds vidne. - 31. Sst. ekstrakt af kapitlers dom. - 32. Kærgd. tb. 1600 ²²/_{s.}, 1609 ¹⁷/₃, Kanc Brevb. 1608 ²⁸/₁₀. - 33. Bispeark. Reg. 7, caps 8, pk. 1-7. - 34. Sst. Provstebog udi V. Horne hd. - 35. Da

Sml. II 108. - 36. Bispeark. pk. V. Horne hd. 1570-1774. - 37. Th. Hertz: Gejstlige Embeder II. - 38. Bispeark., pk. V. Horne hd.

Fiskerlejerne.

Når ingen kilde angives, er denne Riberhus lensregnskab nævnte år. - *Tipper*. 1. R. lensregn. - 2. Kærgd. tb. 1660 ⁹/₁₁; bogen for 1657 omfatter fra pag. 51 året 1660. - 3. Sst. - *Klintbane*. - 4. Sst. 1631 ¹⁹/₈. - 5. Sst. 1641 ¹⁴/₅, ⁴/₆. - 6. Sst. 1641 ³/₉. - 7. Sst. 1643 ¹⁶/₆, jfr. Årb Ribe 1951, 620 f. - 8. Sst. 1645 ¹⁶/₅. - 9. Sst. 1645 ¹⁶/₅, ²⁷/₆. - 10. Sst. 1647 ⁷/₅. - 11. Sst. 1647 ²⁶/₂. - 12. Sst. 1649 ¹⁹/₁. - 13. V. Horne hd. tb. 1649 ²⁷/₁. - 14. Sst. 1647 ¹²/₆. - 15. Kærgd. tb. 1648 ²⁵/₂. - 16. V. Horne hd. tb. 1649 ¹⁹/₅. - 17. Kærgd. tb. 1651 ¹³/₆, ¹¹/₇. - 18. R. Lensregn. - 19. Kærgd. tb. 1651 ¹³/₆, ¹¹/₇, 1655 ¹⁶/₂, dommen pag. 82. ²/₃. - 20. Jy. Saml. VII 44. - *Nyminde*. 21. C. Lindberg Nielsen: Ringkjøbing 15 f. - 22. Kinch: Ribe I 290. - 23. Jy. Sml. 2. rk. I 201. - 24. Da Kans Reg. 1535-50. - 25. Sst. 1549 ¹²/₂. - 26. Corp Const Dan I 213, II 106. - 27. Kanc Brevb. 1553 ⁸/₂. - 28. A. Kaae i Årb Hards 1955 58 f. - 29. Viborg Landst. Db. C. 1624 549. Arne Sundbo i Årbog Ribe 1919 63-80, C. Lindberg Nielsen: Varde 97 f. - 30. Jy. Sml. I 84 f, Da. Sml. 343. - 31. A. Kaae anf. skr. 39. - 32. Kanc Brevb. 1627 ⁵/₂, 1629 ¹⁷/₅. A. Kaae anf. skr. - 33. Jfr. Rambusch: Studier over Ringkjøbing Fjord. - 34. O. Nielsen i Da. Sml. I 345. - 35. C. Dalgas: Ribe Amt 202 f, Årb Ribe XI 410. - 36. Jy. Sml. 4. rk. II 403. - 37. J. Carl Christensen i Årb Ribe XI 410 ff, dels efter Smidths og Krøyers indberetn. - 38. Sst. 428. - 39. Et efterladt manuskript: Minder af Chr. Graversen, Houstrup, installatør Gunde Pedersen, San Francisco, takkes for venligt at have stillet det til min rådighed. - 40. Årb Hards 1917 115. - 41. Torben Klinting: Fiskerne ved Nymindegab 34-39. - 42. Hertz: Gejstlige Embeder. - 43. Laurids Tuxen: En Malers Arbejde, 1928 265 ff. - 44. P. Villumsen: Beskr. Katalog over Dansk Fiskeriforenings Modelsamling 1896 120 f, N. H. Jacobsen: Træk af den erhvervs-mæssige Udvikling i Ho Bugt Landet (Geogrf. Tidsskr. 1941), Torben Klinting anf. skr. - *Huge*. 45 Da. Sml. 2. rk. IV. - 46. Fr. I Reg. 145. - 47. R. Lensregn. - 48. V. Horne hd. tb. 1649 ⁹/₅, Kærgd. tb. 1655 ³¹/₈. - 49. V. Horne hd. tb. 1660 ²¹/₇, ⁶/₁₀, ¹³/₁₀. - 50. Ny Kgl. Sml. 4° 652, nr. 3. - 51. Rambusch: Studier over Ringkjøbing Fjord. - *Hennebys boder*. 52. Kærgd. tb. 1622 ⁶¹/₆, Oluf Nielsen i Da. Sml. I 333 f, H. A. Brorssens visitatsberetninger og breve, v. L. J. Koch 66 f, Ribe bispeark, pakken Vester Horne herred Da. Sml. I 340, Torben Klinting anf. skr. Tomten af fiskerlejet er fundet af gdr. P. Gammeltoft og prof. Gudmund Hatt. - *Tudal*. 53. Da. Sml. I 354. - 54. Kærgd. tb. 1620 ²⁰/₁, Ribe Bispearkiv, pk. V. Horne hd. 1570-1774. - *Tudbul*. 55. Kærgd. tb. 1592, snapsting. - 56. Sst. 1592 ¹¹/₁, 1599 ¹⁶/₃. - 57. Sst. 1597 ¹¹/₂. - 58. Sst. 1612 ¹⁷/₇, 1631 ²¹/₁₀, ⁸/₃, 1634 ²⁴/₆, 1615 ²⁴/₄. - 59. Sst. 1640 ²⁴/₁, 1642 ¹⁸/₁₁. - 60. H. K. Kristensen i Årb Ribe 1961 299 f. - 61. Kærgd. tb. 1649 ²⁰/₁. - 62. Mundtlig medd. af P. Gundersen, Esbjerg. - *Uldal*. 63. Kærgd. tb. 1615 ⁸/₅. - 64. Hertz: Gejstlige Embeder. - *Vesterside*. 65. Ribe Bispeark., reg. I. Capsa 28, pk. 2, Kærgd. tb. 1615 ¹²/₅. - 66. Jy. Sml. 2. rk. II 346. - 67. Da. Mag. 4. rk. I. - 68. Da. Kanc Reg. 1548 ¹²/₅. - 69. Corp Const Dan II 586. - 70. Kærgd. tb. 1599 ²³/₁₁. - 71. Sst. 1617 ¹⁴/₃. - 72. Sst. 1622 ¹⁸/₁. - 73. Sst. 1622 ³/₅. - 74. Sst. 1622 ²⁵/₁. - 75. Sst. 1622 ²⁸/₉. - 76. Sst. 1622 ³/₅. - 77. Sst. 1622 ¹⁷/₅. - 78. Sst. 1633 ²²/₁₁, 1641 ¹¹/₆. - 79. Sst. 1623 ⁶/₆. - 80. Sst. 1641 ¹³/₈. - 81. Ribe Bispeark. reg. 7, caspa 28, pk. 2. - 82. C. Dalgas: Ribe Amt. 202. - 83. Hertz: Gejstlige Embeder II. - 84. Mundtlig medd. af fiskceksportør Chr. Kollé og P. M. Gundersen, Esbjerg. Gundersens mor var espige i 11 år. - *Sønderside*. 85. Da. Geolog. Undersøgelse, 1. rk. 16 (Axel Jessen: Kortbladet Blaavandshuk) 35, 38. - 86. Da. Mag. 4. rk. I, Kanc. Brevb. 1553 ²⁶/₃. - 87. Sst. 1570 ¹²/₅. - 88. Corp Const Dan II 586. - 89. Dok til Varde Justitsprot. 1587-1673, ⁹/₁ 1609. - 90. R. Lensregn. 1623. - 91. Kærgd. tb. 1623 ⁸/₈. - 92. Sst. 1623 ¹⁵/₈. - 93. Sst. 1600 ²⁹/₂. - 94. Sst. 1623 ¹⁵/₈, 1600 ²¹/₁₁. - 95. Varde tb. 1596. - 96. Kærgd. tb. 1599 ²⁰/₄. - 97. Kanc Brevb. - 98. Kærgd. tb.

1612 ¹⁸/₁₂. - 99. Sst. 1612 ¹⁷/₄. - 100. Grønlund: Efterretning om de i Ribe Bye for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker. 1780. - 101. Kærgd. tb. 1615 ³/₂, ²⁰/₁₀, ¹⁸/₁₂, ¹⁷/₃, ²⁵/₅. - 102. Sst. 1615 ¹⁷/₃, ¹³/₁₀, ²⁰/₁₀. - 103. Lensregn. 1622. - 104. Kærgd. tb. 1622 ¹¹/₁. - 105. Sst. 1623 ²³/₅. - 106. V. Herreds tb. 1631 ²¹/₉. - 107. Lensregn. 1632. - 108. Kærgd. tb. 1633 ³/₃, Kanc Brevb. 1579. - 109. Kærgd. tb. 1599 ³¹/₈, ³/₈. - 110. Sst. 1617 ⁷/₂, ²¹/₂. - 111. Sst. 1609 ¹⁹/₅, ²/₆, ¹⁸/₆, ⁶/₁₀. - 112. Sst. 1612 ¹/₅, ³¹/₇, 1615 ⁸/₇, 1617 ⁹/₆, ¹²/₁₂, 1620 ³¹/₈. - 133. Kanc Brevb. 1606 ⁵/₂, Landsting Db. C. 1616 ²⁷/₄. - 114. Kærgd. tb. 1600 ²⁹/₂. - 115. Sst. 1612 ¹⁷/₇, ¹⁴/₈, ³⁰/₁₀, 1649 ²/₁₁, ¹⁶/₁₁. - 116. Sst. 1612 ²³/₁₀, ³¹/₇, 1609 ²¹/₄, ⁹/₇, 1617 ¹¹/₄, 1620 ³⁰/₁₁. - 117. Årb Ribe 1932, 138, 141, 145, 166-70, 173 f., Kærgd. tb. 1622 ⁸/₂, ¹⁵/₂. - 118. Sst. 1600 ⁷/₁₂, 1609 ²⁰/₁, ³/₂, ¹/₈, 1612 ²⁸/₆, 1615 ⁴/₈. - 119. Sst. 1615 ⁴/₈, 1620 ³¹/₈, 1612 ²⁸/₆, 1622 ¹¹/₁, 1631 ⁷/₁₀. - 120. Sst. 1599 ¹³/₇, 1600 ²²/₂, ²⁹/₂, ¹⁴/₃. - 121. Årb Ribe 1932, 169. - 122. Sst. 1943, 672-74. - 123. Jy. Sml. 2. rk. IV 136 f, 140. - 124. Slange: Kr. IV's Hist. 649, Kærgd. tb. 1639 ¹¹/₁, om Chr. Madsen se H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 90-92. - 125. Kærgd. tb. 1609 ²¹/₁₁, ¹/₁₂, ⁸/₁₂, 1615 ²¹/₇. - 126. Kinch: Ribe II 865-67. - 127. Buc Kaae i Årb Ribe 1953, 217. - 128. Kærgd. tb. 1634 ⁵/₉. - 129. Gerhard Treschow: Da. Jubel-Lærre. - 130. R. Lensregn. 1635-36. - 131. Kærgd. tb. 1634 ¹⁷/₁₀, ⁷/₁₁, ²¹/₁₁, ²⁸/₁₁. - 132. Viborg Landst. Db. C 1637 ⁸/₁₁, p. 306. - 133. Kærgd. tb. 1639 ¹⁰/₁. - 134. Kærgd. tb. 1640 ¹⁸/₁₁, 1648 ²⁰/₁₀. - 135. Sst. 1643 ¹⁷/₁₁. - 136. Sst. 1657, Da. Sml. II 106 f. - 137. Kærgd. tb. 1655 ²³/₂. - 138. Mat. 1661 for V. Horne hd. og Kærgd. birk. - 139. Markbogen 1683 for Ho. - 140. Riberhus amsregn. 1686, V. Horne hd. tb. 1685 ⁷/₃. - 141. Hesselmed skifteprot. 1741 ²³/₁, kirkebøgerne. - 142. Mundtl. meddelelse af A. Schmidt, Ho. - 143. Meddelt af fiskeeksportør Chr. Kolle, Esbjerg, f. i Oksby 1881, af brolægger P. M. Gundersen, Esbjerg, f. i Vejrs 1871, af A. Schmidt, Ho, f. 1880, af rentier V. Villadsen, Oksbøl, m. fl. - 144. Meddelt af gdr. Ole Olsen, Billum. - *Oksby strand*. 145. Da. Sml. II 113. - 146. Folketæll. 1787, Dalgas: Ribe Amt 202, Årb Ribe VIII 281. - 147. N. S. Nielsen: Trak af Livet i Ho-Osby i Årb Ribe IV 318. - *Langleg*. 148. Kærgd. tb. 1609 ¹²/₅, Da. Sml. II 103. - 149. Kirstine M. Olesen: Langli 15, 57 f, 60. Medd. af afdøde P. M. Gundersen, Esbjerg, Ribe Stifts Tidende, Claus Sørensen: Erindringer fra Langlig i Års skr. f. Fiskeri- og Søfartsmus. 1963, 14-19. - *Sjælborg*. 150. Hertz: Gejstlige Embeder II. Tobiassen Kragelund i Sprog og Kultur 1944, 29. - 151. Meddelelser af afdøde Karl Riber, Sjælborg. - 152. Sal. Frifelt: Midt under Himlen 85 f, 88. - *Hjerting*. 153. Kærgd. tb. 1650 ¹/₂. - 154. N. Øllgaard Nielsen m. fl.: Hjerting Bys Hist. 18. - 155. Skast hd. tb. 1700 ²⁷/₂. - 156. Ny kgl. Sml. 652, ⁴⁰. - 157. Øllgaard Nielsen anf. skr. 38. - 158. Tobiassen Kragelund anf. skr. s. 29 f. - 159. Øllgaard Nielsen anf. skr., 121. - 160. Sst. 77 f, 88. Tobiassen Kragelund anf. skr. 37. *Strandby*. 161. Jy. Sml. 2. rk. IV 127 f, 137, 149. - 162. N. H. Jacobsen: Skibsfarten 39, 176, 195, 287. - 163. Skast hd. tb. 1638 (v. Poul Rasmussen) 158. - 164. Arne Sundbo i Årb Ribe 1914, 671. - 165. Tobiassen Kragelund anf. st. 29. - *Fanø*. 166. Kron Sk. V. - 167. Da. Mag. 4. rk. I. - 168. N. M. Kromann: Fanøs Hist II 85-215, hertil og til lensregnskaberne henvises en gang for alle. - 169. H. P. Kjærgaard: Om Forholdene paa Mandø 64 f. - 170. Arne Sundbo i Årb Ribe IV, 54. - 171. H. P. H. Novrup i Årb Ribe VIII, 285. - *Mandø*. 172. Da. Rig Br., 2. rk. V, nr. 59. - 173. H. P. Kjærgaard: Om Forholdene paa Mandø, 1924. - 174. N. H. Jacobsen: Skibsfarten i d. d. Vadehav, 129. - 175. H. Bruun: Ejlundet Mandø, 1806. - 176. Ribe Kathedralskoles Indbydelsesskr. 1842. - 177. Kjærgaard anf. skr. - 178. Sst. - 179. Jy. Sml. 4. rk. I 200 f (H. Weitemeyer: Om Mandø for 150 Aar siden). - 180. Se note 175. - 181. Årb Ribe 1947, 497-539 (Johanne Nielsen: Livet paa Mandø). - *Rømø*. 182. Thade Petersen i Sjø Årb 1905 39. - 183. Kanc Brevb. - 184. Gjellerup: J. Dinscen Jersin 283 f. - 185. Kgl. Del Haderslehus' jordebog 1612. - 186. R. Illing: Die Entwicklung der Seefischerei (Z Sch-H Gesch 1923). - 187. Kinch: Ribe II 837. - 188. Thade Petersen anf. skr. 260 f. - *Sild og Føhr*. 189. Trap: Danmark. Slesvig 1. udgv., 1864. - 190. Christian Jensen: Die nordfriesischen Inseln Sylt-Føhr-Amerum und die Halligen. 1891 128-38. - 191. Christian

Jensen: anf. skr. H. K. Kristensen: Friserbønder og vestjyder i Årb Ribe 1960, 106 f. Da. Kirker. Tønder Amt 1412. - 192. Haupt und Geld Register 1714 i Fyrskl. gott. Del, Tønder amtsregnskaber 1713-15. - 193. R. Illing anf. skr. - *Andre sønderjyske lejer*. 194. Arne Sundbo i Årb Ribe IV 598 f. - 195. N. H. Jacobsen anf. skr. 222, 224. - 196. Trap: Danmark. Slesvig 1864. - 197. Arne Sundbo i Årb Ribe IV. - 198. Trap 1864. - 199. N. H. Jacobsen anf. skr. - 200. Johs. Hansen: Sdr. Sejerslev sognekrønike i Landsark. i Åbenrå, venligst meddelt mig af arkivar cand. mag. Henning Heilesen, Åbenrå. - 201. Trap anf. skr. - 202. C. Rolfs: Geschichte des Kirchspiels und Flecken Hoyer (1926), N. H. Jacobsen anf. skr. 45 f, Trap anf. skr. Andreas Møller: Om Rudbølbåde i Årsskr. f. Fiskeri- og Søfartsmus. 1964, 22-31. - 203. N. H. Jacobsen anf. skr. 19. - 204. R. Illing anf. skr. - 205 R. Illing anf. skr., Hertz: Geistlige Embeder II.

Vadehavsfiskeri og rokkefangst.

1. L. Edelberg og Jørg. Raasted: Værf og fedding i Nat. Verden 1960, 136 f. - 2. R. Illing: Die Entwicklung der Seefischerei an der Nordseeküste Schleswig-Holsteins (Z Sch-H Gesch 1923), Kromann: Fanø II 89. - 3. Illing: anf. skr. - 4. Årb. Ribe 1952, 62. H. P. H. Novrup sst. 1933, 288. - 5. Johanne Nielsen sst. XI 502 f, Kromann: anf. skr. - M. K. Sørensen i Jy. Sml. VIII 22 f., Tobiassen Kragelund i Årb. Ribe XI 405 f. - 7. H. P. H. Novrup sst. 1933, 286-95, T. Kragelund sst. 1946 403-09. - 8. P. K. Pedersen sst. 1923, 77, Illing anf. skr. - 9. Kærgd. tb. 1655 ^{31/8}, 1642 ^{25/8}. - 10. Sst. 1600 ^{2/5}, 1609 ^{17/3}. - 11. Novrup anf. skr. - 12. Kromann anf. skr. 98. - 13. Meddelt af A. Schmidt, Ho. - 14. Kromann anf. skr. 83 f. Novrup anf. skr.

*

1. H. Schlanbusch: Begrebet Herlighed efter dansk Ret i Aarb. Ribe 1937, 1-23. - 2. R. Lensregn. nævnte år. - 3. R. Illing: Die Entwicklung der Seefischerei an der Nordseeküste Schleswig-Holsteins i I Sch-H Gesch 1923. - 4. Kærgd. tb. 1646 ^{9/10}. - 5. Illing anf. skr. 44 f., 47. - 6. Christian Jensen: Die nordfriesischen Inseln 206 f. - 7. Illing anf. skr. 45-56.

Østersfangst.

1. Rambusch: Studier over Ringkøbing Fjord (1900). P. Pedersen: Klittens Historie (1950) 93-96. - 2. Heimreichs Kronik, 41 (1668), her efter Krøyer: De danske Østersbanker (1837), der også er hovedkilden til det følgende, navnlig er benyttet s. 37-66, 84-95, 110-29. - 3. Kanc Brevb. 1587 ^{14/2}. - 4. Sst. 1588 ^{17/1}. - 5. Sst. 1597 ^{16/11}. - 6. Sst. 1584 ^{2/12}, 1587 ^{1/1}, 1593, 1594, 1598, 1622 ^{1/4}. - 7. Sst. 1605 ^{18/10}. - 8. C. Rolfs: Geschichte des Kirchspiels und Fleckens Hoyer (1926) 384, R. lensregn. 1630. - 9. R. lensregnskab 1628-29 er ikke bevaret, 1629 har ikke sandtolden indført. - 10. Kanc Brevb. 1633 ^{27/8}. - 11. R. lensregn. n. år. - 12. Kanc Brevb. 1643 ^{29/8}. - 13. C. Rolfs anf. skr., H. C. Davidsen: Grevskabet Schackenborgs østersfiskeri i S. Jy. M. Skr. 1955, 6. I Ballum kirke findes et maleri på kobber, stammende fra et epitafium, opsat o. 1653, der kaldes A. Thomsen Kongl. Majest. Tolder och foget udi Ballum. Da Kirker XXI 491. - 14. H. C. Davidsen, anf. skr. 6-11. - 15. Christian Jensen: Die nordfriesischen Inseln 160 f. - 16. Trap: Danmark. Slesvig (1864), 189. - 17. Tobiassen Kragelund i årb. Ribe 1947, 644-48. - 18. C. Dalgas: Ribe Amt 204. - 19. Kristen Møller i Da. Folkemål 1964, 85. - 20. Tobiassen Kragelund i Årb. Ribe 1954, 353-63.

Handelen med fisk.

1. R. Illing: Die Entwicklung der Seefischerei an der Nordseeküste Schleswig-Holsteins i Z Sch-H. Gesch 1923. - 2. Kinch: Ribe II 836 f., Kanc Brevb. 1551 ^{22/3}, ^{4/7}. Ribe Skoleprogrammer 1842. - 3. Kromann, Jacobsen, Bue Kaae. - 4.

Kinch: Ribe I 519. - 5. Da. Rig Br. 2 rk. IV 1297 ¹⁴/₃. - 6. Kinch: Ribe I 517, L. Edelberg og M. Bencard: Ribes Lod (Skalk 1962, nr. 3, 24 ff.). - 7. Kinch: Ribe II 841. - 8. Bering Liisberg: Søfart, 147. - 9. Mittheilungen des Vereins für Hamburgsche Geschichte, årg. 19-21. - 10. Archiv des Vereins für Geschichte und Alterthümer der Herzogthümer Bremen und des Landes Hadeln zu Stade. 1862. »Stader Urkunden«. Mitgetheilt von Conrector Krause, 135 f. - 11. Kinch: Ribe II 832, Pontoppidans Da. Atlas V 651. - 12. Kinch: Ribe I 42, 383. - 13. Adolf Jürgens: Zur Schleswig-Holsteinischen Handelsgeschichte des 16. und 17. Jahrhunderts i Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte VIII, 1914, 649. - 14. J. Hvidtfeldt og P. Kr. Iversen: Åbenrå bys hist. I 109, Olav Christensen i Fra Gelsbro til Lillebælt, 1958, 112. - 15. Hansborgske registranter. - 16. Kanc Brevb. 1580 ¹⁹/₁. - 17. Grønlund: Historisk Efterretning om de i Ribe By for Hexerie forfulgte og brændte Mennesker. 1780. - 18. Kinch: Ribe II 216. - 19. H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn, 57. Kærgd. tb. 1622 ⁸/₂. - 20. Corp Const Dan III 711. - 21. Arne Sundbo i Årb Ribe IV. - 22. Varderegnskaber f. told, konsumption m. v. Pk. 19, Diverse C. - 23. Kærgd. tb. 1651 ¹⁷/₁. - 24. Sst. 1648 ²⁵/₂. - 25. Kirkebogen. - 26. Årb Ribe 1946, 444, sst. 1954, 407 f. - 27. Mitt. des Vereins für Hamburgische Geschichte, bd. 19, s. 81. - 28. Kinch: Ribe II 831. - 29. Arne Sundbo anf. skr. V 66, 79. Da. Mag. 4. rk. I, II 157, 311, IV; Alfred Kaae: Bidrag til Bøvling lens historie i Årb Hards 1955 21, 55; Kanc Brevb. 1580 178; Kinch: Ribe II 157; P. Adler i Indbydelsesskr. Ribe Cathedralsk. 1842. - 30. Kærgd. tb. 1643 ¹⁹/₆. - 31. N. M. Kromann: Et søpas i Vestkysten, Rockstroh: Udviklingen af den nat. Hær i Da. III. - 32. Jacobsen: Skibsfarten i det da. Vadehav 46 ff. - 33. Årb Ribe VI 469. - 34. Pontoppidan anf. skr. 651. - 35. Her efter Frølund: Holstebro. - 36. Th. Hertz: Efterretn. om Geistlige Embeder II. - 37. Karl Hansen: Slægtsminder i Årb Ribe 1952, 69. - 38. Skast hds. tb. 1936 v. Poul Rasmussen, 35. - 39. P. M. Gundersen i Årb Ribe 1940, 165. - 40. H. P. H. Novrup sst. 1920, 234. - 41. Torben Klinting: Fiskerne ved Nymindegab 106 f; Årb Ribe 1946, 418 f, 424 f. - 42. Klinting anf. skr. 107-15.

Fiskerne til havs og på land.

1. Chr. Mathiesen: Et Bidrag til Landbrugets Hist. i Vardeegnen 133. - 2. H. K. Kristensen: Ovtrup Sogn 298f, 393f, Kanc Brevb 1624 292, H. K. Kristensen: Nr. Nebel-Lydum sogne 23f, 177f, 197, 202, 209, 218. - 3. Kinch: Ribe II 863f. - 4. Da Folkemus Medd. 1927. - 5. P. Pedersen: Klittens hist. 81f. - 6. Ældste regnsk. Register des Husfesschis vnd Sanndtollenn van dem ganthenn lenhe tho Repenn 1537. - 7. T. Tobiassen i Sprog og Kultur 1933 41. - 8. Kinch i Jy. Sml. I 243. - 9. Kærgd. tb 1599 ³⁰/₁₁, 1617 ²⁶/₆, D. Grønlund: Hist. Efterretn. om de for Hexeri forfulgte Menn. - 10. R. lensregn. nævnte år. - 11. Mundt. meddel. af Villads Villadsen, Oksbøl og Chr. Bloch, Lunde, Torben Klinting: Fiskerne ved Nymindegab 19-25. - 12. Klinting anf. skr., T. Tobiassen anf. skr., P. M. Gundersen: Ormegravning i Vadehavet i Årb. Ribe 1946, 362f. - 13. Klinting anf. skr., Tobiassen anf. skr. - 14. A. Berntsen: Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed, N. S. Nielsen i Årb. Ribe 1916, 317. - 15. C. Klitegaard: Skagen 202. - 16. Kromann og Klinting anf. skr. - 17. N. S. Nielsen anf. skr. 317f. - 18. Kromann: Fanø Sømænd 10. - 19. Klinting, Kromann, Nielsen anf. skr. - 20. Kinch: Ribe II 863, Skast hd. tb. 1639, 218. - 21. Kromann anf. skr. 147, 152ff, Villumsen: Katalog over Dansk Fiskeriforen. Modelsaml. Klinting anf. skr., Kærgd. tb. 1649 ⁸/₆, 1640 ¹⁵/₅. - 22. N. Øllgaard Nielsen m. fl.: Hjertering bys hist. 124f. - 23. L. Tuxen: En malers Arbejde, P. Pedersen i Sprog og Kultur 1917, 89. - 24. Da. Atlas. - 25. Johanne Nielsen: Livet på Mandø i Årb. Ribe 1947, 502, 507. - 26. N. S. Nielsen anf. skr. - 27. Ribe byfogeds tb. 1571-73 s. 39b. Jeg takker lektor Bue Kaae, som elskværdigt har sendt mig denne oplysning. - 28. Corp Const Dan VI 465. - 29. Kromann anf. skr. 139 f. - 30. Venlig medd. af strandfoged C. Thagaard, Skagen. - 31. N. S. Nielsen, L. Tuxen anf. skr. - 32. Da. Mag. 4. rk. IV 197f. - 33. P. F. Suhm: Nye Saml. til den da.

Hist. I. Nedbor og skjelde betegner det samme: det træstykke, den pind, hvorover et fiskegarn bindes. - 34. Da. Mag. 4. rk. Kanc. Brevb. - 35. Marie bebudelsesdag, 25. marts. Søndagen var 26. marts. - 36. Bjerger, således kalder kystboerne klitterne. - 37. Grom, indvolde af fisk. - 38. Kærgård birks tb. 1609 ²¹/₄. - 39. Minde, forlig, overenskomst om retslig afgørelse her om muldens størrelse. - 40. Kærgård tb. 1609 ¹¹/₈, ¹⁸/₈. - 41. Sst. 1609 ¹⁷/₃. 42. Kærgd. tb. 1612 nævnte datoer. Kanc. Brevb. 1622 ⁷/₁. - 43. G. v. Buchwald: Schleswig-Holsteinske Fischereiverhältnisse i Z Sch-H Gesch XII Da. Sml. II 56. - 44. Troels Lund: Dagligt Liv i Norden V 33, Frederik I's Da. Reg. - 45. Da. Atlas. - 46. Original forening i mit eje, Klinting anf. skr. 107, meddelelse fra Karl Riber, Sjølborg. - 47. Kærgd. tb. 1620 ³⁰/₁₁, 1643 ²²/₉, lensregn. 1619. - 48. Kærgd. tb. 1649 ⁷/₁₀, 1652 ⁶/₂. Kromann anf. skr. 101f. - 49. N. H. Jacobsen i Geograf. Tidsskr. 1941.

*

1. O. Nielsen: Vester Horne Herred i Da. Sml. I, 319, Kærgd. tb. 1612 ²¹/₄. - 2. N. S. Nielsen: Træk af Livet i Ho-Oxby i årb. Ribe 1916, 308 f. - 3. H. K. Kristensen: En bispevisitats, Sst. 1953, 334. - 4. Da. Mag. 4. rk. IV. - 5. Matrikel over V. Herred og Kiørgaard Birk 1661, Kærgd. tb. 1600 ¹¹/₁. - 6. Jy. Sml. I 85. - 7. H. Kröyer: De danske Østersbanker (1837), 128, Christian Jensen: Die nordfriesischen Inseln, 164 f. - 8. N. S. Nielsen anf. skr. 309. - 9. E. Tang Kristensen: Det jydsk Almucliv V, nr. 111. - 10. Torben Klinting: Fiskerne ved Nymindegab 58, N. M. Kromann: Fangø II 112. - 11. J. Gr. Pinholt: Vestkystfiskeri og Havfiskeri (Årb. Hards 1921, 91). - 12. Meddelt af afdøde fisker Elias Pedersen, Sønderhede, H. K. Kristensen i Kirkehist. Sml. 7. rk. IV 54. - 13. Rtk. Breve, dok. og akter vedk. Kbh., købstæder og amter VIII. - 14. St. St. Blicher: Vestlig Profil af Den Cimbriske Halvø. - 15. Georg Hansen: Sædelighedsforhold blandt landbefolkningen i Danmark i det 18. årh.

INDHOLD

Forord	5
Nogle forkortelser og forklaringer	6
Fiskerlejerne s ældste historie	7
Fiskeriet ved danske kyster 7. – Middelalderboplads ved List 8. – Ribes forstrandsret 9. – Ribes skibsmandsret 10. – Ribes forbrug af fisk 11. – Udlændinge 12. – Birker 13.	
Det store sildefiskeri ved Helgoland	16
Øen og dens tilhørsforhold 16. – Remgelt og Bodengelt 19. – Fiskere og skibe 20. – Hellig blod og korsbyrd 22. – Retshåndhævelsen 24.	
Fartøjer og redskaber	27
Everten 27. – Krogbåde 29. – Hornøgævere 30. – Skibsbåde 32. – Bakker 33.	
Sandtold og andre afgifter	35
Sandtold 35. – Transport af tørfisk 39. – Ribe hospital 40. – Fiske-tiende 41.	
Fiskerlejerne	48
Tipper 48. – Klinthane 49. – Nyminde 54. – Huce 63. – Henneby 65. – Tudal 67. – Tudhul 68. – Uldal 70. – Vesterside 71. – Sønder-side 77. – Oksby strand 103. – Langlig 104. – Sjælborg 107. – Hjer-ting 108. – Strandby 111. – Fanø 112. – Mandø 122. – Rømø 125. – Sild og Føhr 129. – Andre sønderjyske lejer 132.	
Vadehavsfiskeri og rokkefangst	136
Vadehavsfiskeri 136. – Rokkefangst 140.	
Østersfangst	144
Østersfangst 144. – Marsvine- og sælhundefangst 158.	
Handelen med fisk	160
Ribes handel 160. – Vardes handel 167. – Handel på Hamborg 169. – Kongens opkøb 170. – Fanøs, Mandøs og Vester herreds handel. 173. – Hjertings handel 176. – Landhandel 177. – Løbere 179.	
Fiskeren til havs og på land	181
Fiskere, borgere, bønder, sø- og handelsfolk 181. – Årstiden 182. – Boderne 183. – Es 188. – Skibet på og af land 189. – På havet 190. – Delepladsen 191. – Blankensere 192. – Forlis 193. – Bådsløb 193. – Fester 194. – Tør og saltet fisk 194. – Sandtoldfisk 196. – Størrelse og sortering 196. – Sund, mave og forskellige fisk 197. – Lensman-dens skjelde 198. – Udskrivning 199. – Spisevaner 201. – Fersk fisk 202. – Priser og økonomi 203. – Tilbagegang og ophør 204. – Det religiøse 204. – Drikkeri 208. – Blichers skildring 209. – Sædelighed og tapperhed 210.	
Hjemmel og henvisninger	211

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

Småskrifter

- Nr. 1. H. K. Kristensen: Lille vejledning i læsning af gotisk skrift. 2. oplag 1963. 3,50 kr.
- Nr. 2. P. Friis og H. K. Kristensen: Chr. Lyngbos vestjyske billeder i udvalg. 2. oplag 1963. 8,00 kr. (medlemmer af samfunder 5 kr.).
- Nr. 3. Gunde Pedersen: En Styrmands Selvbiografi. 1964. 7,50 kr. (medlemspris 5 kr.).

HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT

Skrifter

- Nr. 1. H. K. Kristensen: Gamle sydvestjyske fiskerlejer. 1965. 27,00 kr. (medlemspris 25 kr.).

Samfundets årbog *Fra Ribe Amt* 12,50 kr. Medlemmer får den m. m. for årskontingenter 10 kr. Indmeldelse og bestilling til Historisk Samfund for Ribe Amt, Præstevænget, Egtved, eller Dybdalsvej 16, Varde.